

**A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

**A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

IV—V

1961

**JÓSA ANDRÁS MÚZEUM KIADVÁNYA
NYÍREGYHÁZA 1964**

Szerkesztő:
CSALLÁNY DEZSŐ
megyei múzeumi igazgató

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács támogatásával készült

Címlapon: Bizánci bronz övcsat Rakamazról (X. sz.)

Titelblatt: Bysantinische Bronzeschnalle aus Rakamaz

(Kom. Szabolcs—Szatmár) (X. Jh.)

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Csallány Dezső:</i>	Szkíta ijmaradványok	7
	Остатки скитских луков	13
	Fragments d'arcs Scythes	15
<i>Erdélyi István:</i>	A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom) honfoglaláskori temető	17
	Могильник эпохи завоевния страны венграми в Стреда над Бодроком	29
	Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrokom)	29
	Cinterín z doby osídlenia vlasti z okolia Stredy nad Bodrokom	30
<i>Kalmár János:</i>	A buzogány	31
	Der Streitkolben	44
<i>Huszár Lajos:</i>	A nyíribronyi éremlelet	47
	Der Münzfund von Nyíribrony	63
<i>Balogh István:</i>	A tiszavasvári református templom	65
	The reformed church in Tiszavasvári	77
<i>Gombás András:</i>	Bűn és bűnhődés a régi Szentmihályon	79
	Delitti e punizioni nell' antico Szentmihály	103
<i>Csallány Géza:</i>	Üzenetküldés motívuma népmeséinkben	105
	Мотивы послния извещений в наших народных сказках	1 12
	The motive of message-sending in Hungarian folktales	113
<i>Erdész Sándor:</i>	Téli estézés egy nyírségi faluban	115
	"Evening-making" in winter in a village of the Nyírség	127
<i>Szabó László:</i>	A nagypénteki és húsvéti táplálkozás a beregi Tiszaháton	129
	Cibi del Venerdi Santo e di Pasque a Tiszahát nel comitato di Bereg	138

<i>Nyárády Mihály:</i>	Az ajaki népviselet	141
	Die Volkstracht von Ajak	191
<i>Telepy Katalin:</i>	Benczúr-rajzok Nyíregyházán	195
	Dessins de Benczúr à Nyíregyháza	209
<i>Sterbetz István:</i>	A goda (<i>Limosa limosa</i> L.) ökológiai problémái a magyarországi tájváltozások tükrében	211
	Oecological problems of the <i>Limosa limosa</i> L. after the changes of landscape in Hungary	213
	Экологические проблемы <i>Limosa limosa</i> L. в зеркале изменений ландшафта в Венгрии	218

SZKÍTA ÍJMARADVÁNYOK

1. NYÍREGYHÁZI ÍJRÉSZLET

Jósa András irodalmi munkásságának összeállítása során,¹ a nyíregyházi múzeumban érdekes, litografált régészeti közleményre bukkantam.² A sokszorosított szövegben ábrázolt, díszített felületű csontlemez és töredékei ma már nincsenek meg a múzeum régészeti állományában, valószínűleg időközben elpusztultak, s így csak Jósa András dolgozatában maradt meg természetes nagyságban rajzolt alakja és díszítése (1. kép, 2. kép 1—7).

A litografált sokszorosított lapon a következő tájékoztatót találjuk:

„Késmarkolat boritéka valamely emlős állat szárcsontjából. Szélei legömbölyítvék. Négy lyukkal a megerősítő szegek számára. A két végen a szeglyuknak csak fele van meg, az alsó (szélesebb) részen levő nagy folt egy nagy rozsdás dudor, mely az elrozsdásodott szegből képződött. A számok szerint négy darabra törve. A csont rendkívül porlékony, tiszta fehér.

Találtatott egy az ásáskor szét törött nem korongon készült rosszul égetett edényben, égetett embercsontokkal.

Az apróbb darabok valószínűleg az eltűnt kés markolatának másik oldalát fedő lemeznek töredékei.”

A közölt díszített csontlemez lelőhelyadatait közelebbről is megállapíthatjuk Jósa közleményéből,³ ahol ezeket mondja:

„1889. év Május hónapban Nyíregyházán, a város központjától nyugot felé vezető Szt. Mihályi utcának végétől, minthogy 200 lépésnyire régi vályogvető gödrök és a nyírvízcsatorna között a környező földek felett 1—2 méternyire kiemelkedő pár holdnyi magaslaton *közbégőhid* építésének alkalmával talajgyenygetés vált szükségessé. 3000 □ méternyi terület mintegy félméter mélységig ásatott fel, és hordatott el a mélyedések kitöltésére.

Ezen területnek déli végében, körülbelül 250 □ méter területen minden feltűnő rend nélkül, részint csoportosan, részint egyenként elhelyezve 20—30 centiméter mélységben 40 db többé kevésbé ép hamvedrek és kisebb edények, valamint számos már az ásás előtt szétmállott ősedények kerültek napfényre, melyek égetett embercsontokat, némelyik faszenet, bronz és vastárgyakat, *csontból készült díszműveket*, úgyszintén egész vagy töredezett, és pár esetben — valószínűleg a hullaégetés alkalmával — összeol-

¹ *Csallány Dezső*, Jósa András (1834—1918) irodalmi munkássága: Jósa András Múzeum Kiadványai, 1. Budapest Nyíregyháza, 1958, 31., 23., 24. sz. (1889).

² *Jósa András*, 1889 május hóban Nyíregyházán felfedezett őstemetőből. Nyíregyháza, 1889. június 23. (litografált kézirat-sokszorosítás, 1 lap, rajzzal).

³ *Jósa András*, Őstemető Nyíregyházán. Nyíregyháza, 1889. június 8. (litografált kézirat-sokszorosítás, 8 lap, rajzokkal).

vadt, többnyire kénsárga körkörös kék és fehérrel váltakozó csíkokkal díszített, nem átlátszó üveghez hasonló anyagból készült különböző nagyságú gyöngyöket tartalmaztak.

Az említett 3000 □ méternyi területnek északi végében még vagy 15 hasonló edényt találtak. Megjegyzésre méltó azon körülmény, hogy egy esetben egy nagy edény körül 9 kisebb volt elhelyezve, szájukkal kissé a nagy edény felé döntve. Az apróbb edényekben csak föld találtatott, a temetéskor valószínűleg ételt tartalmaztak...

A tárgyak következők: *Nem korongon készült*, durván idomított, rosszul égetett, többnyire vörhenyes barna, vagy feketés szürke agyagedények (1—48. és 55., 58., 59. számúak).

Valószínűleg *korongon, de kezdetlegesen készültek* (49—54., 56—57.).

ad 3: Bronz félkarika (zabla) és összevissza gyűrött alaktalan bronz lemezke.

ad 4: Vaskés; rozsdаетte tört vaskarika.

ad 8: Két, sodronyból készült bronz gyűrű vagy fülbevaló; kicsorbult rossz sárga pasztagyöngy, oldalán kissé kiálló körkörös díszítés. Kézben könnyen szétmállik. Egy szennyes vörhenyes, egy sárga, 3 kék, 3 szennyes sárga, egy kén színű díszítés nélküli gyöngy; két kauri (*Cyprea moneta*).

ad 11: Vaskés.

ad 13: 12 ép és több törött kauri; 14 gyöngy; két láncszem (nem záródó, spirál alakúlag görbített, egyik vége bunkós nyolcszögű sodronyból (fülbevalópár).

ad 37: Összevissza gyűrött, félig olvadt bronzkarika.

Azonkívül a széttört edényekben találtak még egy bronzkarikát. Három díszítés nélküli bronzkarperecz töredékét. 3 összetöredezett, a fentebbiekhez hasonló vaskést. Semmi érmet, de több kénsárga, kék és fehérrel váltakozó körökkel díszített gyöngyöket, tökéletesen hasonlókat azokhoz, melyeket római sírokban úgy Erdélyben valamint másutt is találnak, csak hogy nem oly finom anyagból, úgy hogy ezen gyöngyöket római gyöngyök barbár utánzatának kell tartanom. Ezzel ezen barbár őstemető kora is meg van határozva. *Találtak még egy gyönyörű, bronzkorszakra valló díszítéssel ellátott késmarkolatra való csont lemezt porladozó állapotban...*"

Az előző közleményben (l. 2. jegyzet) bemutatott díszített csontlemeztöredékek (1—2. kép) tehát igazolhatóan a Nyíregyháza-közbégvághídi temetőből származnak. Kézvel formált, rosszul égetett, széthullott agyagurnában, égetett embercsontok társaságában feküdtek. A nyíregyházi díszített csontlemeztöredékek (1—2. kép) rendkívüli porlékonysága, fehér színe, arra vezethető vissza, hogy az embercsontokkal együtt ennek a tárgynak töredékei is égetésen estek keresztül.

A csontlemezekből mintegy 14 cm hosszú, faragott, töredékes rész maradt meg összefüggő részletekben (1. kép). A különálló darabok egy része (2. kép 5, 6), a szöglyukak tanúsága szerint, az előző csontlemez alsó végének folytatása volt, a többi töredék pedig (2. kép 1—4, 7) a két íjkar csontlemez párjának maradványa lehetett. A csontlemezpárokat négy vaszögeccsel erősítették össze. Nem maradt nyoma annak, hogy a közrezárt rugalmas betétanyag fából vagy más anyagból készült-e. Jóna rajzán is látható haránt átmetszet (1. képen lent) jól mutatja, hogy a csontlemez felülete domborodó, faragott, karcolt mintákkal díszített. Alja lapos, a

JÓSA A EREDETI RAJZA UTÁN · DIENES · 1963

1. kép. Nyíregyháza, közvágóhídi szkíta ijrészlet. 1/1 nagys.
2. kép. Nyíregyháza, közvágóhídi szkíta ij töredékei. 1/1 nagys.

csontlemez hosszában hasított, öblösödéséből látszik, hogy emlősállat szárcsontjából való.

A csontlemez alakítása nem egyenletes, hanem felső vége szélesebben, görbén jobbra hajlik és botvégszerűen ugrik ki; az alsó része pedig keskenyebben formált, egyenesre vágott. A két rész között a jobb szélen, faragott bemélyedés vehető ki (1. kép). Ez a hely megerősítésre szolgált, zsinór vagy húr hurkolási helyét mutatja, tehát a felület itt díszítetlen. Míg a csontlemez felső szélesedő felületét szilvماغ alakú keretbe foglalt, tört- és egyenes vonalakkal borított mező tölti ki, addig az egyenes rész alsó fele díszítetlen, felső felét keresztbefutó szalagminták, amelyekben törtvonal-sor és hét barázdált csúcsminta látszik. A szélesedő csontlemez bal alsó szélén még hét ék alakú rovátkát látunk, amely kiválik a csontlemez díszítő rendszeréből és az óperzsa ékírás jeleire emlékeztet, csupán a száma van összhangban a háromszög alakú csúcsmintákkal.

A szépen díszített csontlemezt és töredékeit, Jósa András késmarkolat borításnak gondolta. Az 1—2. képen bemutatott csontlemez azonban egy reflexív karjának maradványát mutatja. A vasszőgcecsekkel való megerősítés módjából is következtetni lehet arra, hogy a csontlemezpár közé rugalmas fa- vagy más anyagot ágyaztak be, amelynek természetesen nem maradt nyoma. Az íjkar kiindulása volt a két rugalmas ívnek, amelynek másik végét a középső taghoz, az úgynevezett markolati részhez kötötték.

Feltűnő az íjkar csontlemezeinek díszítése. A népvándorláskori példányok rendszerint díszítetlenek, símák, az irdalt és ragasztott lemezpárokat ínkötegekkel hurkolják körül és így a díszítése feleslegessé válik. A szögezést csak ritka esetekben alkalmazzák a népvándorlás korában, olyankor például ha az íjkar csontlemeze elvetemedik vagy elreped. Az íjhúrok rögzítését az íjkar végének széles görbületével érik el a nyíregyházi példányon, a népvándorláskori darabokon pedig egyszerűen nyílást vágnak az íjkaron a húrok számára.

A nyíregyházihoz hasonlóan díszített, íjkart borító csontlemezpárt, más publikációból nem ismerünk.

A nyíregyháza-közbégőhídi temető, amelynek egyik kézzel formált urnájából az íjkar égetett, díszített csontlemezmaradványa is előkerült: a kísérő edények és egyéb leletdarabok tanúsága szerint jellegzetesen szkítakori.

Párducz Mihály, Szabolcs megye szkítakori lelőhelyeit egységes és különálló csoportnak tekinti.⁴ Az idetartozó lelőhelyek száma, főként Nyíregyháza és környékén, közel 90. Jellemző rájuk, hogy hamvasztásos temetkezések. Túlnyomórészt hordó formájú, szalagdíszes urnákat használtak erre a célra. Kerámiai formakészletük csaknem teljesen egyezik a kustánfalvi temető anyagával,⁵ annak délnyugati folytatása.

⁴ Párducz Mihály, Szkíta tükrök a Kárpát-medencében: Arch. Értesítő, 85 (1958) 63. — Bottyán Árpád, Szkiták a magyar Alföldön: Régészeti Füzetek, I. (Budapest 1955), 10—11., 64—71.

⁵ Böhm, J.—Jankovich, J. M., Skythové na Podkarpatské Rusi (Praha 1936). A magasfülű bögrék, a behúzott peremű tálak (XI. t. 6), a karéjos peremű tálak (XIII. t. 1), az egyfülű korsók (XV. t. 3), a hordó formájú urnák (XVI. t. 5, XIX. t. 2—3) a legjellemzőbb egyezések.

Az Arch. Értesítő 1942. évi számában⁶ foglalkoztam már egy szegedi íjrészlettel, melynek felülete a nyíregyháziéval rokon díszítésű. A csontlemez rendeltetését helyesen állapítottam meg, amikor avarkori íj-méret- adatok összevetésével, íjközépet (markolati részt) borító csontlemeznek tartottam. Az akkori analógiák alapján, korát az i. e. 8—6. századokra tettem és a preszkíta kultúrához soroztam. Természetes nagyságú rajzát újra-hozom (3. kép). A darab közlésekor még nem ismerhettem a nyíregyházi rokon íjkar díszített csontlemezét, illetőleg ennek megmaradt rajzát, amely az első összevetés után szemléltetően igazolja, hogy a két csonttárgy: anyagban, rendeltetésben, díszítésben, korban, sőt népi tekintetben is szorosan összefügg.

A szegedi példány: íjközépcsont. Két végén jól láthatók a díszítetlen, irdalt felületen a lekötözés nyomai. A rugalmas fa- vagy más anyagból készült két ívet rögzítették az egymást fedő markolati részek közé. A csontlemez ugyan kissé domborodó, tehát az ívek számára tartást biztosít, de a két vége még nincs hegyesre faragva mint a népvándorláskori példányokon, amelyek fejlődöttebb reflexíjak tartozékai. Ha az 1. és 3. kép díszítését összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy a háromszög alakú, barázdált mezők sora mindkét példányon ismétlődik. Az íjközépcsont díszítésének aszimmetrikus elhelyezése, bizonyára a csatlakozó ívek különböző méreteivel magyarázható, esetleg az irányzás bemérésére is felhasználhatták.

*

A szkíta régészeti anyagban nem ismerek publikált íjmaradványokat, így a nyíregyházi és a szegedi díszített íjcsontrészeket együttesen, a Deszk Sz. jelzésű korai avar temető 8. számú fülkesírjában fekvő, pontosan megfigyelt méretarányú reflexíj alapján rekonstruálhattam. A 4. képen látható méretarányokat ennek figyelembevételével adtam meg.⁷ Ez csupán támpontot jelent a szkíta íj összeállítására nézve, de a szkíta íj kétségtelenül hiteles alakját, csak szkíta íjmaradványok és méretadatok alapján oldhatjuk meg. Az ismert képes ábrázolások, így például a kulobai (Krim-félsziget, Szovjetunió) királlysírban lelt elektroncsésze ábrázolása az íját ajzó szkítáról,⁸ sem ad közelebbi formát a szkíta íjról.

A szeged-öthalmi íjközépcsontot (markolati részt), a felület díszítése és analógiái alapján preszkítának tartottam és idejét i. e. VIII—VI. századra tettem.⁹ De Párducz Mihály meghatározása folytán¹⁰ a nyíregyháza-közbvágóhídi urnás temetőt, az egyik urnából előkerült díszített íjcsontrészt (íjkar borító csontlemez): szkíta emlékeknek tekinthetjük. Tehát szkíta ha-

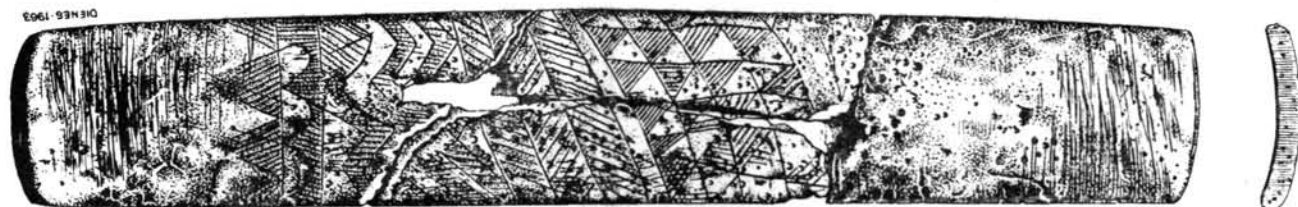
⁶ Csallány Dezső: A szeged-öthalmi preszkíta íjrészlet: Arch. Értesítő, 1942, 151—152, 153—154, II. t. 11.

⁷ Csallány Dezső, Kora-avarkori sírletelek: Folia Arch. I—II (1939), 148—150. II. — Cs. Sebestyén Károly, Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban: A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, I (1931). — Dolgozatok, VI (1930). — Cs. Sebestyén Károly, A magyarok ijja és nyila: A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, V (1933). — Dolgozatok, VIII (1932).

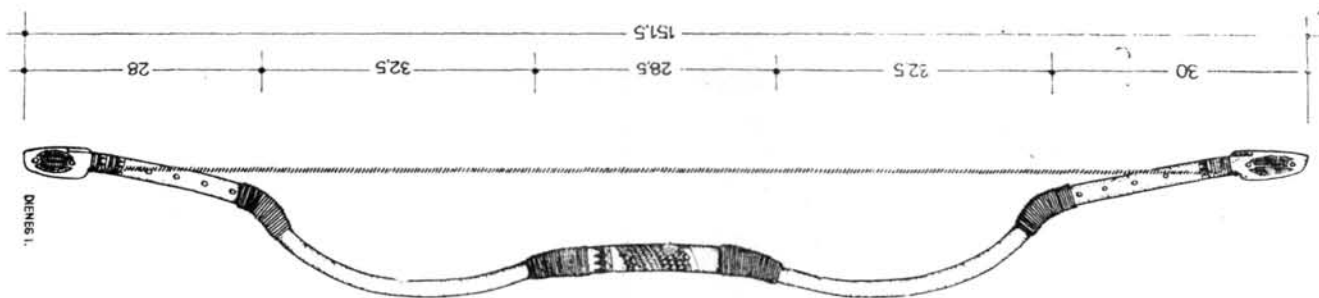
⁸ Nagy Géza, A magyar viseletek története, Bpest, 1900, 26, I. t. 5, 8, 9.

⁹ Ld. 6. jegyzet.

¹⁰ Ld. 4. j.

4. kép. Szkita íj rekonstrukciója

3. kép. Szeged-őihalmi íj részlet. 1/1 nagys.

gyaték a szeged-öthalmi íjtöredék is. Így az 1—4. képen bemutatott tárgyakat a korai szkíta korba, az i. e. VI. évszázadba sorozhatjuk be.

Az egyedülálló díszített íjcsontrészeket alkalmasak arra, hogy a szkíták íjáról tisztább képet kaphassunk, és a reflexij eredetét 1000 évvel visszük vissza az avaroktól a szkítáig.

Csallány Dezső

ОСТАТКИ СКИФСКИХ ЛУКОВ

1) ДЕТАЛЬ ЛУКА ИЗ Г. НИРЕДЬХАЗА

Составляя библиографию Андраш Йоша, я обнаружил в музее г. Ниредьхаза интересную, литографированную статью по археологии. Изображенная в ней костяная пластинка с украшенной поверхностью и ее фрагменты нынче уже не находятся в археологическом инвентаре музея, по всей вероятности они погибли. Таким образом только статья Андраш Йоша сохраняет образ и украшения пластинки, нарисованной в натуральную величину (рис. 1, рис. 2, 1—7).

Пробитая железными гвоздиками костяная накладка была очень рассыпающаяся, белоснежная. Она лежала вместе с сожженными человеческими костями в одной из вылепленных от руки, несовершенно обожженных глиняных урн, найденных в скифском могильнике на территории скотобойни г. Ниредьхаза. Посуда при раскопках распалась на кусочки. Андраш Йоша считал украшенную костяную пластинку отделкой черенка ножа. Чрезвычайно рассыпающееся состочие костяной пластинки, ее белый цвет объясняются, по-видимому, тем, что фрагменты этого предмета были подвергнуты тоже жжению вместе с человеческими костями.

Костяная пластинка представляет собой часть деревянной основы лука. Ее формирование не равно, верхний конец, расширяясь и изгибаясь направо, выдается в виде конца палочки, а нижний конец суживается, он отрезан прямо. Между двумя частями на правом краю наблюдается врезное углубление. На этом месте прикреплялась тетива, поэтому поверхность здесь не была украшена. Между парами костяной накладки, покрывающими деревянную основу лука, был уложен упругий деревянный или другой материал, скрепленный железными гвоздиками. Деревянная основа была исходным местом гибкой дуги, другой конец которой был привязан к среднему члену, т. н. рукояти. Замечательно украшение костяной накладки деревянной основы лука. Образцы времен кочевания народов, как правило, не украшены, гладки, а укрепление гвоздиками применялось только в случае, если костяная накладка основы искривилась или появились на ней трещины. Прикрепление тетивы на скифском образце делается с помощью широкого изгиба конца деревянной основы лука, а на образцах времен кочевания народов просто сделали прорез в деревянной основе.

В других публикациях мы еще не встречали упоминания о парной костяной накладке деревянной основы лука, украшенной подобно ниредьхазской.

Могильник на территории скотобойни г. Ниредьхаза по свидетельству сопутствующих урн и других находок является типичным для скифских времен. Михай Пардуц считает местонахождения времен скифов в комитате Сабольч единой и отдельной группой⁴. Число причисляющихся сюда мест, главным образом в окрестностях г. Ниредьхаза, около 90. Для них характерно, что они представляют собой погребения с трупосожжением. В большинстве случаев для этой цели использовались бочечной формы урны с ленточным орнаментом. Керамические формы этих могильников почти полностью совпадают с материалами могильника Куштанфальва, являясь продолжением последнего по направлению на юго-запад.

2) ДЕТАЛЬ ЛУКА ИЗ Г. СЕГЕД-ЭТХАЛОМ

Раньше в томе *Archaeológiai Értesítő* (Археологический Бюллетень) 1942 г. я уже занимался деталью средней части лука из г. Сегед, поверхность которой украшена подобно ниредьхазской. Назначение костяной накладки было тогда правильно определено мною, на основе тогдашних аналогий я отнес ее по возрасту к 8—6 вв. до н. э. и причислил ее к праскифской культуре. Здесь я опять даю ее рисунок в натуральную величину (рис. 3.) Во время опубликования упомянутого выше материала я еще не мог знать подобную украшенную костяную накладку деревянной основы лука из г. Ниредьхаза, даже и ее изображение, которое при первом сопоставлении наглядно доказывает, что эти два костяных предмета тесно связаны материалом, украшением, возрастом и своим отношением к определенному народу. Сегедский образец представляет собой среднюю кость лука.

По скифским археологическим материалам мне до сих пор не были известны опубликованные остатки лука, таким образом украшенные детали кости лука из городов Ниредьхаза и Сегед вместе могли быть реконструированы мною на основе лука кочевников с точно отмеченным масштабом, который (лук) лежал в 8-ой камере раннего аварского могильника, обозначенного *Deszk-Sz* (Деск-С). Масштаб, данный на рисунке 4, определен с учетом этого⁷. Это, конечно, служит только опорным пунктом для составления и познания скифского лука, а его несомненно подлинная форма может быть определена только на основе остатков скифского лука и их масштабных данных. Известные нам картинные изображения, как, например, изображение кулобской (на Крыму) электронной чаши, воронежская ваза и др. не дают должной помощи для познания точной формы и структуры лука скифов.

Среднюю кость лука (рукоять) из г. Сегед-Этхалом по украшению и аналогиям ее поверхности я считал праскифской⁹. Однако по определению Михая Пардуца могильник с урнами на территории скотобойни г. Ниредьхаза, где в одной из урн была найдена украшенная костяная часть лука (костяная накладка деревянной основы лука) можем считать скифским памятником. Значит, и деталь лука из Сегед—Этхалом представляет собой скифское наследство.

Итак, изображенные на рисунках 1—4 украшенные костяные накладки лука могут быть отнесены к ранней скифской эпохе, VI веку до н. э.

Д. Уаллань

1. FRAGMENT D'ARC DE NYÍREGYHÁZA

En procédant au classement de l'oeuvre d'András Jósa,¹ l'auteur a découvert au Musée de Nyíregyháza, parmi les papiers de Jósa, un communiqué lithographié de sujet archéologique qui s'est révélé plein d'intérêt.² La plaque d'os à surface ornementée et ses fragments, dont la figure a été reproduite dans le texte lithographié, ne se retrouvent plus dans le fonds archéologique du Musée. (Figure 1., figure 2. 1—7.)

La plaque d'os percée de clous de fer entièrement blanche a révélé un état d'effritement avancé. Elle a été trouvée au lieu de sépulture scythe près de l'abattoir public de Nyíregyháza avec des os humains calcinés³ dans une urne en argile mal cuite, formée à la main. Lorsqu'elle a été soulevée de la terre, l'urne est tombée en morceaux. A l'avis d'András Jósa, la plaque d'os avec ornements devait servir de revêtement pour la poignée d'un couteau. L'état d'effritement avancé du fragment de plaque d'os devait être la conséquence d'une calcination, les fragments ont été calcinés avec les os humains.

La plaque d'os est le fragment d'un manche d'arc. Elle a été rudement façonnée, le bout supérieur en s'élargissant est courbé à droite et fait saillie en forme de bâton, le bout inférieur est aminci et dressé, puis coupé droite. Entre les deux parties, au bord droite, une encoche est visible. (Figure 1.) Ce point a servi à la fixation de la corde de l'arc, la surface est là, conséquemment, dépourvue d'ornements. Entre les deux plaques d'os, revêtant le manche de l'arc, une pièce de bois élastique, flexible ou de tout autre matériau a été posée et fixée à l'aide de clous de fer. Le manche de l'arc constituait le point de naissance de l'arc flexible, dont l'autre bout était fixé à la pièce médiane, dite poignée. L'ornement de la plaque d'os du manche d'arc est très remarquable. Les pièces trouvées, survenues de l'époque de la migration des peuples sont, en général, dépourvues d'ornements, à la surface unie, et n'étaient fixées par des clous que dans le cas où la plaque d'os du manche était déjetée ou fêlée. La fixation de la corde a été réalisée à la pièce scythe par la courbure large du bout du manche de l'arc, aux pièces survenues de l'époque de la migration des peuples une ouverture simple y avait été pratiquée.

Une autre paire de plaques d'os servant au revêtement d'arc à ornements semblables à ceux de la pièce de Nyíregyháza n'a pas été publiée.

Le lieu de sépulture près de l'abattoir public de Nyíregyháza date selon le témoignage des urnes et des autres pièces de trouvailles de l'époque des Scythes.

Les sites de l'époque scythe du département de Szabolcs constituent, selon Michel Párducz,⁴ un groupe isolé et homogène. Le nombre des sites, et tout particulièrement ceux des environs de Nyíregyháza, se chiffre à 90. Elles sont des tombes d'incinération, ce qui donne leur caractéristique. Des urnes en forme de tonneau avec ornements rubaneux ont été surtout employées. La richesse de formes céramiques correspond quasi complètement à celle des lieux de sépulture de Kustánfalva⁵, dont elle constitue le prolongement vers le Sud-est.

2. PARTIE D'UN ARC MISE AU JOUR A SZEGED-ÖTHALOM

Dans le numéro 1942 de l'Archéologiai Értesítő⁶ (Bulletin Archéologique), nous avons déjà discuté les problèmes se rapportant à la partie médiane d'un arc survenu à Szeged, dont la surface avait été décorée d'ornements voisins à ceux de Nyíregyháza. Nous avons relevé avec justesse l'affectation de cette plaque d'os que nous avons située, grâce aux pièces analogues connues de cette époque aux VIIIe—VIe siècles avant notre ère et classée parmi les monuments de la culture pré-scythe. Le dessin de la plaque en grandeur nature est représenté de nouveau (*Figure 3.*) A l'époque de la publication, ni la plaque d'os à ornements revêtant le manche d'arc de Nyíregyháza, ni les dessins de celle-ci, voisine de la pièce découverte à Szeged n'étaient encore connues à l'auteur. Grâce au premier rapprochement déjà, une connexité évidente et étroite entre les deux pièces peut être relevée en ce qui concerne aussi bien le matériau employé et les ornements que l'affectation, l'époque et le peuple, dont elles étaient les oeuvres. La pièce d'arc de Szeged est une plaque d'os du milieu de l'arc.

Comme l'auteur n'a pas connu des fragments d'arc du matériel archéologique scythe, les fragments de plaques d'os d'arc à ornements de Nyíregyháza et de Szeged n'ont pu être reconstruits qu'à l'aide de l'arc à réfexe à dimensions exactement relevées de la niche n° 8 Deszk Sz. des lieux de sépulture datant des débuts de l'époque avare. Les dimensions données dans la *figure 4.* ont pu être publiées d'après l'observation exacte de cette première⁷. Elle ne serve, cependant, que de point de repère de la composition de l'arc scythe pour en faciliter la connaissance. Cependant, les formes authentiques de l'arc scythe ne sauraient être établies que d'après les fragments survenues et des données de dimensions des arc scythes. Les représentations imagées connues, par exemple la représentation de la tasse d'électron⁸ de Kuloba (de la Crimée) et du vase de Veronèje etc. ne donnent de précision qui pourraient servir d'appui à la connaissance de la forme et structure exactes de l'arc scythe.

Par l'ornement de la surface et en raison des pièces analogues, l'auteur a cru voir dans la plaque d'os médiane (partie de la poignée) de Szeged-Öthalom une pièce survenue de l'époque pré-scythe⁹. Cependant, selon la détermination de Michel Párducz¹⁰, le lieu de sépulture à urnes près de l'abattoir public de Nyíregyháza est à considérer comme un monument survenu de l'époque des Scythes et la plaque d'os ornementée provient précisément de l'une des urnes trouvées à ce lieu. Il est donc évident que les fragments de l'arc de Szeged-Öthalom datent aussi de cette époque.

Les plaques d'os avec ornements montrées par les *figures 1 à 4* sont à situées aux commencements de l'époque des Scythes, au VIe siècle avant notre ère.

D. Csallány

A BODROGSZERDAHELYI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ

A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom) temető anyagát először kandidátusi disszertációmban dolgoztam fel.¹ A temető ásatása 1937-ben kezdődött meg,² majd 1941-ben fejeződött be.³ Az 1937-es ásatás anyaga Prágában van, az 1941. évi ásatásé pedig Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeumban. A harmadik sír tarsolyát László Gyula már közölte⁴, annak rekonstrukciójával együtt.

A cseh kutatók a temetőnek csak két, bár leggazdagabb sírját tárták fel. A részemre feldolgozás céljából elküldött felvétel alapján (*I. t.*) a következő tárgyakat ismerem: Valószínűleg lószerszámról való rozettaszerű pityék, összesen 16 db, két palmettából álló szív alakú díszű szügyelőveret, hasonló kisebb, közepén lyukkal; egy teljes és egy nagyobb, de törött phalera, három, illetve négy forgó griff-fejjel, és egy törött, kónikus dísz, valószínűleg csótár része. A többi veret valószínűleg övhöz tartozott. Ezek a következők: 4 db függesztőfüles veret; két nagyobb palmettalevélből álló füles veret (szegeccsel, törött); kettőskarikájú csat pecek nélkül; palmettás díszű szíjvég (?) töredéke, amelyen két szegecslyuk van; két apró veret, az egyik szakállas férfiarcot mintáz; 16 db sima pityke és végül egy keskeny palmettadíszes szíjvég.

Négy levél alakú veret, négy rombusz alakú pityke, három kisebb levél alakú pityke, két liliumra vagy kiterjesztett szárnyú madárra emlékeztető veret, három kicsi szíjvég alakú veret, két olyan veret, amelyen felül háromlevelű virág és ez alatt két karika van; egy kis lapos lyukas félgömbre emlékeztető dísz, egy nagyobb négyszirmú virágot mutató veret, három gyöngykeretes szív alakú veret, az egyik füles; három darab növényi díszes veret, melyeknek alakja az előbbi két lilium alakú veretre emlékeztet; két olyan veret, ahol fogazott dísz felett három levél áll külön-külön, három nagyobb téglalap alakú veret közepén egy palmettával; egy egészen kis méretű kopott kisszíjvég, három mélyített növényi díszű szíj-

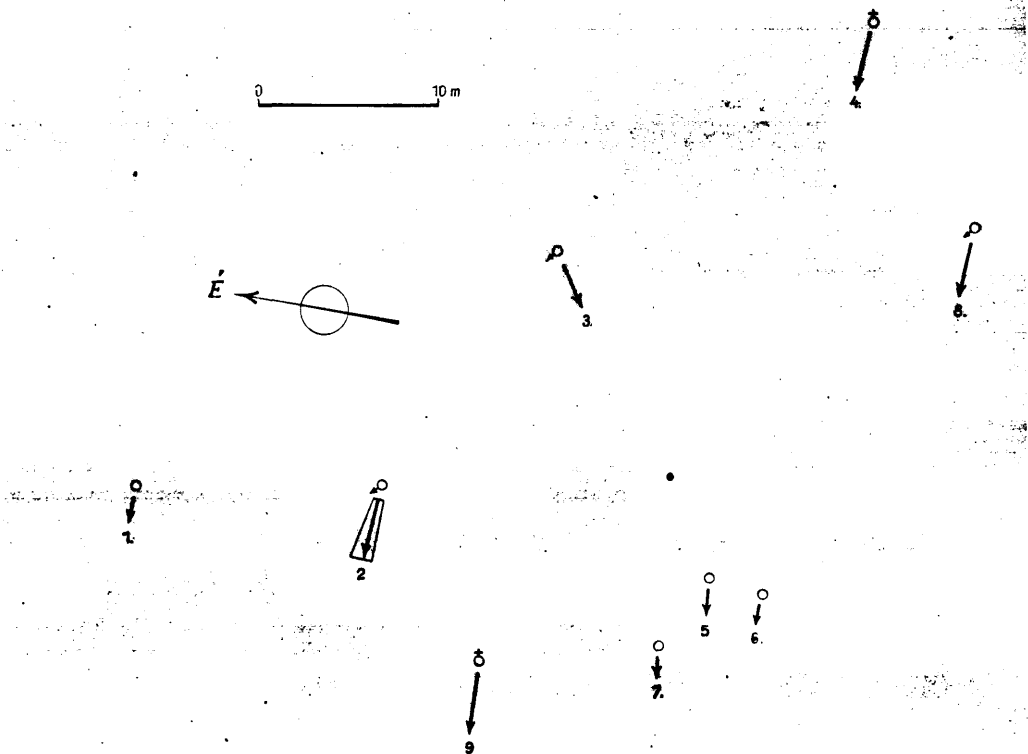
¹ Эрдею И., Венгры в Левеции. (Ленинград 1959.) 56—70. kézirati oldalak.

² Neustupný J. vezetésével 2 sírt tártak fel, közlésük azonban még nem történt meg, így csak egyes leletek felvételeit ismerem. L. még: Перв. обытная история Чехословакии. Путеводитель выставки Нац. Музея в Праге. 1958. XXXII. A tárgyak egy részének fényképével. A leletek újabb említése: A Közép-Dunamedence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei (1962.) 916. Utal még rájuk Eisner J. is: Predhistorický výskum na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine v rokoch 1918 až 1938. Sborník Museálnej Slov. Spol. XXXVIII—XLIII. (Turčianské Sv. Martin 1944—48.) 39.

³ Fettich Nándor, László Gyula, Méri István és Malán Mihály ásatása. (Leltári számok: 10. 1941.)

⁴ László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. 152 és 436.

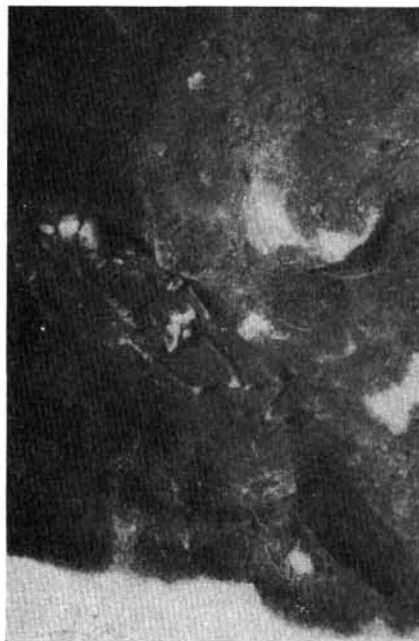
A BODROGSZERDAHELYI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ
(STREDA NAD BODROKOM)

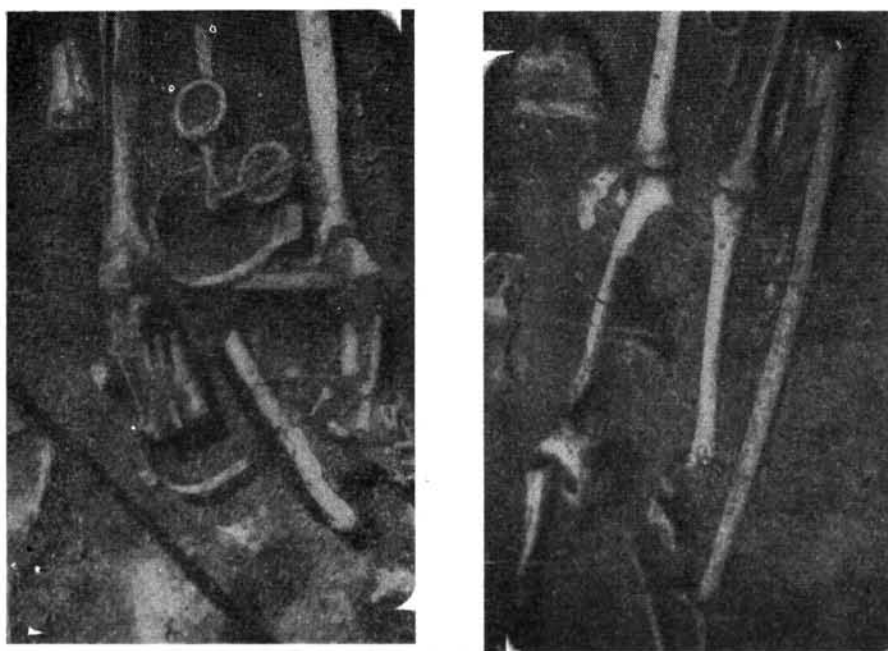
5. kép. A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom) honfoglaláskori temető

vég és végül még két olyan veret, amelyek az előző tábla füles függesztő vereteire emlékeztetnek; hasonló, volutás növényi dísszel, de fül nélkül. (A fénykép a prágai kiállítási vitrinről készült.) Van még a leletek között egy hullámdíszes, kétfülű agyagedény, valamint ólomgomb, íjcsontok és egy vaszabla is.

Közvetlenül az 1937-es ásatásokhoz csatlakozik az 1941-ben feltárt *első sír*, egy gyermek sírja. (6. és 9. kép.) A sírgödör ovális alakú, amely le volt fedve kisebb-nagyobb kövekkel, úgy hogy pl. a bal oldalon a kövek mérete a váz felé fokozatosan csökkent. A csontváz 80 cm mélyen feküdt a hátán, kinyújtott végtagokkal, fejfelé Ny felé, arccal DK felé fordulva. A medencecsontok helyén feküdt az alsó állkapocs, körülötte néhány borda. A rendetlenséget rágcsálók okozták. Állatcsontokat találtak a bordák fe-

6. kép. Asatási sírfényképek, 2—4. sír

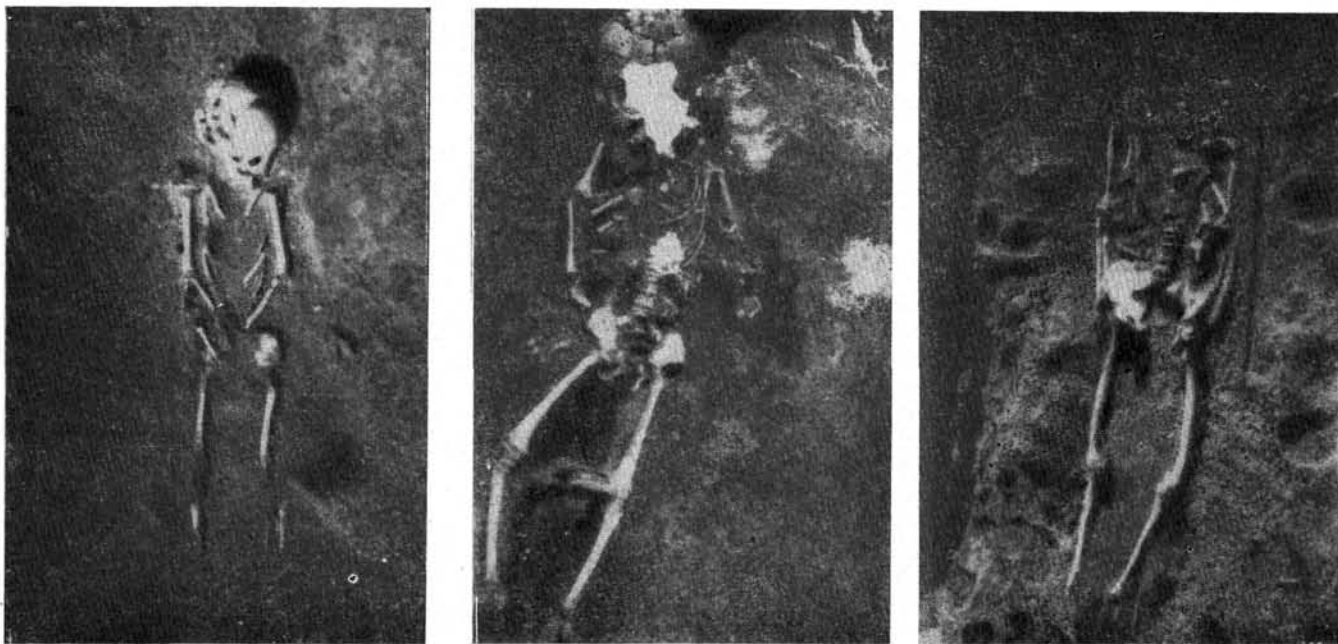
7. kép. Ásatási sírfényképek, a 3. sír részletei

lett, azoknál 5 cm-rel magasabban és a sír szegélyköveinél 12—15 cm-rel magasabban, mint a sírfenek. Ezek közül a csontok közül a vázzal csak azok egyidejűek, amelyeket a rajzon vonalkázással jelöltek meg, a többiek egy őskori telep maradványaiból erednek. Ebből származik a sírban talált obszidiántöredék is.

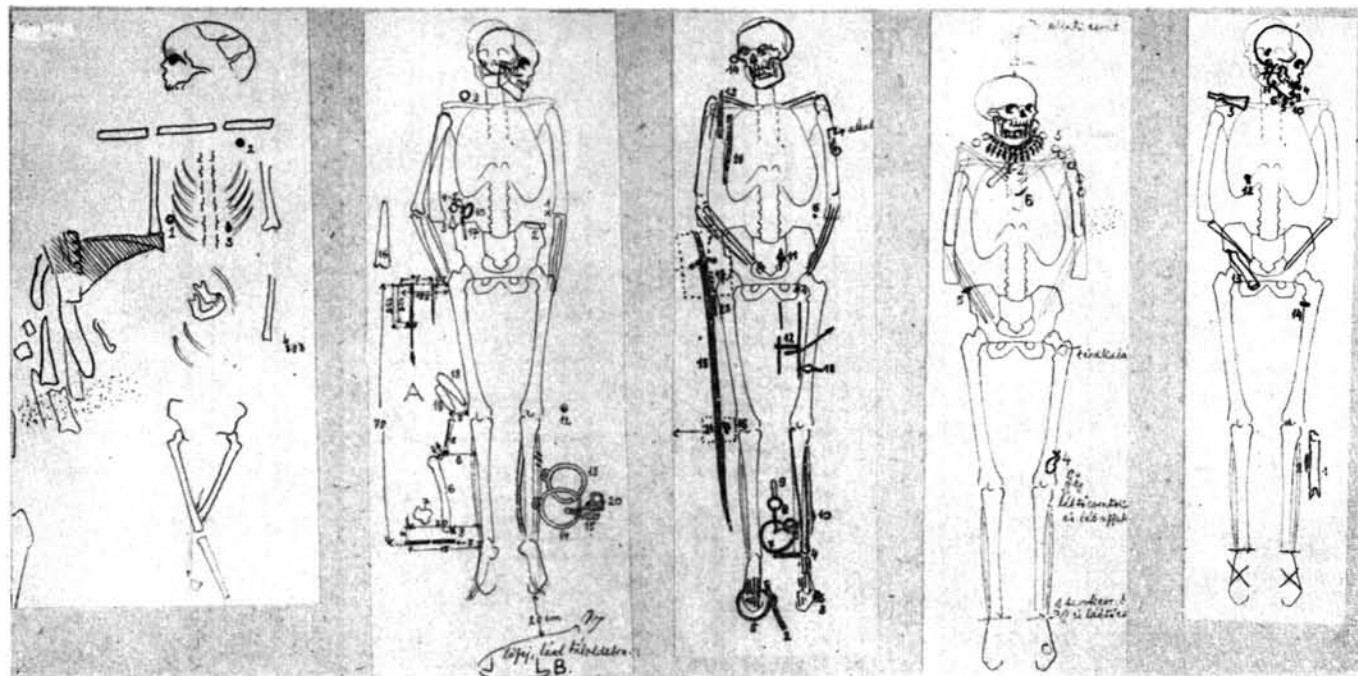
A sírban volt még egy kerek, barázdált, kékeszöld színű pasztyagöngyszem és egy másik üvegpasztyagöngy töredéke is (IV. t. 10).

A második sír felett rendetlenül több nagy kő feküdt, alattuk még több apró kő következett földdel keverten, 24—40 cm-es réteget képezve egészen a csontvázig (6. és 9. kép). Közöttük őskori cserepek és csontok. 77 cm mélyen feküdt egy férfiváz, kinyújtott végtagokkal, fejjel Ny felé. A sír szélessége 59—92 cm, hossza 240 cm volt. (A sír fejrészénél levő tűzhelymaradvány, szintén az említett őskori telepből való volt.) 20 cm-re a lábfejektől, 15 cm-rel magasabban mint a sírfenek, feküdtek a lócsontok: koponya és négy láb. A sírban az alábbi tárgyakat találták: Kettétört vaspánt a tegez vasalásából, csontlemezzel. A vaspánt töredékének egyik vége háromszöges kiképzésű. A második töredék mellett még egy vastöredéket találtak, valószínűleg a szemközi vasalás része lehetett.

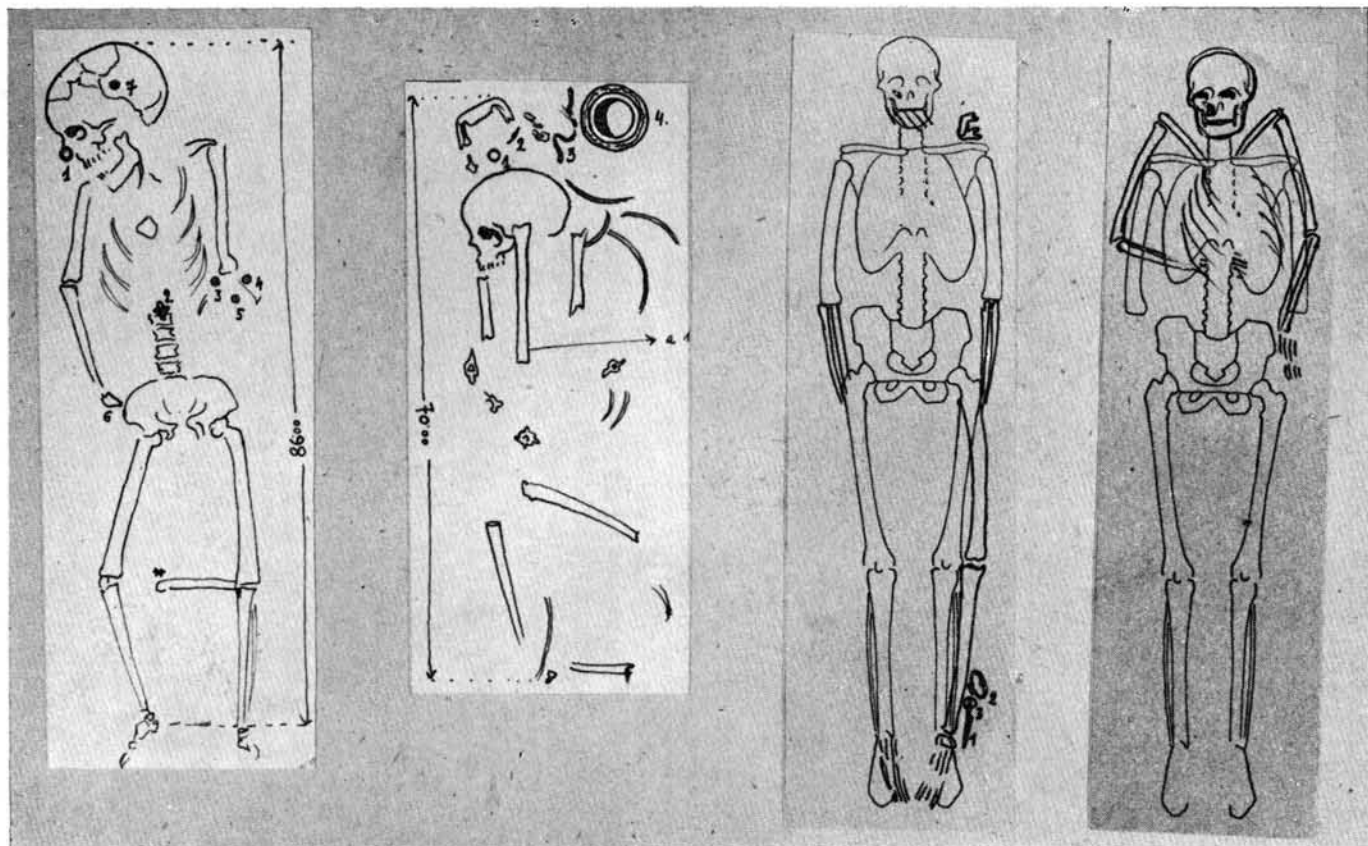
A tegeznek még további pántjai is megmaradtak, részben famaradványokkal és szegecsekkel, összesen még 12 töredék (VI. t. 3). Megmaradt a tegez akasztóhorga is. Nyolc lapos vasnyílhegy volt csak a tegezben (IV. t.

8. kép. Asatási sírfényképek, 5—6. és 8. sír

9. kép. Sírrajzok, 1—5. sír

10. kép. Sírrajzok, 6—9. sír

5—8). Szintén a második sírban volt még két kovakődarab (IV. t. 4), megtalálták a hozzájuk tartozó kettétörött csiholóvasat is (IV. t. 3).

A halott lovának felszereléséből megmaradt néhány tárgy, így a két vaskengyel, a vaszabla és egy szögletes vascsat (VII. t. 6—8). Találtak még egy egyélű vaskést, ezenkívül egy ismeretlen rendeltetésű átfúrt kis csontgolyót (IV. t. 9) és két nyitott bronzkarikát is (IV. t. 1).

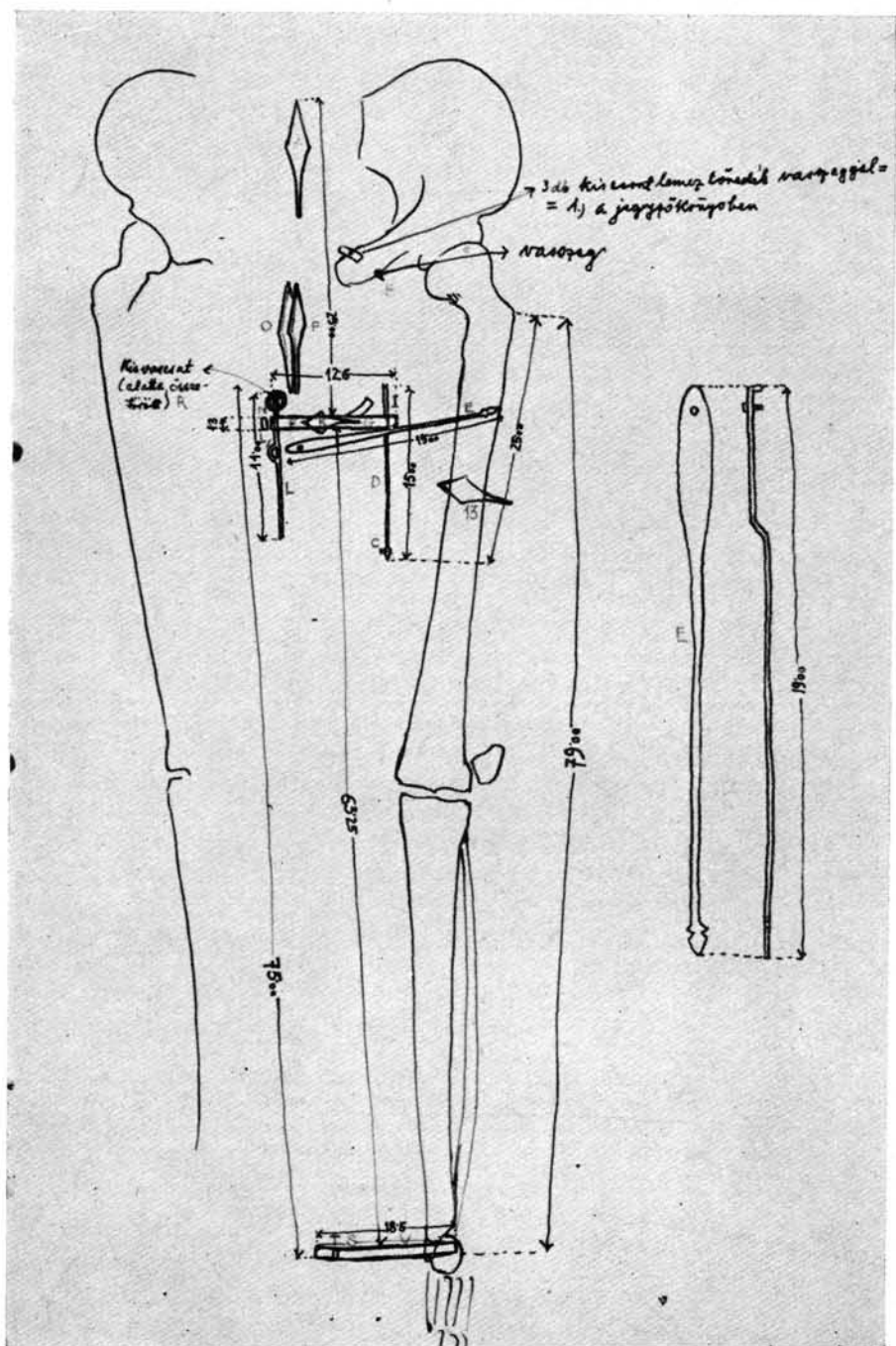
A *harmadik sír* gödrét sziklába vágták bele. Férfi csontváza feküdt benne, fejfelé DNY-ra, kinyújtott lábakkal, kezeivel a combcsontokon (6, 7. és 9. kép). A vázat földdel keverten apró kövek borították 30 cm-es rétegben, 10 cm-re a csontok felett. A sírban az alábbi tárgyakat találták: új csontlemezei apró töredékekben (VI. t. 2) (10 töredék), 5 rombusz alakú vasnyílhegy, töredékesen (III. t. 1—5). Több, tegezvasalásból származó, lapos vastöredék (14 db) és vasszegek (V. t.). Valószínűleg a tegezhez tartozott egy lapos vaskarika is. A halott szablyájának tokjából (a szablya része a múzeumban) megmaradt némi famaradvány, ezenkívül a hüvely egyik szegeccsel függesztőfüle (VIII. t. 1) és a szablya keresztvasának egyes töredékei (V. t.). Találtak még két egyélű vaskést. (Már csak az egyik van meg) (VIII. t. 2). Megmaradt a csiholóvas, egy kovakő és a fenőkő is (V. t.). Előkerült egy ismeretlen rendeltetésű, bronzdrótból készült karika, ami hajkarika lehetett. Lófelszereléshez tartozott a két körte formájú vaskengyel, a vaszabla és valószínűleg a szögletes vascsat is (VII. t. 2—5).

A vastárgyakon kívül igen érdekesek a különböző öntött bronztárgyak, amelyek egy díszes bőrtarsolyról származnak (12. kép a), így a szalagdíszes nagyszíjvég, hátán 3 szegeccsel, 8 db szíjveret, három-három szegeccsel; ezenkívül van még egy hasonló veret, de díszítés nélkül (?). Az egyik bronzveret állatfej formájúra van kiképezve, hátul szintén három szegeccsel. A nagy négyszögletes vereten palmettás dísz látható, hátlapjára vasrozsa tapad. 8 szegeccsel volt felerősítve. Az egyetlen ezüstvereten szintén palmettadísz láthatunk, három szegeccsel volt felerősítve. A tarsoly szíjához még egy bronzbújtató tartozott (II. t.).

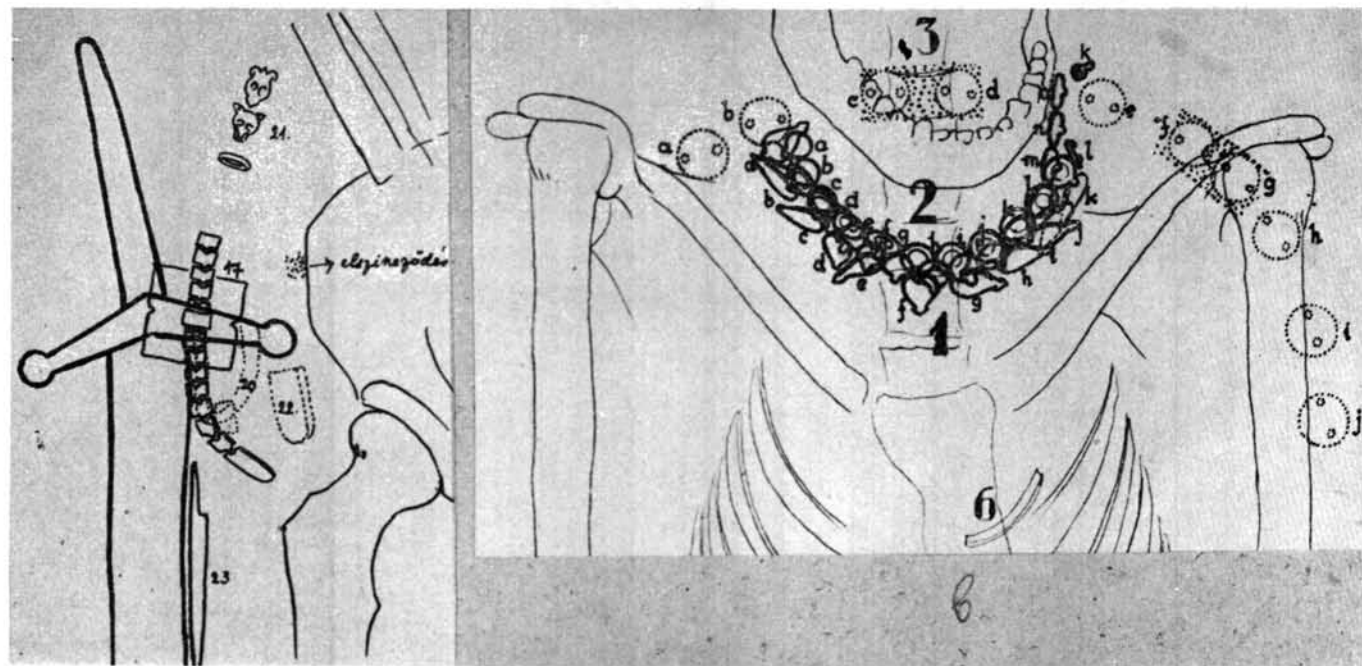
A *negyedik sírt*, ugyanúgy, mint az összes előzőt, kövek borították. Körülötte szintén egy őskori tűzhely maradványait találták meg. A sírban női csontváz feküdt, lábai kinyújtva, kezeivel a combjain (6. és 9. kép). A bal alsókar csontjai a koponya felett voltak közvetlenül, valószínűleg rágcsálók hurcolták el oda. 25 cm-re a koponyától valamilyen állatcsont feküdt. A bal térdnél kb. 8—10 cm-rel feljebb, feküdtek a bal kézfej csontjai. A koponya felett találtak két emberi fogat. A halott lábfejei már nem voltak meg. A sír tárgyi leletei a következők: törött fülű, öntött bronzpityke (VIII. t. 4), 12 db szív alakú ezüstveret (12. kép b), (öntött ezüstveretek, a közepe mindegyiknek aranyozott) szív alakú, vékony ezüstszalag, mindkét végén két kis lyukkal (IV. t. 11). Ezenkívül még kétféle vastagságú ezüstlemezek töredékei és némi szövet és bőrmaradványok voltak a sírban.

Az 5. sírban 72 cm mélyen feküdt egy gyermek csontváza, fejfelé NY felé (8—9. kép). A lábai ki voltak nyújtva, kezei a medencecsonton feküdtek. A sírgödör felett feküdt 20—25 cm-rel magasabban mint maga a csontváz, néhány közepes nagyságú kő.

A csontváz lábfejeit az 1937-es ásatáskor vágták le. A sír mellékletei voltak: egy vas harci fokos, nyelének maradványaival (III. t. 7), öntött bronzpityke (VIII. t. 5), három fekete és egy piros, és 8 db fekete alapon

11. kép. A 3. sír tegezének helyzete a sírban

12. kép. a) A 3. sír tarsolyának és szabljájának helyzete; b) A 4. sír ruha ékességeinek helyzete

fehér és piros vonaldíszes pasztagyöngy (III. t. 6), barázdált, vékony bronzlemez töredéke, ismeretlen rendeltetésű vastárgy töredéke, meg három állatcsont.

A 6. sírban 51 cm mélyen, hátánfekvő gyermekcsontvázat találtak, fejfel Ny felé (8. és 10. kép). Bal lába térdben kissé be volt hajlítva, jobb karja egyenesen a test mellett volt, a bal nem volt már meg. A bal térdnél állatcsont feküdt. A sírgödör felett közepes nagyságú kövek heverték, alattuk 10—15 cm-es rétegben kisebbek, keverten az őskori telep maradványaival. Ebből a telepből való a sír melletti tűzhely is.

A sír leletei: hordó alakú és 4 kisebb pasztagyöngy (VI. t. 6), sárga, vörös és fehér díszítéssel, rombusz alakú aranyozott ezüstveret(ek)?, egy kerek ezüstveret (VIII. t. 6), a bemélyedő kör aranyozott, hátlapján szegeccsel.

A 7. sír mélysége 60 cm volt. A sírgödört kövekkel rakták ki. Gyermekek váza feküdt benne, fejével Ny felé (10. kép). A rágszálók a csontjait feldúlták. (A sír mellett őskori tűzhely volt, a sír földje tele volt telep-maradványokkal.) A váz mellett alig találtak néhány tárgyat, így egy öt töredékből álló fonott ezüst láncocskát (VI. t. 5), (teljes hossza 23 cm) nyitott bronzkarikát (VI. t. 4) és ólomlemez töredékeit. Volt a sírban még egy hullámdíszes agyagedény is.

A 8. sír volt az egyik legmélyebb, a férfiváz 78 cm mélyen feküdt a hátán, kinyújtott végtagokkal, fejével Ny. felé (8. és 10. kép). Alsó állkapcsa a bal vállánál volt. A sír felett egészen a mai felszíntől kezdve, nagy kövek feküdtek rendetlenül, alattuk kisebbek voltak és a váz felett 30 cm-re szűntek csak meg. A sír körül az őskori telep nyomai mutatkoztak, köztük egy tűzhely nyomai is. A váz mellett alig volt lelet: egyenes, egyélű vaskés fatokban (VIII. t. 7) és egy törött csiholóvas a hozzátartozó kovakővel (III. t. 8—9).

A 9. sírban 63—52 cm mélyen női csontváz feküdt, közvetlenül a sziklán (10. kép). Lábaival kissé feljebb, fejfel Ny-ra. Jobb keze a hasán volt. A sír felett nem voltak kövek, csak egy nagy szikladarab feküdt a mell-tájékon. Leleteket nem találtak.

A cseh kutatók ásatásából maradt vissza még néhány lelet: ólomgomb (nincs már meg), két félből álló öntött bronzpityke, aranyozott ezüst veret, mint az I. t. balról az alsó sor 3. oszlopában, aranyozott ezüst veret négy szegeccsel, mint az I. t. bal felső sarkában, íjcsont, közepén kerek lyukkal ellátott öntött kerek ezüstveret 4 szegeccsel, egyenes zablalálcás vaszabla két karikával. Egy bronzszegecs viszont a XVII. árokból, bronzveret és kés a XII. árokból került napvilágra (VIII. t. 8—13).

*

Ha megnézzük a temető térképét, akkor rögtön láthatjuk, hogy ebben az esetben nem a szokásos soros temetőről van szó. Lehetséges, hogy a közvetlen egymás melletti sírok férj és feleség sírjai. Egyébként úgy tűnik, bár nem tudjuk ugyan egészen pontosan a cseh kutatók által feltárt gazdag sírok helyét, hogy a sírok félkörben helyezkedtek el, vagyis mintegy az életben megvolt szállásrendet tükrözik, a családok jurtaínak sorát. Hasonló elrendezésre, más népek esetében már László Gyula is rámutatott.⁵

⁵ i. m., 178.

A bodrogszerdahelyi temető a maga sajátos temetkezési szokásaival szinte egyedül áll a honfoglaláskori temetők között. A sírokra halmozott nagy és apróbb kőhalmok nyilvánvalóan a felszínen is hosszú ideig láthatók voltak még jóval a temetkezés megtörténte után. Hasonló köves honfoglaláskori sírokat a Kárpát-medencében még eddig nem találtak. Egyes kövek lábtól és fejtől voltak ugyan sírban, így például a Kolozsvár, Zápolya utcai temetőben és a marosgombásiban is. Halmok, kövek nélkül vannak a krylosi (Halics) IX—X. sz.-i temetőben, ahonnan két sírt J. Pasternak ismertetett.⁶ Kimondottan köves kurgánok, kissé korábbi temetőkből, csak sokkal távolabbról, Nyugat-Kazahsztánból ismertek.⁷ Kövek nélküli halomsírokat valamilyen nomád nép hagyatékaként, ősmagyar jellegű fémveretekkel, Baszkiria területéről is ismerünk.⁸

A temető tárgyaiból kiindulva, azonnal szemünkbe ötlük az a szoros kapcsolat, amely a felsőtiszai hasonló korú temetőkkel áll fenn. A szív alakú vereteknek is megvannak a párhuzamai a közelben, a geszterédi törzsfői (?) sír leletei között.⁹ A kis pitykék a tarcali leletben is megtalálhatók.¹⁰ A háromtagú veretek a szolyvai leletekkel tartanak szoros rokonságot. Ott ezeket tarsolylemez felső szegélyeként találjuk, valószínű, hogy Bodrogszerdahelyen tarsoly bőrfedelét díszítették velük. A palmettaleveles füles veretet Karosról is ismerjük.¹¹ Az a phalera, amelyen forgó griffek fejei láthatók, magyarországi későavarkori phalerakkal rokon.¹²

Egyes veretek párhuzamai igen messzire vezetnek bennünket, például az 1937. évi ásatásból származó három növényi díszes veret (I. t. alsó sor, balról a 2. oszlop.) későbbi és távoli párhuzamait Fettich Nándor a Minuszinszki medencéből hozza.¹³

A 4. sz. sír női viseletének jellegzetességei finnugor hagyományokra utalnak.¹⁴

A 3. sír tarsolyának középső verete, amely tulajdonképpen a bújtató alatti bőrrészt védte, észak-európai lelőhelyeken is előfordul.¹⁵ Nagyon valószínű, hogy ez még a honfoglalást megelőzően a normann kereskedők által is messze földre szállított áruk közé tartozott.

A bodrogszerdahelyi temető leleteiből akkor vonhatnánk le alaposabb és szélesebb körű következtetéseket, ha már a cseh kutatók által feltárt két sír is közölve lenne. Reméljük, hogy közleményünk nyomán ez is mielőbb

⁶ Pasternak, J.: AH, XXI. 136—141. Tájéolás fejjel ÉNy-ra, részleges lómelléklettel.

⁷ Акишев, К. А., Отчет о работе тийской археологической экспедиции 1954 г Труды ИИАЭ Каз. ССР. (Алма-Ата 1956) 19.

Lapros halmok, tájolás fejjel É-ra, VI—VII. sz.

⁸ Садыкова М. Х., Тюркоязычные кочевники на территории Южной Башкирии Башкирский археол. сб. (Уфа 1959) 152—169.

⁹ Kiss L.: AH, XXIV. 1938. VIII.

¹⁰ Fettich N.: AH, XXI. XLIII. t. 43. Itt van a bodrogszerdahelyihez hasonló füles veret is.

¹¹ Fettich N.: AH, XXI. CXXX. t. 8.

¹² Fettich N.: AE, XLII. 120. 43. és AH, XXI. X. 5.

¹³ i. m., XXV. t. 13.

¹⁴ Erdélyi I.: AE, 1961. I. 99.

¹⁵ Arne, T. J., La Suède et l'Orient. Stockholm. 155. 275 á. és 140. 205—207. á.

meg fog történni. Ekkor kerülhet majd sor a leleteknek a Felső-Tisza mel-
léki hasonló korú temetők képével való egyeztetésére, társadalmi és etni-
kai vonatkozású problémák tárgyalására.

Erdélyi István

МОГИЛЬНИК ЭПОХИ ЗАВОЕВАНИЯ СТРАНЫ ВЕНГРАМИ В СТРЕДА НАД БОДРОКОМ

Первые два наиболее богатые погребения могильника состоявшего
всего из II погребений, были открыты в 1937 г. под руководством чехосло-
вацкого археолога Й. Неуступного. Раскопки были продолжены в 1941 г.
под руководством венгерского археолога Д. Ласло.

В данной работе нами публикуются находки последних девять могил.
Почти над всеми погребениями, в которых в основном все скелеты лежали
головой на З, находились камни, заметные ещё на поверхности, например,
в погребении № 8, что указывает на существование в прошлом над могила-
ми небольших плоских каменных курганов. Аналогии подобного обряда
данной эпохи, неизвестные нам ещё из Карпато-Дунайского бассейна, встре-
чаются только на востоке от Карпатских гор, из Галича, и дальше из За-
падного Казахстана (VII в.).

Погребения расположены не в одном ряду, как это было обычно
принято в древне-венгерских могильниках, а образуют полукруг. Возможно,
что это является отражением расположения юрт на зимовках.

Находки имеют множество аналогий из могильников областей Верх-
него Потисся.

И. Эрдели

DER LANDNAHMEZEITLICHE FRIEDHOF VON BODROGSZERDAHELY

Die zwei ersten und gleichzeitig reichsten Gräber des 11 Gräber um-
fassenden Friedhofs aus der Landnahmezeit bei Streda nad Bodrokom
legte J. Neustupny im Jahre 1937 frei. 1941 wurden die Ausgrabungen un-
ter der Führung von Gyula László fortgesetzt. Wir können jetzt lediglich
das Fundmaterial dieser letzteren 9 Gräber in allen Einzelheiten veran-
schaulichen. Auf der Gräbern, in denen die Skelette fast ausnahmslos mit
dem Kopf gegen Westen lagen, fanden wir Steine, die, wie z. B. im Falle
des Grabes Nr. 8. auch noch auf der Erdoberfläche sichtbar waren, und
somit seinerzeit einen flachen, mit Steinen bedeckten Kurgan bildeten.
Gleichzeitliche Parallelen zu dieser Bestattungsweise kennen wir aus
Krylos östlich der Karpathen, und, von weiterher und um einiges früher,
aus Westkasahstan. Die Gräber liegen nicht wie sonst in einer Reihe, son-

dern sind in halbkreisförmigem Bogen angeordnet, was vielleicht die bei Lebzeiten bestandene Siedlungsordnung widerzuspiegeln hatte.

Die Funde können den landnahmezeitlichen Funden von der Obertheiß (Geszteréd, Tarcál, Szolyva, Karos usw.) ohne weiteres eingegliedert werden.

Das anthropologische Material wurde von Mihály Malán bearbeitet.

I. Erdélyi

CINTORÍN Z DOBY OSÍDLÉNIA VLASTI Z OKOLIA STREDA NAD BODROKOM

Prvé dva a zároveň najbohatšie hroby, ktoré sa nachádzajú v 11, hrobovom cintoríne u obce Streda nad Bodrokom objavil J. Neustupný v r. 1937. Vykopávky pokračovali za vedenia Gy. Lászlóa v r. 1941. Teraz môžeme preukázať podrobný materiál len z ďalších deviatich hrobov. Na hroboch, v ktorých ležali mŕtvolky bez výnimky hlavou na západ, ležali kamene. Tieto kamene sú napr. v prípade 8. hroba, na povrchu viditeľné, tvorily teda kedysi plochý kamenný kurgán. Paralelu tohoto zvyku pochovávaní poznáme tiež už na východ od Karpát z Krylosu a ešte ďalšie a niečo skoršie zo západného Kazachstánu. Hroby neležali v jednej rade ako obvykle, ale sú umiestnené v polokruhovitom oblúku, čo asi dokazuje i v živote zdomácnení osídlovací poriadok. Tieto nálezy svojím charakterom odpovedajú nálezom z doby osídlenia vlasti u hornej Tisy (obce Geszteréd, Tarcál, Szolyva, Karos atď.) Antropologický materiál spracoval Michal Malán.

I. Erdélyi

A BUZOGÁNY

Az emberiség legősibb ütő-zúzó fegyvere, amelyet egyrészt védelmül, másrészt pedig a vadak leütésével élelmének megszerzésére használt, egyszerű, legallyazott fabunkó volt. E célszerűen használható bunkószerű ütőfegyver előnyös támadó lehetőségeit, az őskor és az ókor embere is méltányolta, mert a leletek tanúsága szerint előbb kőből csiszolta, később már brozból öntötte a bunkó-fejet. Feltűnő jelenséggé állapíthatjuk meg, hogy a napvilágra került őskori, ókori bunkófejek külsejükben egymással csaknem azonosak, gyűrűs bronzöntvények, kerületükön csillagszerűen elhelyezett gúla-alakú tüskékkel. A tüskék száma négy vagy öt, négyoldalúak, közben-közben az alsó és felső szint mentén egy-egy három oldalú kisebb tüske ül.

Munkánk célja a buzogánynak, a későbbi középkori Európában való megjelenését megvilágítani, majd pedig a magyar emlékanyagot bemutatni. A buzogánynak, mint fegyvernek, legkorábbi európai megjelenését a XI. század végén készült bayeux-i szőnyegen kísérhetjük figyelemmel. A gyalogos fegyvereként jelenik meg, amelyet a lovasok ellen használnak. A buzogány feje rozetta alakúnak van ábrázolva, kb. fél méter hosszúságú nyélre szerelve (13. kép). A több esetben is azonosan ábrázolt, rozetta alakú fej után ítélve, úgy találjuk, hogy ezek a fejek csillag alakú bronzöntvények, nem pedig egyszerűen faragott fabunkók.¹

Boeheim szerint, a lovasságnál a XIV. századtól kezdve rendkívül elterjedt fegyverré vált a buzogány, amely úgyszólván nélkülözhetetlennek látszott a lovas kezében. Nyugaton jött divatba a gömb- és a hosszú, hengeres tok alakú buzogányfej, tüskékkel megtűzdelve, vasból, ólomból, vagy fémből öntve. A fémfejű buzogányok sokféle változatban kerültek használatba, de a legjobban bevált forma a hengeres fejű, amely a XIV. század végére csaknem kizárólagosan maradt a használatban.² Előnyéül szolgált, hogy az ütőfelülete jelentékenyen nagyméretű, továbbá hogy erőteljesebben, hosszabb felületen kapcsolódott a nyélhez. Már a XIV. században megjelentek a Nyugaton használt buzogányoknál az ütőélek, a tollak, amelyek rendszerint sugárszerűen helyezkedtek el a hengeres hüvelyen, a nyélhez viszonyítva. Ez a változás annyit jelent, hogy az ellenállóbb vaslemez vértézet és sisak egy erősebb hatású támadófegyver szükségyszerűségét kívánta meg.

¹ Fowke, F. R., The bayeux tapestry. (London 1875) LXV, LXXIX. t.

² Boeheim, W., Waffenkunde. (Leipzig 1890) 358.

13. kép. Részlet a bayeuxi szőnyegről. XI. század

A buzogány eme fajtáit Nyugatról az orosz harcos is átvette, de az övének egyszerűbb gömb vagy körte alakú fejét szegekkel, tüskékkel verték ki. A fegyver neve busdychan. A hengeres fejű buzogánynak, amelyen a tollak is megjelennek, neve „pernat”, amely tollazatot jelent, vagy pedig „schestopjár”, amely kifejezés a perzsa sesper megfelelője, hat tollat jelent. Rendszerint hat volt a tollak száma.³

A honfoglaló magyarság fegyverei között a fokoson és csákányon kívül egyéb ütőfegyvert nem találunk. A késő középkorból származó leletekből azonban gyakran kerülnek felszínre az őskori eredetre emlékeztető, csillag alakú, bronzból öntött buzogányfejek.

Vegyük alaposabb vizsgálat alá ezeket a későközépkori buzogányfejeket és kutassuk fel beáramlásuk korát, származását. Ha e különös ütő, zúzó fegyver nyomát kutatjuk, feltűnő eredményre jutunk. A római vatikáni könyvtárban őrzött Szt. László arany-legendáriumban, amely a király életét képekben tárgyalja, az egyik miniatúrán lovas kun vitéz csillagfejű buzogánnyal üti le a királyt. A miniatúrán jól kivehetők a buzogányfej csillagszerűen elhelyezett gúla-alakú tüskéi (14. kép). A buzogány nyele hozzávetőlegesen fél méter hosszúságot tesz ki.⁴ A buzogány keleti származására utal tehát az a tény, hogy a miniatör a kun vitéz kezébe adja ezt a fegyvert.

³ Jähns, M., *Entwicklungsgeschichte der alten Trutzwaffen.* (Berlin 1899) 160.

⁴ Róma, Vatikán, Cod. Vat. Lat. N. 8511. Vö. Lukacsics P., *Szent László ismeretlen legendája.* (Bp. 1930)

Aprólékos kidolgozása pedig arra enged következtetni, hogy a XIV. században szélteben elterjedt, jelentős szerepet játszó lovas fegyverre vált. Félelmetes voltát mi sem igazolja jobban, minthogy vértezett lovaggal szemben való harcban, egyedüli fegyverként találjuk a kun vitéz kezében a buzogányt. Tovább kutatva nyomok után, megtaláljuk a csillagfejű buzogányt a homoródszentmártoni XV. század elejéről származó templomi falfestményen, ahol Szent László életéből vett egyik jeleneten, ugyancsak kun vitéz fegyverként szerepel.⁵

A rendelkezésünkre álló adatokat összevetve, feltehetjük, hogy a buzogány a XIII. század folyamán a beköltözött kunokkal egyidejűleg jelent meg hazánkban. Neve is keleti eredetre vall és a török népek szótárából került nyelvünkbe.

Nagy Géza a buzogány szó származását boncolgatva arra az eredményre jutott, hogy a „buz” — „boz” — rumpere ige meg volt a kun nyelvben, amiből a buzgan, boszkan = rumpens, szabályszerű képzése folytán, a rombolót jelentő szó származik. Valószínű tehát, hogy az elnevezés a kunoktól került nyelvünkbe. A későbbi oszmán török hatásra nem gondolhatunk, a kipcsáki tatárságot is ki kell kapcsolnunk, mint számbavehető nyelvet, mert a kazáni tatárban a „bozgham” szó nem rombolót jelent, hanem „az elrontott” vagy „aki elrontott” értelmezést adja. Elveti Nagy Géza a származás kutatásánál a kunoknál korábbi törökséget is.⁶

Buzogány nyomait nem lehet a nyugati monarchiák királyi pálcáiban, jogarában keresnünk, mivel az elnevezés értelmezése a buzogány eredeti rendeltetésére vonatkozik, a vértettet, sisakot, pajzsot áttörő fegyverre. Ha tehát az oszmán törökségnél fejedelmi méltóságot jelentő jelvényként meg is találjuk a buzogányt, az nem jelenthet egyebet, mint a bizánci császárság hagyományaira visszavezethető hatást. Ezt az állítást igazolja — mint látni fogjuk — a törökök által használt buzogányfajták külseje is. Ez a külső forma, eltérően a Nyugaton kialakult tollas, gerezdes formáktól, mindig zárt idomú, körte vagy gömbalakú és a fejedelmi méltóság elismerésének jelül jutott a fejedelem birtokába.

A bronzból öntött, csillag alakú buzogányt hazánkban a XIII. század végén kifejlett formában már rendszeres alkalmazásban találjuk mint lovas-fegyvert. A tollas botnak, ennek a későbbi századokban nagy szerepet játszó harci eszközünknek őseül tekinthető.

14. kép. Részlet szent László legendáriumból. XIV. század. Vatikáni Könyvtár.

⁵ Huszka J.: Arch. Ért. 5(1885) 215.

⁶ Nagy G.: Arch. Ért. 10(1890) 403.

A magyar föld gazdag változatban tárja elénk a csillag alakú buzogányfejeket. A legrégebb példányok egyben a legegyszerűbbek, gyűrű alakúak, kerületükön rendszerint négy-öt, négyoldalú, gúla alakú tuskéval, a tuskék között pedig a gyűrűcske alsó- és felső szintjén egy-egy háromoldalú kisebb túske foglal helyet. A túske alapjának szélessége leggyakrabban a gyűrű szélességével azonos (IX. t. 1—3), későbbi eredetű példányoknál azonban a gyűrű alsó- és felső szintje keskeny peremmel bővül. A nyélen való biztosabb rögzítést szolgálja, a csillag-fej alsó szintjén mindinkább növekvő köpönyűványa. Fejlettebb példányokon, a köpürész alsó peremén körülfutó gyűrűs szegélyt is megfigyelhetünk (IX. t. 4—6). A köpűvel bővült erőteljesebb példányokat a Nyugat XIV. századi továbbfejlesztő irányzatával hozhatjuk kapcsolatba. A tuskéknek mind hosszabb felületen történő elhelyezése nyilvánul meg a külföldi zsoldosok XIV. század végén kialakult buzogányfajtáinál. A csillag-fej, a köpűvel együtt, hengeres hüvelyé alakul át, felületén három sorban helyezkednek el a kúpos vagy gúla alakú megnyúlt méretű tuskék (IX. t. 7—9). A külföldi zsoldosok „Morgenstern”-nek, magyarul csatacsillagnak nevezett buzogánytípusának, az ősi csillag-fejből történő kialakulását, a rendelkezésünkre álló gazdag hazai leletanyag szinte lépésről-lépésre világosan szemlélteti.

A közel-keleti, mohamedán török származású, a XIV. század végétől és a XV. század folyamáról eredő buzogányfejek alakulásában a Nyugattól lényegesen elütő változásokat észlelhetünk. Nem csillag alakúak ezek, hanem gömb- vagy körtealakot vesznek fel, nem tömörök többé, hanem üregesen öntöttek. Felületüket sűrű rovátkálások, vagy egymást keresztező bevágott csatornák által kialakított kis négyzetes felületek hálózák be (IX. t. 10—14). Keleti eredetűek azok a példányok is, amelyeknek gömbfelületén a korábbi tuskék elstilizálását figyelhetjük meg. A gúla alakú tuskék ugyanis elcsökevényesednek, alapjukat kettős csatorna keretezi, esetleg a tuskék három- és négyszögű lapos szemölcsökké, vagy kidomborodó gerezdekké módosulnak.

A sisakok és vértzetek folytonos fejlődésével, elnehezülésével kapcsolatban szükségesnek mutatkozó zúzódhatósú fegyverfajták — a nehezebben kezelhető balták, fejszék, bárdok, csákányok — mellett, a könnyedebben kezelhető buzogány csakhamar szélében elterjedt, nemcsak hazánkban, hanem a nyugat-európai országokban is. Nagyszámú előfordulásuk, illetőleg a fennmaradt gazdag tárgyi emlékek igazolja, hogy a buzogány kielégített minden igényt, amelyet a támadás eredményessége megkívánt.

A bronzból öntött csillag-fejek korlátolt ellenálló képessége, a keményebb vasanyagú sisakokhoz, vértzetekhez viszonyított lágyabb anyaga, nem utolsó sorban törekenysége miatt, még a XIV. században áttértek a vasból kovácsolt buzogányokra. Előbb a csillag-fejet véve mintául, vasból öntöttek példányokat, ezek azonban nem válhattak be, mivel súlyuk ezáltal nem növekedett, és az ütő, zúzó hatás sem fokozódott. Olyan megoldást kellett tehát találni, hogy az ütőhatás a buzogányfej súlyának növelésével eredményesebbé váljék. Ez az igyekezet az ún. gótikus buzogányokban teljesedett ki. Alapul véve a bronz fejek négy — öt gúla alakú tuskéjét, ezeket vasból kovácsolták ki oly módon, hogy a négyszögletes, lapos végű, előreugró tuskék alul és felül nyúlvánnyal, gerezddel bővülnek. Az alsó nyúlványuk rendszerint hosszabb méretű. A nyúlványok végeit kunkorodóan alakították ki, hogy a fejrész így tetszetősebbé váljék. A tuskés gerezdeket,

amit az emlékanyagnál megfigyelhetünk, vörösrézrel sugárszerűen vasnyélre forrasztották. Ezzel a móddal a vasnyél is fokozta súlyánál fogva az ütő hatást. A vasnyél hengeres, vagy szegletes, vagy pedig a kézben fekvő felület simára hagyásával megcsavart díszítésű. A gerezdék gyakran cikornyás vonalvezetése, a nyél megcsavarása, a gótikus ízlés elemeiből fakad. Eredetük a gótikus korban gyökerezik, gótikus buzogány az elnevezésük is (X. t. 1). Magyarországi használatban is gyakori volt ez a buzogánytípus. Erre vall a nagyobb számú tárgyi emlékanyag. A gerezdék merészen előreugró orrszerű tuskéje, mindinkább elveszítette hasábos tompaságát, és helyette hirtelen ellaposodást és a nyél irányában jelentős méretű meghosszabbodást figyelhetünk meg. A nyíregyházi Jósa András Múzeum gótikus buzogány-példánya már fejlettebb korú, a gerezdék itt már csaknem tollakká szélesednek ki, azonban a gerezdék alsó és felső végeinél még megfigyelhetők a visszakunorodó gerezd végek (X. t. 2). A hazai emlékanyagban a buzogány fejlődésének ezt az állomását beszédesen támasztja alá a Képes Krónika címképének miniatűrje.

Az 1374—1376 évek között készült Képes Krónika címlapjának fejlődése a trónuson ülő Nagy Lajos király képét festette a miniatűr, akinek jobbán korának nyugati divatja szerint vértezett, balján pedig keleti jellegű ruhába öltözött alakok állanak. A bal oldali csoport tagjai, akik magyar urakat, udvari főembereket ábrázolnak, hosszú köpenyes alakok, kucsma-szerű fejfedővel, az egyiknek kezében íjat látunk, a középső alak kezében tollas buzogányt, a harmadik kezében pedig hajlott pengéjű szablyát. Tehát mindezek keleti típusú fegyverfajták. Minket közelebbről a buzogány érdekel, amelynek lapos tollai jól szemlélhetők. A fej felső szintje felé kissé kiszélesedik, tehát erre az időre a gótikus buzogányok gerezdjeinek orrai négyszögletes tollakká laposodtak és szélesedtek. A nyél hossza hozzávetőlegesen fél méter hosszúságot tesz ki (15. kép).

A Képes Krónika miniatűrjén ábrázolt buzogánytípusnak megfelelő egyetlen tárgyi emlékünknél a Történeti Múzeum gyűjteményében élénk példázata ennek a fejlődési folyamatnak. Ma ez a példány nincs hazai gyűjteményünkben, a múzeum vezetősége 1922 márciusában a New York-i Metropolitan Museum számára adta át ajándékképpen. Ez a hat gerezdes buzogány Székesfehérvár vidéki leletből származik (16. kép).

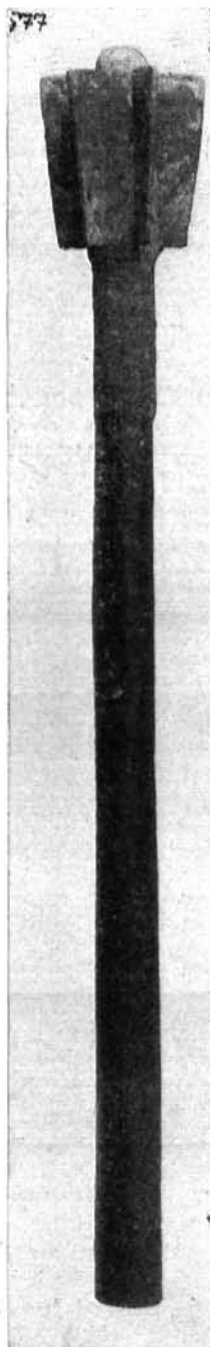
Amint látjuk, a tollak kialakulásának első fázisában formában még szögletesek, felső szintnél magasabb oldallal. A további fejlődésben a toll felső sarka a közép felé irányul, és lassan a toll háromszög alakúvá válik. Ez a külseje azután a következő évszázadokban is változatlanul marad, ebben a formájában azután mint tollas bot vagy tollas buzogány, jellegzetes nemzeti fegyverünké válik. Ilosvai Selymes Péter, aki 1548-ban már iskolamester volt, Toldi Miklósról írt verses művében megemlíti ezt az ismert magyar fegyverfajtát. A vers idevágó része így hangzik: „Hét tollú buzogánya köntösujjban vala,” — s egy másik helyen a tollas bot elnevezéssel is találkozunk a következőképpen: „Király, ha nem nézném vitézi voltodat, majd fejedhez vágnám hét tollú botomat”.⁷

A tollaknál későbbben mindössze az a változás mutatkozik, hogy a XVI. században jelentős mértékben megvastagodnak és kiszélesednek, számuk

⁷ Ilosvai Selymes P., Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história. (Lócse 1629) 6. szil. lev.

15. kép. A Képes Krónika egyik miniatűrje. XIV. század.
Budapest, Széchényi Könyvtár.

16. kép. Középkori magyar tollasbuzogány. New York, Metropolitan Museum

17. kép. Részlet a Weisskunigból. Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses. Wien, 1888. VI. köt. 147 b.

pedig a 6—14 között váltakozik. Az erőteljesebb szélesedés a mindinkább fejlődő sisak- és vértetefajták elleni támadás hatásosságára utal.

A XV—XVI. század fordulójára kialakult magyar buzogány alakjáról a Miksa császár életét tárgyaló Weisskunig-ban — amelyet a császár maga diktált — hű ábrázolást találunk. A fol. 147. b. sz. lapon egy udvari mulatságon Miksa császár elé álarcos magyar urakat vezetnek fel (Mummerei), bal oldalukon jellegzetes hajlott pengéjű szablya foglal helyet, baljukban, illetve vállra vetve, tollas buzogányt tartanak. Ezen a képen nem csupán a magyar fegyver, hanem a magyar ruházat is világosan szemlélhető⁸ (17. kép).

18. kép. Nyugati típusú buzogány, XVI. század. Budapest, MNM.

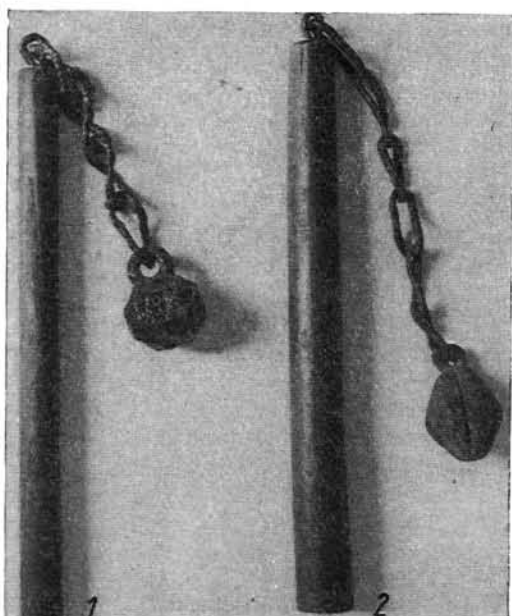
Amíg Nyugaton a tollas buzogány-típus továbbra is megtartotta profiláltságát, a tollak oldalai homorú ívvel kialakítottak, a tollvégződésnél a visszakunorodó díszítő elem továbbra is tartja magát (18. kép). A hazai gyakorlatban a tollak egyenes élűek, szabványos háromszög alakúak. Tetejüket kis méretű gomb díszíti, hengeres vas hüvelyük révén vannak a fa nyélhez erősítve (X. t. 3—4).

Nyugaton a vezéri kézben levő tollas buzogányoknál nem ritka a nyélben elhelyezett löberendezés. Ezek a példányok nem annyira komoly harci fegyverként tekintendők, hanem inkább játszadózást, a gazdagság fitogtatását célozzák (X. t. 5). A nyugati buzogányok viselése, a nyeregkápára akasztott, tölcsér szájú hengeres bőrtokban történt. Ezeknek a buzogányoknak a neve németül „Kürissbengel”, magyarul a tetőtől talpig vértetett lovag tartozékának fordíthatjuk.

A schmalkaldeni háború idejéről, 1547-ből, írott adatot találunk a tollas buzogány hazai használatáról. Avila, V. Károly császár történetírója, leírja a magyar huszárok fegyverzetét. Többek között ezeket olvashatjuk: „A magyar huszárok közül sokan viselnek három élű buzogányt, vagy hosszú nyelű fokost.”⁹ Tehát az ősi kialakult forma a XVI. század derekára

⁸ Der Weisskunig. JKS 6(1888) 147. b.

⁹ Károlyi A.: Sz 11(1877) 841.

19. kép. Láncos buzogányok, XVI. század. Budapest, MNM.

még szívósan tartja magát. Pedig ekkorra már a török hatás is erősen érződik, ami különösen a fegyverfajtákon élesen kielemezhető. A török gömbvagy körte alakú buzogányfejek, mint újszerű formák, élénken hatnak a tollas buzogányaink további alakulására, és a háromszögű tollak sarkai lassan-lassan legömlönyödnek és eltűnnek a gyakorlatból. A buzogányfej előbb körte alakúvá, majd pedig gömb alakúvá válik. Ezt a fajtát gerezdes buzogánynak nevezzük (X. t. 8—9). A gerezdek számában is jelentős változás áll be, sűrűbbé válnak, vastagabb lemezekből készülnek, gyakran oly annyira, hogy egyes példányoknál a gerezdek közötti hézag alig észlelhető már, s csakhamar tömör gömbfelületté olvad össze. A gerezdek száma ekkorra 6—18 között váltakozik. A tollas és gerezdes buzogányok együtt és egymás mellett szerepelnek a XVI. század folyamán, a század végére azonban az utóbbi válik uralkodó típusúvá, a Kelet beszivárgása döntő módon érvényesült.

A huszita háborúk folyamán különös fajta ütőfegyver jelenik meg a harcosok kezében. Rövid nyélhez láncra kötött, vastüskékkel megtűzdelt fabunkó volt az, amely igen előnyös támadó lehetőségeket rejtett magában. A lánc lendülete nagyobb ütőhatást fejtett ki, és a sisak ellen igen eredményesen lehetett alkalmazni. A tűzdelt fabunkó helyébe később vasgömb, gerezdes vagy csillag-alakú buzogányfej, gyakran nyugati típusú kard nagyobb méretű markolatgombja, mérlegsúly, stb. került a lánc végére. Ezt a fajtát láncos buzogánynak nevezzük (19. kép). A láncot tartó fül rendszerint hosszú lemeznyúlványok révén van a nyélhez erősítve.

A XVI. század vége felé a buzogányok harci alkalmazásában többé-kevésbé bizonyos visszafejlődést figyelhetünk meg. Útőfegyverként az ekkorra jelentős módon kifejlett csákány, csákány-fokos, fokos-balta jut előtérbe. Ennek az oka abban rejlik, hogy nagy ellenségünk, a török, vértezettet nem viselt, hűbéres könnyű lovasa a spáhi, legfeljebb sodronypáncélt hordott védőfegyverzetként, amely ellen legeredményesebben a csőrszerű csákányokkal lehetett harcolni. A tompa útőfelületű buzogány hatása ekkor már jelentéktelenebbnek bizonyult. Az ezen korbéli nyugati sisakpéldányokat megfigyelve, azokon nem zúzott sérüléseket, hanem négyszögletes átütött nyílásokat találunk, amely a csákány használatára vet világot.

A XVII. században a gerezdes vas buzogányok fejméretei egyre kisebbekké válnak. A alakjuk körte- vagy gömbforma és rendszerint 12 gerezdesek. Díszítést a tetőgomb tagoltságában, továbbá a gerezdek alsó nyúlványának profilrozásában találunk. Rendszerint nyelük is vasból készült, vagy pedig a nyél végén kialakított köpüben rövid fa nyéldarab foglal helyet. Sokszor még ez is fémverettel borított. Ezek a buzogányok harci célokat már nem szolgáltak, hanem a csapatok tisztjeinek vezérlő jelvényei voltak csupán. Hadnagyi buzogányoknak nevezzük ezeket a példányokat (X. t. 10—11).

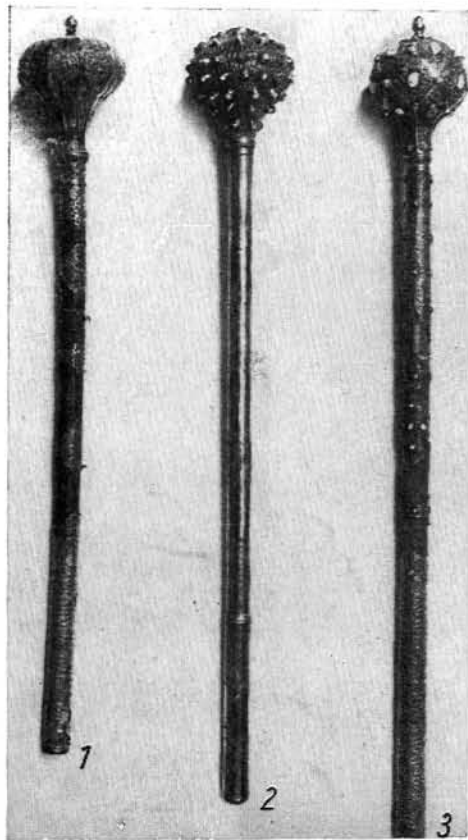
A magasabb rangú parancsnokok buzogányai rendszerint gömb alakúak, a gerezdek peremét hullámos felületű sárgaréz sávok szegélyezik. A gerezdek száma 12—16 között változik (X. t. 6—7).

A „Húsz régi magyar csatakép”-en, amely metszetek a XVII. század 20—30-as éveiben készültek a török—magyar harcokról, a gömbfejű buzogányokat rendszeres használatban találjuk a tisztek kezében.¹⁰

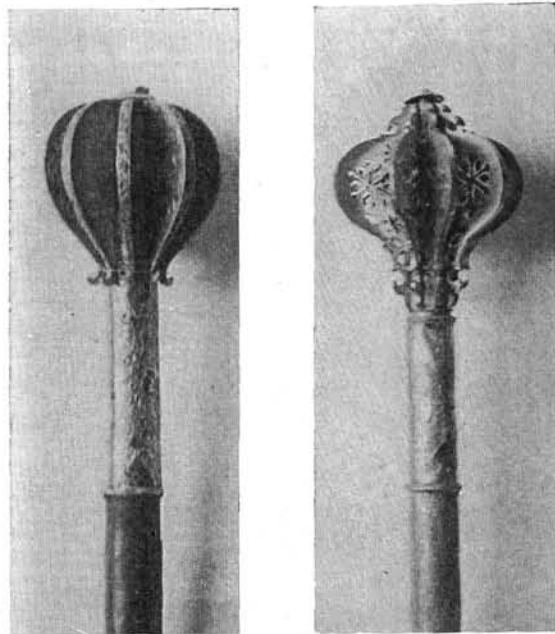
A XVI. század vége felé a buzogányok díszfegyverré változtak. Hatalmi jelvényként való áthangolásukban, egyre inkább mint vezéri jelvények kaptak előkelő szerepet. Jelentőségük mind jobban emelkedett, különösen akkor, amikor a török szultánok az erdélyi fejedelmeknek és az oláh vajdáknak buzogányt küldtek fejedelmi méltóságuk elismerése jeléül. A fejedelmi buzogányok rendszerint zárt körte- vagy gömbfejűek, aranyozott ezüsből, pompás művű trébeléssel, majd türkizekkel, rubinokkal, kalcedonnal stb. kirakott ékítményűek (20. kép).

A XVII. század derekán Erdélyben a gerezdes buzogányok egy újabb, helyi formája jelenik meg. Rézből vagy ezüsből készült, fejük hét gerezdes, a gerezdek peremére széles, hullámos szegélysáv van forrasztva. A gerezdek oldallapjait levélszerű erezéssel vagy áttöréssel díszítették (X. t. 12—13). Valószínűnek tartjuk, hogy ez a buzogányforma a törököktől került hazánkba, helyi jellegzetességét a gerezdek áttörési díszítésében figyelhetjük meg. A XVII. századra az előkelőbb nemesek kezében megjelenő buzogányok anyagukban is elvesztették harci jellegüket. Ezután már nem vasból, hanem aranyozott rézlemezéből, aranyozott ezüsből készültek. Ebben a korban már csaknem valamennyi rangot viselő magyar úr kezében otthonos a buzogány (21. kép). Ebben a korban már nemcsak a buzogány anyagában, hanem méretében és külső alakjában is a legcsapongóbb fantázia uralkodik. Egységes formát alig lehet közöttük felfedezni, lehet mondani, hogy ahány darab ismeretes, annyiféle fajta volt használatban. A

¹⁰ Műlapok, húsz régi magyar csatakép. (Bp. 1934)

20. kép. Fejedelmi buzogányok, XVI—XVII. század. 1. Rákóczi György; 2. Báthori Zsigmond; 3. Báthori István erdélyi fejedelem buzogánya. Budapest, MNM.

21. kép. Kuruckori buzogányok. 1. Vay Adám munkácsi, 2. Kapy Sándor nagykállói kapitány buzogánya. Budapest, MNM.

22. kép. A veszprémi lakatoscéh bemondó táblája, 1725. Veszprém, Bakonyi Múzeum

buzogány ekkor egyrészt előkelőséget, rangot, gazdagságot fejezett ki, másrészt szinte a nemzeti viselet kiegészítő darabjaként szerepelt. Ezzel tág teret nyújtott és sok lehetőséget jelentett a magyar ötvösmestereknek, magas nivójú művészi készségük kifejezésre juttatásához.

A kuruc hadseregben buzogányt csak önálló csapatparancsnokoknak, tábornokoknak, ezredes-kapitányoknak, ezek helytartóinak és a legkisebb taktikai egységek, a századok parancsnokainak volt szabad viselniük. Mint érdekességet jegyezzük meg a következő adalékot. Gróf Esterházy Antal egyik hadi utasításában foglalt parancsa kapitányaihoz úgy szólt, hogy „rohamok alkalmával személyeik szerint ne menjenek legelől, hanem inkább a jó rendtartásra vigyázzván, a visszafutamodóknak kíméletlenül verjék a hátukhoz az réz bodzogánt!”¹¹ A buzogánnyal adott jel egyszersmind parancs is volt.¹² A XVIII. század dereka táján ez a nagy múltra visszatekintő harci fegyver mint vezéri jelvény eltűnt egyelőre a használatból.

A buzogány késői alkalmazásáról a veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteményében őrzött lakatos céh bemondó táblájáról nyerünk adatot. A tábla

¹¹ *Thaly K.*: HK 2(1889) 156.

¹² *Gömöry G.*: HK 3(1890) 113.

23. kép. Rendőri buzogány,
1848—49. Budapest, MNM.

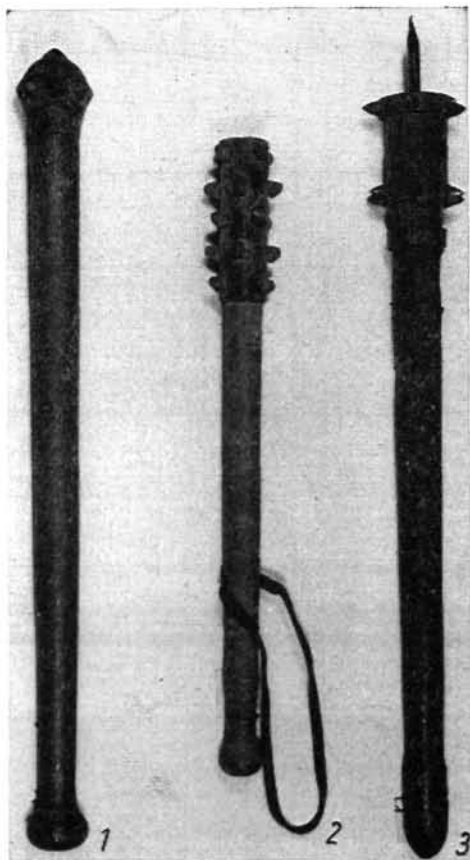
„Az becsületes, nemes, lakatjártó czéh táblája, Anno 1725” egyik oldalán két keresztbe fektetett kulcsot, a másikon pedig két kovás pisztoly között egy buzogányt látunk. A buzogány profilált nyakon ülő, gerezdes, gombfejű, a hadnagyi buzogányok csoportjába sorolható (22. kép). Ebben a korban a buzogány bírói és egyéb polgári előljárói jelvényként is szerepelt.

Az 1848—49-es szabadságharc idején, fegyver még a szolgálatot teljesítő rendőrség számára sem jutott. Ezt a hiányt buzogány alakú jelvényvel pótolták. A rendőrök, hivatalos jellegük kihangsúlyozására, kis méretű, csillagfejű buzogányt kaptak. Külsejükben az ősi középkori bronzbuzogány mintájára készültek, de erősen lekicsinyített kivitelben (23. kép).

Az első világháborúban az olasz harctereken harcoló magyar hadosztályokat különös fegyverekkel látták el: fokossal és buzogánnyal. A hadvezetőség felfigyelt arra a szokásra, hogy a magyar katona nem annyira dőfésre használja szuronyos puskáját, mint inkább ütésre. Ez a körülmény indította a hadvezetőséget arra az elhatározásra, hogy a magyar hadosztályok számára buzogányt adjon. Ez a buzogány vasból öntött csillagfejű alakú volt, vagy pedig tuskés, hengeres fejű (24. kép).

Utolsó felcsendülése volt ez a középkor óta a magyar harcosokat kísérő hatásos lovasfegyvernek, a csillagfejű buzogánynak, majd a török korban a tollas botnak.

Kalmár János

24. kép. Buzogányok az első világháború idejéből. Budapest, Honvéd Hadi Múzeum

DER STREITKOLBEN

Die älteste Schlag- und Quetschwaffe der Menschheit war die einfache, entästete Holzkeule. Der Urmensch und der Mensch des Altertums waren sich der Brauchbarkeit dieser Waffe wohl bewußt und splitterten Keulen aus Stein, später wiederum gossen sie den Keulenkopf aus Bronze. Wir können es als auffallende Erscheinung beobachten, daß die zutage gekommene Kolbenköpfe der Urzeit und des Altertums fast gleichartige, ringförmige Gußstücke sind, die rundum sternförmig angebrachte, pyramidale Dornen aufweisen.

Aufgabe unserer Arbeit ist es, das ungarische Denkmalmaterial vorzuführen. Auf dem Teppich von Bayeux erscheint der Streitkolben als Waffe

des Fußsoldaten, der sie gegen die Reiter gebraucht. Der Kopf des Streitkolbens ist in Rosettenform gebildet; wir dürfen also annehmen, daß es sich um sternförmige Gußstücke aus Bronze handelt.

Nach Boenheim schien der Streitkolben vom XIV. Jahrhundert an für den Reiter unentbehrlich. Im Westen kam der kugelförmige und der länglich zylindrische, mit Dornen bespickte Kolbenkopf in Mode. Im XIV. Jahrhundert erschienen auch schon an den westlichen Streitkolben die Schlagblätter.

Auch der russische Krieger übernahm diese Waffenart; der einfachere kugel- oder birnenförmige Kopf wurde mit Nägeln oder Dornen beschlagen.

Im goldenen Legendarium des hl. Ladislaus, das in der Bibliothek des Vatikans bewahrt wird, schlägt auf einer Miniatur ein kumanischer Ritter den König mit einem sternförmigen Streitkolben nieder.

In Ungarn finden wir den aus Bronze gegossenen, sternförmigen Streitkolben bereits Ende des XIII. Jahrhunderts vollkommen ausgebildet und in allgemeinem Gebrauch.

Die frühesten Exemplare sind ein für allemal die einfachsten, ringförmig, mit rundherum angebrachten 4—5 pyramidenförmigen Dornen. Bei späteren Exemplaren erhält der obere und untere Rand des Ringes einen verdickten Saum.

Die türkischen Streitkolbenköpfe von Ende des XIV—XV. Jahrhunderts weisen Kugel- oder Birnenform auf. Ihre Oberfläche ist dicht gekerbt oder aber mit einander kreuzenden, eingeschnittenen Rinnen bedeckt, die ein Muster von kleinen, rechteckigen Zwischenflächen ergeben.

Noch im XIV. Jahrhundert ging man — da sich die Bronzeköpfe als wenig widerstandsfähig erwiesen — zu eisengeschmiedeten Streitkolben über.

Auf dem Titelbild der 1374—76 fertiggestellten Bilderchronik stehen zur Linken Ludwigs des Großen orientalisch gekleidete Gestalten, deren eine einen Streitkolben mit Schlagblättern in der Hand hält.

Die Schlagblätter sind in ihrer ersten Entwicklungsphase noch viereckig, späterhin erlagen sie Dreiecksform. Die Kanten der dreieckigen Schlagblätter runden sich allmählich ab, der Kopf wird birnenförmig, später kugelig.

Im Verlaufe der Hussitenkriege erscheint der Morgenstern, zuerst ein an eine kurze Handhabe geketteter, mit Eisendornen gespickter Holzknüppel, später gelangt eine Eisenkugel an das Kettenende.

Bereits gegen Ende des XVI. Jahrhunderts ist im Kriegsgebrauch des Streitkolbens eine gewisse Rückentwicklung zu beobachten.

Im XVII. Jahrhundert wird der eiserne Streitkolben mit Schlagblättern immer kleiner; er ist birnen- oder kugelförmig und hat in der Regel 12 Schlagblätter. Meist besteht auch der Stiel aus Eisen. Diese Streitkolben dienen nicht mehr zu Kampfzwecken, sie stellen nur mehr Abzeichen der Truppenanführer vor. Der Streitkolben eines höheren Befehlshabers ist in der Regel kugelförmig; den Rand der Schlagblätter säumen wellige Streifen. Um die Mitte des XVII. Jahrhunderts erscheint in Siebenbürgen eine lokale Abart. Aus Messing oder Silber bestehend, weist der Kopf 7 Schlagblätter auf, deren Saum mit einem breiten, welligen Streifen verlötet ist.

Mitte des XVIII. Jahrhunderts wird der Streitkolben in Bezug auf

sein Äußeres zum Spielball der Phantasie, so daß eine einheitliche Form kaum mehr festzustellen ist.

Im Kurutzenheere ist es nur Befehlshabern gestattet, Streitkolben zu tragen.

Mitte des XVIII. Jahrhunderts hört diese einst so verbreitete Kampf-
waffe nunmehr auch als Befehlshaberabzeichen auf zu bestehen.

Nach den Freiheitskämpfen von 1848—49 wurden die ungarischen Po-
lizisten zur Betonung ihres amtlichen Charakters mit kleinen Bronze-
Streitkolben ausgerüstet.

Im ersten Weltkrieg wurde die Ausrüstung der an den italienischen
Fronten kämpfenden ungarischen Divisionen mit zwei eigenartigen Waffen
bereichert mit Streitbeil und Streitkolben. Letzterer war aus Eisen ge-
gossen und hatte einen sternförmigen oder stachelig zylinderförmigen
Kopf.

Dies war der endgültige Ausklang dieser Reiterwaffe des Mittelalters.

J. Kalmár

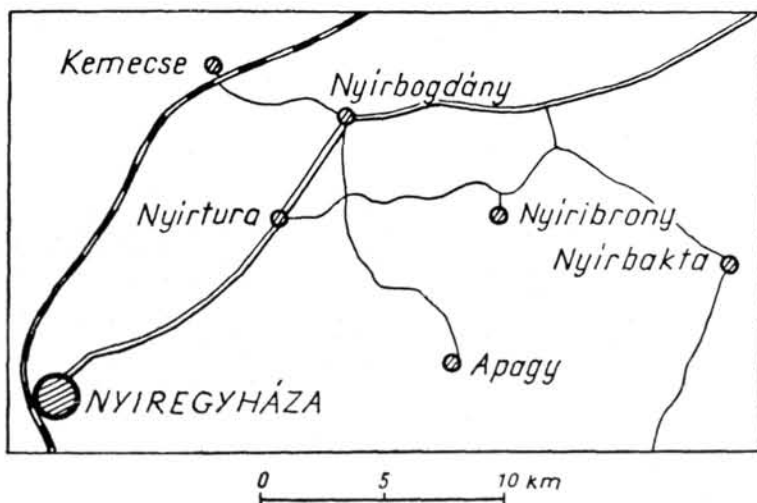
A NYÍRIBRONYI ÉREMLELET

A Magyarország területén előkerült hatalmas tömegű éremleletekről, ha átfogó statisztikai összeállítás készülne, akkor minden kétségen felül a XVI—XVII. századokból származó érmek jelentenék az elsöprő túlsúlyt. Az állandó bizonytalanságot okozó török háborúk idején könnyen érthető, hogy a pénzvagyron megmentésének primitív, de egyben legbiztosabb formája, a földbe rejtés, napirenden volt, és a földben maradt temérdek kincs napfényre kerülése állandóan ismétlődő folyamat.

Ilyen lelettel állunk szemben a Szabolcs-Szatmár megyei Nyíribrony község területén előkerült nagytömegű érem esetében is (25. kép). Az érmek 1960 november 11-én Nagy Ferenc tulajdonát képező Fő-u. 76. számú telkén, meszesgödör ásása közben kerültek elő, a földszintől 4 ásonyomnyi mélységben egy nagyobb cserépedényben, mely széttörött állapotban a nyíregyházi Jósa András Múzeumba került. A lelet, mintegy 9 kilogrammot nyomott és anyagának megtisztítása után kiderült, hogy részint XVI. századi, részint pedig a XVII. század első negyedéből származó, főként magyar, lengyel és cseh pénzeket tartalmaz, az egyéb veretek száma elenyészően csekély ezekhez képest.

A lelet végeredményben 9973 darab érmet foglalt magában, tehát nagyságánál fogva is igen alkalmas az egykorú pénzforgalmi viszonyok illusztrálására. Mielőtt azonban erre nézve bármilyen megállapítást tenénk, közöljük a lelet feldolgozásának anyagát.¹

¹ A lelet feldolgozásánál, miután újkori érmeokről van szó, irodalmi utalást csak a legszükségesebb esetekben adtunk. Így a középkori magyar pénzeknél Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae II. Budapest 1907 (CNH. rövidítésben) művét idézzük, majd a lengyel pénzek meghatározásánál Catalogue de la collection des médailles et monnaies Polonaises du Comte Emeric Hutten-Czapski St. Petersbourg 1871. I. (rövidítve HC). Ennek a műnek állandó használatára a lengyel pénzek meghatározásánál azért volt szükség, mert a lengyel pénzekben feltűnő rengeteg pénzverő jegyet megfelelő módon közölni nem tudtuk, és így a HC utalások azon számokat jelentik, melyek alatt Hutten-Czapski művében a szóban forgó pénzek verdejegyek szerint le vannak írva. A cseh pénzeknél Fiala-Donabauer, Beschreibung der Sammlung böhmischer Münzen und Medaillen Prag 1889 (FD rövidítésben) művét használtuk és végül néhány példánynál J. Appel, Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neueren Zeit I—III. 1820 művére hivatkoztunk.

25. kép. Nyiribrony térképvázlata

Magyarország

1. I. Mátyás	denár	CNH. II. 234	K—?		1 db
2. II. Ulászló	denár	CNH. II. 272B	K—h		1 db
3. II. Ulászló	denár	CNH. II. 274	K—h		1 db
4. II. Ulászló	denár	CNH. II. 277	K—H	1505	1 db
5. II. Ulászló	denár	CNH. II. 277	K—H	1508	1 db
6. II. Ulászló	denár	CNH. II. 278A	K—G	1510	1 db
7. II. Ulászló	denár	CNH. II. 278A	K—G	1511	2 db
8. II. Ulászló	denár	CNH. II. 278A	K—G	1515	1 db
9. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—G	1516	1 db
10. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—G	1518	1 db
11. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—A	1520	1 db
12. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—A	1521	1 db
13. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—B	1525	1 db
14. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	A—V/HK	1526	2 db
15. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—A	1526	6 db
16. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—B	1526	2 db
17. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	K—B	1526	3 db
18. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	L—K	1526	2 db
19. II. Lajos	denár	CNH. II. 306A	L—V	1526	1 db
20. János	denár	CNH. II. 331A	K—T	1527	1 db
21. I. Ferdinánd	4 denáros				
	garas		K—B	1559	1 db
22. I. Ferdinánd	denár		C-liliom	1528	2 db
23. I. Ferdinánd	denár		H—P	1552	4 db
24. I. Ferdinánd	denár		N—C	1554	2 db
25. I. Ferdinánd	denár		N—C	1555	1 db
26. I. Ferdinánd	denár		K—B	1527	1 db
27. I. Ferdinánd	denár		K—B	1528	22 db
28. I. Ferdinánd	denár		K—B	1529	17 db

29. I. Ferdinánd	denár	K—B	1530	14 db
30. I. Ferdinánd	denár	K—B	1531	12 db
31. I. Ferdinánd	denár	K—B	1532	14 db
32. I. Ferdinánd	denár	K—B	1533	14 db
33. I. Ferdinánd	denár	K—B	1534	6 db
34. I. Ferdinánd	denár	K—B	1535	29 db
35. I. Ferdinánd	denár	K—B	1536	36 db
36. I. Ferdinánd	denár	K—B	1537	16 db
37. I. Ferdinánd	denár	K—B	1538	27 db
38. I. Ferdinánd	denár	K—B	1539	27 db
39. I. Ferdinánd	denár	K—B	1540	30 db
40. I. Ferdinánd	denár	K—B	1541	33 db
41. I. Ferdinánd	denár	K—B	1542	34 db
42. I. Ferdinánd	denár	K—B	1543	28 db
43. I. Ferdinánd	denár	K—B	1544	39 db
44. I. Ferdinánd	denár	K—B	1545	51 db
45. I. Ferdinánd	denár	K—B	1546	55 db
46. I. Ferdinánd	denár	K—B	1547	51 db
47. I. Ferdinánd	denár	K—B	1548	65 db
48. I. Ferdinánd	denár	K—B	1549	75 db
49. I. Ferdinánd	denár	K—B	1550	83 db
50. I. Ferdinánd	denár	K—B	1551	83 db
51. I. Ferdinánd	denár	K—B	1552	108 db
52. I. Ferdinánd	denár	K—B	1553	68 db
53. I. Ferdinánd	denár	K—B	1554	43 db
54. I. Ferdinánd	denár	K—B	1555	48 db
55. I. Ferdinánd	denár	K—B	1556	50 db
56. I. Ferdinánd	denár	K—B	1557	75 db
57. I. Ferdinánd	denár	K—B	1558	59 db
58. I. Ferdinánd	denár	K—B	1559	40 db
59. I. Ferdinánd	denár	K—B	1560	47 db
60. I. Ferdinánd	denár	K—B	1561	42 db
61. I. Ferdinánd	denár	K—B	1562	37 db
62. I. Ferdinánd	denár	K—B	1563	62 db
63. I. Ferdinánd	denár	K—B	1564	47 db
64. I. Ferdinánd	denár	K—B	1565	26 db
65. I. Ferdinánd	denár	K—B	bizonytalan	27 db
66. I. Ferdinánd	denár	K—B	töredék	22 db
67. I. Ferdinánd	denár	K—B	körülvágott	1 db
68. I. Ferdinánd	denár	K—B	hamis	21 db
69. I. Ferdinánd	obulus		1551 (?)	1 db
70. II. Miksa	denár	H—S	1574	1 db
71. II. Miksa	denár	H—S	1575	4 db
72. II. Miksa	denár	H—S	1576	2 db
73. II. Miksa	denár	K—B	1565	26 db
74. II. Miksa	denár	K—B	1566	75 db
75. II. Miksa	denár	K—B	1567	64 db
76. II. Miksa	denár	K—B	1568	59 db
77. II. Miksa	denár	K—B	1569	80 db
78. II. Miksa	denár	K—B	1570	72 db
79. II. Miksa	denár	K—B	1571	78 db
80. II. Miksa	denár	K—B	1572	60 db
81. II. Miksa	denár	K—B	1573	22 db
82. II. Miksa	denár	K—B	1574	25 db
83. II. Miksa	denár	K—B	1575	91 db
84. II. Miksa	denár	K—B	1576	95 db
85. II. Miksa	denár	K—B	1577	114 db
86. II. Miksa	denár	K—B	1578	132 db
87. II. Miksa	denár	K—B	bizonytalan	16 db
88. II. Miksa	denár	K—B	töredék	5 db
89. II. Miksa	denár	K—B	hamis	1 db
90. II. Miksa	obulus	K—B	1570	1 db

91. II. Miksa	obulus	K—B	1571	1 db
92. II. Miksa	obulus	K—B	1572	1 db
93. II. Miksa	obulus	K—B	1573	1 db
94. II. Miksa	obulus	K—B	1574	3 db
95. II. Miksa	obulus	K—B	1576	2 db
96. Rudolf	denár	j. n.	1587	1 db
97. Rudolf	denár	j. n.	1601	1 db
98. Rudolf	denár	H—S	1580	3 db
99. Rudolf	denár	K—B	1578	2 db
100. Rudolf	denár	K—B	1579 évsz. címer f.	79 db
101. Rudolf	denár	K—B	1579 évsz. kör- iratban	53 db
102. Rudolf	denár	K—B	1580	138 db
103. Rudolf	denár	K—B	1581	122 db
104. Rudolf	denár	K—B	1582	32 db
105. Rudolf	denár	K—B	1583	68 db
106. Rudolf	denár	K—B	1584	102 db
107. Rudolf	denár	K—B	1585	257 db
108. Rudolf	denár	K—B	1586	76 db
109. Rudolf	denár	K—B	1587	61 db
110. Rudolf	denár	K—B	1588	51 db
111. Rudolf	denár	K—B	1589	81 db
112. Rudolf	denár	K—B	1590	82 db
113. Rudolf	denár	K—B	1591	86 db
114. Rudolf	denár	K—B	1592	73 db
115. Rudolf	denár	K—B	1593	68 db
116. Rudolf	denár	K—B	1594	67 db
117. Rudolf	denár	K—B	1595	55 db
118. Rudolf	denár	K—B	1596	50 db
119. Rudolf	denár	K—B	1597	57 db
120. Rudolf	denár	K—B	1598	20 db
121. Rudolf	denár	K—B	1599	56 db
122. Rudolf	denár	K—B	1600	76 db
123. Rudolf	denár	K—B	1601	85 db
124. Rudolf	denár	K—B	1602	104 db
125. Rudolf	denár	K—B	1603	43 db
126. Rudolf	denár	K—B	163 hibás évsz.	1 db
127. Rudolf	denár	K—B	1604	42 db
128. Rudolf	denár	K—B	1605	25 db
129. Rudolf	denár	K—B	1606	72 db
130. Rudolf	denár	K—B	1607	173 db
131. Rudolf	denár	K—B	1608	100 db
132. Rudolf	denár	K—B	bizonytalan	83 db
133. Rudolf	denár	K—B	egylapú	2 db
134. Rudolf	denár	K—B	töredékes	41 db
135. Rudolf	denár	N—B	1582	1 db
136. Rudolf	denár	N—B	1601	1 db
137. Rudolf	denár		hamis	7 db
138. Rudolf	obulus	K—B	1579	2 db
139. Rudolf	obulus	K—B	1586	1 db
140. Rudolf	obulus	K—B	1588	1 db
141. Rudolf	obulus	K—B	1593	1 db
142. Rudolf	obulus	K—B	1598	1 db
143. Rudolf	obulus	K—B	1599	1 db
144. Rudolf	obulus	K—B	1601	2 db
145. Rudolf	obulus	K—B	1602	1 db
146. Rudolf	obulus	K—B	1604	1 db
147. Rudolf	obulus	K—B	1606	1 db
148. Rudolf	obulus	K—B	1607	3 db
149. Rudolf	obulus	K—B	1608	3 db
150. II. Mátyás	denár	K—B	1609	99 db
151. II. Mátyás	denár	K—B	1610	195 db

152. II. Mátyás	denár	K—B	1611	552 db
153. II. Mátyás	denár	K—B	1612	467 db
154. II. Mátyás	denár	K—B	1613	47 db
155. II. Mátyás	denár	K—B	1614	3 db
156. II. Mátyás	denár	K—B	1615	1 db
157. II. Mátyás	denár	K—B	1616	6 db
158. II. Mátyás	denár	K—B	1617	12 db
159. II. Mátyás	denár	K—B	1618	5 db
160. II. Mátyás	denár	K—B	1619	5 db
161. II. Mátyás	denár	K—B	1620	4 db
162. II. Mátyás	denár	K—B	egylapú	1 db
163. II. Mátyás	denár	K—B	bizonytalan	68 db
164. II. Mátyás	denár	K—B	töredékes	63 db
165. II. Mátyás	denár	K—B	hamis	3 db
166. II. Mátyás	obulus	K—B	1609	2 db
167. II. Mátyás	obulus	K—B	1611	2 db
168. II. Mátyás	obulus	K—B	1612	1 db
169. II. Mátyás	obulus	K—B	1614	1 db
170. II. Mátyás	obulus	K—B	bizonytalan	2 db
171. II. Ferdinánd	denár	K—B	1622	6 db
172. II. Ferdinánd	denár	K—B	1623	7 db
173. II. Ferdinánd	denár	K—B	1631	1 db
174. II. Ferdinánd	denár	P—P	1623	1 db
175. II. Ferdinánd	denár		hamis	1 db

Erdély

176. János Zsigmond	denár	N—P	1556	4 db
177. János Zsigmond	denár	N—P	1557	1 db
178. Báthori Zsigmond	dutka		1597	1 db
179. Bocskai István	dutka		1605	4 db
180. Bocskai István	dutka		1606	18 db
181. Bocskai István	dutka		1607	15 db
182. Bocskai István	dutka		1609	1 db
183. Báthori Gábor	dutka		1608	1 db
184. Báthori Gábor	dutka		1609	14 db
185. Báthori Gábor	dutka		1610	2 db
186. Báthori Gábor	dutka	CI—BI	1611	2 db
187. Báthori Gábor	dutka	AL—IV	1613	1 db
188. Báthori Gábor	széles garas	N—B	1610	3 db
189. Báthori Gábor	garas	N—B	1608	1 db
190. Báthori Gábor	garas	N—B	1609	1 db
191. Báthori Gábor	garas	N—B	1610	21 db
192. Báthori Gábor	garas	N—B	1611	3 db
193. Báthori Gábor	garas	N—B	1612	6 db
194. Báthori Gábor	garas	N—B	1613	1 db
195. Báthori Gábor	denár	C—I	1612	1 db
196. Brassó város	garas	C—I	1612	1 db
197. Bethlen Gábor	denár	A—I	1621	1 db
198. Bethlen Gábor	denár	B—Z	1622	1 db
199. Bethlen Gábor	denár	B—Z	1623	1 db
200. Bethlen Gábor	denár	K—B	1620	2 db
201. Bethlen Gábor	denár	K—B	1621	4 db

Lengyelország

202. Wladislaw Jagello (1386—1434) v III. Wladislaw (1434—44)	félgaras		HC. 155—156	6 db
203. Ugyanaz	félgaras		HC. 158	2 db
204. Ugyanaz	félgaras		HC. 159	1 db

205. IV. Casimir (1444—92)	félgaras		HC. 174—176	79 db
206. János Albert (1492—1501)	félgaras		HC. 194—196	246 db
207. Sándor (1501—1506)	félgaras		HC. 201—202	227 db
208. I. Zsigmond	garas	1526	HC. 270—271	2 db
209. I. Zsigmond	garas	1527	HC. 276	10 db
210. I. Zsigmond	garas	1528	HC. 286	19 db
211. I. Zsigmond	garas	1529	HC. 293	7 db
212. I. Zsigmond	garas	1545	HC. 407—408	3 db
213. I. Zsigmond	garas	1546	HC. — (u. a. jeggyel)	2 db
214. I. Zsigmond	garas	1546	HC. 409—410	5 db
215. I. Zsigmond	garas	1548	HC. 421	3 db
216. I. Zsigmond	garas	bizony- talan		4 db
217. I. Zsigmond	félgaras	é. n.	HC. 424—425	23 db
218. I. Zsigmond	félgaras	1507	HC. 219	54 db
219. I. Zsigmond	félgaras	1508	HC. 220	45 db
220. I. Zsigmond	félgaras	1509	HC. 221	52 db
221. I. Zsigmond	félgaras	1510	HC. 226	24 db
222. I. Zsigmond	félgaras	1511	HC. 229	28 db
223. I. Zsigmond	félgaras	bizony- talan		33 db
224. I. Zsigmond	félgaras	hamis		3 db
225. Báthori István	dutka	1580	HC. 645	1 db
226. Báthori István	dutka	1583	HC. 699	2 db
227. Báthori István	dutka	1584	HC. 714	1 db
228. Báthori István	dutka	1585	HC. 735—736	1 db
229. Báthori István	dutka	1586	HC. 761	3 db
230. Báthori István	dutka	hamis		1 db
231. Báthori István	garas	1579	HC. 627	1 db
232. III. Zsigmond	hatos garas	1596	HC. 972	2 db
233. III. Zsigmond	hatos garas	1599	HC. 1109	után kö- vetkező
234. III. Zsigmond	hatos garas	1600	HC. 1135	1 db
235. III. Zsigmond	dutka	é. n.	HC. 1671	2 db
236. III. Zsigmond	dutka	1588	HC. 793	1 db
237. III. Zsigmond	dutka	1589	HC. 803	3 db
238. III. Zsigmond	dutka	1589	HC. 804—805	3 db
239. III. Zsigmond	dutka	1590	HC. 815	1 db
240. III. Zsigmond	dutka	1590	HC. 816	2 db
241. III. Zsigmond	dutka	1590	HC. 817	2 db
242. III. Zsigmond	dutka	1590	HC. 819	1 db
243. III. Zsigmond	dutka	1591	HC. 836	3 db
244. III. Zsigmond	dutka	1591	HC. 837	7 db
245. III. Zsigmond	dutka	1592	HC. 863	5 db
246. III. Zsigmond	dutka	1592	HC. 864—866	2 db
247. III. Zsigmond	dutka	1592	HC. 867—868	5 db
248. III. Zsigmond	dutka	1592	HC. 869	2 db
249. III. Zsigmond	dutka	1593	HC. 883—885	7 db
250. III. Zsigmond	dutka	1593	HC. 887	4 db
251. III. Zsigmond	dutka	1593	HC. 889	9 db
252. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 902—907	4 db
253. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 909	6 db
254. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 910—916	6 db
255. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 922	16 db
256. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 922 vált. \bigcirc 94 Δ	5 db
257. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 923	1 db
258. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 936	2 db
259. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 938—939	15 db
260. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 943	2 db
261. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 944	2 db
262. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 945	1 db
263. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 947	2 db

264. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 949—951	3 db
265. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 952	2 db
266. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 954	2 db
267. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 955	6 db
268. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 973—974	14 db
269. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 975	2 db
270. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 978	1 db
271. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 981	3 db
272. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 984—985	3 db
273. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 986	2 db
274. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 987—988	4 db
275. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 993—995	2 db
276. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1013—1020	27 db
277. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1021	1 db
278. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1029—1030	7 db
279. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1031	1 db
280. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1032—1036	15 db
281. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1038—1040	1 db
282. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1041	1 db
283. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1044—1049	12 db
284. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1050	2 db
285. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1051	2 db
286. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1068—1070	28 db
287. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1071	1 db
288. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1072	4 db
289. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1074	1 db
290. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1075—1076	1 db
291. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1077	2 db
292. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1079	2 db
293. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1080—1082	1 db
294. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1083—1085	7 db
295. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1086	2 db
296. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1088—1090	7 db
297. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1091	2 db
298. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1092—1093	2 db
299. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1095	1 db
300. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1097	15 db
301. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. — címer mellett 15—98	1 db
302. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. — címer mellett 9—8	1 db
303. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1112—1115	22 db
304. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1117—1119	8 db
305. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1120	1 db
306. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1121—1123	10 db
307. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1125	8 db
308. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1126	10 db
309. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1136	4 db
310. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1137—1138	1 db
311. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1139	17 db
312. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1040—1044	11 db
313. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1045—1051	9 db
314. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1054—1057	9 db
315. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1158	4 db
316. III. Zsigmond	dutka	1600	bizonytalan jegy	1 db
317. III. Zsigmond	dutka	1600	hamis	1 db
318. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1169—1070	8 db
319. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1171	2 db
320. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1173	3 db
321. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1174	1 db
322. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1174 vált 7	1 db
323. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1175	4 db

324. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1175 után következő	1 db 1 db
325. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1178	3 db
326. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1179	7 db
327. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. 1180	6 db
328. III. Zsigmond	dutka	1602	HC. 1191	1 db
329. III. Zsigmond	dutka	1602	HC. 1192	9 db
330. III. Zsigmond	dutka	1603	HC. 1195	3 db
331. III. Zsigmond	dutka	1603	HC. — címer mellett két rozetta	1 db
332. III. Zsigmond	dutka	1604	HC. 1200	3 db
333. III. Zsigmond	dutka	1605	HC. 1206	5 db
334. III. Zsigmond	dutka	1606	HC. 1210	5 db
335. III. Zsigmond	dutka	1606	HC. 1211—1212	2 db
336. III. Zsigmond	dutka	1660	(téves évszám 1606 helyett)	1 db
337. III. Zsigmond	dutka	1607	HC. — 16K07	1 db
338. III. Zsigmond	dutka	1618	HC. 1373—1375	4 db
339. III. Zsigmond	dutka	1619	HC. 1388	3 db
340. III. Zsigmond	dutka	1620	HC. 1401	1 db
341. III. Zsigmond	dutka	1621	HC. 1421	2 db
342. III. Zsigmond	dutka	1622	HC. 1436	9 db
343. III. Zsigmond	dutka		bizonytalan	10 db
344. III. Zsigmond	dutka		hamis	3 db
345. III. Zsigmond	garas	1594	HC. 924	1 db
346. III. Zsigmond	garas	1604	HC. 1201—1202	7 db
347. III. Zsigmond	garas	1604	HC. 1203	4 db
348. III. Zsigmond	garas	1605	HC. 1207	10 db
349. III. Zsigmond	garas	1606	HC. 1214	8 db
350. III. Zsigmond	garas	1606	HC. 1215—1216	9 db
351. III. Zsigmond	garas	1607	HC. 1221—1223	52 db
352. III. Zsigmond	garas	1607	HC. 1224	5 db
353. III. Zsigmond	garas	1607	HC. 1225—1226	2 db
354. III. Zsigmond	garas	1608	HC. 1235—1240	35 db
355. III. Zsigmond	garas	1609	HC. 1249	17 db
356. III. Zsigmond	garas	1609	HC. 1250	23 db
357. III. Zsigmond	garas	1610	HC. 1261	44 db
358. III. Zsigmond	garas	1611	HC. 1274	12 db
359. III. Zsigmond	garas	1615	HC. 1329	1 db
360. III. Zsigmond	garas		hamis	9 db
361. III. Zsigmond	solidus	1616	HC. 1348	1 db

Litvánia

362. Sándor	félgaras	é. n.	HC. 197—198	2 db
363. I. Zsigmond	félgaras	1529	HC. 294	1 db
364. Zsigmond Ágost	4 garas	1566	HC. 542—543	1 db
365. Zsigmond Ágost	garas	1547	HC. 457	1 db
366. Zsigmond Ágost	garas	1566	HC. 545—47	2 db
367. Zsigmond Ágost	garas	1567	HC. 556	2 db
368. Zsigmond Ágost	garas	1568	HC. 566—567	1 db
369. Zsigmond Ágost	félgaras	1556	HC. 486—487	1 db
370. Zsigmond Ágost	félgaras	1559	HC. 509	2 db
371. Zsigmond Ágost	félgaras	1561	HC. 515—516	1 db
372. Zsigmond Ágost	félgaras	1562	HC. 520	1 db
373. Zsigmond Ágost	félgaras	1563	HC. 525—526	1 db
374. Zsigmond Ágost	félgaras	1564	HC. 532	1 db
375. Zsigmond Ágost	félgaras	1565	HC. 540—541	1 db
376. Báthori István	dutka	1580	HC. 652—653	2 db
377. Báthori István	dutka	1581	HC. 665	6 db
378. Báthori István	dutka	1582	HC. 687	13 db

379. Báthori István	dutka	1583	HC. 705—706	5 db
380. Báthori István	dutka	1584	HC. 719—720	4 db
381. Báthori István	dutka	1585	HC. 742	1 db
382. Báthori István	dutka	1585	HC. 743—746	5 db
383. Báthori István	dutka	1586	HC. 767—768	1 db
384. Báthori István	dutka	1586	HC. 769	1 db
385. Báthori István	garas	1580	HC. 654	1 db
386. III. Zsigmond	dutka	1589	HC. 808	1 db
387. III. Zsigmond	dutka	1589	HC. 809	1 db
388. III. Zsigmond	dutka	1590	HC. 826	2 db
389. III. Zsigmond	dutka	1592	HC. 875	3 db
390. III. Zsigmond	dutka	1593	HC. 893—894	6 db
391. III. Zsigmond	dutka	1593	HC. 895	2 db
392. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 926—928	7 db
393. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 962	2 db
394. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 963	1 db
395. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 1004	1 db
396. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 1005	1 db
397. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. — u. a. jegy 2 le- véldisz közt	1 db
398. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1061	6 db
399. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1103	2 db
400. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1129	1 db
401. III. Zsigmond	dutka	1602	HC. 1193	1 db
402. III. Zsigmond	garas	1607	HC. 1229—1230	2 db
403. III. Zsigmond	garas	1609	HC. 1253—1255	2 db

Danzig

404. IV. Kázmér (1444—92)	solidus		HC. 177—184	1 db
405. I. Zsigmond	garas	1530	HC. 304	1 db
406. I. Zsigmond	garas	1531	HC. 309—310	6 db
407. I. Zsigmond	garas	1532	HC. 326	5 db
408. I. Zsigmond	garas	1533	HC. 334	4 db
409. I. Zsigmond	garas	1534	HC. 344	7 db
410. I. Zsigmond	garas	1535	HC. 358—359	3 db
411. I. Zsigmond	garas	1538	HC. 384—385	4 db
412. I. Zsigmond	garas	1539	HC. 391	2 db
413. I. Zsigmond	garas	1540	HC. 401—402	2 db
414. Báthori István	garas	1577	HC. 613—614	1 db
415. Báthori István	garas	1578	HC. 619—620	1 db
416. Báthori István	garas	1579	HC. 632	5 db

Riga

417. Báthori István	dutka	1582	HC. 694	2 db
418. Báthori István	dutka	1583	HC. 712	2 db
419. Báthori István	dutka	1584	HC. 726	3 db
420. Báthori István	dutka	1585	HC. 751—754	9 db
421. Báthori István	dutka	1586	HC. 772—774	12 db
422. Báthori István	garas	1581	HC. 675	1 db
423. Báthori István	garas	1581	HC. 676	2 db
424. Báthori István	garas	1582	HC. 695	3 db
425. Báthori István	garas	1583	HC. 713	3 db
426. Báthori István	garas	1584	HC. 727	1 db
427. III. Zsigmond	dutka	1588	HC. 800—801	2 db
428. III. Zsigmond	dutka	1589	HC. 812	8 db
429. III. Zsigmond	dutka	1590	HC. 830—831	8 db
430. III. Zsigmond	dutka	1591	HC. 852—854	12 db
431. III. Zsigmond	dutka	1592	HC. 880	6 db

432. III. Zsigmond	dutka	1593	HC. 898—899	3 db
433. III. Zsigmond	dutka	1594	HC. 931—932	11 db
434. III. Zsigmond	dutka	1595	HC. 967	8 db
435. III. Zsigmond	dutka	1596	HC. 1009	11 db
436. III. Zsigmond	dutka	1597	HC. 1065	11 db
437. III. Zsigmond	dutka	1598	HC. 1107	7 db
438. III. Zsigmond	dutka	1599	HC. 1131—1132	5 db
439. III. Zsigmond	dutka	1566 (!)	téves 1599 helyett	1 db
440. III. Zsigmond	dutka	1600	HC. 1163	9 db
441. III. Zsigmond	dutka	1601	HC. —	1 db
442. III. Zsigmond	solidus	1597	HC. 1066—1067	1 db
443. III. Zsigmond	solidus	1599	HC. 1133	1 db
444. III. Zsigmond	solidus	1602	HC. 1194	1 db
445. III. Zsigmond	solidus		bizonytalan évszám	2 db

Ebing

446. I. Zsigmond	garas	1533	HC. 335	3 db
447. I. Zsigmond	garas	1534	HC. 345	6 db
448. I. Zsigmond	garas	1535	HC. 363—364	3 db
449. I. Zsigmond	garas	1539	HC. 395—396	3 db
450. I. Zsigmond	garas	1540	HC. 405—406	2 db

Kurland

451. Frederic et Guillaume	dutka	1596	HC. 1680—1681	1 db
452. Frederic et Guillaume	dutka	1598	HC. 1686—1690	2 db

Porosz terület

453. I. Zsigmond	garas	1528	HC. 290	3 db
454. I. Zsigmond	garas	1529	HC. 296—297	8 db
455. I. Zsigmond	garas	1530	HC. 301—302	15 db
456. I. Zsigmond	garas	1531	HC. 307—308	15 db
457. I. Zsigmond	garas	1532	HC. 324—325	11 db
458. I. Zsigmond	garas	1533	HC. 332—333	14 db
459. I. Zsigmond	garas	1534	HC. 342—343	14 db
460. I. Zsigmond	garas	1535	HC. 352	6 db
461. I. Zsigmond	solidus	1529	HC. 298	1 db
462. I. Zsigmond	solidus	1530	HC. 303	1 db

Schweidnitz

463. II. Lajos	félgaras	1517	HC. —	2 db
464. II. Lajos	félgaras	1518	HC. 204	3 db
465. II. Lajos	félgaras	1519	HC. 205	1 db
466. II. Lajos	félgaras	1520	HC. 206	19 db
467. II. Lajos	félgaras	1521	HC. 207	3 db
468. II. Lajos	félgaras	1522	HC. 208	3 db
469. II. Lajos	félgaras	1523	HC. 209	3 db
470. II. Lajos	félgaras	1524	HC. 210	15 db
471. II. Lajos	félgaras	1525	HC. 211	14 db
472. II. Lajos	félgaras	1526	HC. 212—215	71 db
473. II. Lajos	félgaras		bizonytalan	26 db
474. II. Lajos	félgaras		hamis	1 db

Glogau

475. I. Zsigmond	garas	é. n.	HC. 217	1 db
------------------	-------	-------	---------	------

Csehország

476. II. Ulászló (1470—1516)	weisspfennig	FD. 957—960	4 db
477. II. Ulászló (1470—1516)	weisspfennig	FD. 961—962	76 db
478. II. Lajos (1516—1526)	weisspfennig	FD. 996—998	10 db
479. I. Ferdinánd (1527—1564)	weisspfennig	FD. 1073—1077	58 db
480. I. Ferdinánd (1527—1564)	weisspfennig	FD. 1137	4 db
481. I. Ferdinánd 1562	weisspfennig	FD. 1131	13 db
482. I. Ferdinánd 1563	weisspfennig	FD. 1134	1 db
483. I. Ferdinánd 1563	weisspfennig	FD. 1135	13 db
484. I. Ferdinánd 1564	weisspfennig	FD. 1136	2 db
485. I. Ferdinánd bizonytalan	weisspfennig	FD.	3 db
486. II. Miksa weisspfennig	é. n.	FD. 1276 Prága	1 db
487. II. Miksa weisspfennig	1565	FD. 1288 Kuttenberg	8 db
488. II. Miksa weisspfennig	1566	FD. 1296 Kuttenberg	8 db
489. II. Miksa weisspfennig	1567	FD. 1299 Kuttenberg	2 db
490. II. Miksa weisspfennig	1568	FD. — Kuttenberg	3 db
491. II. Miksa weisspfennig	1569	FD. 1304 Kuttenberg	2 db
492. II. Miksa weisspfennig	1571	FD. 1319 Kuttenberg	2 db
493. II. Miksa weisspfennig	1572	FD. 1323 Kuttenberg	4 db
494. II. Miksa weisspfennig	1573	FD. 1326 Kuttenberg	3 db
495. II. Miksa weisspfennig	1574	FD. — Prága	1 db
496. II. Miksa weisspfennig	1575	FD. — Joachimstal	1 db
497. II. Miksa weisspfennig	1575	FD. 1329 Kuttenberg	2 db
498. II. Miksa weisspfennig	1575	FD. 1364—1365 Budweis	1 db
499. II. Miksa weisspfennig	1576	FD. 1330 Kuttenberg	2 db
500. II. Miksa weisspfennig	1576	FD. — Budweis	1 db
501. II. Miksa weisspfennig	1577	FD. 1368 Budweis	1 db
502. II. Miksa weisspfennig	1577	FD. 1331 Kuttenberg	2 db
503. II. Miksa weisspfennig	bizonytalan		8 db
504. II. Rudolf weisspfennig	1579	FD. 1497 Kuttenberg	5 db
505. II. Rudolf weisspfennig	1580	FD. 1502 Kuttenberg	1 db
506. II. Rudolf weisspfennig	1581	FD. 1506 Kuttenberg	1 db
507. II. Rudolf weisspfennig	1582	FD. 1510 Kuttenberg	4 db
508. II. Rudolf weisspfennig	1583	FD. 1515 Kuttenberg	1 db
509. II. Rudolf weisspfennig	1584	FD. 1521 Kuttenberg	2 db
510. II. Rudolf weisspfennig	1585	FD. 1524 Kuttenberg	4 db
511. II. Rudolf weisspfennig	1586	FD. 1529 Kuttenberg	1 db
512. II. Rudolf weisspfennig	1587	FD. 1533 Kuttenberg	2 db
513. II. Rudolf weisspfennig	1588	FD. 1537 Kuttenberg	6 db
514. II. Rudolf weisspfennig	1589	FD. — Kuttenberg	5 db
515. II. Rudolf weisspfennig	1590	FD. 1546 Kuttenberg	2 db
516. II. Rudolf weisspfennig	1591	FD. 1549 Kuttenberg	1 db
517. II. Rudolf weisspfennig	1592	FD. 1556 Kuttenberg	1 db
518. II. Rudolf weisspfennig	1593	FD. 1562 Kuttenberg	1 db
519. II. Rudolf weisspfennig	1594	FD. 1566 Kuttenberg	1 db
520. II. Rudolf weisspfennig	1595	FD. 1573 Kuttenberg	1 db
521. II. Rudolf weisspfennig	1596	FD. 1578 Kuttenberg	1 db
522. II. Rudolf weisspfennig	1597	FD. 1584 Kuttenberg	1 db
523. II. Rudolf weisspfennig	1598	FD. 1588 Kuttenberg	2 db
524. II. Rudolf weisspfennig	1601	FD. 1604 Kuttenberg	1 db
525. II. Rudolf weisspfennig	bizonytalan		9 db
526. II. Rudolf weisspfennig	hamis		2 db

Morvaország

527. Rendi Direktorium tizenkettes 1620 B—Z FD. 2013 3 db

Brandenburg

528. Joachim garas 1517 Stendal 1 db

Brandenburg — Küstrin

529. Johann	garas	1544	4 db
530. Johann	garas	1545	4 db
531. Johann	garas	1546	1 db

Porosz hercegség

532. Albert	garas	1530	3 db
533. Albert	garas	1531	9 db
534. Albert	garas	1532	8 db
535. Albert	garas	1533	5 db
536. Albert	garas	1534	13 db
537. Albert	garas	1535	7 db
538. Albert	garas	1537	5 db
539. Albert	garas	1538	8 db
540. Albert	garas	1539	16 db
541. Albert	garas	1540	6 db
542. Albert	garas	1541	11 db
543. Albert	garas	1542	15 db
544. Albert	garas	1543	12 db
545. Albert	garas	1544	13 db
546. Albert	garas	1545	14 db
547. Albert	garas	1546	4 db
548. Albert	garas	1547	1 db
549. Albert	garas	1548	1 db
550. Albert	garas	1550	1 db
551. Georg Friedrich	garas	1586	3 db
552. Georg Friedrich	garas	1595	2 db
553. Georg Friedrich	garas	1596	1 db

Liegnitz — Brieg

554. I. Friedrich († 1488)	garas	é. n. Appel III. 3212	1 db
555. I. Friedrich († 1488)	garas	1542	6 db
556. I. Friedrich († 1488)	garas	1543	10 db
557. I. Friedrich († 1488)	garas	1544	13 db
558. I. Friedrich († 1488)	garas	1545	7 db

Salzburg

559. Matthäus Lang	zweier	1540	1 db
560. Ernst v. Bayern	zweier	1541	1 db

Passau

561. Ernst pfennig		1531	1 db
--------------------	--	------	------

Teschen

562. Adam Wenzel dutka		1597	1 db
------------------------	--	------	------

Braunschweig — Wolfenbütel

563. Friedrich Ulrich spruchgroschen		1619 Appel III. 428	1 db
--------------------------------------	--	---------------------	------

Colmar

564. Város kis ezüstpénz Appel IV. 716 2 db

Eimbeck

565. Város félgaras 1540 (?) 1 db

Hohnstein

566. Friedrich Ulrich 12 kr. 1620 L—W 1 db

Jevern

567. Maria garas 1561 1 db

Nordheim

568. Város garas 1555 1 db

Schaffhausen

569. Város félgaras 1611 1 db

570. Város denár é. n. 2 db

571. Város 1 kr. 1581 1 db

572. Város 1 kr. 1582 (?) 1 db

Solms — Hohensolms

573. I. Philipp Reinhard (1617—1636) garas é. n. (?) 1 db

Szászország

574. Friedrich Johann (1486—1525) löwenpfennig 1 db

Strassburg

575. Johann v. Manderscheid félbatzen 1579 1 db

Thann

576. Város garas é. n. 1 db

Waldeck

577. Franz Wilhelm Ernst Christian Wolrad albus 1594 1 db

Zwolle

578. II. Rudolf nevére ezüstpénz é. n. 1 db

A lelettel kapcsolatos problémák közül első az elrejtés idejének a megállapítása. Újkori leleteknél ez rendszerint nem jelent nagyobb nehézséget, mert a legfiatalabb évszámot viselő érmek könnyen útba igazítanak ezen a téren. Ennél a leletnél azonban a keltezését illetőleg felmerül egy különös probléma. Ugyanis, ha a lelet egész anyagát nézzük, akkor azt találjuk, hogy egyetlen példány kivételével a többi érme közül a legfiatalabb példányok a XVII. század húszas éveinek elejéről származnak. Így a magyar pénzek sorában az említett kivételtől eltekintve, II. Ferdinánd 1623-i veretű K—B és P—P jegyű denárai viselik az utolsó évszámot, hasonlóképpen az erdélyi pénzek között Bethlen Gábor B—Z jegyű 1623-i denárja az utolsó veret, a lengyel pénzek tömegében pedig III. Zsigmond 1622-i dutkája a legfiatalabb érme és végül a cseh—morva veretek sorozatában a morva Rendi Direktórium 1620. — évi tizenkettése mutatja az utolsó évszámot. Mindezek az adatok együttesen 1623 végére, vagy 1624 elejére utalnak a lelet elrejtési idejét illetőleg.

Csodálatos módon azonban egyetlen példányban szerepel a leletben egy 1623 utáni veret is és pedig II. Ferdinánd 1631. évi veretű körmöci denárja. Ennek előfordulásával kapcsolatban két feltevés lehetséges. Egyik az, hogy az érme utóbb keveredett valami módon a lelet anyagához, a másik pedig, hogy ez a denár valami hibás verés lehet 1621 helyett, annál is inkább, mert az évszám 3-as számjegye nem egészen tiszta vésetet mutat. Bármiként álljon is ez a kérdés, a lelet anyaga feltétlenül 1623-ig gyűlt össze és így a lelet az 1623 körüli, illetve ezt megelőző évek pénzforgalmára nézve nyújt bőséges anyagot.

A lelet elrejtésének magyarázatára semmi olyan eseményt nem tudunk említeni, ami az elrejtés szükségességét igazolná. A község területe egész Szabolcs megyével együtt ebben az időben, vagyis 1623 körül az erdélyi fejedelemséghez tartozott. Ugyanis még 1619-ben, amikor ez év augusztusában Bethlen Gábor első hadjáratára indult, a megye hozzá csatlakozott és az 1621 december végén kötött nikolsburgi béke biztosította ezt a területet is a részére, amelyet a fejedelem egészen 1619-ben bekövetkezett haláláig zavartalanul birtokolt. Tudomásunk szerint Bethlennek a második és a harmadik hadjárata a megyében nem idézett elő nagyobb mozgalmat, így tehát a lelet elrejtését hadi eseményekkel nem lehet összekapcsolni.²

Más lenne az eset, ha az 1631-i denárt vennénk időhatározóul, mert ebben az időben már teljes kibontakozásában volt a Császár Péter irányítása alatt kitört parasztlázadás és ennek egyik fő színteréül éppen Szabolcs megye tekinthető, de az említett okok következtében ezt az egyedülálló denárt nem lehet időhatározó adatnak tekinteni és ennek alapján a lelet elrejtését 1631-re feltételezni.

A lelet összetételét nézve azt találjuk, hogy pénzverető hatóságok szerint előfordulnak benne nagyobb tömegben magyar, erdélyi, lengyel és cseh veretű pénzek kisebb számban, elvértve pedig különböző német biro-

² *Borovszky Samu.* Magyarország vármegyéi és városai, Szabolcs vármegye. 434 ff.

dalmi aprópénzek. A pénzfajokat illetőleg a magyar dénár és obulus az erdélyi dutka, garas és dénár, a lengyel félgaras, dutka, garas, majd hatgarasos és solidus, a cseh weisspfennig és végül a különböző német garasszerű aprópénz adja a lelet összetételét. Nagy általánosságban lehet mondani, hogy a lelet zöme a különböző dutka, garas és dénárveret, illetve ezekkel többé-kevésbé egyező hasonló értékű egyéb aprópénz. Tehát tipikus aprópénz tömeggel állunk szemben, melyek között egyetlen aranypénz és tallér, illetve súlyosabb ezüstérem nem fordul elő. A legfeltűnőbb, hogy nem szerepel benne a lengyel poltura sem, noha ez az aprópénz már 1614 óta kivételre került Lengyelországban és idővel tömegesen ellepte Észak-Magyarország és Erdély területét. A poltura hiánya is azt igazolja, hogy a lelet anyaga a húszas évek legelején gyűlhetett össze.

Egyetlen lelet anyagából — bármilyen nagyszámú példányból álljon is az — általános érvényű pénztörténeti következtetéseket levonni nem lehet. Azonban, valamint egy csepp vízben is, visszatükröződik a tenger, úgy egyetlen lelet anyaga is jól rávilágíthat az egykorú pénzforgalom általános képére. Ez a lelet is azt bizonyítja, amit egyébként eddig is tudtunk, hogy az erdélyi fejedelemség területén a XVI. század második felében, sőt Bethlen Gábor fejedelemségének első éveiben is még az aprópénz forgalmat elsősorban a magyar denárok és a lengyel aprópénzek bonyolították le. Láthatjuk, hogy a leletben szereplő pénzfajok között az erdélyi veretű aprópénzek viszonylag milyen kis mennyiséget jelentenek a magyar és lengyel veretekhez képest.

A magyar pénzek forgalmával kapcsolatban az a megfigyelés tehető, hogy a magyar denárok forgalma 1614-től kezdve feltűnő módon visszaesett. Míg 1614-ig minden évjáratból jelentős mennyiség szerepel a leletben, addig ettől az évtől kezdve feltűnő csökkenés észlelhető. Így például még 1612-ből 467 darab, 1613-ból pedig 47 darab fordul elő, viszont 1614-től kezdve minden évjárat csak néhány példánnyal van képviselve. Érdekes véletlenként éppen 1614-től kezdve találunk változást a magyar dénár éremképén, mert az addig koronázatlan címer fölé ezután korona kerül az éremképen és ez a változás összeesik Bethlen Gábor fejedelem trónrajutásával is (1613), azonban egyik ok sem adja a magyar denárok csökkenésének közvetlen magyarázatát, ezt valami más okban kell keresni.

Lehetséges, hogy erre a jelenségre nézve bizonyos fokig magyarázatul szerepelhetnek az 1618. évi pozsonyi országgyűlés iratai, melyekben a rendek panaszozzák, hogy a magyar pénz bent az országban eltűnik, viszont a lengyel garasok és dutkák, valamint a silány német garasok tömegesen áramlanak be és noha ezeknek itt nincs forgalmuk, mégis elfogadják őket.³

Hasonló panaszt látunk az 1622-i májusi pozsonyi országgyűlés tárgyalásában is, ahol a panasz oka az, hogy a német garaspénz egyre jobban terjed, a magyar aprópénz pedig igen megritkul.⁴

Ügylátszik, hogy leletünk összetétele, ezeknek a panaszoknak, mintegy eleven illusztrációja és e források alapján érthető meg a magyar denárok ritkulása a leletben az 1614. évtől kezdve.

³ F. A. Schmidt, Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze d. öst. Monarchie. 2. Abt. IV. 326—327.

⁴ Szilágyi Sándor, Magyar nemzet története VII. 343.

A tömegesen forgó lengyel pénzek közül a maguk idejében a garas értéke 3 denár volt, a dutka pedig, mely 3 garas értékű pénz volt, 9 denár értékben forgott. Részint azonban a lengyel dutkák, részint pedig a magyar denárok váltakozó, illetve főként csökkenő pénzlába következtében bizonyos meghatározott értékarány alakult ki a két pénzfaj között és például 1619-ben az úgynevezett „ó dutka” értéke 10 denár, az új dutka értéke pedig 9 denár volt.⁵ Ennek a megkülönböztetésnek az oka az lehetett, hogy előbb, 1604-ben, majd újból 1616-ban csökkent a lengyel dutkák pénzlába és a külsőleg is észlelhető kisebb alakú csökkentett finomságú veretek jelentették az új dutkákat a régebbi, azaz ó dutkákkal szemben.

Nem célunk itt a lengyel pénzek forgalmával összefüggő összes problémák felvetése. A XVI. század közepe óta úgy az országgyűlési tárgyalásokon, mint egyéb egykorú gazdaságtörténeti forrásokban állandó téma a lengyel pénzek beözönlése és térfoglalása. Hiábavaló volt azonban minden védekezés ellenük, annak ellenére is teljesen elárasztották a Felvidéket és különösen Erdély területét. Ennek lett a következménye, hogy a viszonylag szerény erdélyi aprópénzverés nagymértékben a lengyel pénzek hatása alatt állott, sőt 1622—1623 években a körmöci verde is kísérletet tett lengyel mintájú dutkák verésére, melyek azonban igen népszerűtlen veretek lettek és elfogadni nem akarták őket.

E körmöci dutkák veretése egyébként a nagy pénzrontási korszak idejére esett, mely pénzrontási folyamat nálunk a pozsonyi és körmöci aprópénzek megromlott pénzlábadban jutott kifejezésre, az 1619—1624 közötti években. E távoli területen azonban, ahol a leletünk felbukkant, csak egy-két példány emlékeztet a súlyos közgazdasági csapásra (II. Ferdinánd P—P jegyű denárja 1623-ból, továbbá K—B jegyű denárjai 1622—1623 évekből, majd Bethlen Gábor K—B jegyű denárjai 1620—1621 évekből és végül ugyancsak Bethlen denárjai B—Z jeggyel 1622—1623 évekből) és éppen ezért részletesen nem is térünk ki a nagy pénzrontási korszak ismertetésére.

Végül felmerül a kérdés, hogy e nagytömegű érem között akadt-e valami új érdekes veret, vagy eddig ismeretlen ritkaság az éremtan számára. Általában megállapítható, hogy az előfordult érmek mind ismert típusok, csupán egy-két olyan példány akad, mely, mint numizmatikai érdekesség kiemelhető. Az egyik Rudolf körmöci típusú jegynélküli denárja, 1587-ből, melynek eddig ismert példánya a kolozsvári éremgyűjteményben foglalt helyet és nyilvánvalóan csak arról van itt szó, hogy a vésnök tévedésből nem véste rá a jegyet az éremképre. Majd a lengyel pénzek sorában akad egy-két olyan típus (évszám, illetve verdejegy változat), mely nem fordul elő Hutten-Czapski művében, de miután ez nem Corpus, hanem csak egy gyűjtemény közlése, nem kezelhetjük e példányokat úgy, mint teljesen ismeretleneket.

Természetesen még sok apró megfigyelést lehetne közölni a lelet összetételének elemzéséből, de itt csak nagy vonatkozásokban igyekeztünk rámutatni a tetemes lelet tudományos jelentőségére. Szélesebb alapú szilárd következtetéseket ugyanis csak több hasonló lelet anyagának összevetéséből lehetne levonni.

Huszár Lajos

⁵ Történelmi Tár 1879. 245—246.

DER MÜNZFUND VON NYÍRIBRONY

Im Gebiet der Gemeinde Nyíribrony (Komitat Szabolcs) auf dem Grundstück, Hauptstraße Nr 76, fand man in einem Tongefäß einen Münzfund von insgesamt 9 kg, der teilweise aus dem XVI., teilweise aus dem ersten Viertel des XVII. Jahrhunderts stammende Münzen enthielt. Der Fund bestand aus 9973 Stücken, enthielt eine größere Zahl ungarische und siebenbürgische, ferner polnische und tschechische Münzen, eine kleinere Anzahl bestand aus verschiedenem deutschen Kleingeld.

Die Reihenfolge der Münzen, die im Fund vorhanden sind — Mit Ausnahme eines Stückes — zieht sich bis 1623 hin (die jüngsten Prägungen: Die Denare Ferdinand II., aus dem Jahre 1623 mit den Signaturen K—B und P—P, der Denar von Gábor Bethlen aus 1623, Signatur B—Z und der polnische Dukat Sigmund III., aus dem Jahre 1622.). Auf Grund dieser Angaben kann man die Zeit der Verbergung des Fundes auf das Ende 1623, oder auf den Anfang des Jahres 1624 datieren. Merkwürdigerweise befindet sich im Münzenfund ganz als Einzelstück auch der Denar Ferdinand II., geprägt 1631 in Körmöc. Es ist möglich, daß diese Münze irgendwie später mit dem Material dieses Fundes vermengt wurde, noch wahrscheinlicher ist es aber, daß sie eine falsche Prägung sei (statt 1621), eher deshalb, weil die Ziffer 3 keine ganz klare Gravierung zeigt. Jederfalls häufte sich aber das Material des Fundes bis 1623 an, und so gibt der Fund ein reiches Material für den Geldverkehr der Jahre um 1623.

Die unmittelbare Ursache der Verbergung des Fundes ist nicht beweisbar. Obwohl in den XVI—XVII. Jahrhunderten, im Zeitalter der ständigen Türkenkriege leicht die Ursache des Geldverbergens gegeben ist, lebte man laut bekannter geschichtlicher Angaben in der Gegend von Nyíribrony in den 20-er Jahren des XVII. Jahrhunderts unter Gábor Bethlen trotzdem in verhältnismäßiger Ruhe.

In allgemeinem bilden die verschiedenen Dutka-Groschen und Denarprägungen, sowie die der vorigen mehr oder weniger wertvollen kleinen Münzen die Mehrheit des Fundes. Es ist auffallend, daß kein polnischer halber Groschen (Poltura) dazwischen ist. Auch diese Tatsache weist auf die Verbreitungszeit am Anfang der 20-er Jahre hin. Das Material des Fundes verstärkt die bekannte Tatsache, daß die ungarischen Denare und polnisches Kleingeld den Kleingeldverkehr in der Wende des XVI—XVII. Jahrhunderts auf dem Gebiet von Siebenbürgen abwickelten.

Aus dem Fundmaterial erfährt man, daß der Verkehr der ungarischen Denare ab 1614 auffallend zurückfiel. Als Erklärung dazu können vielleicht die Schriften des Landtags von 1618 dienen, in denen die Stände sich beschwerten, daß das ungarische Geld aus dem Lande verschwand, statt dessen strömt polnisches und deutsches Geld in das Land herein. Der Fund ist übrigens ein entscheidender Beweis dafür, daß seit der Mitte des XVI. Jahrhunderts jeder Protest gegen die polnischen Münzen ganz umsonst war, deren Einströmen man nicht verhindern konnte, und die polnischen Münzen überfluteten ganz Oberungarn und das Gebiet von Siebenbürgen.

Mit einer besonderen Seltenheit haben wir im Fund nichts zu tun. Die interessanteste Prägung ist der Denar körmöcer Art, ohne Rudolfs Signatur, aus dem Jahre 1578. Das kann nur eine fehlerhafte Punzierung sein, infolge eines Fehlers des Graveurs.

L. Huszár

A TISZAVASVÁRI REFORMÁTUS TEMPLOM

A mai tiszavasvári (régebben büdszentmihályi) református templom közvetlen környezete, alaprajza, stíluselemei, méretei, külső és belső formája következtében, Szabolcs-Szatmár megye egyik legérdekesebb ilyenemű építménye. Mai alakjában ugyan 200 évesnek sem mondható, de a XVIII. században három ízben végrehajtott átépítése és bővítése egy korábbi, már a XIII. század végén is fennállott templom alapfalainak részbeni felhasználásával történt. Az átépítések és bővítések egyes fázisait ismerjük, a rendelkezésünkre álló levéltári adatokból az ősi templom méretei is megállapíthatók. Sajnos, a XVIII. századi bővítéseket végrehajtó mesterek közül csak egynek ismerjük a nevét, ami azért nagy kár, mert e században végzett toldások és átalakítások méretei, technikai megoldásai arról tanúskodnak, hogy e névtelen mesterek tudása bizonyos vonatkozásokban meghaladta a szokványos vidéki építőmesterei szintet, stílusérzékük azonban nem tartott lépést a mesterségbeli tudásukkal, ami szintén nagyon jellemző ebben a korban a provinciális építőművészetünkre. Ennek ellenére az építés egyes fázisainak feltárása jellemző fényt vet a XVIII. század második felében az alföldi építőművéség színvonalára.

A mai templom alaprajza szabálytalan kereszt, a kereszt szárait a nyugati homlokzathoz csatlakozó torony, az északi oldalon a főhajó kereszt-tengelyében elhelyezett, a templomtesttel egy magasságú porticus, a délkeleti oldalon a kereszt-tengelytől kissé nyugatra eltolt, a főfalak magasságánál kissé alacsonyabb másik bejárati csarnok alkotják. A főhajó hossz-tengelye kissé szokatlan tájolású, mert a szokott K—Ny-i iránytól észak felé 40°-al elhajlik és így nagyjából az ÉK—DNY-i iránynak felel meg. A torony sem áll pontosan a homlokzat középvonalában, hanem a DNY-i sarok felé aránytalanul eltolódott. A sokszorosan megtört falsíkok, főleg az északi oldalon és a homlokzat középvonalától dél felé eltolt torony elrendezésével elárulják, hogy többszöri, egymástól független átépítés következtében keletkeztek. Ezt a feltevést alátámasztja a templom belső térbeosztása is. Az alaprajz szerint egységesnek látszó 27,65 m hosszú és 13,40 m széles, a nyolcszög három oldalával záródó hajó tulajdonképpen két különálló részből áll, ezek szerkezetileg is elválnak egymástól. A főhajó egész északi oldalán 4,90 m szélességben emeletes karzat húzódik végig, amelynek a főhajó felé négy-négy, különböző átmérőjű boltíves nyílása van. A karzat földszintjét csehsüveg, emeleti terét pedig gömbsüveg boltozat zárja le. A boltívek három, vaskos nyolcszögű pillérre, s a keleti és nyugati falból kiugró, hasonló alaprajzú félpillérekre támaszkodnak.

A főhajó keleti végében 3,40 m szélességű földszintes orgonakarzat

húzódik, két nyílású lapos boltíve négyszögletes téglapillérekre támaszkodik. A főhajó nyugati torony alatti végében húzódó keresztkarzat 4,20 m széles, a 6 méter átmérőjű lapos boltívét egyfelől a főfal, másfelől egy négyszögletes tömzsi téglapillér támasztja alá, az északi karzat és az említett téglapillér közti 2 méteres távolságot az északi karzat homlokfalához támaszkodó félboltív-indítás hidalja át. A főhajó tényleges szélessége csupán 8,50 méter, terét négy gömbsüveg boltozat zárja le. Az egyes boltívek közt a távolság egyenlőtlen (a templom keleti végétől a torony felé haladva sorban 3,40, 6,20 és 7,10 méter). A templom belső térhatása a sokféle szerkezeti és méretbeli eltérés miatt meglehetősen zavaros, csupán a karzaton felüli tér ad némileg egységes képet.

Amilyen kevéssé egységes hatást kelt a belső térkialakítás, éppen olyan kevéssé egységes — az épület tekintélyes tömege ellenére — annak külső megjelenése is. A templom ma az utca szintjétől mintegy 2,5 m magasra kiemelkedő, szemmel láthatóan szabályos alakú, mesterséges eredetűnek tekinthető emelkedésen áll. A tényleges főbejáráthoz, az északi nyugati oldalon kétszeresen megtört fallal 4,80 méterre előreugró 9 méter széles porticushoz kívül lépcső vezet fel. Az előcsarnokból két oldalt egy-egy egykarú lépcső vezet a karzatra. A porticus enyhén hullámvonalas záródású homlokfalában a bejárati ajtó felett jellegtelen, faragott kőkeretű tábla van elhelyezve, a tábla felett körből kiinduló szalagdísz. A táblán levő felirat: D. O. M. S. / IN HONOREM S. SANCTAE TRINITATIS / EX BENIGNO INDULTU / SMAE CAEO REGIAE ET APOSTOLICAE / MATTIS JOSEPHI II. / ECCLESIA REFORMATA SZ. MIHALYIENSIS / PROPRIIS SUMPTIBUS REAEDIFICAVIT A. P. C. N. MDCCCXXXVIII. (A mindentudó Szent Űristen. A szentséges Szentháromság tiszteletére a szentséges császári, királyi és apostoli felségnek, II. Józsefnek jóindulatú engedelmével saját költségén újjáépítette a szentmihályi református egyház, Krisztus születése után 1788-ban). Ez a felirat az újjáépítés befejezésének évét jelöli (XI. t. 1—2).

A sokkal egyszerűbb kialakítású déli porticus bejáró kőkeretes ajtaja nyomott boltívű, a boltív záró kövébe bevésve: ¹⁷88, ami ismét az újjáépítés évére utal (XII. t. 1). A templom délnyugati végén, a középvonaltól dél felé eltolt 6 × 6 méteres alaprajzú zömök testű torony közepén, jellegtelen bejárat nyílik a főhajó középvonalának megfelelően. A tornyot a két külső sarkán vastos, kettős tagozású téglapillérek támogatják. A déli fal nyugati végén a porticustól balra levő, a többtől erősen eltérő zömök pillér, a torony alatti karzat földszinti boltívének a főfalra gyakorolt nyomását egyenlíti ki. A déli fal keleti végén, a porticustól jobbra látható, a sarokpillérekkel azonos méretű és tagozású pillér a főhajó tetőboltozatát tartó ív alatti belső félpillért támogatja. A kb. 20 méter magas tornyot provinciális barokk ízlésű sisak fedi. A toronybejárat két oldalán a lőrés alakú nyílások az ablakokat helyettesítik. A külső falszakok különböző méretei miatt a köríves záródású, díszítés nélküli ablaknyílások méretei is eltérőek egymástól. Az épület tömegének aránytalanságait a környező dús növényzet csupán enyhíti, de nem tünteti el.

A templomot szabálytalan négyszöget alkotó téglakerítés veszi körül. A kerítés ÉK-i és DK-i oldalán kb. két méter magas, romladozó, természetes kővel vegyesen rakott, helyben égetett téglából épült; a DK-i és DNy-i

sarkán egy-egy 5 méter átmérőjű, a külső oldalán kulcsos lőréssel ellátott, boltozott, zsindelemmel fedett toronyszerű építmény áll. Ezeket a tornyokat a helybeliek „kásamáté” néven emlegetik, a kazamata elnevezés helyi változataként. Régebben a kőkerítés mindkét sarkán állott egy-egy ilyen saroktorony, összesen tehát négy, de ezeket az ÉNy-i és DNy-i kerítésrészekkel együtt lebontották. A lebontott kőkerítés helyén most szecessziós jellegű kovácsolt vasrácsos, téglalapú kerítés húzódik. A kőkerítés még álló délkeleti részén a porticussal szemben kapu van, amelynek köríves kapunyílása felett az egykori kőhomlokzat, kettős homorú ívű barokkos záródása még a mostani romladozó állapotban is felismerhető. A kapu két oldalán egy-egy kulcsos lőrés látható.

A kerítés által bezárt területen, sőt feltehetően részben azon kívül is régen temető lehetett, mert az 1930-as években a templom villámhárítójának földelését javítva, a feltárt gödrökben öt, koporsós temetkezésre utaló sírt tártak fel.

* * *

A templom építéstörténete nagyrészt feleletet ad a jelenlegi formából is levonható következtetésekre. A mai templom helyén ugyanis a XIV. század első évtizedében már kétségtelenül állott egy kőtemplom, amelynek építését az első, 1319-ben kelt említésnél lényegesen korábbra kell tennünk. A templom védőszentje Szt. Mihály arkangyal volt, erről kapta a falu is a nevét. A település valószínűleg a tatárjárás után, a XIII. század második felében keletkezett, mégpedig az egykori szabolcsi vár birtokán. Telepítője minden valószínűség szerint a Nyírség középső területein birtokos Balog-Semjén nemzetség második, névszerint ismert tagja, Mihály (1250—1292) lehetett. A falu alapítója a templom védőszentjéül a saját névadó védőszentjét választotta, viszont a falu nevét az egyház patronusáról vette. Ebben az időben ez a névadási gyakorlat általános volt.¹

Az új falu azonban — legalább is kezdetben — nem lehetett valami népes település. Az alapító Mihály három fiának 1319-ben bekövetkezett osztozkodáskor a *templomtól* észak felé az út két oldalán álló házak Istvánnak, a templomtól nyugati irányban álló házak egy része Lászlónak, más része Mihálynak maradt. A testvérek megállapodtak abban is, hogy a megosztott falu belső telkeinek tartozékait, mind a legelőket, erdőket, ré-

¹ A Balog-Semjén nemzetség ősi birtokai a Szamos menti Kérsemjén környékén voltak, a későbbi birtokközpont, Kállósemjén alighanem későbbi — de még a nemzetség ágakra és családokra szakadás előtti — szerzés. Ez a birtokközpont a kezükben lehetett már a XIII. század eleje előtt is. Ettől a birtokközponttól távolabb, északra és nyugatra eső birtokok — köztük a Szentmihállyal szomszédos Búdmonostora, továbbá Beszterec, Dombrád és Ajak az egykori szabolcsi várispánság birtokai közé ékelődnek be, és egy részük megállapíthatóan királyi adományozás révén került a birtokukba. A mai Tiszavasvári egyik felét alkotó egykori Búdmonostora 1250 után a nemzetségből kivált, Kállay család alapító ősének, Egyednek a birtoka. Ennek az Egyednek bátyja volt az a Mihály, aki a Semjéni család őse lett. A Szentmihály birtok mindig ezen az ágon öröklődött. A középkori Búd és monostora a mai falutól nyugatabbra, a mostani szőlőskertek helyén feküdt, helyét téglal- és cseréptöredékek jelzik. *Karácsonyi János*, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. k. Bp., 1900. 181, 191; *Fekete Nagy Antal*, Településtörténet és egyháztörténet: Századok. 1937 (71). 417—431; Anjouk. okl. II. 174.

teket és kaszálókat, mind pedig a templomot közösen és osztatlanul használják. Ellenben mindenik testvér jogot kapott arra, hogy saját falurészére jobbágyokat szerezhet és telepíthet.²

Az oklevélben említett templom a mai helyén, mesterséges őshalmon, az egyébként sík terepből jól kiemelkedő szinten állott, félköríves szentélyzáródású, egyhajós román stílusú templom lehetett, de méretei szerint a jelentékenyebb nagyságú egyházak közé tartozhatott. Méreteit is tudjuk abból a vizsgálatból, amelyet 1754-ben és 1755-ben végeztek a korábban mintegy 10—12 év előtt — végrehajtott tatarozás megállapítására. A templom hajójának hossza belül mérve 12 öl volt, szélessége szintén belül 4 öl 1 arasz, kívül két arasz híján öt öl. A templom keleti végét kerek záródásúnak mondja a jelentés, ezt a részt az 1742—43-ban végrehajtott javítás során a falak egyrészével kénytelenek voltak lebontani, de az új falak a régi alapokon épültek. A még ki nem javított falak is erősen rongáltak voltak, belülről három, kívülről egy fagerendával megtámasztva.³

Ha ezeket a méreteket a mai alaprajzra rávetítjük, szembetűnően látszik, hogy ezek megfelelnek a mai főhajó hosszának, a mai nyolcszög belső oldalától a torony alatti karzat tartópilléreig mérve. A mai főhajó szélessége pedig, az északi karzat szélességének leszámításával, pontosan megfelel a középkori temploménak. Tehát a jelenlegi déli főfal, teljes egészében az egykori középkori templom alapjaira van építve, a keleti nyolcszögű záródás követi a korábbi félkörös fal vonalát; az északi oldalon és a torony alatti végén a karzatot tartó pillérek a földig lebontott középkori alapfalakon állnak. Nyilvánvalóan téves tehát a megyei monográfia írójának az a megállapítása, hogy a szentmihályi ref. templom a XVI. században épült.⁴

A templom további sorsáról évszázadokon keresztül semmit sem tudunk. Az 1332—36-i pápai tizedjegyzékben, bár a környéken több egyházas falu meg van nevezve, Szentmihály egyháza nem szerepel. A falu életfolytonossága sohasem szakadt meg, a XIV—XV. század folyamán azonban a szomszédos Búdmonostora jelentékenyebb hely lehetett nála. Az 1556-i Szabolcs megyei dézsmajegyzék szerint, azonban a XVI. század közepén Szentmihály a dadai járásnak alighanem a legnépesebb helye.⁵

A XVII. század második felében a lakosság áttért a kálvini hitvallásra. A református egyház fennállására az első adat 1608-ból származik, 1620-ban a falu átmenetileg elnéptelenedett, de három év múlva Lónyay Zsigmond segítségével újra benépesedett. Ez idő tájt lakossága már hajdú szabadalommal élt és minden valószínűség szerint ebben az idő tájban alakult ki a mai napig felismerhető ólaskertes településformája. A középkori templom homlokzatán befalazott, 1667 évszámot viselő kő, a falu történetírója szerint, az ebben az évben végrehajtott renoválásra utal. A XVII. században a templomtól különálló haranglábban két harang is függött. Az

² Anjouk. oklt. II. 526—527.

³ NYÁL. Szabolcs megye. Act. fasc. 55. no. 174. 1754. A jelentés szövege nehezen értelmezhető. A templom keleti végén még akkor álló, de már erősen romladozott állapotban levő félköríves szentélyzáródás külső kerületét hét ölnök mérték. A jelenlegi alaprajzra vetítve ez esetben a félkörív sugara a körfal külső oldaláig mérve 385—410 cm lehetett.

⁴ Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky S. Szabolcs megye. é. n. 64.

⁵ Vö. *Balogh István*, Szabolcs megye dézsmajegyzéke 1556-ból. Bp., 1960. (Klly. Jósa András Múzeum Évkönyve. I. 1958.) 151.

egyik, három mázsás harangot 1650-ben Georgius Wierd eperjesi harangöntő készítette, a másik, 190 font súlyú harang, az 1651-es évszámot viselte.⁶

Mivel a kálvinista egyház a bécsi béke (1606) korában kétség nélkül fennállott, a XVIII. század elején a protestánsok vallásgyakorlatát, templomépítését és a meglévő egyházi épületek javítását s bővítését mindinkább korlátozó állami intézkedések Büdszentmihályra nem voltak alkalmazhatók. Ennek tulajdonítható az, hogy 1739-ben minden felsőbb hatósági engedély nélkül újították meg a templom zsindefeledét.⁷

A következő évtizedben azonban a központi államigazgatás korlátozó rendelkezései mindinkább érezhetőbbek lettek. A r. katolikus plébánosok és esperesek figyelme minden — az egyházmegyéjükben történő — változásra kiterjedt, a tapasztaltakat azonnal jelentették mind a helytartótanácsnak, mind a közvetlen felügyeletet gyakorló megyei hatóságoknak. Ezeknek az intézkedéseknek következtében tudunk arról, hogy 1743-ban a község és az egyház minden engedély nélkül kijavíttatta a középkori templom omladozó, kidülőfélben levő nyugati falát.

A község elöljárósága 1752-ben, az egy évtizeddel korábban követett módhoz hasonlóan, ismét a földesúrhoz folyamodott, hogy engedje meg a templom keleti falának kijavítását. Pethő Rozália földesasszony ehhez hozzá is járult, és így a földesúri engedély birtokában az újjáépítés meg is indult. A rakamazi r. katolikus plébános feljelentésére azonban a helytartótanács elrendelte a vizsgálatot annak megállapítására, hogy mikor, kinek az engedélyével, milyen mértékű átalakítást vagy bővítést végeztek a templomon. Ugyanakkor felmérte a meglévő épületet, nehogy a restaurálás ürügyén kibővítsék az épületet. E felmérés alapján — amelynek adatait fentebb ismertettük — állapíthattuk meg a középkori templom legfontosabb méreteit. A helytartótanács által a tatározásra kiadott engedély úgy szólt, hogy csupán az eredeti állapot szerinti helyreállítást engedje meg, a felmérésre használt ölrudat le kell pecsételni és a tatározás befejezése után az esetleges bővítés megállapítására, a mérést ugyanazzal kell megejteni.⁸

Az engedély birtokában 1755-ben, a templom keleti falainak újjáépítése be is fejeződött, de az 1756-ban az újjáépítés ellenőrzésére kiküldött bizottság, — miután az eredeti, lepecsételt mérőrudat nem használhatta — az 1754-i és mostani mérés között némi, de nem túl nagy eltérést állapított meg. Az eltérés okának felderítésére külön bizottságot küldöttek ki, amely a tanúk vallomásaiból és Pethő Rozália leveléből kiderítette, hogy az 1743-i javításra a földesúr adott engedélyt. E javítás a templom nyugati végét érintette, az újjáépített falrész a régi templom kőből és téglából vegyesen épített fundamentomán áll. A javításra akkor azért volt szükség, mert ez a falrész kidőlt, de már előtte is romladozó állapotban volt. A 12 év előtti javítás munkáit *Palczér Boldizsár* debreceni kőműves végezte, de őt már nem lehetett kihallgatni, mert néhány évvel korábban meghalt. Az 1754—55-i újjáépítés szintén a régi falak és alapok felhasználásával történt, így nagyobb bővítésre nem került sor. „Az ajtófelet, amelyen kiteszõ

⁶ *Barcsa János*, A tiszántúli ref. egyházkerület története. I. k. Db., 1906. 229—230; *Sörös András*, Szentmihály község története. Db., 1887. 106.

⁷ *Sörös*, id. mű 108.

⁸ NYÁL. Szabolcs megye. Act. fasc. 55. no. 174. 1754.

számokkal az 1667-ik esztendő vagyon kivágva és a templom kőfala közzé vagyon helyheztetve, azon ajtófélfát a szentmihályi templomnak régi kőfala közzül vették ki és azt tulajdon azon valóságában tették azon elébbeni helyére, ez előtt 13 esztendőkkel épített kőfal közzé, ugyan ajtófélnek.”⁹

A szövegből következtetve a középkori alapfalakon újjáépült templom bejárata a nyugati végén volt, mert ez az említett ajtófél és évszám az 1743-ban épített falban volt elhelyezve, csak később került a mostani helyére.

A torony építésére másfél évtized múlva, 1759-ben került sor. A templom fából készült harangtornya, amely az alapjának egyik oldalán 1,5 öl és 3 láb, a másikon 1 öl és 2 lábnyi, magassága pedig 4,5 ölnyi volt, a templom nyugati végén az északi sarka felől állott. Alapja terméskő és téglából volt, négy oszlopát gerendakötések erősítették meg. A négy sarok- és talpgerendát négy támasz kötötte össze. A felülvizsgáló bizottság egyes tagjai azt állították, hogy ez az építmény tulajdonképpen harangláb, tehát a torony építése nem engedhető meg. A megyei kiküldöttek azonban azon a véleményen voltak, hogy a harangláb legfeljebb három ölnyi magas, kétágú ágas, amelyen csak csengőt lehet elhelyezni. A szentmihályiak fatornya harangharangtorony, csak a faépítmény költséges volta miatt téglából kívánják megépíteni s ehhez joguk is van, mert 1621 óta vitathatatlanul szabad vallásgyakorlattal rendelkeznek és a templomépítést korlátozó rendelkezések nem vonatkoznak rájuk.

A torony alapjait 1760 július 14-én rakták le és a következő évben 7,5 ölnyi magas falát fel is húzták. Az építésről az egyházi jegyzőkönyv szűkszavú feljegyzése tájékoztat, s ebből arra lehetne következtetni, hogy a templomot is bővítették volna. Így értelmezi ezt az adatot a falu és az egyház történetese is, aki szerint a torony és a templomtest összeköttetésében állott egymással. Ez azonban csak abban az esetben képzelhető el, ha feltételezzük, hogy a torony — ami bizonyos — a mai helyén állott és a torony s a templom közti, mintegy két ölnyi távolságot már ekkor beépítették volna. Mivel azonban semmi adatunk nincsen arra, hogy a torony helyét később változtatták és mivel egy későbbi felmérés szerint a templom hajójának hosszúsága még mindig 12 ölben van megadva, legfeljebb arra gondolhatunk, hogy a torony építésénél az elhelyezés tekintetében már gondoltak az esetleges bővítésre, ezért a torony bejáratának főtengelyét a hajó hossz tengelyének vonalába építették és valamiféle ideiglenes összeköttetést létesítettek a torony és a még mindig középkori méretben álló templomtest között.¹⁰

A toronyba 1771-ben Boros János kassai órasmester által órát is készít-

⁹ U. ott. Act. fasc. 57. no. 97. 1756.; Az említett Palczér Boldizsár debreceni kőműves mester azonos az 1720—26 között épült debreceni ref. kistemplom építőmesterével, akinek egyébként eléggé ismeretlen építőmesteri tevékenységére ez az eddig ismert második adat.

¹⁰ „Fels. királyasszonyunk Mária Teresia instantiára meg engedte, hogy a templom augeáltassék és kőtorony mellé ex fundamento (alapján kezdve) építtessék, amelyek is az Ecclesia költségével elkészíttettek 1761. Eszt. A templomnak és toronynak épületeiről lehet bővebbet látni a helység protocollumában.” Egyh. prot. Tiszavasvári ref. egyház. 203. l.; Sörös, Id. mű. 113. és 115.; A torony állapotára a vármegyei bizottság véleménye. NYÁL. Szabolcs m. Act. fasc. 60. no. 115. 1759. Sajnos, a község jegyzőkönyve az idők folyamán elpusztult. Sörös szerint a tornyot *Fekete István, Veres István* és *Tóth András* ácsok építették.

tettek. A torony és a templom tetejét az 1779. ápr. 23-ról 24-re virradó éjjel kitért szélvihar és villámcsapás megrongálta, de a kárt még azon évben helyreállították mintegy 300 Ft költséggel.¹¹

A templom a mai formáját az 1788—89-i bővítés által kapta. A református egyház és a község már 1785-ben folyamodott a helytartótanácshoz, hogy mivel a 12 öl hosszú és 4 öl széles templomba a nép fele sem fér be, engedélyezze hosszának meg bővítését 14, szélességét pedig 6 ölnyire. A bővítés részletes tervét és költségeit szintén beadták a helytartótanácshoz. A kiküldött bizottság az engedély megadását a község és az egyház által megadott indokok alapján javasolta, de a kivitelre mégis csak négy év múlva került sor. A templom torony felőli végét két öllel megtoldották, az északi oldalát kijebb vitték, az itteni fal és a téglakarzat új alapra épült. A templom keleti végén és déli oldalán levő, korábban már újjáépített, de a középkori alapokon álló falakat magasabbra rakták, az egész belső teret pedig leboltozták. A főhajó boltívének csúcspontja a padlótól mérve 9,40 m magas van, a karzat felett levő boltozat ennél 90 cm-rel alacsonyabban esik.¹²

A templom főbejáratát is az északnyugati oldalra tették, a karzatba való feljárás érdekében a bejárat két oldalán félkarú lépcsőkkel ellátott, a főfallal egy magasságú porticust építettek. Egészen bizonyos, hogy ekkor épült meg a mai templom keleti végén levő orgonakarzat földszintes boltozatos része és feltehető — bár egyetlen forrás sem említi, de a szerkezet elárulja —, a torony felőli karzat is. Az építést 1789-ben fejezték be, mintegy 60 ezer Ft költséggel. Ekkor illesztették az orgonakarzat falába azt a feliratos kőtáblát, amely az építés emlékét örökíti meg. Ezt a kőtáblát 1865-ben helyezték el a mai helyére, a bejárat porticus homlokzatára.

A feljegyzések utalásaiból következtetve, a bővítés és újjáépítés előtti templom belső tere síkmennyezettel, fafödémmel volt lezárva. A korábbi alacsonyabb falak aligha igényeltek külön támasztópilléreket, a boltívek nyomása miatt azonban a két oldalfalat kívül is erősíteni kellett. A toronyfelőli karzat ívének nyomása miatt volt szükség a déli fal mellett arra a vastag, széles támpillérre, amely ma semmiképp sem illeszkedik bele a külső támpillérek többé-kevésbé szabályos ritmusába. Egyébként a déli fal három pillére sem áll pontosan szemben a belső boltíveket tartó félpillérekkel.

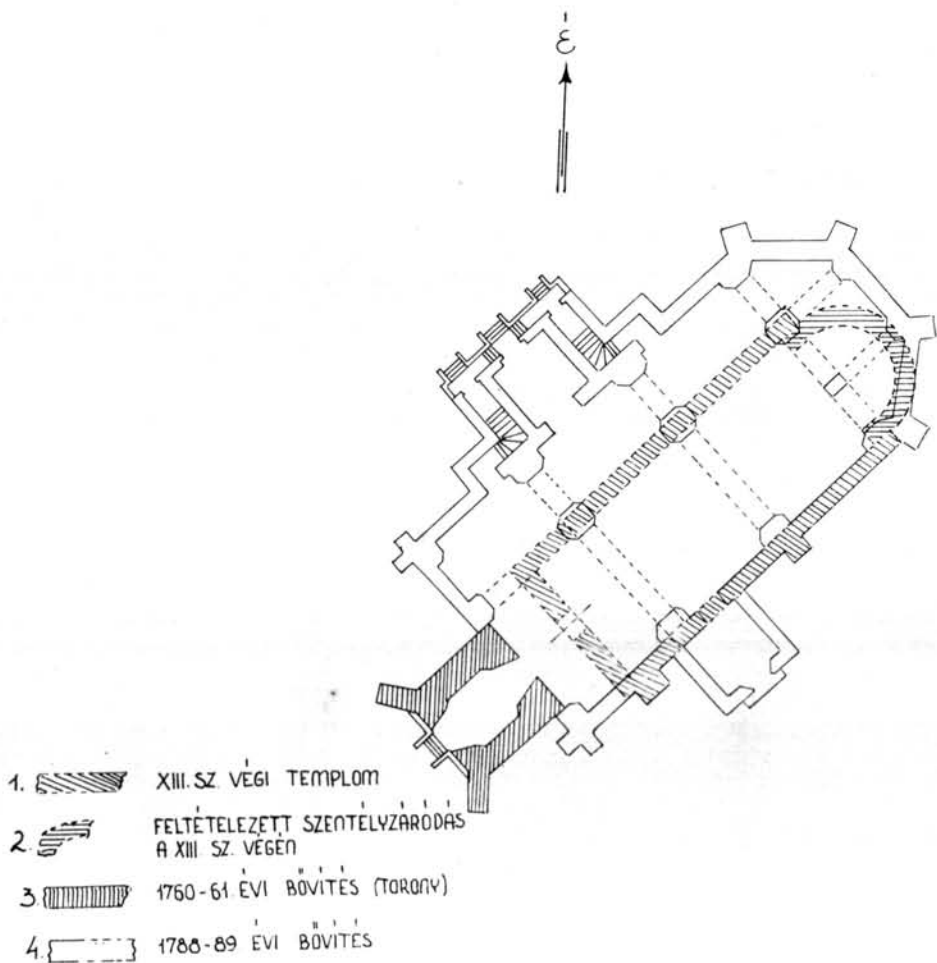
A templom falának magasítása miatt a következő évben a torony falát is felemelték 12 öl magasra és négy fiatornyos 17 öles karcsú zsindeletet emeltek a kőfal fölé. Az építőmesterek nevét a torony gombjába helyezett felirat tartalmazta, sajnos azonban ezt a jegyzőkönyvben nem jegyezték fel.¹³

A templomkert eleinte sövényvel, később palánkkal volt felkerítve. 1791-ben azonban az egykori palánk helyére egyes részleteiben ma is meglevő kőkerítést emelték, három nagyobb és egy kisebb kapuval, a négy

¹¹ Sörös, Id. mű. 115; Egyh. prot. 204. l.

¹² Az 1785-i bizottsági vizsgálat szerint a templom belső hossza 12 öl, szélessége 4 öl, tehát az 1760—61 építés során a falak még mindig a középkori alapfalakon állottak. NYÁL. Szabolcs m. Act. fasc. 2. no. 154. 1785.; Sörös, id. mű. 124. és Egyh. prot. 1789. év. 206.

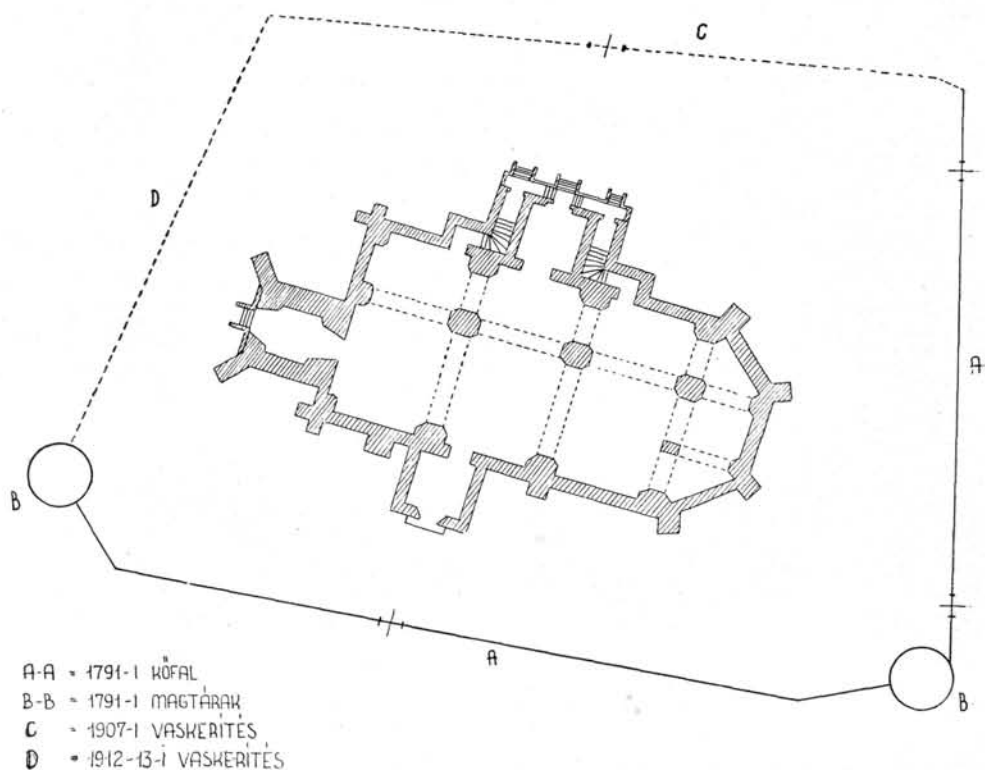
¹³ Egyh. prot. 1790. 206; Sörös, id. mű. 125.

26. kép. A tiszavasvári (régebben büdszentmihályi) templom (XIII—XVIII. század)

sarkán egy-egy köralaprajzú, boltíves saroktoronnyal. A tornyok sohasem szolgáltak védelemre, már építéskor is magtárnak szánták őket és fennállásuk alatt bennük tartották az egyház, a lelkészek és a tanítók gabonajárándóságát. A kőfal déli oldalán a kapu még ma is az eredeti állapotot őrzi, bár erősen romladozóban van, az egykori barokkos jellegű vonalvezetése ma is felismerhető. E déli bejárat két oldalán ma is látható kulcsos lőrések szintén ebből az időből valók (26—27. kép).

A templomot körülvevő bástyás kőfal tehát aránylag késői eredetű, a helység régebbi, szabad hajdú jogállásának emlékeztetőjeként, tudatos historizálásnak köszönheti eredetét. A környező hajdúvárosokban ebben az időben még mindenütt megvoltak az ilyesféle, templomerőd jellegű építmények; ma már csak Hajdúdorogon és Hajdúszoboszlón látható az egykori

27. kép. A tiszavasvári (régábban büdszentmihályi) templom (XVIII—XX. század)

templomkerítés némi maradványa. Egyelőre a hajdúvárosok templomerőd-szerű kerítésének keletkezési kora tisztázatlan, csupán annyi bizonyos, hogy a hajdúszoboszlói templom védőfala a XVIII. század első éveiben már állott. Annyi azonban bizonyos, Büdszentmihályon ez a templomkerítés a XVIII. század végén épült, akkor, amikor már védelmi jelentősége nem volt, s amikor a város egykori szabad hajdúvárosi jogállását már régen elvesztette. Az egykori katonai szervezet és szabadparaszti állapotnak ebben az időben már csupán az emléke és a településnek tizedekre való beosztásának rendje élt. Lehet, hogy nem járunk messze az igazságtól, ha felteszszük, hogy a hajdúvárosokhoz hasonló templomerőd építésével az egykori szabadabb állapot emlékét kívánták emlékezetben tartani.

A kökerítés északkeleti és északi részét, a sarkon álló magtárral 1907-ben, a délnyugati a mai iskola felőli részét az északnyugati sarkon álló toronnyal 1912—13-ban bontották el, s akkor húzták helyette a ma is álló kovácsoltvas-kerítést.¹⁴

¹⁴ Egyh. prot. 1791. 207.; Gombás András közlése, aki gyermekkorában még ép-ségben látta.

A kőkerítésen az elbontott főbejárat kapuját szamárhátíves orom koronázta, a két vállpilléren egy-egy rokokó jellegű faragott kőrózsa állott. Ezek a kőrózsa ma is megvannak.

A templom belső berendezésének készítése idejére a jelenlegi rendelkezésre álló feljegyzések semmiféle támpontot nem nyújtanak. A ma meglevő szószek kétségtelenül az 1780-as évek után keletkezett, faragott díszei határozottan a XVIII. század végére utalnak. Koronája egyszerűbb kivitelben a debreceni ref. kistemplom 1792-ben készült szószekének koronájára emlékeztet (XIII. t. 2).

A templom belseje az utóbbi másfél évszázad alatt lényegében nem változott. 1810-ben a boltíveket — mivel hasadozni kezdtek — húzóvasakkal átkötötték, 1817-ben pedig a főhajó boltíveit a tetőgerendákhoz kötötték fel. Jónás István nagyváradai orgonakészítő által készített orgonát 1863-ban állították fel.

A templom tetejét 1802-ben újra zindelyezték, 1828. szeptember 14-én a torony 17 öl magas tetejét a vihar a templom tetejére borította, s ennek a helyére a következő évben csupán 7 öl magas tetőt húztak a toronyra. 1857-ben a tűzvész által a torony, a templom és két magtár fedele leégett a közelben levő egyik leányiskolával együtt. A templomot Smid János tokaji áccsal még az évben újrafedették, de a torony ideiglenes tetejét csak 1862-ben állították helyre. Mintául az 1944-i bombázásnál megsémisült debreceni ispotályi református templom tornyát vették. A kőműves munkát Szeitler Imre hajdúböszörményi mester, az ácsmunkát Nagy Sándor hajdúnánási ács végezte. 1885-ben a templom zindelyfedelét bádoggal cserélték ki¹⁵ (XIV. t. 1).

A templom mellett már a XVIII. század elején is állott egy — nyilván vályogból épült — iskola és lelkészi lakás. 1787-ben a predikátor udvarában építették a ma is meglévő téglapincét. A téglát csak sárba rakták, de a falakat kívülről bevakolták. Az egész pince építése 49 rft. 37 krajcárba került. A ma is fennálló földszintes iskola épülete 1830-ban, a lelkészlakás pedig 1834—35-ben épült. E két épület ma is áll. Építőmesterük Ényi József kőműves volt. Az iskolaépületen mind kívül, mind belül számos változtatást végeztek, az ugyancsak földszintes lelkészlakás nyitott árkádos folyosójával, boltíves szobáival a szerényebb vidéki klasszicista építészet nem túl jelentős alkotása.¹⁶

* * *

A templom és az egyház — a református egyházakra általánosságban jellemző módon — művészeti vagy iparművészeti szempontból jelentős alkotásokkal nem dicsekedhetett. Ez volt a helyzet régebben is, ma is ugyanezt lehet elmondani a meglévő felszerelésről. Pedig mind a régiebb, mind az újabb felszerelésről meglehetősen részletes feljegyzések és leltárak vannak. A fentebb említett két XVII. századi harang és az 1781-ben Lecherer János által öntött 5 mázsás harang az 1857-i tűzvész alkalmával megolvadt, helyettük 1859-ben Bochunból három acél harangot vásároltak. Ez a három harang ma is megvan.¹⁷

¹⁵ Egyh. prot. 1810. és 1819. 210; Sőrés, id. mű. 127, 128, 146, 147, 151, 153.

¹⁶ Egyh. prot. 1781. 202; Sőrés, id. mű. 133.

¹⁷ Sőrés, id. mű. 121, 148.

A templom kegyzsereit egy 1780-as években felvett leltár részletesen felsorolja. Eszerint abban az időben az alábbi tárgyak voltak az egyház birtokában: „Vagyon hét ón kanna; az első két ittzés, e van kívül reá írva: »Isten tisztességére, a Sz. Mihályi Ecclesia szükségére csináltatta a debretzeni csizmadia Pete Miklós 1659«; 2. egy igen régi kanna, de amelyen sem irás, sem szám nincsen, fedele egészen kiesett, az oldalán emberfő vagyon és körülötte holmi figurák, ez is két ittzés; 3. két ittzésnél nagyobb, e van reá írva »Szent Mihályi Szent Ecclesiaé anno 1712. D. 4. Au.«; 4. ez a 3-diknak párja, egyenlő formájú, nagyságú és idejű; 5. két ittzés, e van reá írva: »Tokajban lakozó Kalai Szabó Mihály csináltata ez kannát Isten dicsőségére 1702«, körülötte figurák vagynak, nem magyar lehetett ennek a mestere; 6. két ittzés e van reá írva: »Dancsó Istvánné vette a Sz. Mihályi R. Ecclesia számára, 1771.«; 7. Kisebb a többinél és nagyobb egy ittzésnél, semmi sincs reá írva. Vagyon két ezüst pohár is, mindenik egy egy meszellyes. Az egyik régi, de nincs esztendőszám rajta, a másikat akkor csináltatta az Ekklesia a maga költségén, mikor ide hozattattam, azaz 1772-dik esztendőben, amint a talpára vagyon írva.” „1785-ben vett még egy három és fél iccés ónkannát 7 és fél rénes forinton. Erre reá van írva: »Sz. Mihályi Reformata Ecclesiae, A° 1785.«”

Az említett, 1780 előtti leltárban felsorolt ónkannák közül hármát (a 2., 5. és 7. szám alatt felsoroltakat), mivel a régiség miatt elavultak, 1792-ben beolvasztották s négy nagyobb és egy kicsiny kannát csináltattak belőlük. Az egyik nagyot az egyház fizette ki, a többit a hívek. A kannák fontja 21 garasba, minden egyes betű vése 1 krajcárba került.¹⁸

Ma a különböző viszontagságok után az egyház birtokában egy talpas ezüstpohár, egy ezüst tányér és hét ónkanna van. Az ezüst pohár hengeres testű, keskeny talpszegéllyel, szája karimája enyhén kihajló. Oldalán egyszerű vésett, reneszánsz jellegű stilizált inda- és levéldísz látható, talpa szegélyén vésett téglalap alakú díszítés fut körül. Magassága 20 cm, talpa átmérője 7,6 cm, szája átmérője 9,8 cm. Sem hitelesítő jegy, sem mesterjegy nem fedezhető fel rajta, peremén belől lekopott aranyozás nyomait mutatja. Díszítéséből ítélve XVII. századi munka lehet, talán azonosítható a fentebb említett leltár évszám nélküli régi poharával (XIV. t. 2). Az ugyanezen leltárban felvett, 1772-ös évszámot viselő ezüstpohár ma már nincs meg, de a feljegyzések sem tájékoztatnak sorsáról. Az ezüstitányér lapos, széles karimájú, karimáján stilizált indadísz látható, átmérője 21 cm. Mesterjegye „C.S.”, felirata: „A Szent Mihályi Ref. egyház részére Kató Balázs ajándéka 1867.”

Az ónkannák közül legrégebb az 1772-i leltár harmadik tétele alatt említett, 1712-es évszámot viselő, csőrös kiöntős, fedeles, felfelé szűkülő testű, széles talpú boroskanna. Magassága fedéllel 40 cm., talpa átmérője 16,5 cm, szája átmérője 11,5 cm. A kanna testének alsó felső harmadán széles, domború borda fut körül, fedele fogója a hármas tagozású, levél alakú, csúcsán fenyőtoboz. Felirata a derekán vésvé, szövege megfelel az 1772-i leltárban közöltnek (XV. t. 1). Időben ez után következik az a kanna, amelyet az egyházi jegyzőkönyv szerint 1785-ben vásároltak volna. A feliratának szövege megfelel az ott közöltnek, de az évszám helyesen 1783. A fedeles kann

¹⁸ Egyh. prot. 48.

teste felfelé keskenyedik, oldalán három domború bordasor fut körül, széles fülén gyöngysor látszik. Fedelének csúcsát hat, felfelé keskenyedő korong alkotja. Magassága 44,5 cm, szája átmérője 12,9 cm, talpa átmérője 16,8 cm (XV. t. 2).

A többi öt kanna az 1792-i beszerzésből származik. Közülük egy kisebb, a másik négynek mérete, formája teljesen azonos, csupán a feliratok szövege tér el egymástól. A kis kanna fedele ma már hiányzik, oldalán mélyített vályú fut körül. Felirata: A SZ. MIHÁLYI REFORMATA EKKLÉSIA SZÁ / MÁRA AKORI KURATOR OLAH MIHALY MAGA / KÖLTSIGIN TSINÁLTATTA ANNO 1792 DIE 22 MAJI. Magassága 24,5 cm talpa átmérője 11,5 cm, szája átmérője 8 cm (XVI. t. 1).

A másik négy kanna magassága 41 cm, talp átmérője 19,5 cm, szájmérete 14,5 cm, mindenik csőrös kiöntővel, fedőemelője sima, fedelükön a csúcs fordított kehely alakú, oldalukon két domború borda fut körbe. Az első felirat: A SZ. MIHÁLYI REFORMATA EKLESIA / SZÁMÁRA NZ. KULTSÁR GYÖRGY TSINÁL / TATTA ANNO 1792 DIE 22 MAJI. A második felírásának szövege hasonló beosztású mint az előbbie, készítettője Fitos Ferenc volt; a harmadikat a felirat tanúsága szerint A SZ. MIHÁLYI-REFORMATA SZ. EKLESIAE / NZ. HADNAGY KIS FERENTZ ÉS OLAH KATA / FELESÉGIVEL EGYÖT TSINÁLTATÁK DEBRECZEN / BEN ANNO 1792 D: 22 MAJI. A negyedik az, amelyet ugyanez évben az egyház csináltatott a beolvasztott régibb ónedényekből. Felirata A SZ. MIHÁLYI REFORMATA SZ. EKLESIAE / ANNO 1792 DIE 22 MAJI. Debreczenben ez időben több önműves is dolgozott, mesterjegy hiányában és közelebbi adatok nélkül a készítő mester, vagy esetleg mesterek neve nem állapítható meg (XVI. t. 2).

Az egyház kevésbé volt szerencsés a terítők tekintetében. Azt tudjuk, 1792-ben Kulcsár György egy fehér abroszt, 1797-ben pedig Oláh Mihály és felesége egy kék selyem moaré abroszt készített, ill. adott az úrasztalára, de ezeknek ma már semmi nyoma nincs. A mostani terítők egészen újak.¹⁹

Balogh István

¹⁹ Sörös, id. mű 126, 127.

THE REFORMED CHURCH IN TISZAVASVÁRI

The reformed church in Tiszavasvári (formerly Büdszentmihály) obtained its present form after repeated extension and rebuilding in the 18th century. On its present ground-plan, by the facts and figures of the two measurings in 1752 and 1756, one can clearly recognize the proportions of its medieval Romanesque archetype. As these particulars show the length of that old church's nave was 12 Viennese fathoms (22.68 m.) and the breadth of it—4 fathoms and 1 "sukk" pron.: "shook"—a fraction of the fathom (7.88 m.); respectively the church as a whole was a single-naved one, its axis north-east south-west directed, with semicircular termination. The dimensions of the termination can't be determined but hypothetically. The southeastern wall of the church of today stands upon the medieval basement while the lines of the northwestern and the south-western walls of the Romanesque edifice are shown by the pillars holding the choir today (pict.6). The medieval church was built in the decades after 1250; in 1319, without any doubt, it was already finished. The patron saint of the village was St. Michael, the church's former name was taken from him.

This medieval structure, as late as in 1743, was still onely repaired; in 1755—56, however, its walls were rebuilt on the old basement and in 1760, to the south-eastern end of it yet separately from its very body, its present bell was thrown out; a life time later, in 1788-89 exactly, the space between the bell and the medieval church was built in and on the north-eastern side, after demolishing the medieval wall, the interior became considerably enlarged. As a result of this extension can we now see in the present church that vaulted line of choirs running around on the south-east, north-west, and north-east sides. The church standing on a man-made hillock was—in 1791—surrounded with a rectangled stone-wall, on each corner of wich there was a casamated bastion erected, *i.e.* four together, every one with circular ground-plan and loop-holes, serving for all that merely as granaries. A part of the stone-wall and two of the bastions continue to exist even today (XII.t.2., XIII.t.1., pict.27). The names of the masters or craftsmen who took part in these buildings are unkown for the most part.

Furnishings in the church: very plain (XIII.t.2). The ecclesiastical objects—except a single one, a Renaissance silver cup from the 17th century—date from the end of the 18th century: works of unkown tinsmiths of Debrecen (XV—XVI. t).

I. Balogh

BŰN ÉS BŰNHÓDÁS A RÉGI SZENTMIHÁLYON¹

Mi a bűn? Az egyház szerint áthágása az isteni törvénynek, vagy el-
lentmondás az isteni akarattal szemben. A jogász szerint pedig lényege az,
hogy az nem valami eredeti vagy természeti szükségességű, hanem etikai
szabadságból ered, és ezért megsértése az erkölcsi világrendnek.

Természetes, hogy a bűnt elkövetőnek bűnhődnie kell az elkövetett
bűnéért. A büntetés pedig kényszereszköz, amely mint adott cselekvési sza-
bállyal ellenkező magatartás erkölcsi rosszállása nyer alkalmazást. Ma már
a kultúrállamban az élet, szabadság, vagyon és becsülés megvonása szolgál
büntetésül.

Az emberiség története során fokozatos fejlődés útján jutott el a mai
kultúrállamig. A fejlődés folyamán minden változásnak van kitéve. Így a
különböző korok erkölcsi felfogásában is állandó volt a változás. Tehát
nyugodtan állítható az is, hogy minden kor a maga felfogása szerint minő-
sítette az erkölcsi világrend megsértését, vagyis a bűnt. A közösség, az ál-
lam fejlettségének a fokához mértén szabta meg a megtorlásul elszénve-
dendő büntetést is. Idő haladtával változott tehát a bűn minősítése, éppúgy,
mint a megtorlása.

Akár magát az egész társadalmat vizsgáljuk, akár egyes rétegeit, a bűn
minősítése és megtorlása tekintetében, korok szerint, vagy rétegek szerint
lényegesek a különbségek. Ami a XVIII. században még bűnnek minősült,
azt ma már senki sem tekintené annak, vagy legalábbis másként minősí-
tené. Amit akkor még testconkítással, orr, fül, vagy kar levágásával torol-
tak meg, azt ma már csak egyszerű pénzbírsággal büntetnék. Ugyanegy kor-
ban is lehet különbség a társadalom rétegződése szerint is. Másként minősít
és ítél egy társadalom vezető rétege, másként a vezetett tömeg — a nép.

Sztm. t. = „Szent-Mihály község története, tekintettel ref. egyháza történetére.”
Sörös János. Debrecen 1887.

Nyh. Áll. Lt. = Nyíregyházi Állami Levéltár

fasc. = fasciculus

act. = acta

Közs. jzkv = Községi jegyzőkönyv

it. = ítélet

vég. = „végezés”, végzés

hat. = határozat

Ref. egyh. prot. = Református egyház protocolluma

¹ A századfordulói a község neve „Szentmihály”. Az ekkor történt helységnév-
rendezés során „Búdszentmihály” nevet kapta. Az 1941. évben bekövetkezett és a
szomszédos Búddal való egyesítéstől ugyancsak „Búdszentmihály”, de 1952-ben a nevét
„Tiszavasvárira” változtatták.

A továbbiakban Szentmihály község XVII—XIX. századbéli életéből, főként írásos adatok alapján vizsgáljuk meg azt, hogy a község vezetősége („kommunitás”) és a felsőbb hatóságok, valamint az egyház, milyen cselekményeket minősítettek bűnnek és hogyan torolták meg, milyen fenyegetésekkel azokat. Egyben azt is nézzük, hogy a községvezetés felfogásával ellentétben, miket nem tekintett bűnnek a kor népe.

A nép szemében századokon át nem minősült bűnnek, lopásnak az, ha valaki az uraság szénájából, vagy más renden levő vagy felgyújtott szénájából, takarmányféleségéből, a határba mentében, vagy onnan jöttében „ülést gyúrt” maga alá. Kevés is volt, mert csak két jószágát elégítette ki vele egy etetéskor. Azt sem tartották bűnnek, ha az urasági erdőből, vagy fasorból gereblye-, szerszám- vagy ostoronyelet vágott valaki, mert „nem pusztul belé az úr!” Az ilyen eseteket még az urasági csőszök és erdőőrök is elnézték, sőt elnézte még maga a gróf is. Egy alkalommal a kastélybeli kerttel összefüggő erdőben gereblyenyelet vágott az öreg Kotán Nagy Gábor. Ballagott vele az erdőből kifelé. Közben észrevette nagy megrökönyődéssel a közelében és felé sétáló grófort. Váltott az esze. Énekelni kezdett egy vallásos éneket:

*„Ha én az árnyékos erdőben mulatok,
Rólad lesznek bennem minden gondolatok . . .”*

Tovább is énekelve húzta maga után a gereblyenyelet. Előbbi útirányát már nem változtathatta meg s így találkozott az éneket megállva hallgató urasággal. Nagy kalapemeléssel köszöntötte. Az fogadta a köszönést és megjegyezte, hogy ahonnan azt vágta, — talált volna annál különbet is. Szóra sem érdemesítette a lopást.

A mai napig sem tartja bűnnek a nép a dohány lopását és a szűzdohány szívását. Szűz, mert „finánc nem látta”. A vadorzás különböző formái sem vétkek a nép szemében. A nyulat és őzet fogta hurokkal vagy törrel, de puskával is vadászott rá. A foglyot lószőrből készített hurokkal fogta. A fácánra pedig esti felgallyazás után vadászott, lelőve azt a fáról. A pásztor élelmét a kenyeren kívül a nyáj adta mindig. A tejet kifejte. A túrót és gomolyát jól megvámolta. A fiatal süldő, bárány vagy borjú húshoz is könnyen jutott. Ha kellett, a bőrével könnyen elszámolt. Az egyik kondászmadó pl. egy alkalommal pénzsűkén segítendő, 4—5 süldőt eladott az „úr”-éből. Érzett is egy kis lelkiismeretfurdalást. Félt a felelősségrevonástól. Megpróbálta hát magát. Szalonnát sütött. A sült szalonna forró zsíráját a tenyerébe csorgatta. Látta, hogy kibírja s megnyugodtan mondta: „Most már akár a csendőr is jöhet!” — Ha kellett, a pásztorok kihúzták egymást a bajból. Egyik nyájából a másikba csapták át a jószágot ideiglenesen, hogy ne találjon hiányt az „úr”. Az elalvó pásztor nyájából pedig kikanyarítottak éjjel annyit, amennyi éppen kellett. Ez sem volt vétkek. Az úréval kapcsolatosan úgy érvel a nép, hogy „jut is, marad is”. Az uraság gondolkodásában is lehetett ilyen, mert amint mondta: „Tudom, hogy engem mindenhol és minden percben lopnak és mégis gróf vagyok!” Egy magtár gazdája egy alkalommal pénzt kért volna tőle kölcsön, hogy meglevőt pótolva megvehessen egy házat. Az úr megkérdezte tőle, hogy hány éve magtárgazda már. Mikor az azt válaszolta, hogy huszonöt, — így szólt: „Aki énnálam huszonöt évig volt magtárgazda és még csak egy házat sem tudott szerezni magának, az megérdemli a maga sorsát!”

Azt sem tekinti bűnnek a nép, ha valaki tököt lop a tengeriföldről. A kis macska is csak úgy válik be biztosabban, ha a más kerítéséről emelik le. A kuruzslásnál vagy gyógyításnál felhasználtak egy részét meg lopni kell, mert csakis úgy használ. Ha a szőlőkertben egy állapotos asszony szőlőt vagy gyümölcsöt eszik a máséból, még a károsult sem veszi vétéknek, mert ha nem enne akkor, amikor megkívánja, „letenné Petit”, vagyis elvetélné. Bűné csak akkor válna, ha nemcsak enné, hanem el is vinne belőle. A talált pénzt vagy tárgyat pedig lelkiismeretfurdalás nélkül tartja magáénak a megtaláló. Azzal altatja el magában az esetleg feltámadó önvádat, hogy „megtalálta a szerencséjét”. A tiltott pálinkafőzést sem sorolja a bűnök közé. A fortélyosan kiagyalt technikai megoldások és hely ügyes megválasztása révén csak kifőzi, ami kell neki. Mire elfogyna, ismét „csurgat”, hogy legyen.

Felfogásuk szerint nem bűn lopni a gazdagtól, de a fősvénytől sem. Az ügyetlen meg „miért hagyja”. A lopást, tolvajlást nem ismerik be, csak legfeljebb így: „Nem loptam — szereztem!”

Régen vége a pogánykodásnak, de régi nyomai még most is ott vannak a nép lelkében. A babonák is kihalóban vannak, de még fel-felbukkannak itt-ott. A boszorkánysággal kapcsolatosan az öregek még ma is mondják, hogy a boszorkányok, „látók”, „tudósok” próbatételének a helye a „Lyu-kashalom”. A boszorkánygyűléseknek, vigadozásaiknak pedig a „Kincsespart” a megszokott helye. Emlegetik még a „Kis-Gyepáros”-t is, de csak annyit tudnak róla, hogy ott nyúzták meg Bunda Vargát”. Azt sem tudják, hogy nevében a „varga” foglalkozása vagy a családneve volt, s azt sem, hogy mi volt a bűne.

A rontás, szemmel verésben való hit még fel-felrémlik bennük. Ha valaki rontó hírébe keveredik, nagyon bűnösnek tartják. Az állatrontás gyanújára nagyon felháborodnak. Isten ments attól is, hogy valaki véletlenül a jószáguk szőrét visszájára simítsa meg, mert a Tisza vize sem mossa le róla a gyanút: „El akarja vinni a tehén tejét”. Ez nagy bűn. Az állattartással kapcsolatban alaptalanul gyanúsítják meg egymást. Az állatlopás a legnagyobb bűn talán a szemükben. Még a törvényes megtorlással is elégedetlenek. A lótolvaj a legalpáribb ember szerintük.

A boszorkánykodásnak egy emléke ma már csak a „Danáné halma”. A nép szerint itt égették meg szőlővenyigén (rőzsén) Danánét, a boszorkányt.

Míg az egyházfegyelem nagyobb volt, mert az egyház a polgári hatóságokat is erősebben befolyásolhatta, kisebb vétkeket is erősebben toroltak meg. Századokkal ezelőtt pedig bűn volt az olyan cselekmény is, amit ma már senki sem tartana bűnnek. Így pl. Szentmihályon a XVIII. században a dohányzókat, „kik kertben, vagy utcán dohányoztak, szóval fedelen kívül, 12 dénárba büntették.” „Nem volt szabad két templom (templomozás) előtt senkinek még a szőlőjébe sem kimenni, különben a kertgazdák az ilyenektől zálogot vettek”. Büntették azt is, aki a „takarodó” és a „bolygó” harangozása közötti időben, tehát „éjnek idején” elhagyta a házát „és már a negyedik házig, vagy kertig távozott házától méltó ok nélkül”. Ilyen esetben is 12 dénár volt a bírság. (Sörös: „Szentmihály története” 156. l.).

Az írott törvények alapján bűnnek minősített cselekményekről folyamatos feljegyzések alapján 16 évről (1837—1853) tudtam adatokat szerezni a tanács jegyzőkönyvéből. Erről az időről 233 olyan esetet jegyeztek fel,

amelyekkel kapcsolatban eljárást folytatott a tanács. A nagyobb bűnestechnél a szolgabírónak vagy a vármegyének adták át a vétkest büntető eljárás lefolytatása végett.

Az egyházi megtorlásról készült feljegyzések a XVIII. század elejétől állnak rendelkezésre. Itt a tényleírások nem eléggé részletesek.

Ha az előbb említett és a tanács előtt tárgyalta cselekményeket minősítjük, a következő csoportosítást kapjuk:

„motskolódás, betsmérlés”	65 eset
lopás	64 ”
verekedés, testi sértés	22 ”
vagyronrongálás	15 ”
szülők vagy feleség elleni vétség	14 ”
botránys részegség, káromkodás	11 ”
közrend elleni vétség	11 ”
hatóságsértés	6 ”
„nős paráznság”	5 ”
kóborlás	4 ”
hatósági közegek visszaélése	4 ”
csalás	3 ”
hamis vád	2 ”
sikkasztás	2 ”
„gyermekvesztés”	2 ”
emberölés	1 ”

Itt még meg kell jegyezni azt, hogy a káromkodás legtöbb esetben a „betmsérlés”-t, verekedést és hatóságsértést is kísérte. Ha külön csoportosítanánk, akkor a fenti felsorolásban az élen járna.

A MEGELŐZÉS

A bűnök elhatalmasodását részben az országos érvényű törvények, részben az egyház törvényei és szigorú fegyelme igyekeztek megakadályozni. Ezekon kívül az önkormányzattal bíró vármegye is alkotott rendszabályokat, amelyekben elriasztó céllal kilátásba helyezett, vagy alkalmazott is olyan megtorlásokat, amelyek visszariasztották az embereket a pűnözéstől. A „parasztvármegye” életrehívása után a községek igazgatására szervezett elöljáróságok, kommunitás stb. a nem főbenjáró bűnök megtorlására jogot nyertek. A földesuraknak pallosjoguk is volt. A faluban a halálos ítéletet is végrehajtották. A jelenlegi szőlőkert északi szélén fekvő Akasztóhalmon még a XVIII. század végén is állott az akasztófa.² A II. József idejében készült katonai térképen is fel van tüntetve „Galgen” megnevezéssel. Ennek a léte és látása is visszataszító volt. Előbb az időnként felburjánzó bűnök elszaporodásának megelőzésére született meg 1653. dec. 5-én egy megyei szabályrendelet. Címe: „Szabolcs vármegye delibertuma (végzése) a latroknak, szitkozódóknak büntetések felől.” Részleteiből: „... tudniillik: Ördögadta, ördöglelkű, eblelkű, ebbitű... és több éktelen

² Nyh. Áll. Lt. fasc. 53. act. 540. 1752.

szitkozódások” mondója „a piacon való kézi kalodába szegeztessek, ott prédikációt hallgatván fúratossal azután jót tizenkettőt rajta csapjanak azután ekklezsiát kövessen érte.” — „A pajkosok pedig akik ku...-kat tartanak, s k...-kal együtt megtaláltnak s megfogatnak, erősen hóherral megverettessenek. A k...-nak az orrok első kimenésekért ugyanakkor el is metszessenek, hogy legyen az ő k...-ságoknak jele rajtok. Hogy ha másodsor is ki-mégyen az olyan bélyeges asszony, s kézbe akad, tehát minden kedvezés nélkül a vízbe vettessék, vagy feje vételessék. A pajkosoknak büntetése lészen flor.12.“ (forint).³ Az 1677. évben Szatmár nemes vármegyéje is adott ki egy még az előbbinél is drákoibb szigorrról tanúskodó „szentenciá”-t.

A megelőzést szolgáló fentebb ismertetteken kívül a 18. században szokássá vált Szentmihályon az, hogy a falu tanácsa feltételekhez kötötte a beköltözést azért, hogy „a vallásos élet, közkerkölsiség az időnként itt letelepedett idegenek által meg ne metelyeztessék”. Például 1745-ben „Tisza Vidről beköltözött Nemes Varga János csak azon feltétel alatt fogadtatik be lakostársnak, ha magát becsületes ember módjára viseli és ha ő két magyar forintokat lefizet, mely összeg lefizetése után meghagyatott, hogy a taxát mint más, úgy ő is rendesen fizesse.”⁴ Az 1773. évben pedig Szücs István lakásra csak úgy bocsáttatik be, hogy ha ennek utánna legkisebben excedál (kihág) a helységből végképpen proscibáltassék” (számkivettessék).⁵

Ugyancsak a fenti században hasonlóan a megelőzés érdekében rendszerezítette a tanács az ünnepélyes nyilatkozat („alba”, „reversalis”) vételet, hogy a vétkeseknek az újabb botlását megakadályozzák. Ezekben az „illető bevádolt egyéntől a magistrátus reversalist vett melyben kötelezte magát az illető Istenházát gyakorolni, magát megjavítani, ellenkező esetben kénytelenítettett az előjáróság által már előre kiszabott büntetésnek aláadni magát.”⁶ Így 1755-ben Kovács István reverzálisban fogadja: „Ha többször lopásban találtatik, tehát előbbeni cselekedete is előfordul, az akasztófától magát meg nem mentheti, hanem mint tolvaj felakasztatik.” Egy bűnös az 1763. évben reverzálisba foglalja: „Hogy teljes életében Isten törvénye szerint kívánja életét folytatni, legkiváltképpen a káromkodástól úgy megszűnik, hogy legkisebben is magát nem notáltatja⁷ (teszi magát feltűnővé) különben a mostani deliberatio⁸ szerint minden remélhető gratia⁹ nélkül proscibáltatik¹⁰ (száműzetik)”¹¹. A század vége felé már nem vesznek reverzalist, hanem testi fenytésben részesítik a bűnözőket.

KÖZRENDÉSZETI SZERVEK. BÍRÁSKODÁS

Szentmihályon a közbiztonsági szolgálat ellátására a „város katonái” vagy „ármások” nevű szervezet volt hivatva. Ezek leginkább a katonai szolgálat alól mentesítettek („reklamánsok”) közül kerültek ki. Minden tiszt-

³ Sárospataki Füzetek. II. évf. 782—785. l.

⁴ Sztm. t. 157. l.

⁵ Sztm. t. 154. l.

⁶ Sztm. t. 154. l.

⁷ Nem teszi feltűnővé.

⁸ határozat

⁹ kegyelem

¹⁰ száműzetik

¹¹ Sőrés: Sztm. t. 155. l.

újításkor sor került a kiválogatásukra. A XVIII. században „ármáshadnagy”, vagy „ármásbíró” vezetése alatt 10 ármása volt a községnek. A XIX. században pedig már 14—16 volt a számuk. Az 1. és 2. tizednek külön „ármásbíró”-ja és 5—8 ármáslegénye volt. Ugyanúgy a 3. és 4. tizednek is. Általában közrendészeti és tűzvédelmi szolgálatot láttak el. Ezt „kéménykerülés”-nek is hívták. Szigorúan őrködnek a közerkölcsiség fenntartása felett, kötelesek voltak a káromkodókat és az „adta-teremtette” mondókat is az előjárásnak feljelenteni; a játszókat — akár legény, akár lány vagy asszony volt — 12 dénárra, a közbiztonság tekintetében a tüzes pernyét kiöntőket pedig 18 dénárba büntetni. Kötelesek voltak, „úgyszintén azokat is akik egyik házból a másikba csutakba vitték a tüzet” — megbüntetni.¹²

Az ármásbírók és ármáslegények kötelelességmulasztását a tanács (kommunitás) megtorolta. Ezt mutatja az egyik tanácsi határozat is: „K. Róka Bálint Ármás Bíró és Legényei több ízbeli fel szólításra sem járván el éjjeli kerülésbe — Végez: Róka Bálint ármás Bíró Róka András legényével 6 órai, a többi legények pedig 2 órai árestomra ítéltettek.”¹³

A bíraskodást a hadnagy (bíró) vezetése alatt álló tanács látta el. A tanács tagjai voltak: 1 törvénybíró, 1 nótárius, 1 városgazda és 10—14 tanácsbéli esküdt. Mindannyian titkos választás útján kerültek tisztségükbe. Hogy az ügyek intézését komolyan vették, mutatja egy 1852. jan. 16-án kelt határozat, mely szerint: „A község lakossága közhírrététel mellett legközelebb vasárnap reggelén értesíttetik — miként minden héten szerdán szombaton rendes tanács fogván tartani. Minden ügyes bajos illendően, vagy szóval, vagy írásban ügyeiről és bajairól a' község fő Bíráját — tanácsot megelőzőnapon értesítse 's ekként a' rendes napokon az ügyek minőségük szerint törvény engedte hatás kör szerint tárgyalatandók, bevégezendők — avagy körülmény törvényesen feljelentendők. Megjegyeztetvén hogy a' rendes törvénykezési díjjaik pontosan eleve fognak illetők által befizettetni.” Ugyanazon határozatban: „A tanátsnokoknak fő köteleisége . . . a minden héten szükségképpen tartandó szerdai és szombati tanács gyűlésekben — reggeli 8 órára szokott ünnepélyességgel pontosan megjelenni, . . .”. A pontatlanul megjelenők, vagy meg nem jelenők és minden jelentés nélkül kimaradók 24 pengő krk-tól 1 ezüst pengőforintokig“ kiszabott büntetéspénzt fizettek.¹⁴

Az együttülő tanács formális tárgyalást tartott a hadnagy elnöklete alatt. Meghallgatta a panaszosokat, peres feleket, vádlottakat és tanúkat. Ha a bizonyítás teljes volt és a tény világosan felderített. „végzés”-ben, vagy határozatban rögzítették a döntést, vagy ítéletet. Ha a tény nem volt tisztázott — a felek „világos próbák előmutatására utasítottak”. Majd egy következő tanácsülésen hoztak döntést. Súlyosabb büntetések kiszabása esetében szükség volt arra is, hogy az ítéletet a földesúr is jóváhagyja és az csak azután lett végrehajtható. Ha az ügyben nemes ember is érdekelt volt, a tanácsülésre a nemesek hadnagyát és egy pár vezetőt szintén meghívták s ezek is részt vettek a tanácskozásban s az ítékezésben.

¹² Sörös: Sztm. t. 156. l.

¹³ Közs. jzkv. 1839. 75. hat.

¹⁴ Közs. jzkv. 355. l.

A bűn nagyságától függően más-más módon torolták meg azt. A büntetéseket általában négy csoportba oszthatjuk:

1. erkölcsi hatású, megbélyegző,
2. megszegyenítő, de testileg is sújtó,
3. erősebb testi fenyítés,
4. anyagi kihatású büntetések.

Az 1. csoportba tartozónak vehető a penitencia (poenitentia) tartása, vagy vezeklés és eklézsiakövetés. Paráznaság és egyéb erkölcsi eltévelyedés esetén szabták ezeket ki a vétkesekre. Főként a penitenciatartásra mondhatjuk ezt, mert az eklézsiakövetést már esetleg testi fenyítéshez is csatolták mellékbüntetésként. A vezeklést böjttel is szigorítva, egy vagy több héten, majd a XIX. századtól legalább 3 napon át kellett a vétkesnek tartania. A vétkező a feloldozásig ki volt tiltva a gyülekezetből s ezalatt úrvacsorában sem részesülhetett. A penitencia napjain a vétkesnek a templom előcsarnokában¹⁵ („portikus”, porticus) levő padba kellett beülnie még az istentisztelet kezdete előtt. A nő, ha kisebb vétek terhelte, — takarhatta a szemét fekete fejkendőjének a lehúzásával. Fedetlen arccal kellett azonban ott ülnie, ha súlyosabb volt a vétké, vagy visszaeső volt. Az istentisztelet végeztével a penitenciát tartók csak utolsókként hagyhatták el a templomot, miután már a templomi gyülekezet minden tagja bemenet és kijövet is végignézte a vezeklőt. Ez volt a „nyilvános vezeklés”.¹⁶ Volt egy enyhébb formája is, amikor csak a pap vagy még 2—3 presbiter előtt az egyházi hivatalban vagy a parochián vezekelt a vétkes.

Eklézsiakövetésnél a vétkes a teljes templomi gyülekezet előtt szóban követte meg az Istent és az egyházat. Megjegyzem itt még azt, hogy a fenti büntetéseket egészen az 1832. évig a község tanácsa is kiszabhatta, mert eddig az ideig az egyház világi vezetősége a község tanácsából állott. Az egyház önálló világi vezető szerve, a presbitérium csak 1832-ben alakult meg.

Az egyház szerint tilalom volt a farsangolásra, „bolondos táncolás”-ra, fonókra, ivókra, labdázásra („jácókra”), lakodalmi zenélésre, táncolásra, takaródó utáni kóborlásra, valamint a közönséges bűnökre. A tilalmat megszegő híveket felelősségre vonták. A táncolást az egyház azért is tilthatta Szentmihályon jobban, mint máshol, mert a XVII. század végén itt lelkészkedő Szentpéteri István prédikátor itteni működése alatt állandóan erősen ostromozta híveit a táncolásért. A Bod Péter Athenasában megjelent egyik írásában a „Tánc pestisé”-ben is kizárólag csak a táncolással foglalkozik, ami szerinte legnagyobb szülője a bűnnek. Az ő felfogását teszi magáévá és újítja fel 1773-ban Debretzeni János a debreceni egyházmegye esperese az „Instrukció”-jában így: „Meg kellene tiltani az egyvelges játékokat, tántzokat, melyekben szemtelen cselekedetek gyakran történnek és azok után a Válások”.¹⁷

A tilalmakat megszegők vagy közönséges vétkeket elkövetők felderítésére hivatott egyházi közegek voltak a kurátor (gondnok) és az egyház-

¹⁵ Porticus = előcsarnok

¹⁶ Publica poenitentia = nyilvános vezeklés

¹⁷ Ref. egyh. prot. 1772. év. 106. l.

fiak. Ezek az ilyen irányú kötelezettségeik teljesítésére esküt is tettek. A kurátor esküjében így kötelezte el magát: „... a botránkoztató bűnöknek ki irtásában minden tehetséggel munkás lések”. — Az egyházi esküvésében pedig ez volt: „Ha mi botránkoztató bűnököt szememmel látok, vagy mások által bizonyosan meg tudok, minden személyválogatás nélkül, oda ahová illik, bémondom.”¹⁸

A vétkező nyilvános bűnbánatot tartott. Tartama a XVII. században 2—3 hét, később már csak egy hét vagy 2—3 nap volt. Ez alatt a gyülekezeti közösségből is ki volt zárva. A penitenciára kiszabott idő leteltével, ha a kiszabott tilalmakat megtartotta és bűnét nyilvánosan megbánta, illetve annak igaz jeleit mutatta, visszafogadták a hívek közösségébe.

Mind a penitenciatartásnak, mind az eklézsiakövetésnek kötött formáságai voltak. Vidékünkön a „Geleji kánon” szerint történt. Eszerint, ha a bűnös megtartotta a kiszabottakat és bűnét megbánta, egy egyházi ember a templom purtikusából beszólitotta a gyülekezetbe. Az feketében, mint a vezeklés alatt is, a templom közepére menve az úrasztalánál letérdelt. Utána megkövette az Istent és az ekléziát, elmondván a lelkész által előmondott bűnvalló imát. Ezután a lelkész az Úr irgalmára hivatkozva s az Úr bocsánatát ígérve mondta ki a feloldozást és a gyülekezeti közösségbe való visszafogadást: „Azért én Istennek méltatlan szolgálója látván penitenciatartásodat és életednek megjobbítását, minden te bűneidből és nevezetesen amelyért tilalomban és átokban voltál eddiglen, úgymint a paráznságnak (stb.) vétkeiből és annak egyházi büntetéseiből, az átoknak kötelékéből megoldozlak és felszabadítlak téged!”¹⁹ Hogy a formaságokat itt is kánon szerint tartották, igazolja egy 1790. júl. 21.-i protocollumban levő bejegyzés, mely szerint: „Balog Sára canon szerint” ... penitenciát tartott.

Az egyháznak az egyháztaggokkal szembeni magatartását a 19. század elején királyi rendelet korlátozta. Ezt a szentmihályi ref. egyház 1811. évi jegyzőkönyvébe a 34. lapra beírt egyik szuperintendenciális rendelet mutatja, mely így hangzik: „2°. Hogy senki Tiszteletes Uraimék közzül a Kegyelmes Királyi parancsolatok ellen a paráznságot Eklézia követésre erővel, vagy a Tanács hatalmával ne kényszerítse, lévén különben is az Eklézia követés, az Ekléziának beneficiuma.” Ezután már csak olyan feljegyzéseket találunk a protocollumokban, amelyiknél a szövegből kitűnik, hogy a vétkes „önkéntes” penitenciát tartott, vagy „önként” követte meg az Istent és az Ekléziát.

A 2. csoportba sorolható fenyíték volt a kalodába zárás és a pellenđerhez kötés. Szabolcs vármegye rendei 1607-ben kötelezték a bírákat, a gonosztevők megfegyelmezésére szolgáló kalodák megépítésére s felállítására. Itt a XVIII. században még használták. A XIX. sz.-ban már csak a pellenđer állott a községháza udvarán. Egy földbeásott oszlop volt ez, amelyhez a büntettest „nyakvas”-sal hozzácsatolták. Ez 1826-ig állott. Akkor nemes Gál István felháborodásában kivágta, mert egy jobbágyot, aki vonakodott az uraság részére „hosszú fuvart teljesíteni” — télvíz idején nyakvassal a pellenđerhez csatoltak. Nincs adat rá, hogy Gál Istvánt felelősségre vonták volna ezért. Nyakvasakat a tanács 1839-ben a szőlős-

¹⁸ Ref. egyh. prot. 1811. 8—10. l.

¹⁹ Samarjai M. János: „Az helvécziai valláson levő eklézsiáknak ... rendtartásokról való könyvecské” Lőcse. 1636.

kertnek mindhárom kapujára is szereltetett, hogy a szőlőskerti tolvajokat ott nyomban fenyíthesse a kertbírótság.

Börtönbe (áristomba) zárták órákra vagy napokra a férfiakat és nőket egyaránt, ha a testi állapotuk miatt testi fenyítésben nem lehetett őket részesíteni. Ugyancsak idezárták a részeg és garázda büntetett a tanács tárgyalási napjáig, vagy itt őrizték a nagyobb vagy főbenjáró bünt elkövetőt addig, míg a szolgabírónak, vagy a megyének átadhatták. Ugyancsak áristomba került a nemes is, ha bünt követett el, mert a nemest az akkori törvények szerint nem volt szabad testi fenyítésben részesíteni. Az áristombbüntetést szigorították az élelemnek kenyérré és vízre szorításával, valamint kurta- vagy hosszúvasban való eltöltéssel is.

Harmadik csoportba tartozott a megpálcázás és a korbácsolás. Ezeket a fenyítéseket a deresre fektetett bűnösökön bottal („fúratossal”), pálcával vagy korbáccsal az alfelükre mért meghatározott számú ütéssel hajtották végre. A pálcázás inkább megszegyenítő, mint nagy fájdalommal járó volt. A „kemény” pálcautés már súlyosabb testi fenyíték. Legsúlyosabb volt a korbácsütés. Ezt, ha súlyosítani akarták, a templomból kijövő vasárnapi gyülekezet előtt, a templom előtti téren hajtották végre.

Az anyagi kihatású büntetések legtöbb esetben kapcsolt, mellékbüntetések voltak, testi vagy elzárásos büntetések mellett. Leginkább kártérítő jellegű volt ez a legtöbb esetben. A hamisított ital hordóját a hadnagy „bevágathatta”, a hamis mértéket pedig összetörethette.

A büntetés súlyosabbá tételét jelentette az is, ha a vétkesnek megszegyenítő külsőségek között kellett esetleg a lopott holmit, tyúkot stb. visszaszállítani a jogos tulajdonosához. Menetben kiabálnia kellett pl. ezt: „Így jár, aki tyúkot lop!” Ilyenkor a tanács tizedese kísérte a tettést és dobszóval hívta fel a lakosok figyelmét a gyalázatos bűnözőre és tettére. Megtörtént az is, hogy a testileg fenyített jobbágyok nemesi származású büntársát levett kalappal a deres mellé állították mindaddig, míg büntársán a pálcázást végrehajtották. Fiatalabb korban levő családtalan férfiakat „cégéres bűnbe esve” az előljáróság esetleg katonának adta a quótában, vagyis a községre kiszabott újoncszámban.

„V É G E Z É S E K”

A következőkben Szentmihály tanácsának jegyzőkönyveiből, valamint az egyházi feljegyzésekből vett eseteket ismertetek. Céлом, hogy ezek útján igazoljam az elmondottakat. Céлом az is, hogy megmutassam, hogy a laikusnak mondható bíróság az általa tárgyalt ügyeket milyen szemszögből nézve bírálta és hogyan szolgáltatott igazságot. Egyúttal az is lehetővé válik, hogy egykét évszázadig visszamenően belepillanthassunk a régi szentmihályi életbe. Arra törekszem, hogy az eseteket a már előbb ismertetett csoportosításban ismertessem.

1. „Ifj. Sz. Mihályné Lovas Erzsébet ifjú Róka Istvánné G. Sárán elkövetett becstelen szavakért, k... a név kiabálásáért, felét kurta, felét hosszú vasba töltendő 12 órai árestomra ítéltetett.”²⁰

Az itt említett tettes „jeles” személy, aki sokszor foglalkoztatta a tanácsot. Abban a korban egy másik fékezhetetlen szájú asszony volt R. Péterné P... e Lea. Íme róla is 1—2 eset:

2. „R. Péterné P... e Lea K. Gál Sándorné megbecstelenítéséért hat órai vason töltendő árestomra ítéltetett”²¹

3. „Rác Péterné Pethe Lea provócatott azért, hogy Sz. P. Bálint közelebb múlt Lakadalmába, az egész lakadalmi sereg jelen létébe Nemes Fitos Józsefnét Varga Julist meg k... ázta — mit maga a provocata sem tagadván enzen nemtelen cselekedetéért P. Lea, tekintvén beteges voltát 24 órai árestomra ítéltetett.”²²

4. „Bódor Gáborné ellen panaszba tétetett, hogy B. N... Istvánnál Vajda Erzsébetet többek láttára elsőben szóval, későbbben gúsjával meg sérteni igyekeztvén sőt valósággal öszve is verekedvén Vajda Erzsébettel — és B. N. István közbe jöttével választódtak el: — de — bár mind ketten egy másnak szemére — mint a tanúk hitelesen valják nemzetséges nyavalyákat és fogyatkozásokat hánytak légyen is mint a veszekedés és verekedés kezdője és már ismeretes, Jegyzőkönyvünk 843.ik November 18.-kán szinte ilyen forma tetéért meg büntetett személy — most jelenleg is 12 páltza ütések elszenvédésére. Úgy nem külömben B... r Gábor keményen intetessen meg, hogy feleségére is parancsoljon — ily nemű tettek többszörösítésétől óvja magát, mint szinte a Tanúk vallomását illetlen megtámadásokkal másszor ne szakítsa félbe — 's ne fenyegetődzön — Törvény pénz 1 vfr. visszafizetésére ítéltetett — A páltza büntetés az oskolára fizetendő 2 f. 30 krral váltódott fel.”²³

5. „Fazikas Jánosné V. Juczi, Virág Sándornén elkövetett méltatlan becstelenítésért tekintvén gyenge gyermek ágyas korát, ez úttal a' büntetés fel függesztetik, és egy holnap múlva 12 korbács ütésekkel lesz fenytendő”²⁴

6. „Nácsa Andrásné panaszba tette, hogy ötet G. Mihályné az uttzán meg piszkoló — melynek fel világosított oka volt az, hogy Nácsané a' vádlott leányát B. Ferencznét jó szándékból csínosságra intette, — melly intés az intett által elferdítettven annya előtt. Miért is a' vádlott 6 órai árestomra, a' panaszkodó pedig — mint nem szándéklott házassági élet háborító bár; de vigyázatlan oktató törvénypénze elvesztésére ítéltetett — és a' további piszkolódástóli őrizkedésre intettek.”²⁵

7. „Törvényes gyűlés tartatvann, melybe a B. Tanácson kívül Nemes Hadnagy Gál András, Vice Hadnagy Dohos Ferenc, Aranyos József, Bagdi Jakab és helyettes Eskütt Gál Bálint jelen voltak, —

melynek alkalmával szóval azon panaszt adta fel Horváth J. Andrásné,

²⁰ Közs. jzkv. 1840. 95. vég.

²¹ Közs. jzkv. 1839. 111. vég.

²² Közs. jzkv. 1839. 106. vég.

²³ Közs. jzkv. 1844. 17. vég.

²⁴ Közs. jzkv. 1841. 154. vég.

²⁵ Közs. jzkv. 1847. 9. vég.

hogya a szőlőbe munkálkodván napszámosaival, ötöt nemes G. Józsefné két ízbe ezenn rút szavakkal támadta meg — no te veszett disznó teremtette még az én anyám szőlőjébe hoztál nap számosakat, b... on meg az a szent apád, te k... a sejma, nem szégyelsz ide jönni, itt ne érjelek többet, mert leverlek karóval — ezen panasz következésébe Ns G. Józsefné Horváth Ersók fel idéztetett, ki is mi után meg vallotta volna azt, hogy fel hevült indulatjából sértette, meg formás szavaival Horvát Andrásné, és mivellette attyjával Vajda Péterrel, ezen becstelenítő szavaiért az egy forint törv. pénzél három pengő forintokba marasztaltatott el.²⁶

Lássunk egy pletykával kapcsolatosan hozott határozatot is:

8. Nemes F. József szóbeli azon panaszát terjeszté elé, miképpen ő azon fertelmes és ocsmány, de vétkes hírből, hogy Braun Sámuel leánya tölle esett volna teherbe, kívánná kitisztálni, az ezenn pletyka hírt terjesztőknek meg büntetéseket kéri.

Miután Nemes F. József azon mortzongó hírből, mi szerént Braun Sámuel leánya Borbála tölle teherbe esettnek R. Gergelyné és Sakter Abrahámné által állíttatott volna, holott a nevezett leány, vármegye rendes alorvosa T. Horváth Pál úr által szüzességében lenni nyilváníttatott — tökéletesen ki tisztult volna, mind Ns. F. József, mind Braun Borbála becsületekbe vissza helyeztetnek, R. Gergelyné és S. Ábrahámné mint szó szátyár 's rágalmazó személyek a 2 fr 30 kr. Törv. pénzél 14 fr. 30 krkra váltóban büntettettek, keményen megdorgáltattanak".²⁷

TOLVAJLÁS

Rontja az ember becsületét, de a népét is. Lássuk csak, milyenek?

1. „Anno 1773. dec. 14. Jan. Magyar János fia János lopásért penit-eált” (vezekelt).²⁸

2. „Törvényes ülés tartatván, mely alkalomkor Herczegh János fiai Mihály és Dániel, mint az édesapai háznál lakó Gábor Testvérjeknek kukuritzáját éjjel lopkodták és a Kortsmába italért elvesztegették 18 páltza ütéseknél fejenként lejendő el szenyvedésekre ítéltettek.” — Széljegyzetben ez áll: „Mihály elkapta a páltzát Dániel pedig felváltotta 60 kéve náddal az Ekkla (eklézsia) részére adandóval”.²⁹

3. „Nemes P . . p Imre a szőlőskertbe szőlő tolvajlásónn kapattatván utól, ezen bűn tettéért 24 órai — 8 órai kurta vasba töltendő árestomra, és egy vft. (váltóforint) garádjá törés pénzbe marasztaltatott el”.³⁰

4. „R. Kovács Mihály panaszolja, hogy a múlt éjtszaka egy nappal elveszett Eszdős (esztendős) süldőjére Balog István házánál, amikor az a koppasztás után perzseltetett volna reá akadt, meg téríttetését kéri.

A fel panaszlott tolvaj fel idéztetvén, ki is magát azzal menté, hogy a szalma alatt turkálván a malatz; egy talló kaparóval úgy találta meg sújtani, hogy az azonnal meg döglött, mit is az utszára ki vetni sajnálván, elhasználni akarta, de a mellyen rajta vesztett — Balog István tehát való-

²⁶ Közs. jzkv. 1839. 127. vég.

²⁷ Közs. jzkv. 1840. 53. vég.

²⁸ Ref. egyház 1737—1790. évi protocolluma.

²⁹ Közs. jzkv. 1844. 22. it.

³⁰ Közs. jzkv. 1841. 153. vég.

ságos tolvajnak lenni ítéltvénn 30 páltza ütéseknek elszenyvedésére, és a kártételért 7 vfkknak (váltóforintoknak) fizetésére ítéltetett.”³¹

Korunkban a jogász már „okirathamisítás útján elkövetett csalás”-nak minősitené a következő esetet. Az ítélet a tettetést „szánszándékos 's mesterséges tolvaj”-nak nevezi s így csak azért sorolom ide:

5. „G. Oláh Mihály azon panaszára, miképpen H...k András több Sz:Mihályi lakosok bacsója, tőle hamissan a rovás meghamisítása mellett egy mása gomoját eltulajdonított légyen — a bé panaszlott Hornyák András meg kérdeztetett — és miután a gomoját hordó G. Oláh Mihály panaszos félnek cselédjei Róka Mihály, Oláh Julis, Oláh Susánna és G. Oláh Mihálné úgy Gulyás Éva kihallgattattak volna, úgy taláztatott, hogy a bé panaszlott bacsó Aug. 8-áig 841 összvesen 249 font gomoját adott légyen a panaszt tevőnek, ez utánn a rovás kérettetett elő, és mivel az, a Bacsó ön el ösmérése szerint is, a panaszos fél híre 's tudta nélkül vágódott le, a rovásra rótt két ötvenes pásztorszám, ezen két 50-es szám százásra igazítottknak lenni általunk el ösmertetik, de meg a rováson lévő többi szám jegyzés sem mutatván a' gomoja ki hordása rendit, minél fogva nevezett bacsónak igazságtalan tette annál is inkább ösmértetett el, hogy más gazdákat is kívánt megcsalni a hamis vágással ennek folytában Hornyák András mint szánszándékos 's mesterséges tolvaj, a kemény megdorgálás mellett az igazságtalanul eltulajdonítani akaró egy mása gomojának megadására ítéltetett.”³²

6. „Böndő G. l József számadó kanász ellen panaszt tett Ifj. Szabó P. István, hogy okt. hó 4.-kén előle egy öreg sertés 2 süldőkkel haza hajtattván, sertései el vesztenek volna és amint a nyomozásból ki sülendő, azoknak el tolvajlója egyenesen G. József volna — ezen panaszra elébb is G. József fia József kérdeztetett ki, ki csak hamar meg vallá, hogy a kérdéses sertések apja és a bojtár által sikkasztattak vala el, mit későbbben a bojtár Matyi és G. József is el ösmért, hogy a sertéseket Kállay Ignátné Asszonyoság Löki kondássához Kónya Istvánhoz hajtotta maga a számadó, kik közzül egy süldőt azonnal fel is falatoztanak, —

G. József kanász vallomása következtében Pusztai Hadnagy Kató Sándor kísérete mellett küldetessen el Kónya István Löki kanászhoz az orozott sertések hazahajtása végett. G. József büntette a Búdön munkálkodó Tettes (tekintetes) Eskütt úrnak bejelentetvén.”³³

„Böndő G. József és Matyi bojtárja, miután Ifjú Szabó P. Istvánnak az elveszett sertései kipótoltattak volna Eskütt T:Mikecz Tamás Úr által harmintz — 30 pálczákkal fenyítetttenek meg T:Búdön”.³⁴

7. „Július 19.-én 851. tartatott kisszerű tanácskozmány alkalmával helybeli lakos Gulyás István panaszolja, mi szerint f. hó 18.-án délutáni időben — mindnyájan kin a' határban dolgozván — felesége leg kisebb testvérjét hon hagyák ház őrzőül: ez idő közben K...cs Sándorné szomszéd a házhoz át menvén — ott találja Balog Bálint feleségét panaszt emelő feleségének szinte testvérjét — ki is a hon maradott ház őrző testvér kis lánkával — párnából tollat szedegetének ki — mire a jelen tanú

³¹ Közs. jzkv. 1838. 27. it.

³² Közs. jzkv. 1841. 167. vég.

³³ Közs. jzkv. 1840. 151. hat.

³⁴ Közs. jzkv. 1840. okt. 16-i bejegyzése.

kérdezvén, hogy merete légyen a kis lány ezt tenni, mentegetésére felhozá, hogy nékie a' gyalázatos tolvaj keszkenőt, 's galandot ígére e' tettbeni benyugvásáért. — Haza térvén panaszt emelő mindenekről tudatott, s Bíróságunkhoz folyamodván kérte a tolvajlott tallujának vissza adatását, — 's a' tolvaj megbüntetését. Végeztetett. A' mennyiben világóságban áll az el követett bűn ténypanaszt emelőnek talluja vissza adatott, — minthogy pedig az asszony Balog Bálintné mint tolvaj 2 hónapos kis gyermekes anya testi alá nem jöhetett — A' tallunak nyakábani akasztása 's saját magával haza vitetni aképpen rendeltetett el, hogy őt a tallut haza vivőt, mindenütt nyomban követendő tizedes dobolni fogja mind hazáig mondogatván a' tolvajra „Így jár a' tollu tolvaj.” Költ mint fentebb.”³⁵

8. „Nemes Dohos Bálint, Nemes Baggdi Jakab azon jelentésére provocaltatott, hogy nekie két száraz lúdját el tolvajolván, azokra Szivárvány Smilinél akadott reá. Miután Dohos Bálint rossz tettét, Szivárvány Smili pedig bátor az ő távol létébe vétegett meg a két lúd, de azt a kárt vallott-nak, miután kerestetett volna, általa tagadtatott, meg vallották volna — Nemes Dohos Bálint 48 órai fele hosszú, fele kurta vasba, száraz kenyere-nn 's vizenn töltendő árestomra — Szivárvány Smili pedig hat órai hosszú vasra, Dohos Bálint által megtérítendő egy pengő forint törvény-pénzre ítéltettek.”³⁶

9. „Vegyés Tanács ülés tartatván, melybe Ns. Horváth Miklós, Pandur Bálint, Róka Sándor és G. Oláh István a Sándor Ferentztől ellopott lúdert — (bár, hogy a lopás törvény elibe ne kerüljön azt kifizetéssel előzni el nem mulaszták) úgy nem különben csak ugyan Pandur Bálint és Róka Sándor, Pete Gábor és Gál Péter el orozott négy lúdjaikért el ítéltettek a következőképpen.

Pandur Bálint fizet a lúdert 5 f. törvényt 12¹/₂ kr. páltzát kap 24. Róka András fizet a lúdert 5 f. törvényt 12¹/₂ kr. páltzát kap 18. Róka Sándor törvényt 12¹/₂ kr. páltzát kap 12. Oláh István törvényt 12¹/₂ kr. páltzát kap 12. Ns. Horváth Miklós 24 órai kurta vas árestom és bűntársai páltzáztatását le vett kalappal nézi végig.”³⁷

10. Adorján Mihályné Horvát Susi azon panaszára hogy ötöt D. Kovács János Aug. 9-én a Helység alatt lévő réttségbe le hurtzolván, a sárba nem csak bé taposta, de fejét bé törte, és jobb kéz szárát ki fitzamította légyen — D. Kovács János el fogattatott — melly után a nevezett panaszt tévő, vélle tett e méltatlan bánásért mind azon csinokat és gonoszságokat, melyeket csak szerelmeskedés mámore között a panaszolko-dónak Kovács János ki beszélt imígy adta elé...” A panaszos ezután egy lólopásról beszélt, amikor is K. János a lovat Debretzenbe vitte el és ott Kenyeres Jankónál rejtegette. Utána felsorolta 7 kas méhnek a lopását. Ezeket 5 helyről lopta. Nácsa Imre praecceptoról is lopott egy szál deszkát, Batári Jánostól pedig egy kunyhóajtót. K. János mind ezeket be ismerte s ezután a Tanács úgy döntött, hogy Kovács János bűnügvét a tettes meg-átalkodottságára is tekintettel a főszolgabíróhoz jelenti fel.”³⁸

11. „Bagi N. István aki mind a mezőről keresztés, mind a vermekből

³⁵ Közs. jzkv. 1851. 19. vég.

³⁶ Közs. jzkv. 1839. 14. hat.

³⁷ Közs. jzkv. 1843. 12. it.

³⁸ Közs. jzkv. 1840. 130. vég.

szemes életet lopott, melyért Kállóba küldtetvén a Nemes Vármegye 120 páltzára büntette, mely két ízben tsapattatott el rajta. Onnan el szabadulván a' Templomba meg követte az Istent és a Gyülekezetet."³⁹

12. „1778. die 26 Ianuarii. Ez előtt két esztendővel Varga István, Csikós Sajti István és Soós János Gulyásokkal a' Nagy Ferentz tehenét a' Gulyánn le vágták 's meg ették. Ezért a tolvajlásért Penitentiát tartottak egy néhány napig és azután absolváltattak". Itt a világi megtorlásról nem esik szó.⁴⁰

RENDBONTÁS, VEREKEDÉS

Összevontan a közrend elleni vétkeket és a verekedést, valamint az ezekkel kapcsolatos határozatokat veszem itt sorra. Mint már említettem, a helyi és a megyei rendszabályok ellen vétők megbüntetése is a tanács hatáskörébe tartozott. A tárgyalat korban még erős volt az egyház befolyása és a véteknek minősítettek között több olyat találunk, amelyet a világi szervek is az egyház befolyása következtében bíráltak el súlyosabban s köztük több olyan van, amelyek a későbbi időkben már figyelemre méltók sem voltak.

Íme, egy pár eset:

1. Az 1739. évben Kovács István ellen, — amiért hegedűsöket vitt be egy lakodalomba, — nemkülönben Oláh Mihály és többek ellen, kik táncolni merészelték ott, — a tanács előtt vádat emeltek. — „A tanács által a bűnösök megbüntetvén, elhatároztatik ugyanekkor: hogy az itt való hegedülés, vagy pedig a másunnan való hegedűs hozás úgy táncoltatás 12 forint alatt megtiltatik; a kívülről bejött muzsikus pedig megkalodáztatik, s hegedűje a farán eltörettetik.”⁴¹

2. „Gönde Gábor megidézett azért, hogy a tekintetes nemes vármegye rendszabása ellenére lakodalom alkalmával két puska lövést tenni bátorzkodott — Gönde Gábor ezen rendetlen cselekedetéért különben ugyan jó maga viseletű, jámbor ember ez úttal keményen meg dorgáltatott és ha többször is ez cselekedendő, érzékenyen büntetendő lészen.”⁴²

3. „Bak Sándor provocaltatott azért, hogy Karácsony első napja estvéjén a Tekintetes nemes vármegye rendszabálya ellenére a kortsmába bottal ment bé. — Bak Sándor ellen ki nem világosodván; hogy verekedés tekintetiből vitte volna bé botját a kortsmába, de még is mint rendszabály ellen tévő ezenn tetteért 6 páltza ütésekkel fenyítettett meg.”⁴³

4. „Ugyan akkor folytatva tarott Törvényes Gyűlésbe Kis Bálint mint az éjjeli strázsákat bottal meg támadó engedetlen ember 20 korbáts — Kiss István szinte vérengző 16, Jámbor János, Kovács Sándor, Kató András engedetlenek mindnyájan s az Előljáróság irányába vétkes tetteket el követő Egyének — Dési András kóborló 12 — Pete P. János mint szót fogadni nem akaró 10 korbáts ütésekkel meg fenyítettettek.”⁴⁴

³⁹ Ref. egyh. prot. 1772. 229. l.

⁴⁰ Ref. egyh. prot. 1772. 208. l.

⁴¹ Sőrés: Sztm. t. 157—158. l.

⁴² Közs. jzkv. 1840. 16. hat.

⁴³ Közs. jzkv. 1839. 31. hat.

⁴⁴ Közs. jzkv. 1847. 7. hat.

5. „F. Bódor Gábor December 1-ső napja estvéjén Ráduly G. Bálintot a Holló kortsmába főbe ütötte, mely ütés következtében Dec. 2-kán estve meg halt, ezen iszonyú tettéért le zárattatott és ezen eseményről Tekintetes Járásbeli főszbíró úr Dec. 4-kén tudósíttatott”.⁴⁵

6. „Zélig Márton kis kortsmáros P. Szabó Andrást azért provocalta, hogy őtet torkonn fogvánn nem csak meg czibálta, de földhöz is vágta csak azért, hogy a nálla hitelbe ivott ital árát kérte légyen — miért is P. Szabó András 24 órai kenyeren 's vizen történő árestomra ítéltetett”.⁴⁶

7. „Szilágyi Sándor panasolja, hogy őtet a fojó hó 13-án Ráduly József azért, hogy nevezett naponn műhelyében létz szeget veretett és feledékenységből egy kést elhozván, de amelyet azonnal vissza a létzszeg árával vitt, és mivel Ráduly oda haza nem volt, a házba ment bé véllé, és a kés nyújtásával Rádulyné körmére, ki a kést vette el előle, kissé rá legyentett, miért R-né azt felelte, hogy ne legyeskedne, mert a szemét ütne ki — ezen szóra a kovács Ráduly bé lép és úgy vágja főbe egy pöröllyel, hogy azonnal bé tört. — Ezen elő adásra Ráduly Józsefné meg kérdeztetett, ki is valja, hogy a kérdéses naponn a panaszkodó házába bé térvén első szava is a' volt, hogy a gazda hol volna, és hogy a menyetske apjához való menetét adá elő, azonal a menyetskét nyakon kapván rokojját fel felé emelgeti, azért mondta a menyetske azt hogy ha el nem bótátaná, úgy pofon vágná, hogy szeme is ki ugordana, ere toppant bé Ráduly és vágta bé Szilágyi fejét pöröllyel. — Ezenn vétkes szándékért Szilágyi Sándor keményen meg dorgáltatott, de Ráduly József kovács is meg íntetett, hogy máskor az ilyen vagy akármiféle tettért az embereknek pöröjözésétől áljon el, és heves indulatján uralkodjon, külömben az ilyen fel fort indulatból származott ütésnek keserű következménye lehet.⁴⁷

Az 1—3. alatti eseteknél helyi, illetve megyei szabályrendelet megsértése miatt indult eljárás a vétkesek ellen. Mindenik esetben olyan a vétség, amit a nép ma sem és akkor sem tartott bűnnek. Az 1. szám alatti a helyi tilalmat megszegők elleni megtorlást tartalmazza. Túlzásnak látszik még akkor is, ha figyelembe vesszük azt, hogy az akkori protestáns egyház befolyása érvényesülhetett a tilalom kimondásakor. Abban az időben ugyanis a reformált egyházaknál erősen dívott a puritánizmus másolása és így egészen érthetetlennek látszó szélsőségekbe estek. Tilalmaztak olyan népszokásokat, amelyek nem ronthaták a közerkölcsöt. Az 5. pont alatti eset egyedülálló, mert a 16 év alatt egyetlen verekedés volt a faluban, amelyik halállal végződő volt. A verekedések száma az időhöz viszonyítva eléggé kevés. Ez azt is mutatja, hogy nem volt verekedő természetű ez a nép. A 7. szám alatti eset sem fordult elő még egyszer sem a 16 év alatt. Az egyházfegyelem erélyes kézbentartása is eredményezhette ezt. Igazolja ezen megállapításon az is, hogy a XVIII. és XIX. századbeli egyházi feljegyzésekben sem találtam szokatlan számban parázáság miatt kiszabott büntetést, illetve vezeklést.

⁴⁵ Közs. jzkv. 1839. 19. hat.

⁴⁶ Közs. jzkv. 1840. 134. hat.

⁴⁷ Közs. jzkv. 1841. 113. hat.

A szülőkkel, családdal, házastársakkal és a gyermekkel való jó bánásmódot kialakítani és megjavítani akaró ítéletek sorában ilyeneket találunk:

1. „Őr. Kabai János fia János az apján elkövetett éktelen káromlásért 24 korbáts ütésekkal fenytetett meg.”⁴⁸

2. „Ötvöss Sári János, a mostoha fiával való szelídebb bánásra fel szólítottott, felesége pedig megintetett, hogy férjére tisztáljon.”⁴⁹

3. „Oláh György az áristomból provocaltatott azért, hogy a feleségét több ízben dühös indulattal meg támadván meg verte, közelebb pedig egy tányért úgy vágott szeme közzé, hogy amiatt a szegény asszony artzualtjába tetemesenn megsérült — mellyért Oláh György azon intés mellett dorgáltatott meg keményen, hogyha máskor hasonló nemtelen tette fedeztetne fel, érezhetően fenytendő.”⁵⁰

4. „Gorzás István és felesége aziránt szólítottott fel, hogy a mennyibe leányokat Pocsai Gábornét férjétől nem csak elvették, de tőlle ez ideig is idegeníteni meg nem szűnnek, nem csak, hanem Gémes Sándorné legény fiát is oda kapatván, a rosszaságra mintegy útát mutatnak az ifjaknak — miért is nevezett két öreg hathatósan meg feddetik és köteleességekbe tétetett büntetés terhe alatt, hogy a házasságba levő Pocsai Gábort és feleségét az együtt lakásra ne csak nógassák, de ha ők újra külön mennének egy mást meg nem értenék azonnal jelentessenek bé, amikor on a külön lakásra okot adó fél érezhetőleg fog büntettetni — a külön élő felek a Tanács előtt megbékélvén, magokat minden jó cselekedetre ígérték.”⁵¹

5. „Ugyancsak januárius 4-kén tartott tanács-Ülésben Róka Juliánna, Virág Balázs hites társa be adott folyamodványában férje ellen panaszt emelvén, miként ötet a' házától el üzvén, az ötet illető magával vitt vagyonokat — 's 19 évi köz keresetből illető részt néki kiadni nem akar. A felek illő kihallgatása után nap fényre jött, mi szerint a' Férj több esztendőök együtt csendes békés le élése után máshoz örömeoseb adná magát — mint szinte az asszony és nő, férje távol létében — házánál dinom dáno-mozott több afélékkel 's több az költsönös ellen szenvi hajlamot nevelő apróságok idézvén köztök elő a kedvetlen viszonyt — határozatott: a' mennyiben a' — folyamodó nő magát kielégíttetni óhajtaná férje által — ezt a' Bíróság mint a'kinek béke bírakul fellépni köteleességébe áll annál is inkább nem teheti — mert a meg osztályozás által a' feleket egymástól végkép elzárná — már pedig a világi 's egyházi törvények sem tehetik ezt, tsak azon esetben ha a' külön válhatás eléggé okadatolt — azért is a' nő kérésétől elütetett, — minthogy pedig mind az két fél hibásnak találtatott a' hiba bennök aként büntettetett meg, mi szerint mindketten 24 órai áristomot s azon rendeletét, 's jövőrei utasítást kapták, ha hogy az áristom ki szenyedése után egymást meg nem betsülnék — továbbra is botrányos életet folytatnának — a' törvény szerint fognának büntettetni. — A' törvény pénz le fizetése egyaránt köteleességükben tétetödvén. Költ mfentebb.”⁵²

⁴⁸ Közs. jzkv. 1840. 59. vég.

⁴⁹ Közs. jzkv. 1841. 126. hat.

⁵⁰ Közs. jzkv. 1840. 43. hat.

⁵¹ Közs. jzkv. 1839. 5. hat.

⁵² Közs. jzkv. 1851. 305. l.

6. „1751-ben egy „uratlan” asszony, ki egy szabadságolt katonával hitetlenül élt, 150 páltza ütésre ítéltetett.”⁵³

„1810. die 13. Nov. Boóz Istvánné elhagyván az ő férjét és gyermekét. 3. esztendei kóborlása után pedig vissza jöven, hitszegéséért a' Temp-lomba peniteát tartott és a Consistoriumba az ura mellé vissza adatott, meg követvén egymást.”⁵⁴

„1810. die 23. Junii. Hammas Jánosné Sajti Mária férje elhagyásáért és parázñaságért a' Templomba penitentiát tartott és a' férjéhez vissza adatott”⁵⁵

Hogy a Tanács a családi élet védelme érdekében mindig kellőképpen meggondoltan és a körülmények alapos felderítése után hozta meg a bölcs ítéletét, azt az ismertetett végzések a legtökéletesebben igazolják. A vizsgálódás idejét adó 16 éven át 14 tanácsi végzést hoztak ilyen ügyekben, tehát évente sem került a tanács elé egy ilyen ügy. Így nyugodtan megállapítható az, hogy a régi Szentmihály népe a család tiszta életére eléggé ügyelt.

RÉSZEGESKEDÉS

A XVIII. század a részegeskedés elleni küzdelem százada volt. E századnak a végén volt a falunak egy prédikátora, Szentpéteri István. Több könyvet írt, így a részegeskedésről és a káromkodásról is. Bizonyára helyi tapasztalatai is bőven lehettek. A tiszteletes prédikátor, a részegeskedésről írott „Hangos trombita”-ban így mennydörög: „Aki mértékletességet, józanságot követ itt Magyarországon, nincsen annak kenyere...” A tanácsra is így dörög: „A magyar tanács délig fejfájó, szédelgő, délután részeg”... „Vagyon hangos trombitám, melyet óh vajha valaha megfuvallhatnék a részegeskedésnek hagyományától megkámporodott fejű magyar világnak. Kiálts hangos torokkal, az kedvez. Mint a trombita emeld fel a te szódat és mondd meg az én népemnek az ő vétkét és Jákób házának az ő bűnét.” Hasonló hangnemben kelt ki a káromkodás ellen is. Az 1699-ben írt „Ördög szigonya” című munkájában ostromozva kegyetlenül a káromkodókat.⁵⁶

1. „1773. Csomós Gáspárt citáltatta a felesége azért hogy részegeskedik és részeg korában feleségét 's szolgálóját kergeti s motskolja. Ez igaznak találtatván Csomós keményen meg feddetett; és megígértetett, hogy többször hibát tesz meg páltzáztatik. Azt fogadta, Csomós, hogy többet a Csapszéken nem iszik.”⁵⁷

2. „1774. Kulcsár György gyanúságba esvén a' felesége eránt, hogy az szolgálja félével Gyurkával a'ki Böszörményből származott... el. Megvizsgálván a dolgot egyéb nem bizonyosodott reá, hanem hogy az Asszony nagyon kedvezett a szolgának, pénzt is adogatott nékie, melyért az Asszony keményen meg pirongattatott. Ugyanekkor részegségbe tapaszt-

⁵³ Sörös: Sztm. t. 155. l.

⁵⁴ Ref. egyh. prot. 1772. 244. l.

⁵⁵ Ref. egyh. prot. 1772. 244. l.

⁵⁶ A debreceni ref. kollégium nagykönyvtárában van az eredeti kézírata.

⁵⁷ Ref. egyh. prot. 1772. 266. l.

taltatván Kulcsár György; a' feleségétől is vádoltatván, hogy részeg korába a' feleségét 's Háza népét üldözi káromolva, melly bé bizonyított; hasonlóképpen meg feddetett. Ekkor öszve békéltettük őket. Kulcsár fogadta a józan életet, a felesége pedig az engedelmességet; és ezzel botsátottuk el, minthogy már most harmadikszor voltak ily causába, hogy a'melyik a' békességet fel bontja, 's fogadását nemteljesíti az a' deresbe meg páltáztatik."⁵⁸

3. „1774. Sajti Mártont is bé adta a' felesége a' részegeskedésért, és a' tselédjével való háborúságáért; melyért, minthogy világos volt a' dolog 's nem első tselekedete; egy Éjtzaka a' fogházban hált és más nap reggel józan korába meg feddetett és ily válaszzal botsátattott, hogy ha többet részegeskedik 's háborog, meg tsapattatik. Fogatta hogy józan életet él.”⁵⁹

K Á R O M K O D Á S

Kétségtelen, hogy a részeg ember gátlástalan és mosdatlan szájú is. Megállapítható azonban az is, hogy népünk józan állapotában is rendkívül sokat káromkodik okkal és ok nélkül egyaránt. Ilyen vonatkozásban szinte élenjáró Európa népei között. Olyan népbetegség ez, amelynek a leküzdéséhez talán egy évszázad is kevés volna. Mind a művelődésnek, mind a nevelésnek következetesebb irányítása és szakadatlan küzdelme lehet csak eredményes ennek a népbetegségnek a leküzdésében. Az ellene folytatott harcban szükség van az államhatalom megfelelő igazgatási és igazságszolgáltatási szerveinek a közreműködésére is, mert a nép nevelésében nem nélkülözhető a kulturáltabb életben sem a józan és meggondolt megtorlás.

A káromkodás elleni küzdelem sok évszázada tart. Szatmár vármegye 1677. dec. 6-án kiadott „Sentencia”-jában találjuk: „2. Az egeket s angyalokat irtóztató és Isten ellen való már mindenektől, nagyoktól s kicsinyektől, férfiaktól s asszonyoktól szokásba ment káromkodó szitkokat: attával, teremttével, parancsoltával s egyéb iszonyúságokkal a teremtő Istent szemtől szemben való szidalmazásokat most újonnan a nemes vármegye tilalmaztatja, úgy hogy valakitől meghallják, akár paraszt, akár nemes embertől: elsőben fa lóra ültetik és ott egy vagy fél napot penitentiáztatván kell lenni; ha másodszor ugyanattól meghallják, a pellengérben meg veszőztetik; ha harmadszor is azont követi, kóvel agyon veretik vagy feje vétetik. Aki mástól meghallja e káromkodásokat, vagy a bírának, vagy akiknek illik, megmondja; aki pedig eltitkolja, hasonló büntetése lévén.”⁶⁰

II. Rákóczi Ferenc 1704. április 14-én „Táborban” kelt rendeletéből: „... publicaltassék, hogy mind hadaink, mind egyéb rendben lévő híveink, mind isteni káromlástúl, Istent és embereket irtóztató éktelen szitkoltúl s átkozódástúl supersedeálljanak (kíméljék magukat): ha kik pedig továbbis csakugyan előbbeni vétkes és káromkodó magok viselésének ezen Parancsolatunk meg vetésével véget vetni nem akarnának, hanem

⁵⁸ Ugyanott.

⁵⁹ Ref. egyh. prot. 1772. 266. l.

⁶⁰ Sárospataki Füzetek 1859. II. évf. 782—785. l.

abban meg átkodnak, a Nemes Vármegye az ollyakat megfogtván ...kedvezés nélkül a Nemes Ország törvénye szerint első sorban meg vesszőttese, másodsor páltzáztassa, harmadszor és utólszor büntetettésekre kívül agyon veretettesse..."⁶¹ Négy száz éve most, hogy a pozsonyi országgyűlés kimondta: „...minthogy a közelebbmúlt években borzasztó szokásba jött az Istennek és szenteinek átkozó szidalmazása és káromlása; nehogy ezáltal az Isten haragját magunkra ingereljük, elrendel-tetik, hogy azok, kik a Teremtő Istent, keresztséget és lelket szidalmazták vagy más módon káromolják, feladatván illetékes bíráik által első ízben megvesszőtessenek, másod ízben megpáltzáztassanak, harmad ízben pe-dig, mint emberölők, vagy más gonosztevők halállal büntetessenek. Azok pedig, akik hallják és be nem vádolják, három márka bírsággal illetes-senek.”⁶²

Az előbbiekből ismertettekből láthatjuk, hogy négy száz éven át tartó küzdelem szinte hiábavalónak bizonyult, mert az ocsmány népbe-tegség még ma is burjánzik a drákói szigorral meghozott törvények és in-tézkedések ellenére. Oka az lehet, hogy a tények elbírálásában mind az egyének, mind a hatóságok túlságosan liberálisak voltak. Egy alapja van csak a sikernek ezen a téren. Ez pedig a tömegek műveltségi színvonalá-nak emelése, ami a következetes neveléssel együtt pár évszázadon át ta-lán végre kiirtja ezt a népbetegséget.

1. „Provocaltattak Nemes Dohos Mihály, Nácsa Bálint, Bódor Gábor azért, hogy a Kántor Kortsmába, Dohos Mihály és Nácsa Bálint Gál Sán-dornét csak azért; hogy italt nékiek hitelbe adni nem akart, b... a az annya Istenével több ízbe káromkodni, Nácsa Bálint pedig b... a a Bíró és Tanács huntzfut Istenével éktelenül káromkodni nem iszonyodtak, ezenn ocsmány szavakért Dohos Mihály ugyan 48 óra fele kurta fele hosszú vasba száraz kenyerenn és vizenn történő árestomra 5 vfr. fizetésre és a megbántott Szent Istennek megengesztelésére Ekkléziát követni poeni-tentiát tartani ítéltetett — Nácsa Bálint, tekintvén eddigi jó maga visele-tét 20 — Bódor Gábor 24 korbáts ütésekre ítéltettek.”⁶³

2. „Nemes Dohos Mihály és Gémes Jakab provocaltatott azon éktelen tettéért, mi szerént ők nem csak a Holló vendég fogadóba az holott Badics Gábort földig leverték, de éktelenül mind a korcsmába, mind a Helység börtönébe hova voltanak mint bűnösök le zárva, hallatlan borzasztó ká-romkodásokat vittének volna részeg fővel véghez — ezenn cselekedetekért nemes Dohos Mihály által adván magát a Bírák ítéletének, 60 órai, 18 órákat kurta vasba el töltendő árestomra, Gémes Jakab pedig 30 korbáts ütések szenyvedésére ítéltetett”⁶⁴

3. 1773. jan. 28-i bejegyzés a ref. egyház anyakönyvében: „Nánáson lakó Szabó István mint vőlegény a' midőn templomunkba részegen jött volna az esküvésre, hogy magát törvénytelenül viselte, t.i. hogy az ágen-dába bele szállott és az Esküvést nem akarta úgy mondani a'mint kíván-tatott, az esküvés felben, Szabó István pedig menyasszony nélkül maradt: a Templomból kimenvén káromkodott is, melyekért a Nánási N. Tanástól 60 páltzára büntetett; itten pedig Ekklésiát követett.”

⁶¹ Nvh. All. Lt. fasc. 5. act 65. 1704. év.

⁶² 1563. évi XLII. tc.

⁶³ Közs. jzkv. 1839. 17. hat.

⁶⁴ Közs. jzkv. 1839. 90. hat.

4. „Ao. 1770. die 5. Maji Michael Gorsás ob horrendam blasphemiam publica poenitentia peracta et absolutus est”. (1770. május 5-én Gorsás Mihály borzasztó káromkodásért nyilvános bünbánatot tartott és feloldoztatott.). Nagyon csúnya szájú ember lehetett. Lépten-nyomon ott találjuk a vezeklők között. 1770. május 17-én újra soron van hasonló vétékkel. A neve után ez a megjegyzés van: „idem qui supra” (ugyanaz, ki fentebb.) Az 1774. év ápr. 21-én újra olvashatjuk: „Gorzás Mihály már most káromkodásért negyedszer peniteált 's absolváltatott. Azt fogadta, hogy soha életében részegítő italt nem iszik”.⁶⁵ Az 1778. év december 25-én már ötödször tart penitenciát ugyancsak káromkodásért s ugyancsak fogadja, hogy sohasem iszik részegítő italt. Évtizedeken át káromkodik, vezekel és fogadja, hogy nem iszik, de nem tudja megtartani egyiket sem. Ugyanilyen mosdatlan a szája ezekben az időkben az öreg Losontzi György szolgájának, zempléni Szabó Istvánnak, aki hasonló Gorzás Mihályhoz mind a vétkezésben, mind a fogadalmakban, mind a javíthatatlanságban.

5. „die 17. Dec. 1772. Kakótz István helységbeli kondás köteremtette mondásáért hat napi penitencia tartás után az Istent és a gyülekezetet közönséges helyen a templomban megkövette”.⁶⁶

6. „die 5. Febr. 1773. Ökör csordás Kovács Péter teremtette mondasáért követett Eklésiát.”⁶⁷

7. „die 11. Jan. 1773. Berzékre való Szalka István helységbeli gulyás bojtár 18 esztendőben járó káromkodásért penitenciát tartott.”⁶⁸

A káromkodást mind az egyházi, mind a világi hatóságok erősen üldözték. Rendkívül sok esetben szabtak ki börtönt és testi fenyítéket, mégis csak lassan javult a helyzet ezen a téren. A világi hatóságok, illetve a tanács különösen erősen küzdött a káromkodás ellen Kis József 1839—1842 közötti bírósága alatt. Rendkívüli egyéniség volt, aki erősen fegyelmezett részrehajlás nélkül. Róla mint „Köntös Mihály”-ról emlékezik meg Vas Gereben a „Nemzet napszámói” című regényében.^{68a}

HATÓSÁGSÉRTÉS

Az előljárók, tisztségviselők és nemesek tekintélyét erősen védték. Ezek megsértéséért ha fenyíteni kellett, sohasem voltak szűkmarkúak a község vezetői. Íme:

„P. Nagy József Törvény eleibe állíttatott Tóth M. Jánosné azon keserves panaszára, hogy a múlt hétenn P. Nagy József kutyája egy eladó leányáról egy új kék rokolyát lehasogatott, melyért midőnn ő Nagy Józsefet Törvénybe idéztette volna, véle szenvedett kára iránt barátságot egyezésre menni nem tudhatván, a Helység házánál Nemes személy léttére huntzfutnak, ögyelgőnek kiabálta mely illetlen maga viselete iránt P. Nagy József a midőn kérdőre vonattatott volna, fel hangonn a Tanátsnak némely tagjait nem csak meg támadni, de fő Bíránkat is ezen szavakkal kelmed

⁶⁵ Ref. egyh. prot. 1772. 227. l.

⁶⁶ Ref. Egyh. protoc. 1737—1790. év.

⁶⁷ Ugyanott.

⁶⁸ Ugyanott.

^{68/a} „Vasárnapi Újság” 1857. aug. 30-i száma.

nékem meg ölö gyilkosom volt mindig sértegetni nem átalotta, mint nyers nyakas vén ember, ki több ízbe is hasonló cselekedeteket követett el, ítélet alá vétetett. — Végzés. P. Nagy József kutyája által Tóth M. Jánosné leánya kék rokojája összeve tépettetvén, a kár tétel 4 fr. 7 és fél kr-okra olyan módon ítéltetik meg, hogy az összeve tépett rokoja P. Nagy Józsefnének használhatás végett adasson által, harapós kutyája pedig, mi már több fejer személyeket is meg motskolt idő haladék nélkül lövettesen agyon. 2-szor azon vétkes cselekedetéért pedig, mi szerint a B. Tanács némely tagjait meg rángatta, és Vajda Miklós fő Bírót meg kisebbítette 24 órai árestomra 's hat órai kurta vasnak szenvedésére mi a páltzabeli büntetés helyett rendeltetett — ítéltetik.”⁶⁹

PARÁZNASÁG

A paráznság gyakori bűn volt. Ez a bűn leggyakrabban kerül felszínre az emberi gyarlóságból fakadóan. Legmegszokottabb bűn volt azok között, amelyeket leginkább üldöztek mind a világiak, mind az egyházi szervek. A fegyelmzés legnagyobb ereje és szigora sem tudta letörni még sem, mert a gyarló ember szemében ez mindig a legkívánatosabbnak tetsző bűn volt s szerettek vétkezni az emberek.

A paráznságban élőket elsősorban egyházi fenyítésekkel büntették. Penitenciatartás, eklézsiakövetés, consistorium elé hívatás az, amit az egyház megtorlálként alkalmaz. Ha a feslett életűek javulást nem mutatnak, akkor a világi hatóság bünteti a „fertelmeskedő”-ket. Az is megtörtént, hogy ha ilyen férfi vagy nő házasságot akart kötni, csak meghatározott ideig tartó vezeklés után köthette meg azt. Így volt ez egy 1764. febr. 9-én kelt és a ref. egyház anyakönyvébe beírt esetben is. — „Nagy Mihályt az három esztendő katonaságban eltöltvén paráznságért cum coniuge ad nova vota transivit” (az összekötéssel új fogadalomig elutasítatott.). Nemcsak a tény, hanem szinte már a gyanúját is büntették. Üldözték a cifrálkodást vagy a faluban szokásos viselettől való eltérést. Feltételezték, hogy aki valami viselettől eltérővel feltűnést akar kelteni, azt csak rosszaságból, rimaságból teszi. Így járt a hajának cicomás bodorításával Dési Ilona 1771. május 17-ével keltezett ref. anyakönyvi bejegyzés szerint. Így mondja az írás: „Eodem die et Anno. Helena Dési ob scortationem in capillis adhuc comissam (k . . . san rendezte el a haját) publica poenitentia peracta et absoluta est (nyilvános vezeklést tartott és feloldoztatott). Nem volt bizonyított a rimaság, csak feltételezték. Későbbi születési bejegyzések beigazolták azt. Különböző férfinevekkel kapcsoltan több születési bejegyzés igazolja, hogy a bizonyítékok „nem tiszta ágyból származó”-k.⁷⁰

1. „Die 2. Jan. 1773. Tasnádról került Asztalos Mihály Szilvásújfaluból való leánnyal paráználkodott mind a ketten egyszersmind hat napi poenitentia tartás után absolváltattak.”⁷¹

2. „Rontsák Mátyás mint hitese feleségét el hagyott és Deli Mihályné-

⁶⁹ Közs. jzkv. 1838. márc. 25-i ítélet.

⁷⁰ Ref. egyh. prot. 1772. 227. l.

⁷¹ Ref. egyh. prot. 1772. 246. l.

val tiltott barátságba egy kenyeret egy söt evő gyalázatos rossz ember 24 páltzára, mint szinte Den Mihálné betstelen személy más hités urával élő 12 korbáts ütésekre íteltetett.”⁷²

3. „Nánási lakos Siket György Simonyi Ferentz által bé vádoltatott azért; hogy Mart. 1-ső napja éjtszakájánn először ugyan házába ezenn szavakkal — itthon vagy-e Ferentz bé kiáltván, azután hóhátonn épült házatskája oldalát és eresszét annyira verte, hogy az ablak karikái be omlottak nem csak, hanem a házi gazda a panaszolkodó az alkalmatlant kívánván el utasítani, úgy sújta a panaszolkodó fejéhez, hogy azt ha éri, azonnal öszve roskad. — Ezen törvénytelen cselekedetéért Siket György valamint a Simonyi Ferentznel lett fertelmeskedéséért 18 páltzákkal fenytetett, Simonyi Ferentzné Móré Susánna pedig a fajtalan nős paráznságáért 6 órai árestomra íteltetett.”⁷³

4. „1774. die 22. Xbris Tartzali Nagy vagy Ilyés István fajtalan beszédeiért és egy Asszonyt paráznságra való késértéséért Házamnál privata poenitentiát tartott 's absolváltatott három Érdemes Elöljárók jelenlétében”⁷⁴

5. „1815. die 24. Maji. Szalai Susanna most másodsor paráznságba esvén. Most a templomban penitentziált, de Siket lévén nem hallotta a kérdést és nem is felelt semmit. Azért is el botsáttatott.”⁷⁵

6. „1808. die 13. Aug. Pósa Panda a' ki már sok ízben peniteált, most is Szépes Ferentzel való paráznságáért és ezzel együtt Fazekas Ilona és Fazikas Miskával való paráznságáért a' Templomba peniteát tartottak.”⁷⁶

Pósa Panda az akkori Szentmihálynak olyan jeles alakja volt, hogy az emléket még ma is őrzi egy népi szólás-mondás. Közismert parázna, aki lépten-nyomon vétkezik és vezekel. Nagyon sokszor találjuk a deliquensek között. Az akkori pap be is írja: „egyszer... majd „hatszor”, ettől: „sokszor”, később már: „számtalanszor”. A világi hatóság is bünteti. Megkorbácsoltatja vasárnapi templom előtt nyilvánosan. Mikor a deresről le száll, fogja két kézzel a farát és sírva méltatlankodik: „Hát mán evvel se' rendelkezhetek?” Azóta mondják Szentmihályon, ha valaki nem ura valaminek: „Nem rendelkezik véle, mint Pósa Panda a magáéval”.

7. „1801. die 13. Nov Fitos Ersók paráznságáért gyermek ágyában a Háznál előttem különös peniteát tartott.”⁷⁷

8. „1781. die 31. Maji. Sajti István paráznságáért a Templomba penitentiát tartott. Azt vallotta, hogy még nőtlen korába volt közli Nemes Györgynével a' ki már most Horváth Mátyásné. Az pedig esküvéssel eltagadta: azért a' külső Törvény tévő Széken absolváltatott és Ekklésiát nem követett.”⁷⁸

9. „1786. die 31. Maji. Vajda Ferentz if Molnár György, Kovács István, Aranyi István, Nácsa János és Halmágyi Péter néhai Ráduly Ferentznel való paráznságokért, mind a' hatan egyszersmind poeni-

⁷² Ref. egyh. prot. 1772. 244. l.

⁷³ Ref. egyh. prot. 1772. 239. l.

⁷⁴ Ref. egyh. prot. 1772. 227. l.

⁷⁵ Ref. egyh. prot. 1772. 231. l.

⁷⁶ Ref. egyh. prot. 1772. 239. l.

⁷⁷ Ref. egyh. prot. 1772. 243. l.

⁷⁸ Ref. egyh. prot. 1772. 232. l.

tentiát tartottak és absolváltattak.” N. B. Ráduly Ferentz né halálos ágyába vallott ezekre és ott tartott poenitentiát.”⁷⁹

10. „1801. die 16. Xbris. Bódor János Mihályi Gyurkánéval való paráznságáért és Pandur Balog András a’ Sidó szolgálójával való tisztátalanságáért a’ Templomban mindketten együtt az Istent és az Ekklát megkövették.”⁸⁰

11. „1806. Xbris 17. Bunda Mihályné Leánya Lovas Erzsébet Perjési Jánossal való paráznságáért már most 2-szor követett Ekklát a — Temp-lomba: Ott állott Ötvös Persi mint parázna de ezzel Sikettsége miatt nem lehetett beszélni”. (A bűnözésben Ötvös Persinek Juhász Balog István volt a párja, aki 11 nappal előbb, dec. 6.-án tartott penitentiát.”)⁸¹

12. „1790. die 9- Julii. Kis bíró Molnár János Vén ember Balog Sárával való paráznságáért penitentiát tartott ’s absolváltattott.”⁸²

GYERMEKVESZTÉS

Az 1769. évben egy „királyi parancsolat” jelent meg a gyermekvesztések megakadályozása céljából. Ezt a megye is megújította 1781-ben. Lényege az volt: „Hogy a gyermekvesztések eltávoztassanak, a megesett foemini sexus (női nem) szabad személyek sem civiliter (polgárilag, világi úton) sem Ecclesiaticae (egyháziilag) meg ne büntetessenek, de úgy, hogy mihelyt teherbe esnek az ilyenek magokat előre a Magistratusnak bejelentésük”.⁸³ Azt hiszem, hogy ennek a rendeletnek senki sem tett eleget és így nem sikerült a gyermekvesztéseket megakadályozni. Itt különben sem lehetett gyakori. Erre lehet következtetni abból is, hogy 16 éven át két esetről szól az írás. Ezek közül sem lehetett egyet bizonyítani. A másiktól ezt mondja a község jegyzőkönyve: „K. Pethe Sára gyermek vesztésbe kapattatván utól, el záratott és ezen iszonyú történet Tettes (tekintetes) Járásbeli Fősbíró úrnak meg küldetett Dec 8-kán”.⁸⁴

Az 1841. év szeptember 26-án az egyház átírt a községi előjárószághoz egy ilyen ügyben. Eszerint Mészáros Susánna az előbbi évben „terhesnek állított, de terhétől a Nyírbe lett időzésekor meg szabadult gyanússá tette magát, e dolog nyilván valóvá leendő hozatalára a Bírák felszólítottak: — Ezenn tudósítás következtében uradalmi számtartó Nztés (nemzetes) Németh Sámuel úr tudósított, hogy szolgálatjába lévő Mészáros Susánát, ki gyermekvesztéssel vádoltatik, ki halgatás végett küldené a Bírák eleibe ki is sem nem válaszolt, sem cselédjét ki nem adta”. A nemesi rendhez tartozó számtartó ellenállásával így megakadályozta a tényfelderítést s így nem lehetett az ügyet kivizsgálni.

⁷⁹ Ref. egyh. prot. 1737—1790. év.

⁸⁰ Ref. egyh. prot. 1737—1790. év.

⁸¹ Közs. jzkv. 1844. 18. it.

⁸² Közs. jzkv. 1839. 84. hat.

⁸³ Sőrés: Sztm. t. 156. l.

⁸⁴ Közs. jzkv. 1839. 20. hat.

HAMIS VÁDASKODÁS

Ritkán előforduló bűneset volt ez, mert 16 évről csak háromról beszélnek a régi írások. A régi Szentmihályon akkor ez nem volt megszokott és megisméltendő. Egy eset ez volt:

„B. Nagy István hamis vádaskodás miatt, becsületsértésért az úrasztalától — míg töredelmes szívvel poenentiát nem tart — eltiltatott, s ünnepi napon a rajta a templom előtt véghez viendő 20 páltza ütésekre ítéltetett a presbyterium által.”

KÓBORLÁS

Az 1813. év szeptemberében kiadott rendelet szerint: „... elhatalmazott ezen Helységben a tolvajlás... ezeknek meggátlására a közönséges bátorság fenntartására és a lakosok nyugodalmára” ... rendeli a következőket:

1. Minden este 8 órakor harangszó által fog jelentetni, hogy minden ember a maga házához takarodjék”. (Innen ered az esti harangozás „takarodó” neve. Ezzel szemben a hajnali a „bolygó”).

2. Hogy ezen harangozás után senki sem az utzán se a kerteken lámpás nélkül járkálni ne merészeljen.

3. Hogy aki ezen parancsolatot által hágja, akármilyen rendű, rangú és állapotú ember légyen is az, ... el fog fogattatni, a Helység házához kísértetni és ott az egész éjszakát mint árestans fogja eltölteni; másnap pedig megvizsgáltatván, hogy hol és mibe találtatott, cselekedete szerint fog büntetődni, és ha szinte semmi rosszba nem találtatott volna is, de már csak ezen parancsolatnak átalhágásáért is 30 krajcárra büntetődik”.⁸⁵

Ennek a helyi rendelkezésnek az alapján 1840. február 13-án „Cs Nagy András fia Sándor több ízbeli éjjeli kóborlásért 6 páltza ütésekkel fenytetett meg”. (62. határozat). Az 1843. év december 20-án „Törvényes ülésbe panasz tétetett, hogy Turóczi János urasági bojtár többször találtatott az éjjeli örök („patrók”) által tiltott óra után, de most legközelebb gyanús helyen fogattatván el, 12 páltza ütésekre ítéltetett, melyet el is kapott — Egyszersmind megintetett, hogy többször meg találtatik 24 páltzát fog kapni.” (9. határozat). Majd 1846. december 24-én „Gémes Jakab, Szendi András és Bódor Gábor, mint éjjeli kóborlók és a Rósási kortsmába erőszakoskodók 12 páltzaütésekkel fenyttetek. (6. határozat.)

A XIX. század közerkölcsiségével kapcsolatosan írja ezeket Sörös: „Rontó hatással volt továbbá a közerkölcsiségre, vallásosságra, a jobbágyi szolgálatoktól egészen elszokott lakosoknak a jelen helyzettel való elégtelensége. Ama deresen való botozás, míg a félénkeket és gyengébbeket szolgálai megalázásra, — addig a bátrabbakat további engedetlenségre, sőt néha makacsságra is vezette.”⁸⁶

Sörösnek a megállapításai találóak. Ugyanis a község a XVII. és XVIII. századon át jobbágyi szolgáltatásokat nem adott a földesúrnak, mert megváltotta azokat évről-évre pénzzel, szerződés alapján, tehát taxás helység,

⁸⁵ Sörös: Sztm. t. 160. l.

⁸⁶ Sörös: Sztm. t. 161. l.

illette mezóváros volt és szabadabbnak érekte magát századokon át. Az 1809. évtől kezdődően azonban már nem tudtak megegyezni a taxára vonatkozóan a földesúri családdal. Robotos jobbágysorba kerültek és nem voltak elégedettek a jobbágysorban. A deres árnyékában még ellenállóbakká váltak. Örökös lett a nyugtalanság és megszűnt az addigi viszonylagos fegyelmezettség is. A 48-as szabadságharcig meg-megújult az ellenállás és a hatalommal való szembeszállás. Ez meglátszott a közrenden is. Az 1848. évi szabadságharc jöttével fellélegzett és lelkesen hozta meg a maga áldozatát a különböző csatatereken, mert el akarta seperni a rosszat és fiai áldozatával ki akarta érdemelni a szabadságot, mert rab nem akart lenni tovább.

Gombás András

DELITTI E PUNIZIONI NELL' ANTICO SZENTMIHÁLY

In ogni tempo la società giudicava la gravità dei misfatti secondo la concezione sua e del suo tempo, ed anche l'opinione dei diversi strati sociali faceva delle differenze. In molti riguardi il popolo qualificava certi delitti in modo differente dalle autorità e da altri strati sociali. Così avveniva anche a Szentmihály (San Michele), l'antico villaggio della regione di Szabolcs. Partendo dal materiale scritto di 16 anni consecutivi del secolo XIX., ma facendo anche uso di annotazioni dei secoli XVII. e XVIII. il lavoro di ricerca fa conoscere quei delitti e le loro punizioni che secondo la concezione del tempo offendevano il sistema morale del mondo.

Tanto le autorità civili quanto quelle ecclesiastiche cercavano di spaventare la gente per prevenire la perpetrazione dei delitti. Repulsiva era per esempio la vista della forca, in piedi ancora alla fine del secolo XVIII., come pure quella della berlina e dei ceppi o ferri. Scopo preventivo avevano anche le punizioni umilianti, così l'esposizione nelle barline, il collare di ferro (jugum), la vergata, la bastonata che nel maggior numero dei casi si applicavano pubblicamente, spesso di domenica o di festa alla vista della gente che usciva in massa dalla chiesa. Pure a scopo di prevenzione chiedevano l'"alba", il "reversale, agli stranieri che volevano stabilirsi nel paese, anche da malfattori che avevano già commesso un delitto e vi erano ricaduti, per impedire nuovi falli. Tanto le autorità civili quanto quelle ecclesiastiche avevano i loro organi incaricati della ricerca dei malfattori e del chiarimento dei delitti. I capi civili del comune avevano i loro "armati" (littori) con a capo il capitano mentre l'autorità ecclesiastica (calvinista) aveva gli adetti dell'"Ecclesia" ed il curatore. Da tribunale civile che emetteva le sentenze funzionava il "consiglio legale", presieduto dal suo tenente, organo giudiziario della Chiesa era invece il consistorio, composto del curatore e tre preposti, più tardi presbiteri, a capo del quale stava il predicatore. Le condanne si pronunciavano dopo dibattiti formali destinati a chiarire i fatti. Punizioni erano umiliazioni di effetto morale, discipline corporali, multe, prigionia. In aggiunta anche il tribunale civile si pronunciava sulla durata della penitenza pubblica e sulle domande di perdono della Chiesa. Se il delinquente apparteneva alla nobiltà, il corpo

giudiziario si completava aggiungendo ad esso il tenente della nobiltà ed uno dei capi di questa. Ai nobili non si infliggevano pene corporali, ma si condannavano alla prigionia. Inoltre per aggravare la pena veniva scelto qualche altro modo di umiliazione, durante l'esecuzione della disciplina sui loro complici dovevano per esempio rimanere in piedi con il capello in mano accanto al cavalletto della tortura.

I delitti che si perpetravano durante l'epoca presa in considerazione erano: ingiuria, diffamazione, calunnia, furto, disturbo dell'ordine pubblico, risse, misfatti contro alla famiglia, ai genitori, alla moglie, ubriachezza, musica in tempi e luoghi proibiti, bestemmie, offesa dell'autorità, lussuria, provocazione dell'aborto, false accuse, vagabondaggio. Qualificavano allora di furto anche quello che in sostanza era imbroglio. I misfatti che si ripetevano più spesso erano la diffamazione, il furto, l'ubriachezza, la bestemmia e la fornicazione.

La rarità di certi misfatti e il confronto dei delitti perpetrati dalla popolazione di altre regioni e la proporzione di questi con la situazione di qui fanno muovere la bilancia a favore della gente di Szentmihály, perchè la moralità di questa non era più guasta di quella di altri.

A. Gombás

ÜZENETKÜLDÉS MOTÍVUMA NÉPMESÉINKBEN

Manapság, a mindennapi életben a nyíl használatával, fogalmával a legritkábban találkozunk. Régi, széleskörű alkalmazását csak töredékes módon őriztük meg, azt is inkább népmeséinkben. Ismerünk néhány még ma is ismert kifejezést, mint a „nyilazás”, „nyílvetés”, „sorsvetés”, „tüzes nyílként csapott be a hír”, stb.

Tőlünk nyugatra, így a németeknél, a mi „nyílvetésünk már csak pálcavetés formájában jelentkezik. A finn pásztor pedig nyilvesszőre, vagy vékony pálcára rótt vonalakkal tartja számon állatállományát.

Az a csekély szókincs, amely a nyíllal összefügg, már aligha fejezi ki régi jelentését. Miben is állt tulajdonképpen a nyíl szerepe? Elsősorban fontos volt, mint *fegyver*. De nagy jelentőséggel bírt többek között *szimbolikus tartalma és hírközlő funkciója* miatt is. A nyilvessző számos rendeltetése közül csak e három szerepét említem meg, mivel célkitűzésem az, hogy ezen funkcióit a népmese világába helyezve világítsam meg, különös tekintettel hírközlő szerepére.

Mielőtt azonban erre rátérnék, a következőket említeném: IBN ABŪ JA' QUB AN NADĪM¹ ismert arab író 987/8-ik évben fejezte be egy kivonatoló munkáját, melyet dolgozatomban a nyíllal való üzenetküldés keleti, ősi eredetének alátámasztásához, mint legfőbb hiteles bizonyítéknak tartok. A fenti arab író tudósít bennünket a „turkokról s azokról, akik hozzájuk hasonlóak”. „Ami a turk, bulgar (Kubán vidéki bolgárok), bulgar (Volga és Káma közti bolgárok), a toguzguz, xazar, alán és a kisszemű s fölötté fehér népeket illeti, ezeknek semmi írásjegyeik nem ismeretesek, kivéve a toguzguzokat és a tibetieket, — mert az utóbbiak sinai, az előbbiek manichaeus írással írnak — továbbá a xazarokat, akik héberül írnak.” Később azonban arról ír, hogy a „turkok fő fejedelme, ha az alsóbb rendű fejedelmek egyikehez írni akart, előhívatta vezirjét és megparancsolta neki, hogy egy nyilat hasítson ketté. A vezir aztán rovásjegyeket vésett bele, melyeket a turkok előkelői ismertek, s kimagyarázták annak értelmét, s akihez intézve volt, megértette, s azt állította, hogy a kis felirat sokféle jelentésű lehetett, (tudniillik a rovásírásokra jellemző, hogy legtöbbjük nem használja a magánhangzókat, így félreértésekre adhat okot) de csak fegyverszünet, békekötés, valamint háborús időkben cselekszik. Ezeket a teli rótt nyilakat jól megőrzik s ennek következtében az egyezséget megtartják.”

¹ J. Marquart, „Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften” — *Sebestyén Gyula*. A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bpest, 1915. 156. — *Munkácsi Bernát*, A keleti törökök ősi rovásírásáról; ETHN. XVI., Budapest, 1905, 119. lap.

Az üzeneten túl azonban sokkal mélyebb jelentőséggel bír a nyílvesző. Jelentése szimbolikus: „*e nyíllal küldöm akaratomat...*”² Amennyiben az, aki az egyezséget megszegi (= elhajtja, visszalövi), vagy megfélemezik róla, a nyíl pusztítja el.

Ez az ősi, szimbolikus jelentés azonban az évszázadok folyamán kiesett tudatkörünkől, illetőleg más értelmet nyert, mint a már említett sorsdöntésnél alkalmazott „nyilat vetett” kifejezés esetében.

Ahhoz tehát, hogy a keleti népek a nyilat üzenetküldésre használták, nem férhet kétség. De bizonyítható ez a magyarság esetében is.

Mintegy két évszázada érdekes, figyelemreméltó rovásírásos emlékre bukkantak Csíkszentmárton községben (Románia). Megfejtése azóta is problematikus. A legújabb megoldás³ szerint a szöveg zárószavai a következők: G. íjas ilylyalta. Az *íjas* és az *ilylyalta* szavak szokatlanok a rovó és rótt kifejezések helyett. Ezek a finn-ugor eredetű szavak a székely rovásírással együtt vesztek ki, helyüket a török eredetű *ír, betű, ró* szavak foglalták el.

Az *íjas* és *ilylyalta* szó szokatlan kifejezési módját megérthetjük, ha tudjuk, hogy a székelyek, — mint ahogy arról Szamosközy István tudósít — felülről lefelé való sorvezetéssel „hosszúkás fadarabkákra és négy-szögletes faragott pálcácskákra késheggyel stílus gyanánt rótták fel a szorosan sorakozó betűket”.

Ezeket a pálcákat csak úgy magyarázhatjuk, hogy ezek valamikor nyílveszők voltak, vagyis nyílveszőkre rótták a szöveget. Bizonyíték az „*ilylyalta*” szó.

A technika fejlődése az évszázadok során fokozatosan kiszorította a nyilat. Használati módja elcsökevényesedett, megváltozott, vagy eltűnt. Van azonban a népi kultúrának egy területe, amely hűségesen megőrzi minden olyat, ami régi, ami elmúlt, ez pedig a népmese. Ami a való életből kiszorul, az szinte észrevétlenül átvándorol a mesevilágba.

Ez történt a nyíllal való üzenetküldés esetében is. A nyíl, mint szimbólum, már elvesztette jelentőségét, mint fegyver szintén.

A magyar (és a keleti) mesekincs azonban, változásokkal, de megőrizte az üzenet e különös fajtáját, sőt, továbbfejlesztette azt. Mint *mesemotívum* számos mesében fellelhető. A magyar nyelvterületől nyugatra eső népek-nél igen kevés számban és csak módosult formában, inkább mint átvétel fordul elő.

Az alábbiakban néhány mesetípus ide vonatkozó motívumát ismertetem.

Hajnalkötöző királyfi (AaTh 304) mesetípusa. A „*Pengő*”⁴ című mesében a C epizód érdekes csupán számunkra: Pengő a tűz körül 12 óriást lát; *nyilával egy üszköt a tűzből kilő.*

„*Eszkendőre ilyenkor*”⁵: A legkisebb királyfiú az óriás egyik kezéből

² *Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás; ETHN. XIV. Budapest, 1903, 316—318. lap.

³ *Csallány Dezső*, A székely-magyar rovásírás emlékei (Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerbschrift); A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, III. 1960 (1963), 72—76. lap.

⁴ *Majláth János*, Magyar regék, mondák, népmesék. (Kazinczy Ferenc fordításában kiadta Kazinczy Gábor.) Pest, 1864, 343—361. lap.

⁵ *Gaal György*, Magyar népmese gyűjteménye. (Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc.) Pest, II. kötet, 1857, 157—166. lap, XX. sz.

kilövi a húst, a másik kezéből ellövi a poharat. A „Vadász királyfiak”⁶-ban a királyfi a nyílra taplót tesz s azt a tűzön keresztüllövi. Majd később: lelövi a király váráról a vaskakast.

Erdekes, hogy az ugyanehhez a mesetípushoz tartozó, „Donát”⁷ című mesében már nem nyíl, hanem puska szerepel. A nyíl e mesetípuson belül kevésbé üzenetközvetítő, inkább fegyver.

A *liliomleány* mesetípusa (AaTh. 411)⁸: Az útra kelt király egy sánta táltos bal oldalából *ezüstnyílat* vesz ki, melyet egy vén boszorkány lőtt bele. A ló ettől szebb lett. Ebben az esetben pedig a nyílhoz fűződő *varázshiedelemmel* találkozunk.

Az *álomlátó fiú* (AaTh. 725). A fenti mesetípusnak a Magyar Népmese-katalógus eddig 18 változatát tartja nyilván. A nyíllal való hadüzenet motívumát kiragadva, ez a szám mindössze négyre csökken. Éspedig:

1. Erdélyi János, *Népdalok és mondák* I. 2. 466. lap. Benedek Elek ezt a szöveget dolgozta fel a Magyar Mese és Mondavilágban.

2. Vikár Somogy megyei gyűjtése (MNGY VI. 361. lap) *Az álmát eltitkoló fiú*: A fiú eltitkolja a király elől álmát, ezért befalazzák a toronyba. A királylány megszerette, bejárt hozzá egy rejtekajtón...

... Szerepel eben egy török, akinek volt egy óriása, „... aki egy vitéz vót, mely Törökországbul *egy tizönkét mázsás nyílat eldobott* Francijaországba oda a kastélyudvarba, a királyi lakba. Amint az lejesött, az a tizönkét mázsás nyíl, annyi öltre mönt le a földbe, mindön mázsza egy öltre; hogy ezt ha vissza tudja a király dobni, akkor jó, de ha nem, akkor kész az ítélet a fejére...”

„... Jóska odaállt a király elejébe és mondta, hogy ü képes löhet azt a *nyílat fölhúzni és úgy visszasütni*, hogy még jobban, mint ahogyan idejött...”

3. Hely és gyűjtő megjelölése nélkül szerepel a Kisfaludy Társaság Népmese-gyűjteményében V. 61/b 1. MTA kéziratgyűjteménye 990/V.

4. Erdész Sándor gyűjtésében is szerepel Ruzskovics István meséi között, de eléggé módosult formában. A Fehérlófia mese erősen rányomja bélyegét. Itt már *buzogánydobás* szerepel.

A többi változatban *lovat* küld a török császár;⁹ vagy három *nádvesszőt*¹⁰, *botot*¹¹, egy másik változatban *17 mázsás vasbotot*¹², sőt egészen módosult változatban *levelet*¹³: A török császár a magyar királynak *levelet* ír, melyben megfenyegeti, hogy a hozzá küldött *három szál nádról* nem tudja megmondani, melyik a töve, közepe és vége, akkor hadat üzen.

Végül az utolsó változatot a „Kisokoska” című mesében figyelhetjük

⁶ Kriza János, Vadrózsák. I. Kolozsvár: MNGY. XII. 93—102. lap, III. sz.

⁷ Kálmány Lajos, Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 357—369. lap.

⁸ Erdélyi János, Magyar népmesék. Pest, 1855, 1—7. lap.

⁹ Erdélyi János, Népdalok és mondák I. Pest, 1846, 466—470. lap.

¹⁰ Erdélyi János, Népdalok és mondák III. 262—274. lap.

¹¹ Lázár István, Alsófehér vármegye magyar népe. Nagy-Enyed, 1896, 605—608. lap.

¹² Magyar Nyelvőr XXXII. 580—582. lap.

¹³ Pintér Sándor, Mesé ja tyityok tartó gyerekreó: Ethnographia XVI. 1905, 103—110. lap.

meg;¹⁴ (D epizód) A „pogány király” a „keresztény királyra” megharagszik, s *izeni* neki, hogy ha az ebédnél az első falatot szájából ki nem lövi, egész országát elpusztítja. — Kisokoska *pisztollyal* a király szájából kilövi az első falatot.

E mesetípuson belül világosan látni, hogyan változott át a nyíl által közvetített üzenet, nád-, bot-, levélüzenneté, illetve buzogánydobássá. Jellemző, hogy a mesemondó szerint a nyilat már nem kilövik, hanem *dobják*, illetve *visszasütik*, mintha puska, vagy ágyú lenne. A „modernebb” idők rányomják bélyegüket e motívumra egyazon mesetípuson belül is.

Amikor Kisokoska kilövi a pogány király szájából az első falatot, valamiképpen hasonlóan cselekedett, mint a királyfi, aki nyilára taplót tett s azt a tűzön keresztüllövi az óriások orra előtt, vagy a legkisebbik királyfi, aki az óriás kezéből kilövi a húst. Csakhogy ez a Kisokoska már nem nyilat, hanem pisztolyt használt feladata végrehajtásához.

Kálmány Lajosnál¹⁵ találkozunk még egy mesével, melyben a nyíl szerepel:

„... Amint Bözsike mönt hazafele a templombul, a szomszéd kiráj fija möglátta Bözsikét, *elvetötte a nyilat utána*, akkor a nyíl a kapuba esött, éppen akkor mönt befele a Bözsike, a nyíl a ruhájából egy kis darabot kiszakajtott. Megörült ennek a kiráj, fölvette a ruhát mög a nyilat, gondolta: „minek mönnyek be máma, ráérök hónap is, tudom mos mán, hogy hun van”.

Milyen távol áll a nyíl illetén használata régi szerepétől.

Mesekincsünkben a legkülönbélebb üzenetformákkal akadunk össze lépten-nyomon, melyek nagyrésze a nyilazáshoz vezet vissza. A továbbiakban ezeket fogom csoportosítva ismertetni.

Meséink egyik legelterjedtebb üzenetküldési módja a *buzogánydobás*. A buzogány, mint fegyver, már az őskor emberének is sajátja volt. Használatos a népvándorlás- és középkorban. Buzogányhoz fűződik a Botond monda is. Csakhogy az a buzogány egészen más célt szolgált, mint például a hétfejű sárkányé, mely hazadobja azt, jelezvén vele érkezését. Míg az előbbivel ütöttek, közvetlen kézfegyver volt, addig az utóbbi, közvetett célt szolgál. Ez a funkcióbeli különbség határozza meg egy-egy buzogány-nyal kapcsolatos motívum eredetét, hovatartozóságát.

A nyilazásra visszavezethető buzogánnyal való üzenetküldés motívumát népmeséinkben legnagyobb számban „a három elrabolt királykisasszony” mesetípus őrizte meg, mely egyébként Európaszerte ismert. Az Aarne-Thomson katalógusban a 301-es számot viseli. Hazánkban több mint nyolcvan változata ismeretes¹⁶. E meséket öt csoportra oszthatjuk:

1. *A szalonnafa mesekör*¹⁷ (AaTh 301. A. I): A mesék több epizódra oszlanak, melyek közül dolgozatom szempontjából a C epizód a jelentős:

¹⁴ Kálmány Lajos, Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 376—383. oldal.

¹⁵ Kálmány Lajos, Hagyományok I., Vác, 1914, Aranykaca.

¹⁶ Kiss Gabriella, A 301-es mesetípus magyar redakciói: Ethnographia LXX., 1959, 253—268. lap.

¹⁷ Gaal György, Magyar népmesegyűjteménye. (Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc.) Pest, III. kötet, 1857, A szalonnávar. — *Benedek Elek*, Székely mesemondó (A szalonnafa). — *Benedek Elek*, Székely tündérország (A pásztorlegény botja). — *Berze Nagy János*, Népmesék heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből: MNGY IX.,

A hétfejű sárkány buzogánya hazadobásával jelzi közeledtét. A hős a buzogányt visszadobja. A továbbiakban még két ízben szerepel a buzogánydobás a 14 és 24 fejű sárkánnyal kapcsolatban.

2. *Este, Éjjel, Hajnal*¹⁸ (AaTh. 301. A. II.): azonos a buzogánydobás motívuma az előbbi mesékör C epizódjával.

3. *Fehérlófia*¹⁹ (AaTh. 301. B): A buzogánydobás úgy szerepel, mint a 301. A változat C epizódjában.

4. *Csonkatehénfia*²⁰ (AaTh. 301. B. I): gyakran szerepel benne a C epizód, ezen belül a buzogánydobás motívum.

5. *Borsszem Jankó*²¹ (AaTh. 301. C.) — A mese D epizódja: A sárkányok buzogányuk hazadobásával jelzik hazajövetelüket. *Borsszemjankó a buzogányt visszadobja.*

Ujabbán Ámi Lajos meséi között is szerepel²²: „— Hát én aztat nem

Budapest, 1907 (A feneketlen kút). — *Borvendég János*, Népmesék I—IV, Ács Sebestyén Gyula hagyatékából, FFC Ethnológiai Adattár 2578. — *Berze Nagy János*, Baranyai magyar néphagyományok II. Pécs, 1940, (A föld gyomrába vitt királykisasszony), (A királ három lánya). — *Ortutay—Buday*, Nyíri és rétközi parasztmesék (Az eltűnt királylány). — *Szentmiklóssi—Vita*, Magyar népmesék, Arad, 1943, (A kutyacsontfejű császár utazása). — *Bajkó—Béres*, Három aranyalma, Debrecen, 1955 (Eszes Péter). — *Faragó—Nagy*, Előbb a tánc, azután a lakoma, Bukarest, ? év (A három vándorlegény).

¹⁸ *Gaal György*, Magyar népmese-gyűjteménye III., 46—51. lap. — *Benedek Elek*, Magyar Mese és Mondavilág (Hajnal). — *Ortutay—Katona*, Magyar parasztmesék, Budapest, (Szépirodalmi Könyvkiadó,) 1956, 177. lap. — *Mailand Oszkár*, Székelyföldi gyűjtés: MNGY. VII., Budapest, 1905, 489—511. lap. — *Berze Nagy János*, Népmesék, Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből: MNGY. IX., 1—15. lap. — *Kálmány Lajos*, Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 34—47. lap.

¹⁹ *Benedek Elek*, Magyar Mese és Mondavilág III. (Fadöntő). — *Kocsis Lajos*, Mesék: Ethnológiai Adattár 501, 93. oldal. — *Berze Nagy János*, Baranyai népmesék II., (Tehén Jancsi). — *Ortutay Gyula*, Magyar népköltészet III. Budapest, 1955, (Lél György). — *Hegedűs*, Moldvai csángó népmesék és beszélgetések, (A medvefiú). — *Erdélyi János*, Népdalok és Mondák III. Pest, 1848, 319—324. lap. — *Kálmány Lajos*, Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 3—9. és 14—19. lap. — *Arany László*, Eredeti népmesék, Pest, 1862, 202—215. lap. — *Kriza János*, Székely népköltési Gyűjtemény II., (A tehéntől lett gyermek). — *Pfeiffer Júlia*, Mese s Lófi Jankuru; Magyar Nyelvőr II., 1873, 370—371. lap. — *Gonda Béla*, A vörös juhocska; Magyar Nyelvőr VII., 1878, 37—38. lap. — *Kálmány Lajos*, Szeged népe II., Mesék és rokonneműek, Arad, 1882, 115—118. lap. — *Vikár Béla*, Somogy megye népköltészet: MNGY. VI., Budapest, 1905, 343—360. lap. — *Ósz János*, Erős János; Magyar Nyelvőr XXXVII., 1908, 367—371. lap.

²⁰ *Mailand Oszkár*, Székelyföldi gyűjtés: MNGY. VII., Budapest, 1905, 371—379. lap. — *Kálmány Lajos*, Hagyományok II., Mesék és rokonneműek, 1—12 és 83—97. lap. — *Vikár Béla*, Somogy megye népköltése: MNGY. VI., Budapest, 1905, 335—343. lap. — *Hegedűs*, Moldvai csángó népmesék, (Fehér páhincs).

²¹ *Kálmány Lajos*, Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 19—26. lap. — *Gaal György*, Magyar népmese-gyűjteménye. (Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc.) III., 1860, Pest, 112—115. lap. — *Kriza János*, Székely népköltési gyűjtemény (Borszömü Jankó). — *Majláth János*, Magyar Regék, mondák és népmesék (Kazinczy Ferenc fordításában kiadta Kazinczy Gábor), Pest, 1864, 187—202. lap. — *Kálmány Lajos*, Koszorúak az Alföld vad virágaiból, (A ző'd ág). — *Kálmány Lajos*, Szeged népe I., Arad, 1881, 121—123. lap. — *Benedek Elek*, Magyar Mese és Mondavilág II., (Erős Pali). — *Dégh Linda*, Bodrogi népmesék (Penna Jankó). — *Ortutay—Katona*, Magyar parasztmesék. (Szépirodalmi Könyvkiadó.) Budapest, 1956, 193—202. lap. — *Berze Nagy János*, Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből: MNGY. IX., Budapest, 1907, 23—29. lap.

²² *Erdész Sándor*, A tündérvilág esküvője napján, Nyíregyháza, Jósa András Múzeum Adattára 202/1915. lap.

tudom neked a jelit mást mondani, mint az acélszerüre egy *buzogányt* ha-
jits. De amikor a buzogány hazajön, már nekem akkor tálalni kell kifelé!”

Levélírás mint mesemotívum. A levél, éppúgy, mint a buzogány, csak félig vezethető vissza a nyílra. Vannak mesék, ahol ez az átváltozás világosan kimutatható, mint például az álmát eltitkoló fiú meséjében. Vannak azonban mesék — és ezek vannak többségben — melyekben igen bajos lenne ezt az eredetet kimutatni. Ennek megállapításához jobban meg kellene vizsgálni kelet felé az összehasonlító anyagot. Mindenesetre a népi műveltség viszonylag magasabb fokán keletkeztek.

Levélüzenettel találkozunk az *Aranyhajú ördög* (AaTh. 461) mese-
idegen városban egy vendégfogadóban találkozik a szegény ember fia a
típusban: „Jézus mondásának teljesedni kell”.²³ E mese C epizódjában:
kereskedővel; megismerteti magát; az *levéllel küldi* feleségéhez, melyben
arról van szó, hogy a fiút ki kell „rudalni”.

Ugyanezen a mesetípuson belül, ugyancsak a C epizódban több mesé-
ben is szerepel a levélüzenet.²⁴

A *csontkakezü leány mesetípusa* (AaTh. 706): „Kezetlen lány”²⁵, D
epizód: A herceg újra háborúba megy; azalatt felesége két aranyhajú gyer-
meket szül. A király ezt fiának *levélben megírja*. Ez a lényege több ide-
tartozó mesének is.²⁶ Minden esetben a levél ármánykodás eszköze lesz.

Az előbbivel rokon az *aranyhajú ikrek* mesekör.²⁷ *Megírják* a király-
nak, hogy felesége kutyakölyköket szült.

„Aki azt mondta, hogy úfelette úr nem létezik” című mesében pedig²⁸:
„... Amikor elment Erős János az erdőbe vadászni, a kisasszony leült az
asztalhoz. *Irt a pokolba az apjának egy levelet*...” A levélírás ugyanebben
a mesében még kétszer fordul elő.

Mint a példák is mutatják, a levelek vagy hamis üzeneteket tartalmaz-
nak, vagy valami gonoszsgot forralnak ki bennük. Tehát éppolyan rossz
előjelek, mint a buzogány, mely a sárkány érkezését jelzi, vagy a nyíl-

²³ Erdélyi János, Magyar népmesék, Pest, 1855, 175—180. lap.

²⁴ Gaal György, Magyar népmesegyűjteménye. (Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc.) II. kötet, Pest, 1857, 115—132. lap. — Csatághi L. L., Népmesék: Magyar Nyelvőr, X., 1881, 40—48. lap. — Berze Nagy János, Népmesék Heves és Jász-Nagy-
kun-Szolnok megyéből: MNGY. IX., Budapest, 1907, 93—101. lap. — Kálmány Lajos,
Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 391—396. lap.

²⁵ Erdélyi János, Népdalok és mondák III., Pest, 1848, 212—217. lap (D epizód).

²⁶ Kriza János, Vadrózsák II.: MNGY. XII., Budapest, 1911, 107—113. lap. —
Berze Nagy János, Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből: MNGY.
IX., Budapest 1907, 173—197. lap és 203—207. lap. — Kálmány Lajos, Ipolyi Arnold
népmesegyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 335—344. lap.

²⁷ Gaal György, Magyar népmesegyűjteménye. (Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy
Ferenc.) Pest, 1857, I. kötet, 200—221. lap, III. kötet 148—154. lap. — Kriza János, Vad-
rózsák II.: MNGY. XII., Budapest, 1911, 107—113. lap. — Mailand Oszkár, Székelyföldi
gyűjtés: MNGY. VII., Budapest, 1905, 379—394. lap. — Horger Antal, Hétfalusi csángó
népmesék: MNGY. X., Budapest, 1908, 313—333. lap. — Kálmány Lajos, Ipolyi Arnold
népmesegyűjteménye: MNGY. XIII., Budapest, 1914, 315—323. lap. — Kálmány
Lajos, Hagyományok II. (Kiadja a Néphagyományokat gyűjtő Társaság), 83—97. lap,
129—130. lap, 199—200. lap, 201. lap.

Irodalom: Bolte—Polivka, II. 380.

²⁸ Erdész Sándor, „Aki azt mondotta hogy úfelette úr nem létezik” (Kéziratban,
mesélő Ámi Lajos), Nyíregyházi Jósza András Múzeum Adattára 202/336. lap.

vessző, mely a hadüzenetet viszi. Mindhárom ugyanazt a funkciót tölti be, csak éppen a forma más.

Az említetteken túlmenően az üzenet eszköze lehet karikagyűrű:²⁹ A leány a fél gyűrűt a tálba teszi, melyet a király elé tesznek. Így üzen, illetve emlékezteti a királyt. Ez a típus teljesen független a nyíllal való üzenetküldéstől és csakis mint üzenettípust említem.

A XX. század ugrásszerű fejlődése népmesekincsünkben is erős változásokat okozott. Motívumok, mesetípusok tömege tűnt el és újak keletkeztek. Különösen szembetűnő „újításokkal” találkozunk a nagy szamoszegi mesemondónál, Ámi Lajosnál. Ámi új elemeket épít meséibe. Ezek közé az új meseelemek közé tartozik a telefon. Hősei már nem levelet küldenek, ha valamit el akarnak intézni, hanem *telefonálnak*. „Megkerült nagyívó és nagyehető”³⁰ című meséjében „... A király mindjárt *telefonált az accélgárba*, hogy:

— A legfinomabb accélbul gyártsatok egy három méteres kaszát ...”

Máshol pedig így mesél³¹: „Mindjár a király *letelefontatott* a gyárba, hogy csináljanak egy mázsa jó accélbul egy jó hosszú baltát, ...” — itt már nem is saját maga telefonál, hanem másokkal végezteti el.

Ugyancsak Ámi Lajosnál fordul elő népmesekincsünkben egyedülálló jelenség, a *távirat*. Idézek a meséből:³²

„— Attul kezdődjön az én szabadságom, mikor megírom a feleségemnek, hogy jöjjön elibem, mert az állomás messze van hozzánk ...

... — Hát nézd, azt másképpen is el lehet — mondta a százados neki — intézni! Nem olyan nagy pénz, tizennyolc fillér *egy táviratot bocsátunk az asszonnak*. Mikor a vonat tégedet az utolsó állomásodra viszen, már akkorra az asszony ott áll az állomás előtt, vár tégedet, a táviratot meg fogja kapni.

— Nahát akkor csinálja százados úr úgy, ahogy a feleségem már az állomáson várjon is!

Meg is kapta az asszony a táviratot ...”

Dolgozatomban végigkövettem mindazon üzenettípusokat, melyek a nyíllal való üzenetküldéssel valamilyen módon összefüggenek. Népmesekincsünkben megtalálható az ősi motívum, (tőlünk nyugatra már nem), sokkalta több azonban azoknak a meséknek a száma, amelyek ugyanarra vezethetők vissza, de már más elemeket tartalmaznak a nyílvesző helyett. A nyílvesző „átváltozása” buzogánnyá, levéllé stb. egy-egy mesetípuson belül is végbement. A legkülönbélebb változatokkal találkozhatunk. Sőt, egészen egyszerű üzenetégig csökevényesedik.

A nyílüzenet, már mint mesemotívum is kihalásra ítélt jelenség. A mesefa, aki még őrzi ugyan az ősi meséket, imitt-amott már „modernizál”, közelebb hozza a mesét saját hallgatóságához. Számára életszerűbbé teszi, s a felhasított, telerótt nyílvesző helyett, repülő buzogányok (melvek, éppúgy sutorognak, mint a vészjelző „fütyülő” nyilak) és nagy pecsétes

²⁹ Halász Ignác, Az aran koporsó: Magyar Nyelvőr XVIII., 1889, 283—285. lap.

³⁰ Erdész Sándor, „Megkerült nagyívó és nagyehető...”, (Kéziratban. Mesélő: Ámi Lajos), Nyíregyházi Jós András Múzeum Adattára 202/1207. lap.

³¹ Erdész Sándor, „Ennek a királynak a kapujában van egy körtefa” (Kéziratban. Mesélő: Ámi Lajos), Nyíregyházi Jós András Múzeum Adattára, 202/510. lap.

³² Erdész Sándor, „A legelső cigányhuszár” (Kéziratban. Mesélő: Ámi Lajos), Nyíregyházi Jós András Múzeum Adattára, 202/1995. lap.

levelek helyett, melyek viszik a hírt a rettegett hős hazaérkeztéről, ezek helyett egyszerűen már csak táviratot küld haza az asszonynak a „legelső cigányhuszár”.

Csallány Géza

МОТИВЫ ПОСЛАНИЯ ИЗВЕЩЕНИЙ В НАШИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Нынче в повседневной жизни очень редко встречаемся с использованием и понятием стрелы. О ее широком применении в старину говорится главным образом в наших сказках только в фрагментарной и несколько измененной форме. Наряду со сказками на ее использование указывают еще некоторые восточки. Таковы слова и обороты: *nyilazás* 'стрельба из лука', *nyilvetés* 'пуск стрелы', *tüzes nyilként csapott be a hír* 'весть попала огненной стрелой' и т. д.

Стрела потеряла свое значение как оружие, потеряны и ее символический характер и функция послать извещения.

Для доказательства древнего происхождения обычая, встречающегося в наших народных сказках, передавать извещения с помощью стрелы, имеет основополагающую ценность работа античного арабского писателя Ибн-Абу-Ях-Квуб-Ан-Надима, в которой он пишет о том, что главный князь турков, желая написать одному из подчиненных князей, призвал своего везира и велел ему расщепить пополам стрелу. После этого везир вырезал на ней знаки, которые были знакомы знатным турецким людям и их значения легко выяснялись, а тот, кому они были адресованы, понял их, утверждая, что маленькая надпись может иметь много разных значений . . . Наряду с посланием стрела выразила: „Этой стрелой посылаю свою волю”.

Значит то, что восточные турки и народы употребляли стрелу и для послания извещения, вне всякого сомнения. Это может быть доказано и в случае венгров. В деревне Чиксентмартон (Румыния) обнаружен секейско-мадьярский рунический памятник, в тексте которого встречаются слова *ijas* 'лучник' и *ilyyalta* 'стрелял из лука', (-в значении: вырезал) которые указывают, что секеи вырезали знаки на долговатых палках острием ножа, ведя строки сверху вниз. Такие палочки когда-то могли быть стрелами: (На это указывает и слово *ilyyalta* 'стрелял из лука' -вырезал).

Таким образом в наших народных сказках встречаем упомянутый выше способ послания извещения, который потом с течением времени и с развитием техники подвергался более или менее значительным изменениям. Типичным примером этого служит сказка о мальчикесновидце (АаТг. 725). Указатель венгерских народных сказок пока отмечает 18 вариантов данного типа сказок. Однако, выделив мотив послания извещения с помощью стрелы, указанное число сокращается всего на 4. И в последних вариантах стрела уже „мечется”, „разряжается” (как ружье), даже вместо стрелы мечется булава. В остальных вариантах турецкий царь уже посылает коня, тросточку, палку, железную палку или же просто письмо. А в сказке „Маленький умник” уже говорится о пистолете. В сокровищнице

наших сказок встречаем разные формы послания извещения. Наиболее распространенной из них является метание булавы (тип сказок АаТп 301!). Она используется и оружием и (для дракона) средством послания извещения. Последнее может быть возведено к стрельбе из лука. В статье приведено много примеров для доказательства этого.

Как мотив послания извещения появляется письмо, а в сказках Лайоша Ами, записанных на пленках всего несколько лет назад, король уже по телефону передает в железодельный завод, чтобы там изготовили длинный топор с весом в центнер, в сказке же „Первый цыганский гусар” уже посылает телеграмму своей жене.

В статье исследованы разные типы сказок, имеющие какую-нибудь связь с посланием извещения стрелой. Этот древний мотив встречается в сокровищнице наших народных сказок (а на западе от нас, как нам известно, уже нет), а число сказок, которые могут быть возведены к тому же мотиву, но содержат уже другие сказочные элементы, намного больше.

Т. Чаллань

THE MOTIVE OF MESSAGE-SENDING IN HUNGARIAN FOLK-TALES

In everyday life one doesn't meet with the use and notion of arrow but once in a while in our days. Its use of yore, that wide and manifold scope, is kept in Hungary by the folk-tales most of all. Besides them there is nothing but some words and tropes, each expressing one or other shade of meaning of the base "*hír*" (i.e. news, tidings, message) that would refer to any kind of its use; such are for instance „nyilazás” (“arrowing”), „nyílvetés” (“arrowshot”), „tüzes nyílként csapott be a hír” (i. e. like a fiery arrow crashed the news), etc. . . . Arrow as a weapon has lost its importance and there is its symbolical character as well as its function in communication lost too.

For documenting that message-sending by arrow —to be found in Hungarian tales pretty frequently— was ancestral art and custom in times past, we have to accept as an exhibit of fundamental value that work of IBN ABŪ JA (QUB AN NADĪM, in which this contemporary historian of antiquity writes the following: “. . . the chief prince of the Turks when wanting to write to one of the subordinate princes called his vizier and gave him the order to split an arrow in two. Then, on these, cut in the vizier runes well-known by gentle-folks of the Turks and explicable for them, and that one the message was issued to could understand it —, though asserting that the little inscription might have had a great variety of senses.”

By the arrow was not only the message proper expressed but also that solemn word surely of magic-religious origin: “By this arrow I send my will”. Thus, there is no doubt about the eastern Turks as well as other people of the East used arrow also for message-sending. This can be proved in the Hungarian instance too. In the village Csikszentmárton (Rumania)

there was such a Siculo-Hungarian runic relic found, in the text of wich occur the words „ijas” (i.e. having [the form of] a bow) and “ilylyalta” closely expressing that the Székelys cut in their runes, in downward lines, with the point of a knife on longshaped rodlets. (To this refers the word “ilylyalta”.)

It is the message-sending mentioned above we meet in Hungarian folk-tales. The motive self, even within the same type of tale, has been more or less modified in the course of years, especially by the evolution of technics. A specific example in point: the tale of *The Dreamer Boy* (AaTh. 725), of wich type there are in the Hungarian Catalogue of Folk-Tales 18 versions registered till now. With reference, however, to the motive of message-sending, the number of versions falls to not more than 4. And even in these versions is the arrow “cast” or “let off” (like a gun), nay, there is a version, in wich, instead of arrow, a “*buzogány*” (i.e. *mace*) is thrown. Further, in the rest of the versions the “*török császár*” (*Turkish Emperor*) sends a *horse*, a *reed*, a *stick*, an *iron stick*, or merely a *letter* already. Finally, in the tale of *The Little Shrewd* we meet just with a *pistol*.

The thesaurus of Hungarian fable preserves exceptionally varying forms of message-sending. One of the most frequent ways among them is the mace-casting (fable AaTh. 301). Mace is used either as weapon or as tool for message-sending (that of a dragon). In the paper abstracted here there are several items to prove this.

As another motive of message-sending appears the letter-writing, nay, in the tales of Lajos ÁMI — wich were not taped but a few years ago — the king “let telephone to the ironworks below” that they would make for him a good long ax weighing a centner. Or in another ÁMI’s tale, in *The first Tzigane Hussar*, the brown hero sends his wife at home a message by wire already.

The paper surveyed all types of tale being in any rapport with message-sending by arrow. This ancient motive is to be found in the material of Hungarian folk-tales (yet westwards from Hungary not more, to the best of the author’s belief). Much bigger is, however, also here the number of those tales, wich, although traceable to this same motive, contain for the same purpose of story other elements of fable already.

G. Csallány

TÉLI ESTÉZÉS EGY NYÍRSÉGI FALUBAN

A népmesekutatás a század eleje óta rohamos fejlődésen ment keresztül; újabbnál-újabb módszerek, iskolák tűntek fel, melyek e fiatal tudományágat nagymértékben előrevitték.¹ Míg kezdetben a folkloristák csupán a meseszövegek, mesetípusok összehasonlításának, elterjedésének kérdéseivel foglalkoztak, addig az utóbbi időben a mesemondó egyénisége mellett² a mesemondó- és hallgató közösségek, s velük kapcsolatos társadalmi kérdések tanulmányozásának is egyre nagyobb figyelmet szenteltek. Ma már nem kétséges a kutatók előtt, hogy a közösség beható vizsgálata nélkül a mese életének, a társadalomban betöltött szerepének kérdései is rejtve maradnak, s a közösség anyagi és szellemi műveltségének megismerése nélkül a mese háttérének³ megértése is bizonytalanná válik.

A közösség kérdésével elsőnek nálunk Kovács Ágnes foglalkozott, ki a „Kalotaszegi népmesék” c. munkájában többek között kor és nem szerint elkülönülő mesemondó-mesehallgató csoportokra is utal.⁴ Széleskörű nemzetközi összehasonlítás alapján tanulmányozza e kérdést Dégh Linda, ki a legutóbb megjelent könyvében nemcsak a Baranya megyei Kakasdra áttelepült bukovinai székelyek meséit, mesemondóit, mesélő közösségeit veszi vizsgálat alá, hanem ezen túlmenően — főleg hazai megfigyelések alapján — csoportosítja, rendszerbe foglalja ezeket a közösségeket.⁵ Megkülönböztet falun kívüli, falusi, valamint rövid ideig tartó kényszerű munkaközösségeket.

A különböző munkaközösségek mesélési alkalmainak vizsgálói⁶ a tartós mesélő csoportok kialakulásához legalább egy jó, vagy közepes tehet-

¹ Erre vonatkozólag lásd: Cocchiara, Giuseppe, Az európai folklór története. Bp., 1962.

² Asadowskij, Mark, Eine sibirische Märchenerzählerin (FFC 68.). Helsinki, 1926. — Ortutay Gyula, Fedics Mihály mesél (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.). Bp. 1940.

³ Honti a mesemegismerés módszerével a mesevilág megértését, a mese háttérének felderítését akarta elérni. Lásd: Honti János, Mesetudomány és vallástörténet: Népünk és Nyelvünk VII (1935). 107—124. — Honti János, A népmese háttére: Ethn. LI (1940). 308—320.

⁴ Kovács Ágnes, Kalotaszegi népmesék I. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény V.). Bp., 1943. 26—37.

⁵ Dégh, Linda, Märchen, Erzähler und Erzählergemeinschaft (Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde 23.). Berlin, 1962. 71—72.

⁶ Különösképpen lásd: Brinkmann, Otto, Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft. Münster, 1933. — Henssen, Gottfried, Volk erzählt. Münsterländische Sagen, Märchen und Schwänke. Münster, 1954. 6—9. — Béres András, Mai mesélő alkalmak: Ethn. LXVI (1955). 433—444.

ségű mesemondó állandó jelenlétét, közreműködését is feltételezték. Egy jó mesemondó körül — falun kívüli, vagy belüli munkaalkalmak, egyéb összejövetelek során — könnyen kialakulhatott egy mesehallgató csoport, mely után már az a lépés következett, hogy a főszerepet játszó mesemondó mellett a csoport egyes tagjai, akik csupán csak néhány mese elmondására vállalkoztak, a mesehallgató közösséget mesemondó-mesehallgató közösséggé változtassák. Az ilyen közösségekből halálozás, vagy más egyéb ok következtében kieső főmesemondó helyét a legtehetségesebbnek bizonyuló utód veszi át.

Az újabb mesélő közösségekből egyre inkább eltűnedeznek a kiemelkedő mesemondók, s velük együtt a tündérmesék. A nagy mesemondók szerepét a tréfamesterek veszik át, akik tündérmesék helyett népi novellákat, trufákat mondanak.⁷ Ámi Lajos mesemondó is nem egyszer panaszként említette, hogy az ő igazi meséit a hallgatóság nem érti, s különösen a fiatalságot csupán a rövid tréfás történetek érdeklik.⁸

Kállósemjén községben több éven keresztül alkalmam volt megfigyelni egy olyan állandó közösséget,⁹ amely tulajdonképpen mesemondó-mesehallgató közösség volt, azonban — a szó szoros értelmében vett — mesemondóval nem rendelkezett. E paradoxnak ható észrevétel kifejtése előtt ismerkedjünk meg a községgel, a múlt és jelen mesélési alkalmainak színhelyével.

Kállósemjén község a Nyírség szívében, Szabolcs-Szatmár megye területén fekszik. Területe 9471 kh,¹⁰ lakóinak száma az 1960-as népszámlálás adatai szerint 5389 fő.¹¹ A felszabadulás előtt tizenkét 100 kh-on felüli birtokos 5734 kh-dal rendelkezett, tehát a nagybirtokosok a község földterületének 70%-át birtokolták. A község lakosainak kétharmad része 0—5 kh közötti földterületen munkálkodott.¹² A szegényparasztság a közép- és nagybirtokokon vállalt munkát. A község lakossága három — ma már nehezen elkülöníthető — rétegből kovácsolódott össze: az őslakosság leszármazottjai, kik főleg ref. vallásúak, az ún. Magyar utcában (a jelenlegi Petőfi utcában) élnek; a 100—200 évvel ezelőtt Erdélyből átszivárgott román anyanyelvű, g. kat. vallású juhászok leszármazottjai a Kossuth utcát és környékét lakják. A múlt század 70—80-as éveiben a kállósemjéni nagybirtokosok hívására Heves megyéből kb. 40—50 (főleg r. kat. vallású) dohánymunkás család telepedett le a községet környező tanyákon, különösen Péterhalom tanyán; az utódok egy része az első világháború után a község keleti részét, az ún. Epreskertet szállta meg.

Kállósemjén község — településtörténeti, gazdaságtörténeti adatait tekintve — nem különbözik lényegesen a környező községektől, kb. 60—80 hozzá hasonló községet találunk még a Nyírség területén.

A régi mesélő alkalmak elsősorban a dohánymunkákhoz kapcsolódtak:

⁷ Dégh—Kovács—Ortutay, Magyar népmesék I. Bp. 1960. 53.

⁸ Részletesebben lásd: Erdész Sándor, Egy szamosháti termelőszövetkezet mesemondója: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve III (1960). Nyíregyháza. 1963. 177—191.

⁹ Mint (1957-től) kállósemjéni lakos írom e sorokat.

¹⁰ 1960. évi népszámlálás. 3. r. Szabolcs-Szatmár megye személyi és családi adatai. Bp., 1962. 45.

¹¹ Uo. 40.

¹² Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 99.). Bp., 1936. 194.

a fűzés, s különösen a csomózás nem volt elképzelhető nótázás, tréfálkozás és mesélés nélkül. Ezek a közösségi munkák az uradalmak területén levő óriási hodályokban folytak, ahol január végéig éjt nappallá téve a „kukások”¹³ — napszámosaikkal együtt — serénykedtek. Természetes, hogy téli estéken ezekre a csomózókra falubeli legények és idősebb emberek is ellátogattak.

A fonóknak ma már csak emléke él a községben, a guzsaly mindenütt a padlásra került.¹⁴ A fonók elsősorban a fiatalság összejöveteliei voltak; ezeken az estéken játszottak, nótáztak, elvétve meséltek is. A fonókon legfeljebb csak rövid tréfás meséket hallgattak meg. Természetes, hogy azokban a fonókban, amelyekben az idősebbek túlsúlyban voltak, hosszabb tündérmesékre is sor került.

A községben a dohányosmunkákon és fonón kívül más, mesélésre alkalmas társasmunkát nem ismertek.¹⁵

A társas összejöveteliek is hozzátartoznak a falu életéhez. Télen, amikor a férfiaknak favágáson, jószággondozáson, esetleg szerszámjavításon kívül más dolguk nemigen akad, amikor az asszonyok is csak odahaza tevékenykednek; nem térnek nyugovóra a korán leszálló nappal együtt, hanem az ismerősök, rokonok és szomszédok egy-egy háznál összejönnek, hogy beszélgetéssel, nótázással és meséléssel szórakoztassák egymást. Ezeket a társas munka nélküli összejövetelüket „estézés”-nek nevezik. Mint mondják: „megyünk nálatok estézni”, „együtt estéztünk” stb. Ugyanaz volt a célja az alföldi „tanyázás”-nak is, mely az egymáshoz közel lakó tanyaiak találkozóira vonatkozik.¹⁶

Az estéző körök színhelye mindig változik, a résztvevők azonban majdnem mindig ugyanazok. Az estézők általában utcák, utcacécszek, valamint társadalmi rétegződés szerint különülnek el, ugyanakkor azonban kor szerint is. A fonóbeli társas élet elmúltával a fiatalság szórakozás céljából egy-egy háznál gyülekezett. Míg a fonókban 20—25-en is összejöttek, addig a leszűkült baráti összejöveteleken legfeljebb csak 8—10-en találkoztak. Téli estéken a fiatalság ilyen kisebb bandákba verődik, leginkább olyan háznál, ahol lány is van. A szórakozás elsősorban játékokból áll, beszélgetnek és tréfás meséket mondogatnak. Ilyen fonót pótló összejövetellekkel manapság is találkozhatunk Kállósemjénben. Az estézések ma is úgy folynak le, mint 60—80 évvel ezelőtt, azonban a hagyományos el-

¹³ A hevesiek „kuká”-nak nevezték azt a fahorgot, mellyel a feltűzött dohányt az ún. szerdiafára akasztották. A „kukás” név innen ered, azonban nem szívesen vették, ha kukásoknak nevezték őket. A letelepült kukásoknak a birtokosok adtak lakást.

¹⁴ Ugyanúgy elmúltak a „dörzsölők” is. A 20-as, 30-as években a dörzsölők még jelentősebbek voltak, mint a fonók. Ugyanis a dörzsölő egy este, nagy vendégsereg bevonásával zajlott le ott is, ahol egyébként a fonás munkáját csupán családon belül, vendégek nélkül végezték el.

¹⁵ Kállósemjénben tollfosztókat sohasem tartottak. Társas összejövetelekre a tengerihántás (kukoricafosztás) sem ad alkalmat, mivel a kukoricát tisztán törik, s csőborító levelét (*csuhéját*) a szárán hagyják.

¹⁶ A téli tanyai életéről, a tanyázásról igen hű leírásokat találhatunk *Tömörkény István* műveiben. (Pl. *Öreg regruták*. Szeged, 1959. c. könyvéből lásd *Tanyai asszonyok*; *Tanyai iskolák*; *Pengetés*; *A fiú parancsol*; *Kun László szekere* c. elbeszéléseket.) Sajnos, erre vonatkozólag szakirodalmunkban csak néhány utalást találhatunk (Pl. *Szolnoky Lajos*, néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban. *Ebes, Hajdú m.: Ethn.* LXIV. (1963). 104—147. c. tanulmányában a 114. lapon.)

beszélőanyagból az egyik műfaj kedveltebb lett, mint a másik. A régi estező körökhöz ugyanis hozzátartozott a mesemondó is; tündérmeséivel, trufáival együtt. Ma már, az estézések alkalmával mesemondókkal nem találkozhatunk, így a szó szoros értelmében vett mesemondással sem. Végh József a sárréti nyelvjárás tanulmányozása közben meséket talált, de igazi mesemondókat már nem.¹⁷ Ezt a változó folyamatot a társadalmi és kulturális fejlődés hozza magával; a folyamattal azonban itt nem foglalkozhatunk.¹⁸

Az általam több éven keresztül megfigyelt estező körben¹⁹ sohasem került sor tündérmesékre, annál inkább trufák és egyéb tréfás elbeszélések követték egymást. Az Aarne-Thompson 1200 — 1874 típuszámái közé sorolható,²⁰ vagy Bocaccio „Dekameron”-jához hasonló történetek mellett a személyes élmények, az előadóval megtörtént események is szóba kerültek. Az előadókat senki sem tartotta mesemondóknak, önmagukat sem tartották annak; ez az estező kör tulajdonképpen nem mesélő, hanem trufamondó-trufahallgató közösség volt.

Az irodalmi nyelvben használt *trufa*, vagy *anekdota* szavainkat nem ismerik. A trufára nincs megfelelő terminusuk, a *mese*, *történet*, szerintük is mást fed. Az adatközlők szerint az elmondott történetek — *tréfás dolgok*.

A vizsgált estező kör csupán egy a sok közül, mivel társadalmi, műveltségbeli adottságait tekintve nem különbözött lényegesen a községben ugyanabban az időszakban működő hasonló csoportoktól.

Az estező kör tagjai egyszerű gazdálkodó emberek, elbeszélő tehetségével egyik sem tűnt ki a községben. Estézni férfiak járnak, de természetesen jelen vannak az esetenkénti házigazda családjának nőtagjai is. A beszélgetés kezdetben a régi életmódról, a gazdálkodással kapcsolatos kérdésekről, majd a községbeli eseményekről folyik, s csak végül, emelkedettebb hangulatban kerül sor tréfálkozásra. Tanulságos megfigyelni, hogy minden embernek van néhány trufája, története, amelyek estézések alkalmával — egy télen több ízben is — elhangzanak. A tréfás elbeszélések egy részének, az ún. „igaz történetek”-nek alapját valóban megtörtént események adják. Ezek a történetek a sok ismétlés következtében állandóan csiszolódnak, végül trufaszerű népi novellákká formálódnak.²¹

¹⁷ Végh József, Sárréti népmesék és népi elbeszélések (Magyar Néprajzi Szövegek 1.). Debrecen, 1944. 7.

¹⁸ Csupán arra szeretnék utalni, hogy a csomózók mesemondó alkalmi már a 30-as években összeszűkülőben voltak, mivel akkor már a szegényparasztság is kezdett dohányt termelni, s így a meshallgató körök szétaprózódtak, majd megszűntek. Ugyanakkor a falu kulturális igényét egyre inkább az újság, rádió, mozi stb. elégítette ki.

¹⁹ Színhelye: Dózsa utca, főleg Nagy Gábor és Magyar András házánál, 1957—1959 között. Ez időszakban 69 elbeszélést, 176 népdalt és több mint 300 népdalszöveget jegyeztem le.

²⁰ Aarne, A.—Thompson, S., The Types of the Folktale (FFC 184.). Helsinki, 1961. 374—508.

²¹ Pl. az itt közölt utolsó történet, vagy Magyar András „Tóth György, a néma” és „Egy gyulaji némával a vonaton” c. történetei (Jósa András Múzeum Adattára 80.) tartoznak ehhez a csoporthoz. Ezeket az igaz történeteket, akárcsak a trufákat, szívesen meghallgatják több ízben is. Első ízben foglalkozik ezzel a műfajjal: S. Dobos Ilona, Egy somogyi parasztszalád meséi (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény X.) Bp., 1962. 66—74.

A legtöbb trufát Nagy Gábor földművestől vettem hangszalagra. Ismeretanyagával, trufamondásával nem emelkedett ki a társai közül,²² személynének bemutatásával csupán az ilyen trufamondó-trufahallgató estező körök életére, valamint anyagára szeretnék fényt vetni.

Nagy Gábor Kállósemjénben született, 1892-ben. Szegényparaszti családból származott, ősei Erdélyből vándoroltak be. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után már szükség volt munkaerejére. Eleinte az állatok őrését bízták rá, majd minden mezőgazdasági munkába beletanult. Katonaidejét az első világháború hosszabbította meg. Leszerelése után megnősült, három fiú- és egy leánygyermeket nevelt fel. Fiatalabb korában a gazdálkodás mellett fuvarozgató is, majd kizárólag 8 kh földjéből tartotta fenn családját. Hosszabb betegség után 1961-ben halt meg.

Eletének javarészét a mezőn töltötte. Szántani, vetni nagyon szeretett. Kedves nótája volt:

„Nincs boldogabb ember a szántó-vetőnél,
Pedig verejtékes munkája után él!”

Ha kedve szottyant a pihenésre (az igazsághoz tartozik, ez elég gyakran előfordult), széjjelnézett a határban. Ha félkilométernél is messzebbre kellett cibora után mennie, akkor is elindult, hogy mondanivalóját kiöntse magából. Azonban azt is megnézte, hogy kivel áll szóba. Sokszor megtörtént, hogy az ebédet vivő fiúk hosszabb keresés után találták csak meg az apjukat.

Estézések alkalmával trufáit minél nagyobb hallgatóság előtt szeretete elmondani. A trufák nála sohasem öncélúak; vagy az elején, vagy a végén leszűr belőlük valamilyen tanulságot, hozzáfűz valamilyen szólásmagyarázatot.²³ Minden esetben „halljátok”-kal hívta fel magára a figyelmet, s csak akkor melegegett igazán bele a trufázásba, amikor minden szem rá szegeződött. Különösen a hanghordozásnak volt nagy mestere, a cigányok, zsidók, asszonyok, kényeskedő urak beszédét mindenkor megfelelő módon, parodizálva adta elő.

Eleven észjárású, heves, nyugtalan természetű ember volt. Ez az oka annak, hogy a feudálkapitalista rend helyi képviselőivel — igaz története szerint — több ízben összeütközött. Ezekben a történetekben a tehetetlen düh által kiváltott, lázongó paraszti hang is érvényesül.²⁴ E történetek elmondásakor Nagy Gábor az elmúlt cselekményt újra és újra átélte, felugrott a helyéről és hadonászva, magas hangon adta elő a megfelelő részeket. Alaptermészetéből következik az is, hogy hosszabb tündérmesék nem kötötték le a figyelmét, bár fiatalabb korában sokat hallott, egyet sem tudott elmondani. A tréfacsinálásnak, a tréfás meséknek azonban mindenkor nagy szakértője volt. Több trufában kipellengérezte a régi rend urait, vagy a magasabb polcra vágyókat. Trufáiban kielezett konfliktusok, lehe-

²² A teljességhez tartozik, hogy *Nagy Gábor*: apósom, ennek köszönhető, hogy aránylag nagyobb számúnak mutakozó anyagát sikerült felgyűjtenem.

²³ Legjellemzőbb erre a „Magyar Népmesék”-ben (III. kötet. Bp., 1960. 730—734.) megjelent *Megölné a borjút egy kanál tejért!* című szólásmagyarázó trufája. E szólást tudomásom szerint csak néhány nyírségi községben ismerik, s a zsigori emberre mondják. E trufának ezenkívül még két változatát sikerült felgyűjtenem.

²⁴ „Nézeteltérés az intézővel” c. történet arról szól, hogy a paraszti önértében megsértett Nagy Gábor lázongása majdnem tragikus következményeket vont maga után. Hasonló lázongás mutatkozik meg a 10. sz. történetben is.

telenebbnél lehetlenebb helyzetek követik egymást. A furcsa, mulattató fordulatokat elsősorban a párbeszédés formák alkalmazásával éri el.

Fiatalabb korában az uradalmi csomózók rendszeres látogatója volt, ahol sok tréfás mesét mondott. Trufáit is ott tanulta, többek között Raj István dohányostól. A trufák között is válogatott, csak azokat jegyezte meg, amelyek neki is különösen tetszettek, főleg az erotikus kitételűeket.

A hangszalagra vett 30 népi elbeszélése műfajilag a következőképpen oszlik meg: legenda 2; rátótiáda 1; trufa, anekdota 20 db. Egyéb obaccén történeteinek száma 4; igaz történeteinek száma pedig 3 db. Az alábbiakban ezekből egy rátótiádát, nyolc trufát, anekdotát és egy igaz történetet közlünk:

AZ EGYSZERI EGYHÁZFIAK

Régen nem vót a papoknak, az egyházaknak főd. Hát oszt a papoknak, az egyházaknak juttatott István király mindegyiknek fődet. Görögnek, rómainak; a reformátusoknak nem adtak. Hát eccer, mikor Mátyás király vót a király, azt mondja, hogy:

— Hát ezeknek miért nincsen főd, a reformátusoknak?

Hát oszt adott nekik is. Összejöttek a presbiterek, tanácskoztak, hogy mán nekijek is van mán főd, na dehát mit vessenek bele? Hát az egyik kitanálja, hogy:

— Tudjátok mit? Sót vetünk bele!

— Nagyszerű lesz! — azt mondják. — Ebbül mindenkinek fog majd jutni, nem kell ezért is pénzt adni!

Azt mondja a másik:

— De ahhoz kerülőt is kell fogadni!

Azt mondja a harmadik:

— De a kerülő le fogja taposni a sót! Sok kárt fog csinálni!

Azt mondja a negyedik:

— Hát akkor nem úgy fogunk csinálni! Fogadunk másik két embert, oszt fogja vinni a kerülőt, hogy le ne tapossa a sót!

Eddig vót.

A CIGÁNY HÁROM LIBÁT VITT

A cigányt megbízta a nagyságos úr, hogy vigyen el neki három libát az öccsihez, három sült libát. Mikor megyen az úton, mindég nézi a csomagot a kezébe. Mindég gondóta a cigány, hogy:

— Jó vóna kibontani ezt a csomagot!

Leül az úton, kibontja a csomagot, megett egy sült libát a hárombul. Vissza bepakolta. Mikor megérkezik a nagyságos úrnál:

— Jó napot kívánok, nagyságos úr!

— Adjon isten, cigány! Na, hunnét jössz?

— Hát a nagyságos úr küldött itt egy csomagot a nagyságos úrnak, oszt azt hoztam el!

— Na, jól van!

Atveszi a nagyságos úr a csomagot, kibontja. Ellenben egy cédula is

vót, amelyre rá vót írva, hogy: „Kedves öcsém! Itt küldök neked három sült libát, hogy egyetek valamit!” Hát egyeb minden megvót, csak az egyik sült liba hiányzott. Azt mondja a cigánynak:

— Te cigány! Hát itt három libát küldött az én bátyám, itt meg nincs, csak kettő!

— Hát kettő az!

— Dehát hármat küldött!

— Hát hármat!

— Dehát nincsen, csak kettő!

— Hás kettő, uram!

Sehogye tudta megértetni a cigánnyal, hogy hármat küldött az ő bátyja és csak kettőt hozott meg. Na, egyet gondol a nagyságos úr:

— Na megállj, mindján megértetem én veled!

Azt mondja egy cselédjének, hogy:

— Eridj csak, fogjál meg három libát!

Megfogott három libát. Három cselédet odarendelt, meg a cigány vót a negyedik. Azt mondja a nagyságos úr:

— Cigány! Mindenki fog egy libát magának!

Akkor csak a cigány kapta-fogta magát, mindján elkapott egyet. Két cseléd is fogott, de mán a harmadiknak nem jutott. Azt mondja:

— Na, ládd cigány! Gyertek elő! Fogtál egyet?

— Fogtam!

— Ez a kettő is fogott!

— Azs is!

— De ez a harmadik nem fogott!

— Hás mér nem igyekezett magának!

Így se tudta megértetni.

Ennyi vót.

A CIGÁNY MENT ÁT A JÉGEN

Halljátok, azt mondják, hogy mikor megtörténlik valami jó dolog valakivel, hát osztán most jól sikerült; hát sem embert, sem istent nem ismer, senkit. Hát ez is olyasformán vót, hogy a cigány ment keresztülfele egy nagy széles jegen. Mikor ment a cigány a jég közepén, egyet reccsen a jég. Felnéz az ég fele:

— Óh édes Jézusom, ha megsegítel engem, hogy átmegyek ezen a jegen, hát olyan egy nagy sál gyertyát vesek neked, mint egy nagy rúd!

Mikor közeledett a jég szélhő, azt mondja, kinyújtja a kisujját a cigány:

— Jó vóna neked olyan is, mint a kisujjam!

Akkor megént reccsen egyet a jég. Azt mondja:

— Óh édes Jézusom, hát teveled nem lehet még tréfálni se? Hát megvesem én!

Amikor átért a jegen, csak nem vette meg a cigány a nagy szál gyertyát.

A FUVAROS SZENT ANTALNÁL

Halljátok, vót egy szegény ember, két lovacsát megszerzett. Egyebe semmi se vót a szegény embernek. És ebbül éldegélt, fuvarozott ide-oda. De ellenben nagyon részeges vót az ember. A fuvarját, mint szokás mon-dás: Kisszekeres Nagyszekeres, mind megissza amit keres; hát ez is olyan-formán vót. Amit keresett, majdnem mind megitta, de valamennyit adott az asszonymnak is haza. És eccer csak beteg lett a lova. Megyen részegen hazafele, a templony előtt megyen, eszébe jutott, hogy:

— Bemegyek én a templomba, beszélék Szent Antallal, hátha meggyógyítja a lovamat!

Be is megy. Mikor bemegy, a pap meg ott rendezkedett az oltár há-tánál. Odané:z:

— Jaj istenem — azt mondja —, ez a részeg ember összetör most mindent!

Megyen Szent Antal szobrához, egy szép nagy szobor vót. Odamegy hozzá, azt mondja:

— Szent Antal! Mondané:z én neked valamit! Ha meggyógyítod a lo-vamat, adok neked tíz pengőt!

Ekkor elfordult, elment haza. Megyen hazafele. Igen, mikor kiment a templombul, akkor a pap hamar odament, hogyha vissza tanál jönni ez a részeg ember, hát ezt a nagy drága szobrot ledünti innt, micsoda kár lesz abbul! Levette a nagyot, odatett egy kicsit.

— Ha vissza is jön, ezt a kicsit ledünti, nem olyan nagy baj lesz!

Mikor hazamegy a részeg ember, azt mondja:

— Na hékám, hogy van a Linka?

— Hát jobban van, eszeget mán! Ivott egy kis vizet is!

— Na látod! Beszéltem Szent Antallal! Azt mondja, hogy tíz pen-gőért gyógyítja ki a lovamat! Hát adjál ide tíz pengőt, hadd vigyem meg neki!

— Na hát jó, hát itt van a tíz pengő, vidd meg neki!

Viszi is a fuvaros ember a tíz pengőt. Mikor bemegy a templonyajtón, odané:z a szoborho, azt mondja:

— Hát apád hun van? — a szobornak.

Azt mondja:

— Na, ha apád nincs itthun, neked elég lesz öt pengő is!

Öt pengőt meghagyott, azt is megitta. Megfelezték Szent Antallal a tíz pengőt.

ÉRETTSÉGIT A NÉGY SZÜRKE-NEK!

Halljátok, ezelőtt a nagy urak jómódjukban nem tudták, hogy mit csináljanak. Vót itt egy nagy gróf az országunkban, ezelőtt régen. Befoga-tott a kocsiba négy lovat, négy szürke lovat. Ment Franciaországba kocsi-val. Ahogy megyen egy gimnázium előtt, azt mondja a kocsisnak!

— Állj meg csak, János!

Megáll a János.

— Eridj csak — azt mondja —, itt van ezer forint. Kérjél nekem egy érettségit!

Bemegy a János, azt mondja:

— A gróf úr kér egy érettségit, itt van ezer forint!

Leül az igazgató, ír mindján egy érettségit. Odaadja Jánosnak. Viszki a gróf úrnak:

— Tessék gróf úr, itt van!

— Adták könnyen, János?

— Adták — azt mondja —, gróf úr!

— Na, itt van ezer forint — azt mondja —, eridj csak, hozzál magadnak is! Ha elmenyünk Franciaországba, ne legyél te sem utolsóbb, mint én!

Mikor bemegyen:

— Tessék igazgató úr nekem is adni egy érettségit!

Mindján leülnek, oszt írnak neki is egy érettségit. Mikor kimegyen:

— Na, megvan, János?

— Igenis, megvan, gróf úr!

— Adták könnyen?

— Adták!

— Na, itt van négyezer forint, eridj hozzál a szürkére is! A négy szürkére is!

Bemegy János, azt mondja az igazgatónak:

— Igazgató úr! A négy szürkére is tessék adni!

— Hát engedje meg barátom, szamarakra adunk, de lovakra mán nem adunk!

Addig vót.

AZ EDÉNYES ÉS AZ OKOS SZAMARA

Halljátok, az edényesnek vót egy szamara. Avval járt a vásárra, hordta az edényt össze-vissza. Oszt a vásárba lepakolja az edényt. Megköti a számárt a szekérhő. Megy egy juhász arrafele, az acél a kezébe, tapló, rá akar gyújtani. Azt mondja a juhász az edényesnek:

— Mondja, szabad ennek a számárnak sügni egyet?

— Hát — azt mondja; nem érkezett az edényes hátranézni, mert árulta az edényeket —, hát sügjon, mit bánom én!

Odahajol a juhász, a nagy égett taplót fülibe löki a számárnak. Mikor beleesett az égett tapló a fülibe a számárnak, a szamár hozzáfog, ugrál, vergődik ide-oda. Elszakította a kötőféket, összetáncolta a sok edényt, nem tudtak a számárral mit csinálni. Mikor kirázta mán az égett taplót a fülübül, megcsendesedett a szamár. Azt mondja az edényes, hogy:

— Hallja, bácsi! Hát mán nem bánom ezt a sok edényt, ha már össze is törte a szamár. Csak azt mondja meg, hogy mit sügött a fülibe?

— Hát megmondom, hallja! A nagynénjének most van a lakadalma Pesten, oszt azt járta el!

— Óh édes Jézusom — azt mondja —, de okos állat! — azt mondja.

— Hogy tudja, hogy a lakodalom most van a nagynénjének!

Eddig van.

Halljátok, ezelőtt régente a templomba padok nem vótak. Az öregemberek gubát vettek fel magukra és úgy mentek a templomba. Mikor a pap felment a prédikációs székbe, akkor az emberek leterítették a gubát, ráfeküdtek.

Egy alkalommal egy juhász is elment a templomba, húsvét éccakáján. Aztán a pap prédikálta, hogy ötezer ember összegyűlt Jézus idejébe és öt kenyérral jóltartotta az ötezer embert, még öt kosár morzsa meg is maradt. A juhász akkorára felébredt és elcsudálkozva magát (a mesélő itt egy nagyot füttyent). Azt mondja:

— Harangozó! Azt az embert azonnal letartóztatni!

A juhász mondja:

— Hát tisztelendő úr, hát miért?

— Azért, mert az isten igéjébe hogy mert belefüttyölni?

— Tisztelendő úr! Hát én nem az isten igéjébe füttyöltem bele!

— Hanem?

— Azt, hogy milyen nagy lehetett annak a kemencének a szája ahun az a nagy kenyér kijött!

Igy oszt megszabadult a juhász.

A KOMAASSZONY BORT ISZIK

Halljátok! Vót eccer egy ember, nagyon részeges vót a felesége. Hát osztán mán únta az ember, hogy minden nap részeg az asszony. Felvitte a templomba. Igen, azt mondta, hogy felfogadtatja vele, hogy ne igyon többet.

— Hát — azt mondja, hogy — hékám, én felfogadom, hogy nem iszok többet!

— Menjünk el a templomba az oltár elé, és ott az oltár előtt fogod felfogadni a pap előtt, hogy nem iszol többet!

Hát osztán muszáj vót az asszonynak elmenni a papho a templomba. Fel is fogadta.

A komája pedig messzi valami községbe lakott, elment nálla vendégségbe. Megkínálták ott, ugyi, mint vendéget evvel-avval, bort is tett fel a koma az asztalra. Két pohárt tett fel a koma az asztalra, a harmadikat nem tette fel, a komaasszonynak. Azt mondja:

— Komám, én nem iszok, ha a komaasszony nem iszik, én nem iszok egy cseppet se!

Azt mondja:

— Komám igyék, mert így meg úgy!

Azt mondja:

— Nem tudom megtenni sehogyse! Felfogadta a feleségem, hogy nem iszik.

— Hát mit csináljunk, hogy törjem fel? — mondja az asszony. — A fogadást nem töröm fel, a fogadást betartom!

— Hát — azt mondja a koma —, tudja mit? Én kitanáltam egyet!

— Na, mit?

Azt mondja:

— Ketten lefogjuk a komámasszonyt, egy meg beleönti a bort!
Azt mondja a komaasszony, hogy:
— Nem úgy, hékám! Hanem egy lefog, oszt kettő meg öntögeti be-
lémfele! (Nagy nevetés.)
Hát oszt így ivott a komaasszony bort.

A KONDÁS VACSORÁJA

Halljátok, ezelőtt a kondások sorkosztra jártak a tanyán. Egy öreg kondás vót, minden nap más-más helyen kosztolt. Hát osztán egy rest gazdasszonynál vót koszton. Délbe, hogy viszen enni, hát elkésett az ebéd-
del. Szalad kifelé. Hát a kondás, ahogy hajtott kifele, hát egy hídon kel-
lett neki átmenni. Osztán látja, hogy ott egy nagy csomó borsó el van
vetve. Mindjárt rá gondolt, azt mondja, hogy:

— Hó, ez meg jó lesz! Jövök visszafele, összeszedem. A kondás úgy
is ott lesz vacsorán, osztán összeszedem neki, megfőzöm, jó lesz vacso-
rára!

Mindenütt borsót főztek. De a kondás mán olyan öreg vót mint én,
nem vót egy csepp foga se. Hát oszt szegény úgy nyelte el a borsót
egészbe. Úgy is ment ki tülle, egészbe. Mikor áthajtotta a csürhét a hí-
don, hát ú mindig oda járt egy csomóra. Hát ott oszt az esső kimosta, meg
mi; szép tiszta vót. Mikor ment visszafele az asszony, össze is szedte a
borsót. Hazavitte, megfőzte, elibe teszi az öregnek. Jólakik az öreg.

— Na — azt mondja —, gazdasszony, sok borsót megettem mán, de
még ilyen jó ézút nem ettem. Nem tom, hun vette!

— Tudja hun? — azt mondja. — Mikor áthajtom a disznót a hídon,
hát ott vót egy nagy kosárral leöntve!

— Hej — azt mondja —, azt meg én sz... tam oda! (Nagy nevetés.)
Eddig vót.

A BIKATARTÁS

A harmincas évekbe elvállaltam a község két bikáját tartásra. Azt
mondták, hogy adjak be egy költségvetést. Be is adtam rendesen. Kiszá-
mítottam magamnak, hogy hogy tudok kijönni belőle. Ide is adtak kettőt
nekem megegyezett összegért. Azt mondták, hogy havonta fognak nekem
ezért fizetni, mindig ami ráesik. Letött egy hónap, mentem kérni a fize-
tést. Nem adtak, mert adóval tartoztom, hátralékkal. Na, vártam. A fele-
ségem mindig mondta:

— Eridj csak egy kis pénzért! A pujáknak kell venni ruhát, ezt-azt.
Hát kérjél egy kis pénzt!

Megyek, nem adnak. Harmadjára megént megyek. Azt mondja a fő-
jegyző nekem erre, mikor kértem, hogy:

— Hallja! Minden hijába, akár a falra hányja a borsót, vagy ezt a
szót!

Oszt mondom én erre:

— Főjegyző úr, rá fog ragadni a borsó a falra!

— Hát az mán nem!

— Hát az mán igen, főjegyző úr!

Egyet gondoltam, hazaszaladtam. A két kis suhanc fiamat előkaptam, mindegyiknek egy-egy villát a kezibe. A bikákat elbocsáttam és elválasztottam az egyiket a másiktól. Az egyik fiam elől ment, a másik közepén, és meg hátul. Kisértük a bikákat felfele a községházára. A láncot vittem a bika után. Mennek a bikák felfele, a községház fele bömbölve! A járókelő népek mind elstirultak az utcáról. Senki, egy lélek nem járt az úton, bevonultak mindenki a kapuból. Mikor behajtom a bikákat a községház udvarra, akkor bemegyek a községházába. Azt mondom a főjegyzőnek:

— Főjegyző úr, hát itt a bika, aztán tartsa, akinek kell! Én nem tartom tovább, hagyom is itt!

— Jaj lelkem, csak az istenre kérem, egy pár percet várják, míg a főbíró urat elhívom, felhivatom ide!

— Na, annyit még várok!

A bikák bömbölnek, ássák le magukat a földbe, a községházabeliek még az ablakra sem mernek nézni.

— Jaj istenem, mi lesz velünk?

Akkor én beviszem a láncot, lelököm, nagyot csörrent, még jobban megijedtek. Jön oszt felfele a főbíró úr.

— Főbíró úr kérem, ezt a bikákat azonnal intézze valahova tartásra, mert itt bömbölnek az udvaron, nem tudnak dolgozni a terembe!

Azt mondja erre a főbíró:

— Hát hova rendezzem én ezt a veszedelmes állatokat ilyen hirtelen?

Azt mondja a főjegyző, hogy:

— Hajtsa haza a bikákat, oszt jöjjön vissza, egy krajcárig kifizetem magát!

— Nem kell nekem, főjegyző úr! Amit felajánltam, azt oda adom az adóba, a többit tessék kiadni!

— Én mind egy krajcárig kiadom!

— Rendbe van!

Hazahajtom a bikákat. Ki is adta a főjegyző úr, kiadatta a fizetésemet egy krajcárig. Elmentem az adóügyi jegyzőhöz.

— Na, jegyző úr! Tessék, itt van az ötven pengő, amit felajánltam. Tessék nyugtázní!

Erre azt mondja a főjegyző:

— Sanyikám, semmit, mind-mind kiadni!

— De nekem kérem nem kell! Én amit felajánltam az adóba, én azt adok!

Oda is adtam.

*
*
*

Nagy Gábor által elmondott *tréfás dolgok* nem ismeretlenek, változatait többé-kevésbé más elbeszélők anyagában is megtalálhatjuk. Az alábbi, egyes trufákhoz írt jegyzetekben feltüntetem a gyűjtés idejét; jellem az Aarne—Thompson-féle²⁵ nemzetközi népmesekatalógus (röv. A—Th), vagy Berze Nagy²⁶ megfelelő típuszámát (röv. BN), illetve a Ko-

²⁵ Aarne—Thompson i. m.

²⁶ Berze Nagy János, Magyar népmesetípusok I—II. Pécs, 1957.

vács Agnes-féle készülő Magyar Népmesekatalógus (röv. MNK) típusjavaslatát, valamint a változatokra vonatkozó szakirodalmat. A trufák találó címeit minden esetben az adatközlő adta meg.

Egyéb rövidítések a következők: Ethn. = Ethnographia; Nyr. = Magyar Nyelvőr; V. A. = György Lajos, Világjáró anekdoták. Bp., 1938.; M. Ny. = Magyar Nyelvjárások, Debrecen.

Az egyszeri egyházfiak. 1958. márc. A—Th 1200 (a sóvetők) + A—Th 1201 (a vetés megkímélése). Változatok: Nyr. IX (1880). 281.; Nyr. XV (1886). 568—569.; Ethn. II (1891). 168.; Ethn. XXIII (1912). 106—107.; M. Ny. I (1951). 223—224. — E rátótiáda megértéséhez tudnunk kell, hogy a hallgatók között református vallásúak is voltak.

A cigány három libát vitt. 1957. dec. MNK 1561 IV (a cigány libát lop). E mesetípushoz közel áll: A—Th 1296 B. Változatok: Ethn. XL (1929). 97.; M. Ny. I (1951). 220—221.

A cigány ment át a jégen. 1957. dec. MNK 1561 VII (a cigány fogadalm). Vö. BN 1629* (cigány gyertyája). Változatok: Ethn. XL (1929). 105.; V. A. 334—338.; Kovács Agnes i. m. 160.

A fuvaros Szent Antalnál. 1957. dec. A—Th 1347*. E trufa magyar változatai ezideig nem ismeretesek, viszont közel állnak hozzá: BN 1476* (szent helyett beszélő sekrestyés) és MNK 1794 (az eleven szentszobor) jelzetű mesetípusok.

Érettségit a négy szürkének! 1957. dec.

Az edényes és az okos számára. 1957. dec.

A juhász a templomban. E három utóbbi anekdota változatait ezideig még nem ismerjük.

A komaasszony bort iszik. 1958. márc. MNK 1561 XI (etetik a cigányt). Változatok: Ethn. XL (1929). 86.

A kondás vacsorája. 1957. dec. BN 1349 XXI.; MNK 1306 I* (a kókai lencse). Változatok: Nyr. XXIII (1849). 237.; Kálmány Lajos, Koszorúk az Alföld vad virágaiból II. Arad, 1878. 178—180.; Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok II. Pécs, 1940. 594—595.

A bikatartás. Megtörtént esemény, „igaz történet”, mely a hosszú évek során kiszíneződött.

Erdész Sándor

„EVENING-MAKING” IN WINTER IN A VILLAGE OF THE NYIRSÉG

To the emergence of groups telling tales *resp.* listening to tales there was always wanted that a few tale-tellers — or a single one at least — were present and participating in them. From the newer tale-telling collectives disappear the outstanding tale-tellers and the fairy-tales with more and more. The part of these great tale-tellers will be assumed by jokers telling — instead of fairy-tales — popular stories, anecdotes, larks, and hoaxes. [The latter three ones on their common popular name in Hungary: *trufa-s* (pron.: *troofa*.)]

The village Kállósemjén is in the middle of the Nyírség (county

Szabolcs). It does not show any essential difference in comparison with the other villages in its neighbourhood.

The old occasions to tale-telling were attached to tobacco work more than anything else. The *stitching* (i. e. of the leaves) and especially the *bundling* wasn't realizable but with tale-telling. Of the traditional work with fun, the spinning ("fonó", "fonóka"), there is nothing more alive but its memory; as late as the end of the 30-es even the last distaff went by the board, up to its loft... There are, however, other gatherings too, which form integral part of social life in village. In winter, when men hardly ever have to do anything else than to chop wood, to tend the animals and — by and by — to repair tools and implements, when even women are not busy but at home, this is the time when people don't retire for the night together with the setting sun, but come together today at this tomorrow at that family, acquaintances, kinsfolk, to entertain one another by chatting, singing, and tale- or story-telling. The name of these turn-outs without work is: "estézés" i.e. (about) *evening-making*. The scene of evening-making is always changing but the participants are almost always the same. The evening-makers detach themselves generally by streets, parts of street as well as their social strata — yet, in the same time, there is a formation of group among them also by age.

In the evening-making circle we were observing for years and years it never came to any telling fairy-tales; all the more there were trufas and other droll stories followed by one another. Besides funny tales and obscene yarns there were personal experiences told too, as well as adventures happened to the fabulist himself. By nobody were these fabulists — more exactly: entertainers! — taken for tale-tellers, even by themselves not; this circle of eveningmakers was in effect neither more nor less than a collective of trufa-tellers and trufa-listeners.

The members of it: simple farmers; and as to vein of narrating none of them was superior to the rest. To evening-making go the men — in the amusement, however, are also the female members of the host's family present. In the beginning, talk runs on life at one time, problems of farming and living, and it isn't but at the end, when tone already elates, that jesting edges a word. It's very informative that every man has some trufa-stories of his own, which, even several times a winter, will be delivered on the occasion of evening-makings. The heart of the droll stories — as they call them: „true stories” — really has its root in fact that is in deeds and happenings occurred here or there once. Just these real elements are in steady polishing by that much renewal — in order to be formed to some kind of popular short stories — that very kind of trufa... — after all.

Of the material of a farmer trufa-teller — *Gábor Nagy* (1894—1960) — there are 30 stories taped now. Neither with his knowledge nor with his trufa-performing did he excel among his mates. Publishing ten selected stories of his *repertoire* we should like to throw light on matter and essence of the evening-making circles.

S. Erdész

A NAGYPÉNTÉKI ÉS HŰSVÉTI TÁPLÁLKOZÁS A BEREGI TISZAHÁTON

Az első világháború után Bereg megyének csak a legdélibb járása, a tiszaháti járás maradt az országhatáron belül. Ez időtől kezdve a tiszaháti járás, mint apró falvakból álló határmenti terület, nem tudott az ország gazdasági és szellemi vérkeringésébe bekapcsolódni. Beregszász volt az a csatorna, amelyen a polgárosultabb életforma elemei a Tiszahát kis falvaiba beszivárogtak. E csekély forrás elapadása azt eredményezte, hogy a falvak gazdasági és szellemi élete elmaradt az ország egyéb területeinek fejlődésétől. A modern technika vívmányai (villany, rádió, vasút stb.), melyek csökkenthették volna e lemaradási távolságot, még a legutóbbi évtizedben is csak részben jutottak el a Tiszahátra. Mind ez nem akadályozhatta meg a hagyományos paraszti életforma felbomlását, csak fékezhetette e bomlási folyamat ütemét. A továbbiakban megkísérlem ezt az átalakulási folyamatot megragadni, a paraszti életforma egy jelenségén belül.

A Tiszahát vizsgált falvaiban¹ a lakosság zömét középparasztok alkotják. A falu hagyományosan élő társadalmában, a bőjti és ünnepi táplálkozást tekintve, azonban négy nagyobb csoport tapintható ki; Az I. rétegbe tartoznak azok, akik hagyományosan élnek, de elsősorban nem paraszti munkával foglalkoznak. A paraszti munka legfeljebb csak kiegészítő foglalkozásuk. E réteg zömét a falusi iparosok alkotják. Másutt különösen az Alföldön ezt a csoportot nem szokták a hagyományosan élők közé számítani, de a Tiszaháton nem voltak olyan távol a falu paraszti lakosságától. Nagyjából maguk is falubeliek voltak vagy a szomszéd falvakból származtak, s nagyjából hasonló szokásokban nőttek fel.² A II. rétegbe a módos parasztok tartoznak. Földjük nagysága meghaladja a

¹ Gulács, Tivadar, Jánd és a Szatmár megyei részen fekvő Kisar falvak 1958—60-ban gyűjtött anyagát dolgozom fel.

² 1920-ban Gulács 1367 főnyi lakosságának kb. 83⁰/₀-a foglalkozott mezőgazdasággal (1149 fő), iparral, kereskedelemmel 8,8⁰/₀ (124 fő). Tivadar 286 főnyi lakosságának ilyen jellegű megoszlása, elől tüntetve fel a mezőgazdaságban dolgozókat, 242 fő (87⁰/₀), 32 fő (10⁰/₀). Jánd: 929 lakos, ebből 792 fő (88⁰/₀), 120 fő (12⁰/₀). Kisar: 947 lakos, ebből 833 fő (88⁰/₀), 93 fő (9⁰/₀). Lásd az 1920-as népszámlálás adatait, Bp. 1925. 1935-ben Gulácson, Tivadaron, Jándon és Kisarban a lakosság legnagyobb része 0—5 kh-on gazdálkodott, egy másik nagyobb csoport, az előbbinél jelentősen kevesebb számmal 11—13 kh-on, hivatalos adatok szerint, ezek az 5—50 kh-as csoportba tartoztak. Lásd: Magyarország földbirtokviszonyai 1935-ben. Bp. 1936. 1949-ben az 0—1 kh-on dolgozók száma minimálisra csökkent, megnövekedett, majdnem kétszeresére az 1—10 kh-on dolgozók száma. A 10—25 kh-on dolgozók száma nagyjából nem változott 1935-höz viszonyítva. A négy községben 1949-ben a lakosság 6—12⁰/₀-a dolgozott bányában, iparban. Lásd: Az 1949-es népszámlálás adatai 8. k., Bp. 1950.

család munkaerejét és ezért cselédek, napszámosok munkáját is igénybe veszik. A III. rétegbe tartoznak azok, akik földjüket családjuk munkaerejével, bérmunkások segítségével nélkül művelik meg, vagy nincstelenül, napszámosként, cselédként dolgoznak nagyobb gazdánál. A 2—3 kh-as parasztek és a nincstelenek között anyagilag szinte lényegtelen a különbség a továbbiak szempontjából. A 2—3 kh-as parasztek sem tudta el-tartani a föld, maguk is bérmunkára kényszerültek. A IV. rétegbe a falun kívül, a cigánytelepen élő cigányok tartoznak. A cigányokat általában csak etnikai csoportként kezelik, de a böjti és ünnepi táplálkozás szempontjából etnikai különállásuk lényegtelen. Itt inkább társadalmi csoportnak kell tekintenünk. Ők a falu kivetett páriái, akik anyagilag jóval a nincstelen parasztek rétege alatt állanak. A faluval csak az utóbbi 8—10 évben kerültek szorosabb kapcsolatba.³

A Tiszahátat etnikailag meglehetősen egységes, református magyarok lakják.⁴ A tiszaháti falvakba beszivárgott gyér számú görögkatolikus ukránság teljesen elmagyarosodott, szokásaiban hasonult a faluközösséghez. Ma idegen eredetére csak vallása, illetve neve enged következtetni. A faluban élő cigányok református vallásúak. A falunak ez a vallási egysége a nagypénteki böjt és a húsvéti ünnepi táplálkozás vizsgálatánál megkönnyíti a feladatot. Valláshoz szorosan kapcsolódó szokásokról lévén szó, a közösségben azonos elvek érvényesülnek, de ezek az elvek a társadalom különböző rétegeinél különbözőképpen valósulnak meg.

A reformátusoknak az egyetlen böjtiük nagypéntek.⁵ A Tiszaháton ekkor elvileg a teljes böjt tartása a helyes. Nagypénteken sem enni, sem inni nem szabad. Az első világháború előtt a teljes böjt tartása gyakoribb volt, főként az idősebb asszonyoknál, noha kollektíve teljes böjtöt sohasem tartottak. Ha férfi teljes böjtöt tartott, nem is dohányozhatott. Teljes böjt tartására már ekkor is csak a „nagyon vallásos emberek vállalkoztak”. Ilyen főleg a II. és III. rétegnél akadt. Az I. és a IV. rétegnél teljes böjt tartása ritkaság számba ment. A két világháború között már a szegény és módos parasztek is *megbámulták* azt, aki teljes böjtöt tartott. Az ilyen esetleges volt és csak az vállalkozott rá, akinek „nagy megbánnivalója volt vagy imádkozott valakiért”.⁶ A második világháború után csak elvétve tart egy-két vallásos asszony teljes böjtöt.

Tiszaháti fogalmak szerint böjtöl az is, aki úgynevezett böjtös ételleket eszik. A böjtös ételek eredeti lényege a zsírtalanság és hústalanság. Idők folyamán azonban ezt mind kevesebben vették figyelembe, csupán arra törekedtek, hogy a hagyományos ételleket főzzék meg.

Az első világháború előtt a III. rétegnél általános volt a *cibere*

³ A továbbiakban, az egyes rétegekre a könnyebbség kedvéért a megfelelő római számon hivatkozom.

⁴ Lásd. *Dvorzsák J.*, A községek beosztása anyakönyvi hivatalokhoz. Bp. é. n.

⁵ A református egyház böjtöt hivatalosan nem ír elő, de a nép úgy tudja, hogy ez vallási előírás, a reformátusok egyetlen böjti napja. Ezt az elképzelést a falusi papok maguk is elfogadják, és betartják. Az őrségi reformátusok nagypénteken kívül karácsony szombatján is böjtöt tartanak. — *Kardos L.*, Az Őrség népi táplálkozása. Bp. 1943. 240.

⁶ Nem vesszük figyelembe a *rábütölést*, amikor valaki azért tart szigorú böjtöt, hogy haragosát az átká megfogja.

(*korpacibere*, ritkábban *kásás cibere*).⁷ Az I. és II. réteg már ekkor is csak kásás ciberét evett, az egyszerű, hígabb korpaciberét nem igen készíteték. A különböző cibere leveseket egyébként hétköznapiokon minden család étrendjében megtalálhatjuk még 1945 után is. A különbség csak az volt, hogy az I. és II. réteg, vagyonsabb lévén, mindig másik fogást is készítetett, míg a III. és IV. rétegnél többnyire egyedüli étel volt. A ciberéhez tartozó böjti étel a *bobájka* volt.⁸ Nagypénteken a kettőt együtt tálalták. Az I. réteg a bobájkát jól zsírozva, túróval, tejföllel vagy ritkábban mákkal ette, már 1920 előtt is, de szórványosan a II. rétegnél is megtalálhatjuk ennek az egyébként eléggé száraz böjti ételnek a zsírozását. Náluk a bőséges zsírral való ízesítés csak az 1920-as években válik általánossá. A III. rétegnél csak a második világháború éveiben következik be ez a változás. Ez az étel még 1945 előtt eltűnt a falu böjti étrendjéből. A mindennapi étrendben ez az étel sohasem szerepelt, úgy tartották, hogy költséges és sok a baj vele.

A cibere és bobájka mellett általánosan fogyasztott böjti étel volt már 1920 előtt is az együtt terítékre kerülő *szilvásétel* és *diós*, ritkábban *a mákos laska*.⁹ A szilvásétel készítmódja idők folyamán mitsem változott, de a dióslaskát a III. réteg egészen az 1950-es évekig zsírtalanul tálalta. „Elég rá annyi zsír, amennyi a dióba van” — mondják Gulácson. Az I. réteg az első világháború előtt is bőségesen zsírozta a bobájkához hasonlóan. A II. rétegnél ez csak a két világháború között válhatott általánossá. Megfigyelhetjük, hogy az I. réteg a két egymás mellett élő böjti étel közül már 1920 előtt is az utóbbit választotta. Ezt tartalmasabbnak, ízletesebbnek tartották, bár, mint korábban már elmondtam, a ciberét és a bobájkát is készítették. A faluban élő görögkatolikusok, noha a falu szokásait mindenben követték és szokásaikban hasonultak a falu népéhez, e két összetartozó böjti ételt, a szilvásételt és dióslaskát nem vették fel étrendjükbe, mert ezt a református vallással összefüggő egyházi szokásnak tekintették. Ma azonban ők is szilvásételt készítenek nagypénteken.

Nagypénteken az egyszerű, zsírtalan ételek egész sorát fogyasztják ma is vallásosabb házaknál. Van aki kizárólag *pucérkenyeret*, *sültkolompért* eszik, s ezen böjttől.¹⁰ Nagypénteki csemegének számít a *bagolytüdő* (aszalt alma), *aszaltszilva* dióval, főtt *szemes tengeri*, *patti* vagy *pattogatott tengeri*.¹¹ A gyerekek kedvenc eledele a *pászka*, melyet ma is sütnek meg a tűzhely *plattján* a laskának gyúrt tészta lekanyarított darabjából. Régebben a gyerekek csapatostól jártak nagypénteken a Tisza holt ágának nádasába vadkacsatojást gyűjteni. Ezt ott nyersen fogyasztották el.¹²

⁷ *Kásás cibere*: a leforrázóított korpa levébe, a *korpaciberébe*, köleskását szórnak. A *ciberének* a Tiszaháton a Szamosháthoz hasonlóan más jelentése is van: 1. „A még híg, jól meg nem főzött lekvár”, 2. „híg lévé főzött szilva vagy som habarva”. — Csűry B., Szamosháti szótár. Bp. 1935. I. 123.

⁸ A bobájkát, mely kenyértésztából sültött, majd leforrázóított, *öntött perez*, az egész országban karácsonyi ételként tartják számon. A Tiszaháton karácsonyon kívül nagypénteken is fogyasztják.

⁹ A *szilvásétel*: habarással készült édes aszaltszilva leves.

¹⁰ *Pucérkenyér*: üres kenyér, melyet legfeljebb sóznak.

¹¹ *Főtt szemes tengeri*: vízben főzött száraz tengeri, melyet sózva vagy cukrozva esznek.

¹² Ma már csak a cigányok szednek vadkacsatojást nagypénteken és az azt megelőző napokban, mert nagypéntek után a tojás már *megkotlósodik*.

A nagypénteki étrend alakulását a vélt vallási előírásoktól való eltávolodás jellemzi. A böjti étkezés lényege, a zsirtalanság és hústalanság követelménye elenyészik és a régi ételeknek csak a formája marad meg. A két egymás mellett élő böjti étel (cibere, bobájka és a szilvásétel diós-laska) közül az ekkor már ízletesebbnek tartott maradt meg. Érdekes megemlíteni e változással kapcsolatban, hogyan kezdett elterjedni egy panyolai asszony által behozott szokás. Panyolán estig böjt van, de este kolbászt esznek, hogy a *csúszó* (vízisikló) egész esztendőben ne csipje meg őket. Ez az asszony Kisarba ment férjhez, de falujának szokását Kisarban is megtartották. Noha igen régen, (40 éve), gyakorolja e magával hozott szokást, szomszédai csak a legutóbbi időben, a böjti szokások meglazulásakor vették ezt át. Korábban véteknak tartották a kolbász elfogyasztását nagypénteken. A böjti szokások megváltozása, a böjti ételek alakulásának üteme nem volt azonos a falusi társadalom egyes rétegeinél. Ezt az átalakulási folyamatot táblázatba foglalva jól szemlélhetjük (1. táblázat).

A húsvéti étkezést a nagypéntekivel ellentétben a zsírban és húsban való bővelkedés jellemzi. Míg az előzőt a vallás nagymértékben szabályozza, addig az utóbbinál csak annyi szerepet játszik, hogy a vallásosabb emberek úrvacsora előtt nem vesznek magukhoz ételt és italt. Ez a szokás ma csupán a legvallásosabbak gyakorlatában él. Sokkal nagyobb szerepe van itt a hagyományoknak, amely megőriz bizonyos elemeket és a vele ellentétes egyéni hivalkodásnak, individuális törekvésnek, mely társadalmi gyökerekből fakad és az ünnepi étrend új elemekkel való gazdagodását eredményezi.¹³ E két ellentétes tendencia alakította és színezte a húsvéti étkezést, mely csak néhány vonásában tér el más ünnepek étkezésétől.

Úrvacsora után az istentisztelet végeztével otthon vagy a rokonoknál pálinkával köszöntenek ünnepet és *harapnak rá valamit* (sonkát, kalácsot, pogácsát, tésztát stb.). Fő hangsúly a húsvét vasárnapi ebéden van, amelynek lényege sok hús, sok ital. A fő étkezés legfontosabb és általános étrendje minden rétegnél azonos maradt az idők folyamán: *csigaleves* (baromfiból), *töltöttkáposzta*, *főtt hús*. A cigányok, ha erre módjuk volt, szintén ezt készítették, de náluk étrendről csak az utóbbi tíz évben, ha beszélhetünk.¹⁴ A baromfit az első világháború előtt szinte általánosan főtt húsként fogyasztották. A baromfi nagyarányú sütését, s főleg sültként való fogyasztását a két világháború között vette át a falu azoktól a családoktól, akiknek tagjai a városban vagy uraságnál szolgáltak. A baromfi sütése ünnepi alkalmakkor társadalmi különbség nélkül, lassan terjedt el a Tiszaháton az ezt meghonosító családok révén. Az aratóknak, a munkában segítőknek mindig igyekeztek hétköznap is jó ételt főzni. A baromfit általában ilyenkor is levesnek főzték meg, és nem sütötték. Ugyancsak az úri konyhából szállt alá a két világháború között a mártások divatja. A mártásokat azonban külön tál ételként szolgálják fel és nem a hússal és a *kolompérral* együtt. Ebben az esetben inkább a III. réteg tekinthető

¹³ Ezt a gondolatot részletesebben kifejti és igazolja cikkében *Morvay J.*, Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében: *Ethn.* LXI (1950). 148—169. — *Cs. Pócs É.*, Etel és étkezés a magyar néphitben és népszokásban: *NE* XLIII (1961). 31—53. — *Kisbán E.*, A népi táplálkozás alakulásának problémái: *Műveltség és Hagomány.* V. 189—201.

¹⁴ Különösen a tivadari cigányok élnek jobb anyagi viszonyok között. A tivadari tsz-ben dolgoznak, ahonnan rendszeres fizetést kapnak.

1. TÁBLÁZAT

	1900—1920	1920—1945	1945—1959
I.	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska bő zsírral kásás cibere bobájka bő zsírral pattogatott tengeri bagolytüdő aszalt szilva dióval pászka	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska bő zsírral pattogatott tengeri aszalt szilva dióval pászka szeszes ital	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska bő zsírral pattogatott tengeri aszalt szilva dióval pászka szeszes ital
II.	teljes böjt gyakoribb szilvás étel dióslaska kásás cibere bobájka pucérkenyér sült krumpli pattogatott tengeri aszalt szilva dióval bagolytüdő szemes tengeri pászka	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska bő zsírral kásás cibere bobájka bő zsírral pattogatott tengeri aszalt szilva dióval bagolytüdő szemes tengeri pászka	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska bő zsírral pattogatott tengeri aszalt szilva dióval pászka szeszes ital
III.	teljes böjt gyakoribb korpacibere bobájka szilvás étel dióslaska kásás cibere pucérkenyér sült krumpli pattogatott tengeri aszalt szilva dióval szemes tengeri pászka vadkacsa tojás	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska korpacibere kásás cibere pucérkenyér sült krumpli pattogatott tengeri aszalt szilva dióval szemes tengeri pászka vadkacsa tojás	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska zsírral pattogatott tengeri bagolytüdő szilva dióval szemes tengeri pászka pucérkenyér sült krumpli szeszes ital
IV.	teljes böjt nincs amit a faluból kaptak pucérkenyér sült krumpli aszalt szilva vadkacsa tojás pattogatott tengeri	teljes böjt nincs amit a faluból kaptak pucérkenyér sült krumpli aszalt szilva dióval vadkacsa tojás pattogatott tengeri	teljes böjt nincs szilvás étel dióslaska zsírral sült krumpli aszalt szilva pattogatott tengeri amit a faluból kaptak vadkacsa tojás

kezdeményezőnek, mivel a cselédek elsősorban közülük kerültek ki.¹⁵ Mivel egyik faluban sem lehet disznó vagy marha húst kapni, csak a baromfi szerepel az ünnepi étrendben. Akik bent járnak a városban vagy nagyobb helyen, azok elvétele hoznak széki húst is. Ez azonban igen kis jelentőségű az ünnepi étkezés szempontjából.

Lényegesebb és társadalmi rétegenként is különböző fejlődést a tésztafélék alakulásánál figyelhetünk meg. Az első világháború előtti időkben még az I. rétegnél is a fánk és kalácsfélék alkották az ünnepi tészták zömét.¹⁶ A kalácsok tölteléke között azonban náluk már nem szerepelt ekkor sem a szilvalekvár és a káposzta. Ugyanakkor megjelentek bizonyos sütemények és kezdetleges tortaszerű készítmények.¹⁷ Ilyen volt az édes palacsintatésztából készült *gombafánk*, *töltött ostya*, és a *pergelt torta*.¹⁸ Ezek a tészták a II—IV. rétegnél ismeretlenek voltak és sohasem terjedtek el. Valószínű azért, mert az I. réteg konyháján is csak rövid ideig készültek, ahonnan a porlós tészták, ízletesebb tortafélék kiszorították. A II. réteg 1920-as évek közepén és végén átveszi az I. rétegnél már 1920 körül uralkodóvá vált torataféléket és süteményeket. Az új tésztafajták a *köttesek* rovására terjeszkedtek, azokat mindig jobban visszaszorították, úgyhogy az 1930-as évek közepén nagyobb ünnepek alkalmával teljesen hiányoznak a kelt tészták e két réteg asztaláról. A III-nál a tészta és tortafélék csak 1950 után uralkodtak el, s váltak kizárólagossá, noha szórványosan már 1945 előtt is készítettek kezdetlegesebb süteményeket. A kürtősfánkot, mely a legkedveltebb kelt tészta volt, 1955/56 körül már közülük is csak nagyon kevesen sütötték.¹⁹ A csöröge és fánk készítése húsvétkor csak igen ritka helyen, elvétele található meg napjainkban.²⁰ Természetesen kisebb ünnepeken, vasárnaponként ha tésztát sütnék, még ma is a *kötteseké* a szó. A sült tészták, torták sok bajjal járnak és költségesek.

A tortákat kezdetben nem piskóta tésztából, hanem *szalagáriával* (salakáli) felfújt lapokból sütötték és cukros vajjal, vajjas lekvárral töltötték meg. A III. rétegnél az ilyen módon készült torta ma is igen gyakori. A falun készült torták, sütemények, különösen a III. rétegnél, nehezbélűek, kevésbé ízletesek. Ha ezeket a tésztákat a csöröge vagy a fánk tésztája

¹⁵ *Morvay J.* 1950. 167. — Az általa vizsgált Boldva völgyi falvakban is hasonló a tendencia.

¹⁶ *Fánk*: tejjel, nullásliszttel gyúrt, édes kelesztett tészta, melyet zsírban vagy olajban pirosra sütnék. *Körtefánk*: tulajdonképpen a fánktól csak alakra különbözik. Körte alakúra szaggatják. *Kürtősfánk*: a kelt tésztát egy kb. 15 cm átmérőjű, 60 cm hosszú fahengerre tekerik és nyílt tűzhelyen, lassú lángon (parazson) pirosra sűtik, miközben tejeles zsírral kenetik, hogy meg ne kapja a tűz. *Csöröge*: tejjel és tojással gyúrt édes, nyújtott tészta, melyet különböző alakúra formálnak és forró zsírban vagy olajban sütnék meg. Rendszerint vaníliás cukorral hintik meg.

¹⁷ *Sütemények*: úgynevezett porlós tészták, amelyeket zsírral gyúrnak be és tep-siben sütnék. Közéjük tartoznak a pogácsafélék is. A kezdetlegesebb sütemények azonban a köttesek és sült tészták között állanak. Ilyen a *gombafánk*: a merőkanál alakú, alul behorpasztott *gombafánksütőt* palacsinta tésztába, majd forró zsírba mártják, ahol a könnyű tészta magától leválik.

¹⁸ *Töltött ostya*: palacsinta tésztából fedeles, serpenyőszerű *ostyasütőben* sült tészta, melyet égetett cukros és diós töltelékkel töltöttek. — *Pergelt torta*: az apróra vágott mandulát meleg vízben puhítják és olvasztott cukorba teszik. Az egészet vizes kendőre borítják és kézzel torta alakúra *nyommogják*.

¹⁹ A kürtősfánk eltűnése és a tűzhelyforma között csak nagyon gyenge kapcsolat tételezhető fel. Sokkal inkább a kürtősfánk kelt tészta volta döntő. Együtt tűnt el az ünnepi étrendből az olyan kelt tésztákkal, amelyek nem teszik szükségessé a nyílt tűz-

mellé állítjuk, azonnal szembetűnik, hogy ezek béle könnyű és foszlós. Valószínű itt a kellő gyakorlat, a kialakult hagyományok hiánya okozza a különbséget. Az I. és II. rétegnél, akik már régebben készítenek ilyen ételeket, sokkal könnyebb, foszlósabb béléket sütnek, mint a III. és IV. réteg asszonyai.

Italoknál az *almabor*, — melyet külön erre a célra eltett almából sajtoltak, — egészen az 1930-as évekig kedvelt ital volt a bor és a pálinka mellett. Valószínűleg a bor hiánya és drágasága miatt maradhatott fenn ilyen sokáig ez az egyszerű házikészítésű ital.²¹ Sört csak az I. és IV. réteg fogyaszt háznál ünnepeken.

A húsvét második napján feltalalt délebed, az első napi ebéd maradékból kerül ki. Hagyományos és egyaránt minden rétegnél azonos étrendje van, — a cigányoknál csak az 1950-es évek közepétől —, a húsvét hétfői reggelinek. Ez századunkban semmit sem változott: *főtt sódar* (sonka), főtt tojás, kolbász, kalács. A húsvéti étrendnek ez a leghagyományosabb, országszerte is egységet mutató része. A katolikus vidékek étkezési rendjében szereplő húsvéti bárány a falu lakosai előtt ismeretlen. A századeleji juhászok húsvéti ételei között azonban szerepelt.

A *locsolódó* legény megkínálása szoros kapcsolatban van a tésztafélék változásával. Amíg a kelt tészták uralkodtak, a legényt csak egy pohár pálinkával kínálták meg. A legény tésztával való megkínálása csak a sütemények és torták elterjedésekor vált szokássá.

Összefoglalva a húsvéti étrend alakulását korszakonként az egyes rétegeknél, megállapíthatjuk, hogy a nagypénteki böjtös ételekhez hasonlóan itt is jelentős változás ment végbe (2. táblázat). Ez a változás elsősorban a tésztaféléknél mutatható ki. Az ünnepi étrendnek ez a része azért változóbb, mert az individuális tendencia itt érvényesülhet leginkább. A vendégek előtt a tészták újféleségével, sokféleségével lehet leginkább kitűnni. A falusi értelmiséggel, városi polgársággal elsősorban az I. réteg érintkezett és így az „úri” konyha készítményeit ők közvetíthették elsősorban a falu egyéb rétegeihez. A húsvéti étrend másik része, az ebéd és a húsvét hétfői reggeli lényegében ugyanaz maradt. Az individuális törekvés itt nem játszott különösebb szerepet, ugyanakkor a rendelkezésre álló nyersanyag is ugyanaz maradt. Megfigyelhető azonban a sülték és már-

helyen való sütést. A tűzhelyek a húszas években ugyanis jelentősen nem változtak. Mindenütt az ún. *csikóspór* vagy beépített vastűzhely uralkodott a Tiszaháton. A szabadban ugyanakkor továbbra is megmaradt a kemence, mely a kenyérsütés miatt a mai napig minden háznál megtalálható, s a káttan, amely máig a lekvárfőzés céljára szolgál. A szabadban álló „kemence szája előtt van a nyári főzőhelynek használt *dőnc*”, ahol vasháromlábban főztek. Ez a hely a kürtősfánk sütésére is alkalmas. Lásd: *Ebner S.*, Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében: NÉ XXIII (1931). 6—27. — Tűzhelytípusokhoz: *Kiss L.*, A Rétköz régi tűzhelyei: NÉ XXIV (1932). 1—10. és Földházak Szabolcs vármegyében: NÉ XXVIII (1936). 72—91. — *Bátiky Zs.*, Magyar tűzhelyek és háztípusok: NÉ XXII (1930). 113—137. — *Viski K.*, Székelv tűzhelyek: NÉ XXIII (1931). 16—27. — *Kovács L.*, Adatok Tiszacsege néprajzához: NÉ XXVII (1935). 99—103. — *Nyárády M.*, Szabolcs vármegye vázlatos tárgyi néprajza. Bp. én.

²⁰ Ma kizárólag kelt tésztát nagyobb ünnepeken senki sem süt. Mindig süteményekkel, tortákkal együtt készítik a legszegényebbek is. Vendégnek ilyenkor sohasem adnak kelt tésztát.

²¹ A Tiszaháton ma is számtalan műbort készítenek, de ezeket élesztővel és cukorral erjesztik. Többnyire városi műbor receptek szerint készülnek.

tások megjelenése, mely főként a III. réteg közvetítésével terjedt el. Ebben az esetben azonban, bár szintén a polgári konyha hatásáról kell számot adnunk, az elterjedés nem rétegről-rétegre történt, hanem az egész faluban társadalmi különbség nélkül vették át az új ételeket.

A táblázatok tanulsága szerint az I. réteg már az első világháború előtt is láthatóan kevésbé ragaszkodott az általános böjti szokásokhoz (zsírral főztek). A II. réteg az elsőt néhány évvel később követte. Nálunk lényegesebb változás az étrendben csak az 1920-as évek közepén történt. Ekkor jutottak el nagyjából arra a fokra, a böjti étrendet tekintve, ahol az I. réteg az első világháború idején állott. A III. réteg pedig csak 1945 után érte el a II. réteg két világháború közötti szintjét. A cigányok étkezési rendjéről kizárólag azóta beszélhetünk, amióta viszonylag jobb anyagi helyzetbe kerültek és nem csupán a faluban összegyűjtött táplálékot fogyasztják ünnepeken. Természetesen ez a fejlődés számtalan áttétellel valósult meg, s az egyes időszakok közötti rokonság csak nagy vonásokban, lényegüket tekintve igaz.

Hagyományosan élő rétegekről lévén szó, a falu szokásainak, betartása ezekre a rétegekre egyaránt kötelező volt. A hagyományokhoz leglazább szálakkal mégis az I. réteg kapcsolódott. Ez a csoport már foglalkozása miatt is elkülönült a falu paraszti lakosságától és életigényei a falusi értelmiség és városi polgárság életigényeihez közeledett. A szakképzettség tudata, a foglalkozásbeli különbség és a foglalkozásukkal együttjáró utaztatások során szerzett tapasztalatok jogossá is tették ezt a vágyat. Az adott lehetőségek között megkísérelték elhatárolni magukat bizonyos tekintetben attól a paraszti közösségtől, amelybe maguk is tartoztak.²² Ez a törekvés tükröződik az ünnepi és böjti táplálkozásban is. Bizonyos dolgokat csak formailag igyekeznek megőrizni (böjtös ételek készítése), de más tartalommal töltik meg (zsírral főznek). A látszat megőrzése ekkor még szükséges az elevebb, rájuk is vonatkozó hagyományok miatt. A II. réteg számára ezek a kötöttségek nem voltak terhesek, hiszen ezek a paraszti élet velejárói voltak. Ugyanakkor mély szakadék választotta el őket, mint parasztokat, a falusi értelmiségtől is. Az újabb életigény csak akkor támadt fel e rétegben, amikor az anyagilag sokkal alacsonyabb szintű I. réteg már előre lépett és közöttük bizonyos távolság keletkezett. Ezért időben bizonyos lemaradás figyelhető meg a II. rétegnél. Az I. réteg volt a kezdeményező, de a II. nagyobb anyagi lehetőségeinél fogva csakhamar utolérte, sőt az ételek bőségét tekintve el is hagyta. E lépés megtételéhez, elsősorban a kötöttebb böjti étrend esetében, nagy lökést adott az első világháború, amely az addigi erkölcsi rendet nagymértékben meglazította.

A III. réteg csak hosszabb idő múlva tudott arra a szintre eljutni, ahol az I. és II. réteg a két világháború között állott. Ennek fő oka az alacsony gazdasági szint és a polgárosultabb rétegektől való nagy távolság. Az I. és

²² Néhány példa erre a törekvésre vonatkozóan: A századfordulót követő években az I. réteg nagypénteken lejárt a Tiszára mosakodni betegség ellen. Maguk ennek a szokásnak a hatásában már egyáltalán nem hittek és ezért ezt az alkalmat szalonna sütéssel és borozgatással kötötték össze, a paraszti lakosságtól eltérően. — A századfordulón a téli viselet az ellenzós, lábhoz tapadó, posztó nadrág, a nyári viselet a gatyá volt. A gatyát legelőször az I. réteg hagyta el, olyan módon, hogy nyáron is megtartotta a téli viseletet s csak később, az első világháború után vette fel a városi nadrágtípusokat.

2. TÁBLÁZAT

	1900—1920	1920—1945	1945—1959
I.	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos kalács kürtősfánk gombafánk töltött ostya pergelt torta csöröge, fánk pálinka almabor bor</p>	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta mártás, sült hús sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos kalács</p> <p>sütemények, szalakális torták, piskóta torták pálinka bor almabor</p>	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta mártás, sült hús sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos kalács</p> <p>sütemények, piskóta torták pálinka bor sör</p>
II.	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta</p> <p>sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos szilvalekváros, káposztás kalács kürtősfánk csöröge, fánk</p> <p>pálinka almabor bor</p>	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta mártás, sült hús sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos kalács</p> <p>kürtősfánk csöröge sütemények, szalakális torták, pálinka bor almabor</p>	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta mártás, sült hús sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos kalács</p> <p>sütemények, szalakális torták, piskóta torták pálinka bor</p>
III.	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta</p> <p>sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos, szilvalekváros, káposztás kalács kürtősfánk fánk, csöröge</p> <p>pálinka almabor bor</p>	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta mártás, sült hús sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos, szilvalekváros, káposztás kalács kürtősfánk fánk, csöröge</p> <p>pálinka almabor bor</p>	<p>csigaleves, főtt hús töltöttkáposzta mártás, sült hús sonka, kolbász, tojás sima, diós, mákos szilvalekváros kalács</p> <p>kürtősfánk csöröge, sütemények, szalakális és piskóta torták pálinka bor</p>
IV.	<p>húsleves, főtt fús amit a faluból kaptak az ünnepköszöntésért</p>	<p>húsleves, főtt fús amit a faluból kaptak az ünnepköszöntésért</p>	<p>húsleves, főtt fús amit a faluból kaptak az ünnepköszöntésért sima kalács lekváros kalács sonka tojás sütemények sör bor pálinka</p>

II. réteg étkezésének változását ekkor már a hagyomány is szentesítette. Új hagyományok alakultak ki, melyek ekkor már az életforma szerves részévé váltak. E hagyománnyá vált újításokat a III. réteg könnyebben átvehette, de csak akkor, amikor erre a kellő anyagi fedezete megvolt. Már a második világháború előtt is találkoztunk szórványosan olyan jelenséggel, hogy a III. réteg is megkísérelte a sütemények, torták készítését. Ezek a szórványosan jelentkező próbálkozások csak kellő anyagi bázis mellett válhattak társadalmivá.

A cigányok kivetett rétege és a falu lakosai között mély szakadék volt. Alacsony gazdasági helyzetük nem is engedte, hogy ilyen nagy anyagi erőt megmozgató téren, mint az ünnepi táplálkozás, szokásokat alakíthassanak ki maguknak. Ez csak akkor következhetett be, amikor anyagi helyzetük viszonylag javult. Környezetük legújabb szokásait vették át, hiszen nem kötötte őket a hagyomány. Új étrendjükbe csak azokat az ételeket vették fel, amelyeket a falubeliek ekkor készítettek (tészta és tortafélék).

A Tiszahát böjti és ünnepi táplálkozása három korszakon keresztül a különböző társadalmi rétegeknél eltérést mutat. A hagyományoktól legkevésbé kötött I. réteg közvetítette, városok hiányában a falusi értelmiségtől érkező hatásokat, a falu paraszti lakossága felé. Ez a hatás azonban csak lassan terjedhetett el a közösségben, mert az egyes társadalmi rétegek más-más anyagi feltételek között éltek, s a hagyományok is különböző módon kötötték őket. Az ünnepi étkezés terén elsősorban az egyes rétegek anyagi állapota szabta meg a fejlődés ütemét, ezért az anyagilag egymástól távolabb álló rétegek csak nagyobb idő elteltével követték egymást. Kétségtelen, hogy a III. réteg nagyobbfokú lemaradásának egyik oka, az 1920/30-as évek alacsony gazdasági szintje volt. Ezért próbálkoztak csak, ha szórványosan is, az 1940-es évek elején a költségesebb tortafélék készítésével. A döntő fordulat csak a földosztás biztosította magasabb gazdasági szinten következhetett be. A III. réteg újítása (sültek, mártások) ezért csak a rendelkezésre álló nyersanyagok készítményében jelentkezhetett, mivel ez nem járt anyagi áldozattal. A böjti étkezés terén inkább a polgárosultabb rétegekhez való viszony és a hagyományok erőssége volt a döntő. Itt a III. réteg, mely a legjobban ragaszkodott a hagyományokhoz nem is léphetett fel kezdeményező erőként.

Szabó László

CIBI DEL VENERDÌ SANTO E DI PASQUE A TISZAHÁT NEL COMITATO DI BEREG

L' autore esamina quali erano i cibi tradizionali di magro e di Pasque nel paese di Tiszahát, in quella parte del comitato di Bereg che appartiene all'Ungheria. In questa regione la popolazione ungherese, uniformemente calvinista, nelle sue abitudini religiose e nel suo modo di vivere si mantiene in uno stato un poco antiquato. In confronto al resto del paese il Tiszahát è rimasto un poco indietro con il suo sviluppo borghese; le cause di questo conservatismo sono da ricercarsi in prima linea nell'isolamento di questa regione.

Nella popolazione si possono constatare quattro gruppi principali,

professionisti rurali, contadini benestanti, contadini mediani e zingari, che nei singoli periodi dell'epoca presa in considerazione (1900—1920, 1920—1945, 1945—1959) si trovano a gradi differenti di sviluppo. Il gruppo professionista è il primo ad abbandonare i piatti tradizionali (il "cibere", minestra acidula a base di prugne secche, la "bobojska", focaccine di pasta di pane, la pasticceria di pasta lievitata), mangia invece cibi più nuovi (vedi tavole 1 e 2). I contadini benestanti non seguono che più tardi l'esempio dei professionisti, intorno al 1920, perchè allora appena raggiungono il livello di vita che i professionisti occupavano già prima della guerra. A questo livello i contadini mezzani non giunsero che dopo il 1945. Fra i piatti pasquali cambiano per prime le pasticcerie, torte e paste fini sostituiscono la pasta lievitata. Però anche nella minuta di Pasqua c'è una parte che durante il periodo esaminato non ha cambiato in nessuno dei strati sociali cioè il piatto di magro di prugne, le lasagne alle noci, ed il pranzo di Pasqua. Ma anche questi piatti tradizionali vengono preparati con più cura, si fanno più saporiti, divergendo così dalla prescrizioni ecclesiastiche e dalla tradizione.

I cambiamenti di questo genere sono causati dalla differente misura di conservazione della tradizione. I professionisti, che sono i meno legati da essa, fanno il passo per primi, avvicinandosi nelle loro abitudini agli intellettuali del paese. La contadinanza benestante li segue più tardi, quando la prima guerra mondiale ha scosso la rigidità dei costumi, ma anche allora il contadino mediano non aveva ancora né la possibilità materiale né la pretesa di fare questo passo. Il cambiamento radicale non poté avvenire che quando si effettuarono le premesse materiali o finanziarie necessarie. In quanto agli zingari, essi non cambiarono il loro modo di vivere che dopo il 1945, perchè prima la loro situazione non era stata tale da permetterlo, viceversa adottarono subito i cibi più nuovi, visto che non erano legati da tradizioni.

Come vediamo, i singoli periodi cambiamento della minuta dei cibi si ripetono nei diversi strati sociali a epoche diverse, naturalmente sempre sotto l'influenza delle circostanze.

L. Szabó

AZ AJAKI NÉPVISELET

BEVEZETÉS

Tanulmányomban a Szabolcs-Szatmár megyei Ajak község népviseletét fogom leírni.

Ez a viselet már a néprajz megyénken kívül élő barátai előtt sem lehet egészen ismeretlen: Az 1939. évben már foglalkoztam vele egy rövid néprajzi cikkemben. A cikknek ugyancsak „Az ajaki népviselet” volt a címe.¹

Ez az ismertetés még egészen vázlatos volt. Megjelentetési körülményei úgy alakultak, hogy a viselet kimerítő leírását nem tudtam benne adni.

Az ajaki viseletről rajtam kívül eddig senki sem írt, pedig „Szabolcs vármegye monográfiájában” az élő, nevezetesebb szabolcsi viseletekkel foglalkoztak.²

Tanulmányom anyagát négy részre osztom. Az első részben Ajak község vázlatos ismertetését adom. A másodikban az ajaki élő népviseletről írok. A harmadikban az ajaki viselet történetéről. A negyedikben pedig az ajaki viselet kezdeteiről.³

I. AJAK KÖZSÉG VÁZLATOS ISMERTETÉSE

Ajak község Szabolcs-Szatmár megye északi részében, Kisvárdá, Anarcs, Gyulaháza, Nyírtas, Pátroha és Rétközberencs községek szomszéd-ságában fekszik. Területe 4301 kataszteri hold.

A község neve magyar. Annak egy 1424. évből idézett helyneve, — az „Ayakastho” (Ajakas-tó) — szerint egy nagy halászpítmény közelében kellett felépülnie. A halászpítménynek az e tájon valaha szokásban volt „vésznék” kellett lennie. Ezeket pedig köztudomásúlag egy-egy tónak az összeszűkülő helyére, esetleg a kifolyására készítgették. Szó sem lehet arról, hogy egy építménnyel ellátott tóösszeszűkülés vagy kifolyás ki nem válthatta volna egy településnek, — a szóban levő Ajaknak — a nevét.⁴

¹ Vármegyei szociográfiák. Szabolcs vármegye. Szerkesztette *Dienes István*. Budapest, 1939. év 234—237. lapok.

² *Kálnay László*: Szabolcs vármegye népe: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye című kötet. Budapest 1900, 160—182. lapok.

³ Jelen tanulmányomat voltaképpen az 1954. évben írtam meg, s adtam be a Magyar Tudományos Akadémia élő népviseleti pályázatára. Ott II. díjjal jutalmazták, de kiadására mindmáig nem került sor. Azóta néhány helyen változtattam rajta.

⁴ *Szamota István—Zolnai Gyula*, Magyar oklevél szótár. Budapest, 1902—1906, 10. hasáb: 1424: Ad quendam lacum Ayakastho vocatum.) A leleszi Konvent Levéltára. Metales Szabolcs, 36.)

A község helynevei magyarok. Eszerint a község első telepés lakosainak magyaroknak kellett lenniök.

1702-ben csak református, tehát kétségtelen magyar lelkész volt a községben.⁵ 1744-ben már volt egy „oroszmester” (tanító) is. Ennek Volentér Sándor volt a neve. S a mester hittestvéreinek írtak egy Nagy Ferenc nevű jobbágyot. Velük együtt említették Kerékgyártó Jánosnak és Vak Jánosnak a nevét is.⁶ Tehát a magyartól nem idegen neveket.

Sajátságos, hogy Bél Mátyás néhány évvel az utóbb említett év előtt, az 1736. évben azt írta Ajak községről, hogy rutének voltak a lakosai. Az 1702. évi adat figyelembevételével, valamint a református egyházra vonatkozó XVIII. századbéli más adatok alapján, semmi esetre sem lehet adatát úgy tekintenünk, hogy a községben csak rutének laktak volna. Legfeljebb csak úgy, hogy a község jobbágylakosai (colonusai) voltak rutének. Ha pedig az orosz mesterre és hittestvéreire vonatkozó adatot is figyelembe vesszük, már bizonyosnak lehet mondanunk azt is, hogy a „rutének” már magyarosodó vagy éppen magyar nemzetiségű orosz (görög katolikus) vallású emberek voltak.⁷

Az egi római katolikus egyházmegye „Schematismusa” szerint egyébként a XVIII. század végén már római katolikusok is voltak a községben. (Bizonyára az ez idő tájban betelepítettek.) S részükre az 1789. évben parochiát létesítettek.⁸

A hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye „Schematismusa” szerint csak az 1809. év óta vezetik a görög katolikus egyházközség anyakönyvét.⁹ Ami aligha jelenti azt, hogy az egyházközséget pontosan ekkor hozták volna létre.

A „Regnicolaris conscriptio” szerint 1828-ban mindössze 75 „contribuens” (adózó) volt a községben.¹⁰

Fényes Elek szerint az 1851. évben 1360 volt ott a lakosok száma. Ebből 858 volt a római katolikusoké, 360 a görög katolikusoké, 127 a reformátusoké és 15 a zsidóké.¹¹

Egy 1863. évi statisztikai összeírás szerint Ajakon magyar volt a „divatozó nyelv”.¹²

Az 1880. évi népszámlálás adatai szerint a község 1295 lakosából 1278 volt magyar, 1 német, 6 tót és 10 rutén. 1900-ban az 1876-ból 1875 magyar és 1 tót. 1910-ben a 2239-ből 2192 magyar, 15 német, 6 tót. 1920-ban a 2360-ból 2352 magyar, 1 német, 6 tót és 1 rutén.¹³ 1948-ból már csak a

⁵ Nyíregyházi Állami Levéltár. Régi Szabolcs megyei levéltári anyag. 1702. évi jegyzőkönyv: Proth. 17, Fol. 147.

⁶ Nyíregyházi Állami Levéltár. Régi szabolcsi levéltári anyag. Fasc. 45, Act. No 445.

⁷ Nyíregyházi Állami Levéltár. *Bél Mátyás* latin nyelvű leírásából. A levéltár ezt az iratot külön jelzés nélkül kezeli.

⁸ Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Agriensis ad Annum Jesu Christi 1933. Eger, 1933, 98.

⁹ Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Graeci Rit. Cath. Hajdudorogiensis ad Annum Domini 1918. Nyíregyháza 1918, 87.

¹⁰ A nyíregyházi Állami Levéltár külön kezelésben levő irata.

¹¹ Könyve címe: Magyarország geographiai szótára, I. Pest, 1851. 15.

¹² Magyarország helynévtára. 1863, 120.

¹³ Lassuk a megfelelő évi Statisztikai közleményeket.

lakosság pusztá számáról van tudomásom. Ez 3314 volt. Ugyanezt mondhatom az 1960. évről, amikor 3938 volt a lakosok száma.¹⁴

Az ajakiak túlnyomó többsége földműveléssel foglalkozott, s azzal foglalkozik ma is.

Erre azonban a község területe nem mindig volt teljes egészében alkalmas. 4301 kat. holdnyi területéből a vízmentesítés előtti időkben 2100 hold vizes volt.

Ez a nagy vizes térség a Tisza ősi árterülete volt.

Az ártér túlnyomó része a község belterülete körül terült el.

Bár hosszú idő telt el a vízmentesítés óta, a lakosok még most is beszélnek a vizes időbeli élet nyomorúságáról.

— „Valaha” csak a hegyek (dombok) kisebb részét szántották-vetették: Mert azok nagyobb része erdős, bokros volt.

— A tagosítás előtti időkben (ami az 1860-as években ment végbe), a szarvasmarha még úszóban járt egyik hegyről a másikra. Az ezek közt levő vizes hajlatot „szabad talajnak” mondták. Amíg a földesurak egy tagba nem vágatták a földeket, mindenki szabadon használhatta azokat a szabad talajokat. A „fiúcselédek” zsombékról zsombékra hágva, „lébuc”, megkacsatojást szedtek róluk. A vízben termett nádat fűtőnek vágták az emberek. De vágták házfedésre és eladásra is. A vizüket, magát halászták is. A vízszéli „zamáncos” (pocsolyás) helyeket marhával legeltették. Az állatokból pénzeltek. Fuvarból is került valami. Persze kis mértékben a földet is művelték. Tagadhatatlanul nehezen éltek.

— A vízmentesítés utáni időkben (ami a századfordulón esett java részben) jobbult a helyzet. A vizes részek nagyon jó termőföldekké váltak. Ezeket többnyire kapásokkal (tengerivel, „krompéval”, répával) vetették.

— A gabonát (ami inkább a fentesebb földeken termett) nyolc évtizeddel ezelőtt még sarlóval vágogatták. Sok munkáskéz kellett hozzá. Zemplénből is lejártak az aratásra. Azok tótok (szlovákok) voltak. Két idegenben lakó uraság sokat visszatartott közülük. Letelepítette őket a birtokán. (Czóbel és Huszár volt a két földesúr neve.) Dohányosok is jöttek. Azok már másokhoz is „elszegődtek”! Nagyobb részük Hevesből jött. És ezek már mind magyarok voltak.

— Amikor az aratással a kaszára tértek át, már nem jutott mindenkinek aratás a községben. Így sokan Kisvárdán kerestek és találtak munkát. Különösen el lehet ezt mondani a nőkről. Ezek többsége a „dohánymagazinba” (dohányraktárba) járt munkára.¹⁵

Az 1828. évi „Regnicolaris conscriptio” szerint Ajakon, a jobbágyok kezén még mindössze 160 pozsonyi mérő szántó és 60 kaszaalja rét volt.¹⁶

Fényes Elek szerint az 1851. évben összesen 12 első osztályú egész telkük volt az ajaki volt jobbágyoknak. Tehát a jobbágyfelszabadítás révén ennyi területnek lettek teljes jogú tulajdonosaivá.¹⁷

¹⁴ Lássuk a Központi Statisztikai Hivatal Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatósága Szabolcs-Szatmár megyére vonatkozó fontosabb statisztikai adatai közt. Nyiregyháza 1961, 28.

¹⁵ *Özvegy Szakszon Balázné és M. Kovács Lajosné visszaemlékezései alapján.* — Előbbi jelenleg 90 éves. Utóbbi már nem él. Kikérdezése alkalmával (1954), 70 éves volt.

¹⁶ L. a 10. számú jegyzetet.

¹⁷ L. a 11. számú jegyzetet.

Az 1935. évben azonban már 3173 kat. hold volt a 100 kat. holdon aluli kisbirtokosok kezén, ami 571 birtokos közt oszlott meg. Ugyanakkor 1133 kat. hold volt 6 birtokos kezén.¹⁸

Az 1945. évi nagy földreform során a földhöz juttatottak száma 230 volt.¹⁹

Egy 1961. évi kimutatás szerint a községben 1077 család lakott. Ezek közül a családfők állapotát tekintve volt 615 kis- és középparaszt, 122 agrárproletár, 310 ipari munkás, 12 önálló iparos és kereskedő, 10 értelmiségi és 8 „egyéb”.²⁰

Ugyanezen évben megalakult a község területén a Búzakalász Termelőszövetkezet. Ebbe, földdel belépett 891 tag, földnélküli 30 tag. S ezzel a község termelőszövetkezeti község lett.²¹

Az ajaki parasztlakosság, amíg egyéni birtokos volt, a pénzfeleslegét általában a földbe fektette. Amit erre a célra fel nem tudott használni, természetesen másfelé költötte el.

Ajakon egyébként a rokonházasság volt szokásban. Ritka eset volt, ha tősgyökeres ajaki nő másfelé ment férjhez. Eladó föld kevesebb volt Ajakon, mint Szabolcs-Szatmár megye más községeiben. Az ajaki paraszt tehát, mint pompakedvelő, elsősorban a maga és családja ruháira költötte a felesleges pénzét. Így alakult ki Ajakon egy messzeföldön híres, színes népi viselet.

II. AZ AJAKI ÉLŐ VISELET

Egy község élő viseletét sokféle szempontból lehet vizsgálni, és pedig lehet a község lakosainak a nem szerinti megoszlása, ízlése, kora, családi állapota, alkalmá, módja (vagyonai állapota), időhöz való igazodása, megszokása (viselethez való ragaszkodása) szempontjából.

Egy általános viseletvizsgálatnál a felsorolt szempontok közül az első helyen említett szempontnak, a lakosok nem szerinti megoszlásának kell legnagyobb jelentőséget tulajdonítanunk. Ezt kell tárgyalási alapnak vennünk. Ez ugyanis legkevésbé bonyolult. (Benne a viseletnek csupán két részre való oszlásával kell számot vetnünk.) E mellett leghatározottabb is. És a többi szempont, vele egytől egyig összekapcsolható. Szinte attól feltelezettnek lehet ezeket mondani.

Az ajaki községbeli élő viseletnél a két nem (női és férfi nem) viseletét külön-külön tárgyalom. Még akkor is azt teszem, ha a nőknél és a férfiaknál egyugyanazon tárgyakkal és viseleti szabályokkal lenne dolgom. A viseletleírást pedig a női viselet leírásával kezdem. A kétféle (női és férfi) viselet között ugyanis a női a különösebb. Az a feltűnőbb. Az a szemrevalóbb. Olyannyira az, hogy ha az ajaki viseletről Szabolcsban, Szatmárban közönségesen szó esik, az mindig csak a női viselettel kapcsolatban történik.

¹⁸ Magyarország földbirtok viszonyai az 1935. évben. Budapest, 1936, 458—459.

¹⁹ Vertse K. Andor, Szabolcs vármegye és Nyíregyháza megyei város címtára. Nyíregyháza 1948, 129.

²⁰ Szabolcs-Szatmár megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztálya. Terv és Pénzügyi Csoport: Termelőszövetkezeti mozgalmi jelentés.

²¹ Adatközlőim: Mindenek előtt hivatkozom itt Rózenfeld Rózára és M. Kovács

1. AZ AJAKI ÉLŐ NŐI VISELET

Ezt a viseletet csak a község lakosai ismerik teljesen. Az ajaki lányok és asszonyok nem is nagyon törik magukat az után, hogy nagyobb körben megismertessék. Ha a községből kimozdulnak, ritka kivételektől eltekintve, csak a „kapkodó” (szomszédoló) ruhájukat hordják. Nem szeretik, ha idegenben megcsodálják őket. Így persze a szomszéd községbeliek is alig tudnak többet mondani róluk annál, hogy cifrák és bő szoknyások. A megye székhelyén, Nyíregyházán sincsenek azzal másképpen. Próbaképpen megkérdeztem róluk egy kiváló nyíregyházi pedagógust. (A pedagógusok ugyanis a Szabolcs-Szatmár megyei értelmiségnek szinte egyetlen néprajzi érdeklődésű rétegét alkotják.) Első pillanatokban úgy látszott, hogy különös szerencsém lesz vele. Azzal kezdte, hogy fiatal tanító korában pályázott egy ajaki római katolikus tanítói állásra. Egy vasárnap kis is ment a községbe, hogy a tanítóválasztó presbitereknek (egyháztanácsnokoknak) bemutatkozzék. A bemutatkozást megúnta. Abbahagyta a kilincselést. A presbiterjárás során persze „ünnepi ruhába” öltözött lányokat és asszonyokat is látott. Ő sem tudott azonban többet mondani róluk annál, hogy nagyon cifrák (!) és sokszoknyások (!) voltak.

Az ajaki nők viseletét tehát nem elég látni. Sőt nem elég Ajak községben magában látni. A viseletnek tüzetesen utána kell kérdezni. És ha lehet, a kapott feleleteket ellen kell őrizni. A ruhadarabok vizsgálatával is. Esetleg fényképek tanulmányozása révén is. Az utóbbi esetben még külön utána kell kérdezni a fényképezés körülményeinek. Nehogy a fényképezés „mesterei” tarka-barkaságra való törekvésükben vagy a fényképezőgép elé álló nők különleges testi adottságuk eltakarására való igyekezetükben megtéveessenek bennünket.

Igy fogunk csak rájönni, hogy az ajaki női viselet tarka-barka ugyan, de nem rendszertelen. S így fogunk arra is rájönni, hogy a viselet rendszeres ugyan, de nem egyöntetű.

Az egyöntetűség legfőbb akadálya a nők ízlésbeli különbsége. Mert az ízlés tekintetében a legszembetűnőbbben megoszlik az ajaki nők viselete. Tudniillik két részre oszlik. De nem egyenlő két részre. A nagyobbik az „ajakis” — az ajaki nők többsége által befogadott, magáénak mondott — rész. A kisebbik, az „idegenes” — az ajaki nők többsége által be nem fogadott, magáénak nem tekintett — rész.

*Lajosné, Lizák Molnár Mária*ra. Az elsővel már 1939-ben megtárgyaltam az ajaki viselet akkor fontosabb adatait. A második helyen említett *M. Kovács Lajosné*val már csak az 1954. évben találkoztam. De ez a találkozás döntő jelentőségű volt. Ő tájékoztatott ugyanis engem a ráncosujjas nevű ruha létrejötté körülményeiről. És ő adta kezembe azt a fényképet, amely a ráncosujjast megelőző lakatos ujjas nevű viseletnek a fiataloknál (és pedig mindkét nembeli fiataloknál) használatos darabjait bemutatja (XVIII. tábla). További adatközlőim voltak rajtuk kívül az 1954. évben: *Gerzsenyi Istvánné* (24 éves), *Hajdu Jánosné* (64 éves), *Kovács Jánosné* (65 éves), *idős Nh. Kovács Jánosné* (60 éves), *Kovács Istvánné Gomba Erzsébet* (50 éves), *Lizák Mária* (54 éves), *Takács Balászné Kupez Erzsébet* (62 éves), *D. Takács Józsefné* (63 éves), *Tóth József* (67 éves), *idős Torma István* (47 éves), *idős Torma Istvánné N. Kovács Mária* (45 éves), *Torma Margit* (*István leánya*, 18 éves), *Rubószki István* (86 éves). — Ezekhez számíthatom az 1963. évből a következőket: *Dolhai Margit* (20 éves), *Kovács Veronka* (19 éves), *Nh. Kovács Miklósné Magyar Ilona* (20 éves) és *ifjú Torma Istvánné Sós Margit* (20 éves).

Ezek figyelembevételével az ajaki női viselet leírását megint csak két fejezetre fogom osztani: egy „ajakis” és egy „idegenes” viselettel foglalkozó fejezetre.

Az ajakis viselet távolról sem olyan része az ajaki viseletnek, amely minden tekintetben azonos. Az anyag, a szín, a szabás, a varrás, a díszítés, az öltözködési szabályok, mind, mind lehetnek változók nála, mert az ajakiak, akárcsak más községek és városok lakosai, a régít el-elhagyják. (Persze, lassan hagyják el. Akik egy-egy ruhadarabját megszokták, esetleg holtukig is viselik. S annak a viselési szabályait holtukig is megtartják.) Az újat — megint csak úgy, mint más helyeken — rendszerint a „nagy lányok” hozzák divatba. S kezdetben az ilyen még idegenesnek számított ruha vagy ruhák) mellett ez is befogadottá (ajakissá) válik. S akik ezt a ruhát nagy lány korukban viselték, megint csak (többnyire utolsó lehetükig) ragaszkodnak hozzá.

Igy van az, hogy egyugyanazon időpontban több — sőt sok — ruhaféleséget mondanak Ajakon ajakisnak. És természetesen több — sok — ruhaviselési módot is! Akármennyi is van azonban belőlük — egytől-egyig megilleti az ajakis jelző.

Az idegenes női viselet azonban nem feltétlenül vált ajakissá. Így nem vált azzá az 1880-as években Zemplén megye északi részéből Ajakra beköltözött tót telepes taksás családok nőtagjainak a különleges szűr és vászon ruhája. S így nem váltak azzá a Heves megyéből és megyénk (Szabolcs-Szatmár megye) Ajakkal szomszédos községeiből beköltözött magyar dohányos- és cselédcsaládok nőtagjainak a különböző divatanyagokból készített sajátos ruhái.

Az ajakis (ajaki nők többsége által befogadott) női viselet alakulására az életkor, az állapot, az alkalom, a mód, az idő és a megszokás egytől-egyig hatással van. Tanulmányomban tehát mindezekre tekintettel kell lennem. A velük egyenként való számolás azonban a tanulmányt terjedőssé tenné. Így csak egy keretben — az ajaki nők életében kialakult korosztályok keretében — fogom valamennyijét tárgyalni.

A) *Az ajakis (ajaki nők többsége által befogadott) női viselet*

a) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata életkorok szerint*

aa) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata születéstől hatnyolc-kilenc hónapos korig.*

Púptekerő. Többnyire használt, puha vászonból készítik. „Három ujjnyi széles.” (Körülbelül öt centiméter.) És nyolcvan cm hosszú. (Ez a méret megfelel a vászonféleség szokásos szélességének.) Madzag nincs rajta. A végét a „tekerés” alá dugják, hogy ki ne csússzék. A gyermekről fűrösztés alkalmával váltják le.

Póka. Rendszerint használt ingaljból készítik: amit egyébre már nem tudnak felhasználni. Amelyik már „gyenge” (puha). Nem kérges. (Az új vászon még „erős”, kérges és „sima”.) Az ingalj „javát” kirepesztik. Abból készítik. A foltos részét nem teszik bele. Az törné a gyermek „kis farát”. Fejre való kendő (keszkenő) nagyságú. Három-négy darabot csinálnak belőle. Mossák, terítik, szárítják. Amelyik tiszta, száraz, azt teszik a gyermek alá.

Féling. Gyolcsból varrják. A gyolcs mérete hosszában 80 cm. (Ez a végben levő gyolcs szélessége.) A félingre használt gyolcs szélessége már csak

50 cm. Hosszirányban összehajtják. A hajtás sarkán „kicsípik” (kivágják). A hátrész felé kihalászták. Ez nyitva is marad. Ugyanabból az anyagból ujját is varrnak bele, „vállfoltnélkül”. Az ujj a vállba van varrva. Az ing mellrészén kevés lapos ránc van. A nyaka „korcos”. Hátral nyitott. A korcra egy gatyamadzagot behúznak. A korc szélébe egy „mizlit” is belegépelnek. A korcos nyakra húzott gatyamadzagot hátul „bokrára” kötik. Ezt az inget azért nevezik félingnek, mert — hátul nem takar teljesen.

Mizli. Anyaga csipke. Ez „három ujjnyi széles”. A kész mizli alakja „gallér”. Az ingbe bevarrt mizli hátul nyitott marad. [Előzetes tájékoztatásképpen megemlítem itt azt, hogy mizli alatt elsősorban egy 5,5 cm széles, behúzott s keskeny „pántba” bevarrt kézi „slingelést” (hímzést) értenek. Ez a ruhától különálló. Erősen kikeményített. Kétsoros. Többnyire gombbal rögzítik. Néha mizlinek mondják a gyolcs rekli széles csipkéből készített aljzását és szegését is. Az idősebbek azonban az utóbbit még következetesen csak „cakknak” nevezik.]

Fékető (főkötő). Ünnepi alkalomra készült. Gépcérnából kötik. Két hétig is eldolgoznak rajta. Aki nem tudja elkészíteni, az veszi. A fékető mintája rendszerint rózsák. Előlrészén „bodrot” és „pántlikalyukat” készítenek rá. A bodrot kikeményítik. Úgy hullámos lesz. A pántlikalyukba piros pántlikát húznak.

Sipka. Hétköznapi ruhadarab. „Jobban” „barna” (színes) anyagból készítik, hogy „ne piszkolódjon”. Az alapja többnyire „égszín” krepp. Elöl „fodorral” és „szőrzsínórral” díszítik. A szőrzsínór anyaga szövet. Színe piros vagy kék. 1954-ben még a maglódi asszonyoktól is vásárolták. A maglódiak ugyanis akkor „fordultak ki” a maguk divatjából. Így a zsinór feleslegessé vált számukra. Az ajaki asszonyok azonban még készletet gyűjtöttek belőle. Tehetségük szerint: ki nagyobbat, ki kisebbet.

Pólyás párna. (Kis párnának is) Mérete szerint még van két kevésbé használt neve is. A kisebb méretű — a 100-szor 100 centiméteres — „parasztpárna” néven is említik. A nagyobb — a 150-szer 150 centiméteres — ugyanakkor „úri párnának” is mondják. Belsejében fosztott kacska- vagy lúdtoll van. Ennek a „tokja” anginból készül. A párna haját alkalmak szerint változtatják. Az ünneplő fehér batiszt. Ebben rendszeren fehér selyemcsík van. A „párnakötője” ennek két ujjnyi égszínvirágos fehér szövet. Aminek a két végére piros pántlikát varrnak. Ezt használat alkalmával „bokrára” kötik. Az ilyen párnahaját és párnakötőt csak akkor használják, ha templomba vagy vendégségbe mennek.

A „hétköznapló” (hétköznapi) párnahaj zefírből vagy piros kartonból való. (Ezeket nem látszik úgy a piszok, mint a világosabb színű párnahajakon.) A megkötőjük pedig ezeknek már csak „gatyamadzag”.

A gyermeket a párnából nyáron hat hónapos korában szokták kivenni. Télen azonban nyolc-kilenc hónapos koráig benne tartják, hogy meg ne fázzék. Egyébként két párnája van minden gyermeknek. Ezeket szükség szerint váltogatják. A párna nem szokott átázni. Azért nem használnak hozzá gumi pelenkát. Ezt még akkor is „bajosán” használják, ha a hatóság kiutalja az újszülött számára.

Fásli. „Tilból” (tüllből) készítik. Három ujjnyi széles. Szükség szerinti hosszúságú darabot vágnak belőle. Születési hibák alkalmával használják. Ha például az újszülött lábfeje nem volna rendes — helyre fordítják —

és fáslival körültekerik. Egy is elég belőle. Azt is legtöbbször a „bábától” (szülésznőtől) kéri kölcsön.

Nagy sály. (Sálynak is mondják.) Anyaga gyapjú vagy cérna. Ez — mint az — fekete és rojtos. Hideg időben a gyermekén körülveszik. Esetleg a gyermeket egy másik sállal még magukhoz is fogják.

Hajviselet. A hat hónapon aluli leánygyermek haját fésülik, de nem választják el. Csak a szemétől kétoldalt elcsapják. Disznózsírral megkenik, hogy jobban álljon. Pántlikát nem kötnek bele.

Ékszerek. Szükségképpen meg kell itt jegyezni azt, hogy az ajakiasan öltöztetett gyermekeknek (csecsemőknek) sem fülbevalójuk, sem nyakláncuk nincs. Még gránátjuk sincs.

ab) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata hat-nyolc-kilenc-hónapos kortól kétéves korig.*

Póka. Anyaga, szabása és használata olyan, mint a fiatalabb leánygyermeké pókájának.

Hosszú ing. Anyaga gyolcs vagy karton. Előbbit ünneplő, utóbbit hétköznapi ing készítésére használják. Ezekhez másfél éves korig 80-szor 130 cm anyagot vesznek. Idősebbeknél 80-szor 150 cm-t. Ebből repesztik ki az ing ujját és vállfoltját is. (Mert ennek az ingnek már vállfoltja is van, akár a nagyok ingvállának.) Az ing elő részén egy arasznyi bevágás van. Nyaka elől-hátul ráncos. A ráncokat hosszú varrótűvel, kézen szedik össze. Ezek nem laposak. A vastag nyakon persze ritkábban esnek a ráncok. Az ing ujjá végén mizli (!) van. Ezen felül batiszt díszpánt. Ez piros. A nyak hasításánál egy sor gomb van. Ahol a hasítás végződik, ott, keresztben egy díszes „püppánt” húzódik. A pánt hosszúsága annyi, mint az ing mell részén levő „zájmlisorok” egymástól való távolsága. Ez természetesen nemcsak díszíti, hanem erősíti is az ing elő részét.

A hosszú ing nyakához is készítenek egy mizlit. Ez azonban már patenttel is el van látva. Amikor a gyermekre a kantust feladják, az ingre erősített mizlit kívül veszik rajta.

A hétköznapi ing kartonanyagának piros vagy rózsaszín a színe. Ujjá végén csak egy kis csipke van. Díszpántot nem szoktak rá varrni. Püppántot azonban tesznek rá. Ez piros vagy rózsaszín.

Kantus. (Ruha és viganó is). E ruha anyaga időszakok szerint változik. Ha hideg időre szánják, piros parhet az anyaga. Ha megre, piros flokkon vagy piros karton. Ünneplőnek az újabb kantust fordítják.

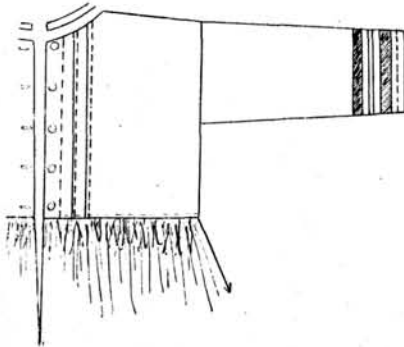
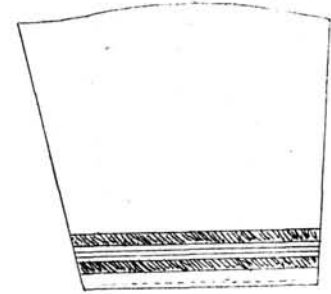
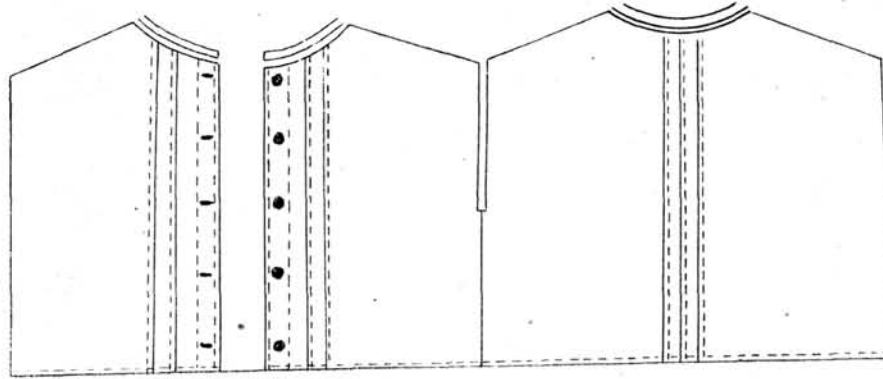
Ez a ruha két részes. A részek össze vannak varrva. Megkülönböztetik a mellét és az allyát. Mellye testhezálló. Az ujjá is az. Az allya bő és ráncos. Az ujjá végére csipkét, díszpántot, „margitdísz” varrnak. A csipke alapja fehér. Rajta kék virág van. Efölött egy sor fekete bársonypánt van. Efölött egy sor zöld zsinór. S e fölött megint egy sor fekete bársonypánt.

A kantus allya elől „simábban ráncos” (gyengébben ráncos). Hátul „jobban” (erősebben). Kis távolságokban. — alulról felfelé számítva, — van két felvarrása, egy fekete bársonypántja. megint egy sor felvarrása és egy sor zöld pántlika. Ezek fölött van még két felvarrása.

A bársonypánt alatti felvarrások csupán „díszek”. A pántlikán felüliek azonban már „muszájtól valók”. Ha mosás után az anyaga összehúzódik, az utóbbi említett felvarrásokat lebontják. Így a kantust meghosszabbítják. Az utóbbiak szélesebbek is az előzőknél. Ezek — az előbb említettek félcentiméteres szélességével szemben — egy centiméteresek.

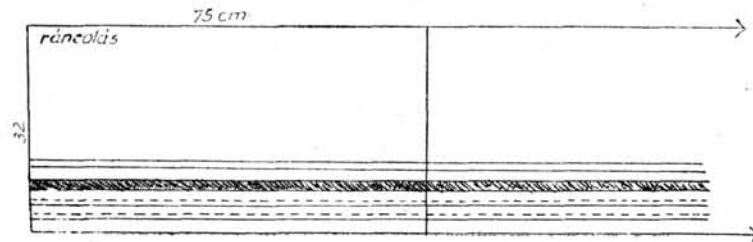
Gyermekleány-viganó.

Gyermekruha
M = 1:4

gyermekszoknya
M = 1:8

hossza = 32 cm
szélessége = 3 x 75

28. kép. Gyermekleány-viganó szabásmintája. Ajak

A kantus allyát belül aljazzák. S a gombjait a hátulsó részére varrják (XVII. tábla 1 és XXXI. tábla 1).

A fiatalabb nők mondják egyébként ruhának is. (Tudniillik gyermekruhának.) Az öregek azonban (például a kilencven éves özvegy Szakszon Balázsne) általában viganónak nevezik (28. kép).

Mellyes kötő. Anyaga régebben kék flokkon vagy kék karton volt. Ma már fehér selyemből is készítik. Két részből áll. A mellrészből és az alsó részből. Nyaka galléros. A mellrész körülfogja a kis lányt. Az alsó rész már csak elől takarja. Csipőtől csipőig ér neki. Ezzel azt akarják elérni, hogy a kantus hátsó része ne legyen egészen fedve. A kötőnek egyébként ujja nincs. Csak bodra van. Ez két ujjnyi. Ez a ruha egyébként hátul gombolódik. Alsó része piros virágos csipkével van szegve. Efelett páros zájmlisorok vannak. A fehér selyem kötő vadvirágos. Alul fehér csipkés.

Kis sály. (*Sály is!*) Anyaga gyapjú vagy cérna. Színe fekete. Rojtos. Hidegben a gyermekek körültekerik.

Nagy sály. Szerepe ugyanaz, mint a fiatalabb gyermekeknél.

A féketőnek és a sipkának is ugyanaz a szerepe van náluk.

Keszkenő. Ünnepnapra fehér alapú selyem kendő, varrott virággal. Hétköznapra mintás piros karton.

Harisnya. Fekete cérnából valót vesznek.

Harisnyakötő. (*Strompádlinak* is mondják.) A jobb fajta gumiszalagból készült. De van „pertliből” való is. Vagy éppen madzagból való. Az utóbbiakra nem használják a strompádli nevet.

Cipő. Magas szárú és fűzős. Hidegben húzzák a gyermek lábára. Emellett még nagyobb ünnepeken is. Egyébként mezítláb járatják.

Nagy póka. Használt vászonból készítik. Amikor a nagyocska gyermeket a párnából kiveszik, akkor a nagy pókát többször körülcsavarják rajta. Ha telik belőle, háromszor is megteszik.

Hajviselet. Pántlika. Egy éven alul éppen úgy gondozzák a gyermeklány haját, mint a hat hónapon aluliakét. Egy éven felül *pacsirtakontyba* rakják. Ehhez egy ágba fonják. A végét pántlikával bekötik. Utána koszorú formában a feje tetejére felteszik. A haj pántlikás vége mindig felülre kerül (XVII. tábla 1).

ac) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata két éves kortól négy éves korig.*

Hosszú ing. Mint két éven alul.

Alsó. Anyaga gyolcs. Felső részén erősen ráncolt. Galléros. Alján szeggett. Az egész keményített. Egyik-másik szülő hármat is ad belőle a gyermekére.

Kantus. Mellyes kötő. Mint két éven alul.

Kázsmér nyakbavaló. Anyaga kázsmér. Fekete az alapszíne. Piros rózsás. Rojtos. Hűvös időben adják a gyermekre. Ilyenkor a színével kifelé, sarokra (három szögletbe) hajtják. A gyermek hátára ráterítik. Két hosszú végét a vállán átveszik. A mellén keresztbe áthajtják. A karja alatt átveszik. Derekan görcsre kötik.

Sály. Esetleg a kázsmér nyakbavaló fölé kötik.

Harisnya, harisnyakötő, cipő. Mint két éven alul.

Hajviselet, pántlika. Mint két éven alul.

ad) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata négy éves kortól tizenkét éves korig.*

Hosszú ing. Az előbbieken már ismertetett formától annyi eltérés van, hogy ennek a korosztálynak az inge már rövid ujjú és a mizlije már különálló és gombos.

Kantus. (*Ruha és viganó is.*) Hat éves korig olyanféle, mint a fiatalabb korosztályhoz tartozó gyermekeknél láttuk. (Lássuk ott!) Hat éves korban azonban, — az első áldozás alkalmával — különleges kantust kapnak. Ennek az anyaga vakvirágos fehér selyem. S a díszítése(!) nagyjából hasonlít a menyasszonyok ruhájának a díszítéséhez. Felső része ráncos. Ujján csipke, „pántlikalyukba” (pántlika pántsorozatba) húzott piros pántlika, díszpánt és felvarrt zöld pántlika sorakoznak. Alján felvarrásokkal piros és zöld pántlika. A pántlikák színei a köztük üresen hagyott fehér ruhaszínnel nemzetiszínt adnak ki (28. kép és XVIII. tábla 1, 2).

Kerek kötő. (*Derékig érő kötő.*) Már négy éven túl hordják. Anyaga változatos. Ami adódik. Színe a kantus színével nem egyezik. Ha a kantus színe piros, a kerek kötőé kék. És persze virágos. Az első áldozáshoz megintcsak „nagyos” kerek kötőt kap a gyermek. „Szörkötőt”. (Ez egy szövettéveség!) Piros színű. A kötő fent (a deréknál) ráncos. Gallérja és megkötője van. („Madzag”!) Ezt bokrára kötik. A kötő alul fekete csipkés és felvarrásos.

Már itt is érvényesül az a szabály, hogy a kötőnek egy ujjnyival rövidebbnek kell lennie, mint a ruhának.

Kázmér nyakbavaló és sály. Mint az előző korosztálynál.

Keszkenő. Fehér alapú, varrott rózsás. (Ezt maguk is kivarrják.) Esetleg piros szélű piros virágú fehér keszkenőt kötnek.

Harisnya, harisnyakötő és cipő. Mint az előző korosztálynál.

Kapca. Vászonn vagy parhet.

Csizma. Borjúbőr. Bélelt. Kemény szárú. Hidegebb időben húzzák fel.

Hajviselet. Pántlika. Hatéves korig pacsirtakontyos-pántlikás hajviselet van szokásban. Első áldozás alkalmával (amely, mint már tudjuk, hat éves korban szokott elkövetkezni) már két ágba fonják és „koszoróba” rakják a gyermek haját. Akárcsak a menyasszonyét. A koszoróbarakásnál megintcsak használnak pántlikát (XVII. tábla 1).

Menyasszonyi koszoró. Első áldozás és első pócsi búcsú alkalmával éppen úgy menyasszonyi koszorót tesznek a lánygyermek fejére, mint a menyasszonyéra (XVIII. tábla 2).

Ékszer. Gránát. Üvegből készült. Ezüst színű. Madzagra van fűzve. Tizenkét éves korig csak módosabb lánygyermek viselik. Ezek azonban még csak két „szerrel” teszik a nyakukba. Hátsó részére zöld pántlikát kötnek. Ez két ágban lóg a hátukon.

ae) Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata tizenkét éves kortól húsz éves korig. (Tehát nagy lány korban!)

Bugyi. Gyolcsból készül. Rövid szárú. Csak gabonacséplés közben veszik fel.

Ingalj. (Itt-ott pendelynek is mondják.) Vászonnól készül. Ez az anyag jól kitartja a fölötte levő ruhát. Benne „farosabbnak” (vastagabbnak) látszik a lány. Az illet szebbnek tartják a vékony nál. Pamutos kendervászonnól és gyolcsból is próbálták készíteni. De nem váltak be. Különösen nem vált be a gyolcs. A belőle készült ingalj menés közben a lábára fonódott a lánynak.

Egy ingaljhoz négy szél vásznat használnak. Fent beráncolják. Gal-

lérba foglalják. (Ez két ujjnyi széles.) A gallér két végéhez madzagot varrnak. Az ingalj derékrésze hosszú. Nyílása („slicce”) körülbelül 20 cm. Alján felszegett. Az ingaljból egyet vesznek fel.

Ingváll. Anyaga gyolcs. Altalános szabásmódja van. Egy 80 cm széles és 150 cm hosszú gyolcsdarabból készítik. Ezt összehajtják. A hajtás egyik sarkát kicsípi. Az előrésznek szánt részen berepesztik. A lányok közti termetbeli különbség nem számít náluk. A nyakrész ráncolásával mindent eligazítanak. A kisebb termetű lány ingvállánál több ráncot csinálnak. A nagyobbénál kevesebbet.

Az ingvállat „félujjal” (rövid ujjal) készítik. Rá azonban vállfoltot is varrnak.

A szegényebbek minden dísz nélkül készítették az ingvállukat. Egyik-másik jobb módú is készített azonban ilyet. Ezt akkor adják rá, ha meghal. (Régebben a pócsi búcsúra is ilyen ingvállban mentek.) Egyébként a módosabb lányok ma azt az ingvállat látják „nyalkának”, amelyik nagyon díszes.

Díszítéshez „cakkos” (csipkés) díszpántot és színes gombokat használnak. Ezt az ingváll ujjainak és bevágásának a végére varrják. Az utóbbi díszítést „püppántnak” nevezik. (Neve már előfordult a lánygyermekek hosszú ingénél.) A gombok porcelánok. Fehér, piros és kék színűek. Ha közelesen nem találunk ilyeneket, értük Debrecenbe is elmennek.

A lány férjhezmenetele alkalmával 8—10 darab ingvállat kap. Amíg abból tart, díszes ingvállat visel. Ha kikopott belőle, már csak simát csináltat magának (XIX. tábla 1).

Mizli. Az ajaki nagy lányok nagyon nevezetes ruhadarabja. Nótát is csináltak róla:

*„Alacsony fán terem a ribizli.
Illik az én babámnak a mizli.”*

A mizli egy behúzott és keskeny pántba bevarrt slingelés. (A szegényebb lány azonban a mizlijét gyolcsból maga csinálja.) A nyak köré jön. Azt díszíti. Nem túlságosan régi ruhadarab. A mol ruhával, az 1880-as évek derekán jött divatba. Azóta minden ajakis ünneplő ruhához felvették és felveszik.

A nagy lányok mizlije szabad. (Azaz nincs az ingvállhoz varrva.) (Gombolásra csinálják. És hátul varrják rá a gombot.) Egy-egy alkalommal kettőt vesznek fel belőle. Ezek egyformák. Régebben hármat vettek fel. És az alsó mizlik kevéssel szélesebbek voltak.

Ez a ruhadarab a gránáttal és a szalaggal együtt a lány lányságának a jelképe. Amikor a lakodalomnak vége van, s mielőtt a fiatal asszony (már asszony!) fejére az asszonyságot jelző kontyot és keszkenőt felrakják, — a mizlit, a gránátot és pántlikát saját maga leszedi magáról és a lánytestvérének vagy a lányrokonának ajándékozza. Azokat már soha fel nem tesszi. (III. tábla 2).

Alsó. (Gyolcs alsónak és fehér alsónak is mondják.) Anyaga gyolcs. (Régebben batiszttól is készült.) Színe fehér.

Fent ráncos, slicces, galléros és madzagos. Középtájtól toldása van. A toldott részt „vendégálnak” mondják. Így az alsó két részből áll. Ezek közül a felső négy szélből van varrva. Az alsó hétből (!) Egy szél 80 cm. Úgy

a felső, mint az alsó részen van felvarrás (zájmlí). A felsőn három. Az alsón öt. Utóbbin azért van több, hogy széjjelebb álljon.

Az alsót keményítik. A nagy lányok mindenféle ruhához fehér alsót vesznek fel (XIX. tábla 1).

Ráncos ujjas és „ruha” (szoknya). Anyaga rendkívül változatos. Csinálják selyemből, selyembatisztból, delinből, kázmérből, kreppből, flokkomból, szövetből, parhetből és kartonból. Bélését készítik voálból, gyolcsból, kartonból.

Az öltözet alapanyagának a „földje” (alapszíne) fehér, piros, zöld, ég szín, kék vagy fekete. A fehéren kívüli részt összefogva „barnának” mondják. Mintája gyári szövésű vagy gyári festésű. Ha a gyári szövésnek az alapszínnel egyugyanazon színe van, „vakvirágosnak” mondják. Ez azonban csak a fehér és fekete színű anyagoknál szokott előfordulni. A gyári festésűeknek nagyon sokféle változatuk van. Leggyakoribbak a pontos, a babos, a „zabszemes” (szálkás mintájú), a csíkos, a kockás, valamint az apró és nagy virágos.

Diszító anyaguk a csipke, a díszpánt, a bársonypánt, a pántlika és a gomb.

Ezekből alakították ki az ajaki nők az egyik sokrétű, izléses öltözetüket: a ráncos ujjast és ráncos ruhát (szoknyát).

Az öltözetet özvegy N. Kovács Lajosné Molnár Mária, — aki a községben először viselte, — csak ráncos hátú-ráncos mellyű ujjasnak mondta. (A nem rég elhalt asszonyt mostoha nagyapjáról, — egy Lizák nevű ajaki emberről — Lizák Máriának vagy éppen Lizák Mari néninek is nevezték.) Így az ujjast, magát tartotta az öltözet legfontosabb részének.

Az öltözet tehát két részből áll. Éspedig egy ujjas és egy szoknyarészből. Az ujjas béléses. A bélés rendszerint gyolcs. Erre varrták rá az előrész különálló vállrészét. Ez a vállrész zájmlis. Az előrész két vállrészén hat zájmlicsoport van. Ezek részben kettősek, részben hármasak. Eloszlásuk 2—3—2—2—3—2. A kettős zájmlík szembenállóak. A hármasak középső zájmlíja fennálló.

A két első vállrészhez van toldva a két mellrész. Ezeken 5—5 lapos ránc van. A ráncok négy helyen három-három kis ujjnyi távolságban fehér cérnával tűzdelve vannak.

A háton a vállrészek simák. A derékrész ráncos és „pászos”. Ezt „cakkosan” toldották a vállrészekhez. A cakk kettős. A derékrész középrészén tíz cm. szélességben van.

Ebben a távolságban 14 (esetleg csak 12) zájmlí van elosztva.

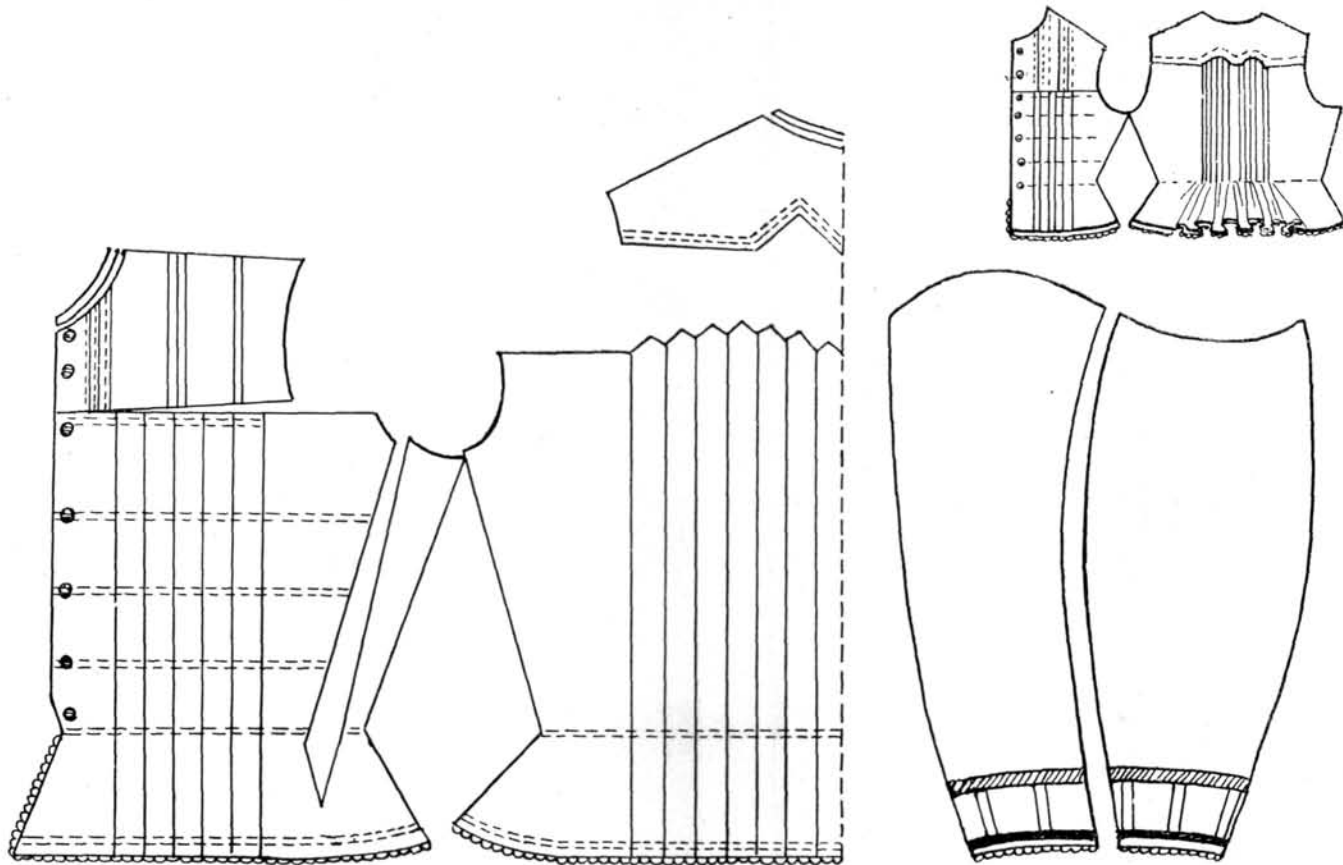
A hátrész derékon alul, — a csípőig bő.

Az ujjas nyaka pántos. Az elején 7—8 sima, piros, füles gomb van.

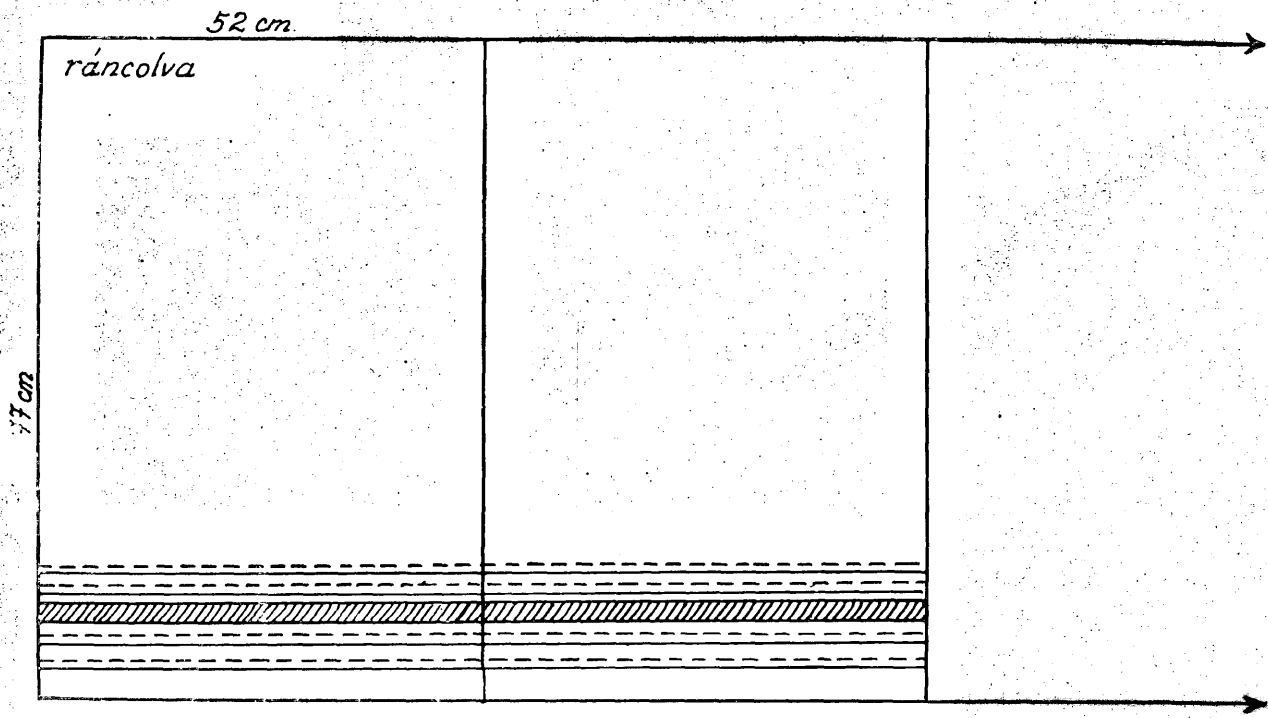
Az ujjas ujja „sonka ujj” (görbe ujj). Végén cakkos „margitdíszes” (csipkés). Efelett esetleg egy fodor van. Ezután az ujjas anyagától és színétől feltételezetten pántlikalyukba fűzött, s bokorra kötött pántlika, és levart pántlika vagy az utóbbi helyett bársony pánt van.

Az ujjas alján, — ugyancsak anyagától vagy színétől feltételezetten — csipke és pántlika vagy csipke és bársonypánt van (29. kép).

A szoknyarész felül erősen ráncolt, galléros, slicces és madzagos. Alul zájmlis, pántlikás vagy pántlikás és bársonypántos vagy csak bársonypántos. Ezek felett ismét zájmlis.

29. kép. „Ráncos ujjas” szabásmintája. Ajak

30. kép. „Ráncos ujjas” szoknyája, szabásminta. Ajak

Aljazása három kis ujjnyi. Egyes ruhadarabokra „porzsinórt” is tesznek. Ezt inkább a régi ruháknál találjuk meg. És ez színes is (30. kép).

A ráncos ujjas és szoknya díszei a következők:

1. A fehér selyem ujjas ujjá végén fehér alapú kék hímzés (stikkelés), felette saját anyagából fodor, afelett pántlikalyukba (pántlikatartóba) húzott, bokrára kötött piros pántlika, majd piros hímzés, és ezután „gyengén felvarrt” zöld pántlika. (Gyengén felvarrt, hogy mosásra könnyen le lehessen venni.) Az ujjas gombjai piros füles gombok. Az ujjas alján fehér hímzés van. Felette piros pántlika. (Szorultság esetén ciklámen színűt is rávarrnak!) A szoknyarész alján az első zájmlipár felett zöld pántlika, utána ugyanolyan szélességű szabad tér, s ezután piros pántlika van. A szalagok színe így a szabad tér színével „nemzeti színt” (piros-fehér-zöld színt) mutatnak.

A vakvirágos fehér delén öltözet díszítése: Ujjá végén égszín hímzés. (Csipkének is mondják.) Ezután fekete bársonypánt. Az ujjas gombjai fülesek. „Tiszta pirosak.” Az ujjas legalsó részén égszín hímzés. Felette fekete bársonypánt. A hímzés és pánt elöl négy ujjnyi spiccben megy fel. Általában így van ez minden pántlikás és bársonypántos ujjasnál. A szoknyarésznél a zájmlipár felett két bársonypánt van. (Szorosan véve nem tartozik a díszítéshez, — mégis szólnom kell itt arról, hogy a drágább ruhaanyagnál olyan módon takarékoskodnak egyesek, hogy a kötő alatti részen egy gyolcsdarabot toldanak be a szoknyába és a bársonypántot ugyanott nem vezetik végig.)

2. A piros virágos fehér selyembatiszt díszítése a piros virágos fehér delinével azonos.

Az égszín selyem öltözeté pedig a következő: Ujjá végén fekete alapú, piros virágú hímzés van. Felette rózsaszín pántlika bokra. Efelett fekete bársonypánt. A gombok az ujjason pirosak. Számuk nyolc-kilenc. Az ujjas alján fekete alapú, — piros virágos — hímzés. Felette, — kívül — a zájmlik felett — bársonypánt, zájmlik, rózsaszínű szalag és három réfi fajta zájmlik.

3. A zöld öltözet díszítése: Ujján vakvirágos fekete hímzés. Emögött fekete bársonypánt. Mögötte búzavirágkék pántlika bokra. Emögött ismét fekete bársonypánt. Az ujjas elő részén, a vállnál, a zájmlik közé beosztva négy fekete csipke van. Az ujjas gombjai rózsaszínűek. Belőlük hét van. Az ujjas alján fekete hímzés és fekete bársonypánt van. Szoknyarésznél, — alul — két fekete bársonypánt.

4. A kék delin díszítése ugyanolyan, mint a zöld öltözeté.

5. A veres kabát ujjá végén fehér alapú kék virágos hímzés van. Felette fekete bársonypánt. Efelett zöld zsinór(!) Efelett újra fekete bársonypánt. A szoknya, — az alján — két fekete bársonypántos.

6. A fehér földű vendégajlas szoknya piros és zöld pántlikás.

7. A piros delin ujjá végén fekete alapú égszín mintás hímzés van. Utána fekete bársonypánt. Ezután kék pántlika bokra. S ezután fekete bársonypánt. A gombja szürke. Az ujjas alján, — az ujjá végén levő hímzés párja és egy sor bársonypánt van. A szoknyán két bársonypánt. A krepp és flokkon díszje a veres kabátéhoz hasonló.

8. A fekete szövet ruha díszei: Ujján fekete hímzés. Ezen túl két fekete bársonypánt. Az ujjas gombjai feketék. Alján fekete hímzés és fekete bársonypánt van. Szoknyája alján két fekete bársonypánt.

9. Más fekete öltözetek díszítése a szövetéhez hasonló.

10. Kapkodó. Díszítése a veres kabáté.

11. A munkaruha külön díszítéséről beszélni nem lehet. A régi ruhákat (öltözeteket) a régi díszítésekkel veszik fel.

A ráncos ujjas és szoknya viseletében határozott rendszer van. Ettől csak szükség esetén térnek el. Van azonban olyan lány, aki inkább elmarad egy-egy alkalomról (például a templomi szertartásról is), ha nincs megfelelő öltözete.

A ráncos ujjas viselési szabályai:

1. Nagy ünnepek első napján, hónap első vasárnapján, egyes (egy napos) ünnepeken, egyházi szereplés esetén, menyasszonyság (esküvő) alkalmával vakvirágos fehér selyem ráncos ujjas, a hozzá való szoknyával. Esetleg piros virágos fehér delin öltözet. (Itt hangsúlyoznom kell, hogy a régi (a valódi) molruhát már senki fel nem veszi.) (XIX. tábla 2 és XX. tábla 1, valamint a XXII. tábla 1.)

2. Nagy ünnepek második napján (május és október hónapoktól eltekintve), a hónapok második vasárnapján piros virágos fehér delin vagy kázmér vagy selyembatiszt. Újabban már sok közte a kék kosaras kövesdi anyag. Van olyan lány is, aki szükségből még az égszín ruháját is felveszi (XXII. tábla 2).

3. Május és október hónapoktól eltekintve, — hónapok harmadik vasárnapján piros virágú zöld kázmér vagy delin. Vagy vegyes virágú kék delin (XXIII. tábla 1).

4. Május és október hónapoktól eltekintve, — a hónap negyedik és ötödik vasárnapján krepp vagy flokkon „veres kabát”. A kabát szó tulajdonképpen szoknyát jelent Ajakon. Kivételképpen azonban itt az egész ruhát értik alatta. Most inkább krepp a divatos anyaga. 1944. év táján a flokkon volt a divatos náluk (XXIII. tábla 2).

5. Május és október hónapok második, harmadik, negyedik és ötödik vasárnapján fehér selyem ruha volna szabályos. Sokan azonban csak ujjast vesznek fel, fehérret. Egyébként olyan szoknyát vesznek fel, mint más hónapok megfelelő vasárnapjain. Szükség esetén rózsás flokkont is felvesznek szoknyában. Az ilyen vendégaljas szokott lenni.

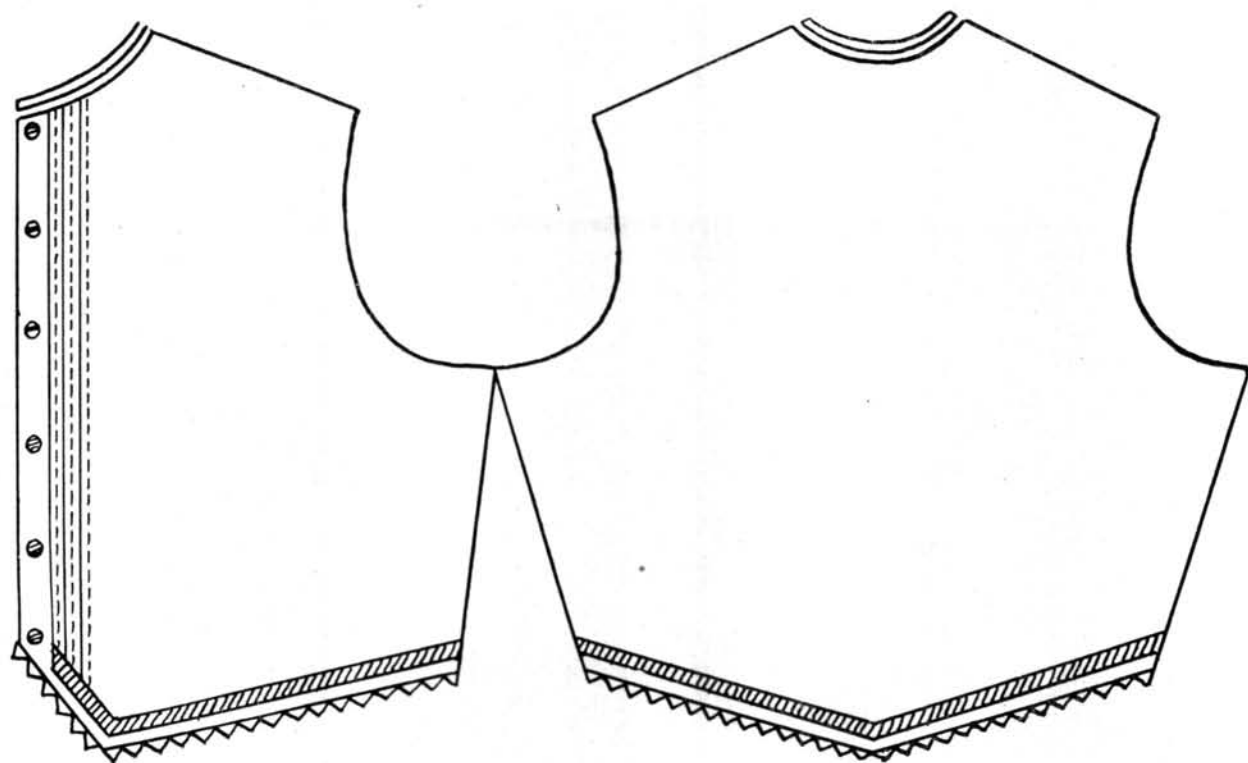
6. Lakodalomba a nyoszolyólányok piros delint vesznek fel. Aki csak közönségesebb vendég, az nagy kék rózsás piros kreppet vagy kék virágos flokkont vesz magára. A bálba is az utóbbi módon öltöznek fel a lányok. Vasárnap délutánokon mizli nélküli ruhákban mennek nagyobb összejövetelekre (XXIV. tábla 1).

7. Nagypénteken és gyászban fekete selyemcsíkos vagy kockás szövetbe öltöznek. De van olyan is, aki a gyászában csak zöldbe vagy kékbe öltözik. Szokásban van ezeknek a ruháknak a válogatása is (XXIV. tábla 2).

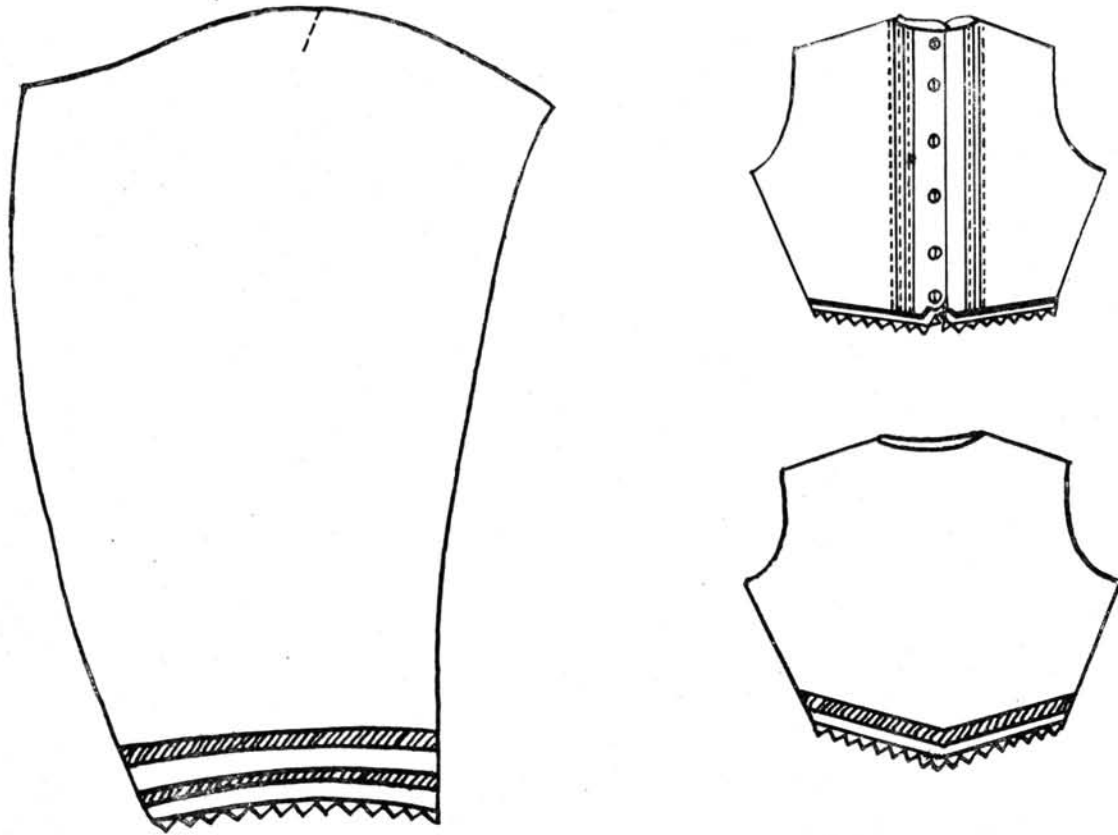
8. Nagyböjtben fekete delint vesznek fel. Böjt első napján fekete kázmért. Ezekben az időkben a ruha apróvirágos is lehet.

9. Utcára, útra a kapkodó ruháját veszi fel a nagylány. Ennek a ruhának veres a színe. Virágos a mintája. Parhet az anyaga. Ha munkára külső területre megy, akkor is ebbe öltözik. A helyszínen veszi fel a munkaruháját. Templomba azonban soha sem megy abban a ruhájában.

10. Munkához ócska kapkodó ruháját veszi fel. (Az újat különös alkalmakra tartogatja.)

31. kép. „Rekli” (a), szabásmintája. Ajak

32. kép. „Rekli” (b), szabásmintája. Ajak

Rekli. A mai ruhák legrégebb formája. A divatját múlt „szabad ruhával” majdhogynem egy időben jött be, az 1880-as évek második felében.

A nagylányoknak gyolcsból készítik. Színe fehér. Tulajdonképpen ujjas. Szoknyarésze (szoknyatartozéka) nincs.

Fent nyakas. Ujja végén mizlis (cakkos) és két díszpántos. Előrése piros gombos. Két díszpántos. Alja ugyancsak mizlis. A gomblyukak mellett felfut a nyakig. A hónapok 2—5 vasárnapjain! Ilyenkor a ráncos ujjas szoknyarészt veszik fel hozzá. A rekli alja szabad, vagyis a szoknyarész fölé kerül. Ezért itt-ott „libegőnek” is mondják a kívül eső részt (31., 32. kép).

A rekli a pócsi búcsú fontos ruhadarabja. Hozzá kékrózsás piros szoknyát vesznek. (Az úton magán nem vesznek fel mizlit. Azt mondják, hogy ha felvennék, beszálná a por. Ugyanezen okból alsót sem vesznek fel a ruhához. Abroszba kötik. A hátukon viszik. Zöld pántlikás gránát van ugyan a nyakukon, de már a cipőjüket nem veszik fel. Karjukon viszik. Mezítláb mennek Pócsig.)

A ruhának ócskaságában is még sok hasznát veszik. Aratáskor benne szedik a lányok a markot. (Összevethetjük ezt a ráncos ujjas munkában való felhasználásával.)

Kerek kötő. Anyaga „szőr” (lüzster), kázmér, delin, selyem vagy klott. (A kázmért előbb csak kötőnek használták. Pünkösdi rózsás és fehér földű volt. Az anyaga jobban nyúlt, mint a delinanyag.)

Színe piros, fehér, égszín, zöld vagy fekete. Mintája csikos vagy rózsás. Díszítő anyaga csipke. Ez a fehérenél és fehér alapúnál fehér. Más színűnél fekete.

Az ajakisan öltöző lányoknál minden ruhához (ujjashoz és szoknyához) van egy kerek kötő. 1. A vakvirágos fehér selyem ruhához piros szőrkötőt igyekeznek szerezni. 2. A fehér földű delinhez égszín vagy fehér csikos égszín. 3. A zöld és kék delinhez rózsás fehér delint vagy kázmért. 4. A veres kabáthoz fehér selyem kötőt. 5. A fekete szövethoz vakvirágos fekete selyem kötőt, esetleg fekete glottot. A kötő színe és mintája nem egyezhet a szoknya színével és mintájával.

Selyem és kázmér nyakbavaló. Nagy sály. Kondor kendő. A selyem nyakbavaló vakvirágos fekete földű selyem. Ez a nyakbavaló kék vagy zöld virágos is lehet. (A piros és sárga virágosat nem szeretik benne!) Rojtos is. Nagy ünnepeken (Mindenszentek és húsvét közti időben) veszik fel. Sarokra hajtják. Úgy veszik magukra. A vakvirágos fekete selyem nyakbavaló színes virág nélkül „menyasszonyi jegykendő” (XX. tábla) 2).

A kázmér nyakbavaló piros virágos, fekete és rojtos. Hónap harmadik-ötödik vasárnapján veszik fel.

A nagysályból a régi fajta gyapjú. A későbbi közt akad műrostos is. Az ilyet cérnasálynak mondják. Vakmintás. Vakmintájának kocka vagy levél az alakja. Emellett a sály rojtos is. Színe fekete. Hétköznapiakon használják.

A kondor kendő gyapjú, bolyhos, fekete és rojtos. Nagy hidegben, ünnepnapokon a kázmér kendő fölé is felveszik.

Keszkenő. Anyaga delin, kázmér, szőr, szövet, voál, karton. A lányok keszkenőjének túlnyomóan fehér az alapszíne. Mintája többségében színes gyári virág. (Esetleg színes széllel.) Emellett terjedőben van a kézzel

varrt virágú keszkenő is. Ezt a rikító virágot az ajaki nők maguk varrják bele. A festett virágos keszkenőbe is belevarrják.

A lányok ünnep alkalmával csak hideg időben kötnek a fejükre keszkenőt. Különös kivételezett alkalmak még: a gyász és a lakodalom. Az utóbbi alkalommal sajtóságon csak a hivatlan lányokról van szó. Akik tudniillik egy lakodalomba nincsenek meghíva, azok nézőkként részt vehetnek a lakodalmi felvonuláson és már ténylegesen is részt vehetnek a lakodalmi táncban. Csak a nyoszolyó lányoktól való megkülönböztetésükre keszkenőt kötelesek kötni a fejükre (XXII. tábla 2, XXIV. tábla 2).

A keszkenők színét, — akár a kötöket — a ruhához alkalmazzák.

1. A piros virágú fehér delinhez hideg időben piros virágú, piros szélű fehér delint vagy kázsmért kötnek.

2. Ugyanahhoz a varrott virágú fehér keszkenőt is felkötik. (A voált is.)

3. A virágos zöld és kék delinhez vagy kázsmérhez piros szőr keszkenőt is felkötnek.

4. Veres kabáthoz a selyem csíkos, varrt virágos fehér voált is viselik. A lakodalmas nyoszolyólányok a piros delin ruhájukhoz és a vendégek a piros ruhájukhoz varrott rózsás fehér voált is használnak.

5. Fekete szövet ruhához fekete selyem csíkos fekete szövet kendőt kötnek.

6. Apró virágos vagy kockás fekete ruhához apró virágos fekete kendőt vesznek fel.

7. A kapkodó és munkaruhához esetleg karton keszkenőt kötnek fel.

A lányok gazdagságát a szöttesek és a — keszkenők számával mérik. Drágább keszkenőjüket nagyon is féltik. (Piros rózsás és kék rózsás delint nem mindig lehet kapni a kereskedésekben!) Még a napra is sajnálják kivinni: azzal süttetni.

Nem csoda hát, hogy amikor igazán nehezen lehetett kapni, Szentistvánra is elmentek érte. Ez a kis község kb. 170 km-re esik a községtől. Mégis megtették ezt az utat. A szentistvániak ugyanis kiöltöztek a viseletükből. Néha bizony csak „molyrágta” keszkenőt kaptak. Mégis megvették. Kis hibát ugyanis ügyes keszkenő megkötéssel látatlanná lehet tenni.

Körülbelül 22—25 évvel ezelőtt Mezőkövesdről felkeresték Ajakot a ruhaárús asszonyok. Keszkenőt is hoztak. Ez piros szélű rózsás fehér kázsmér volt. (A keszkenő széle — magyarázzák ma is — nagyon piros volt. Nem törökpiros, hanem „nemzetiszínzászló piros”: Ez rózsaszínpiros. Olyan, mint a szép pántlika színe. A virága is nagyon szép volt. Élénk, mint a pünkösdi (!) rózsa). De azután már nem volt. (Az ilyen keszkenőt, — mondogatják — azért hagyja az ember gyermekről gyermekre.)

A kendőt Ajakon nagykontyos asszonyok árulják, azért lett „kontyos kendő” a neve.

Ilyen körülmények közt egy-egy gyermektelen vagy pénzéhes ajaki asszony áruba vetette a kendőjét. Persze, kitartotta az árából. Mondják, hogy egy asszony három mázsa Gülbaba burgonyáért adta el a keszkenőjét. És mert szűk termés volt akkoriban a burgonyából, 1500 forintot kapott a keszkenőért adott burgonyáért.

Az ajaki lányok két „hajtással” (ránccal) kötik fel a keszkenőjüket. *Harisnya*. Fekete cérnából való.

Strompádlí. Gumiszövet. Házilag varrják össze.

Cipő. Bőrből készült. Fekete színű. Magas szárú és fűzős.

A gyermeklányoknak már az 1890-es években is volt cipőjük Ajakon. A nagy lányok azonban csak 1916 óta viselik nagyobb számban. Akkor még alacsony volt a cipő szára.

Virágvasárnaptól Halottak napjáig hordják. Egy ajaki nagy lány meztláb el nem megy a templomba.

Kapca. Vászonz vagy parhet.

Csizma. Borjúbőr. Keményszárú. 1887 óta hordják az ajaki lányok. Halottak napjától Virágvasárnapig járnak csizmában.

Bocskor. Közismert kezdetleges lábbeli. Bőrből van. Csak aratás alkalmával viselik. Amióta azonban a kemény szárú csizma van divatban, megcsappant a bocskort viselő lányok száma. Mert ennek a szára nem jó bocskornak. Van, aki rossz cipőben arat. Van azonban olyan is, aki meztláb szedi a markot. „Meggzokta a lábunk — mondja az olyan vidáman. — Meg van edződve, mint a Fábján Jóska malacának a talpa.“ Három-négy hónapos korában kellett volna kiengedni Fábjának a malacait a tarlóra, s ő 7—8 hetes korukban kiverte rá. Amikor beszélni kezdtek vele a dologról, azzal vágta útját a beszédnek: Majd megedzódik a lábuk.”

Hajviselet. Pántlika. Menyasszonyi koszoró.

Az ajaki nagylányoknak kétféle hajviseletük van. Az egyik a „pántlikabefonásos”, a másik a „pántlikánélküli.” A hajfésülési módjuk azonban mind a kettőnél ugyanaz. A haját felfésülik. Hátról, a két fül közt — középen — elválasztják. A fej egyik oldalán, — a felső részén, — a haj egyharmadát összefogják és a maradék alsó részt kettéválasztják. A felső egyharmadot befelé fordítva az alsó két rész közé veszik. A dús haját így közönséges hármassal befonják. Koszoróba (köralakba) a fej köre rakják. Amelyik lánynak azonban vékony a haja, az, tehetsége szerint egy-két vagy három pántlikát is fon közé. A hajfonók színe piros, kék és zöld. A befont haját itt is koszoróba rakják. Ezek után az egyik féle fonási módnál úgy, mint a másikonál, a koszorót széles pántlikával körül fogják. A tehetősebbek ez alá a pántlika alá egy-két rövidebb pántlikát is tesznek, hogy a legfelső be ne zsírosodjék (olajozódjék). A haját körül fogó pántlika színe közönségesen piros. Nagybőjt alkalmával azonban már kék, zöld vagy violaszín (XVII. tábla 2 és XIX. tábla 2).

A keszkenőt a lányok az elolajozódás ellen zsebkendővel védik. Van azonban olyan lány, aki erre a célra egy „mizli” nélküli golyos féketőt használ.

A haj különös ékessége a menyasszonyi koszoró. Ez fémből, selyemből, bársonyból, vászonzból, papírból stb. stb. készült. „Csináltvirágos”, üveggyöngyös, „arany és ezüst szálás”. (Ezért tornyosnak is mondják.) Fátyol nincs hozzá (XX. tábla 1 és 2).

Ezt a koszorót első sorban a menyasszonyok fejére teszik. Emellett azonban egyházi funkciót végző lányok fejére is felrakják. [Ezek a „mennyegetet” (baldachint), zászlót, szobrot keresztet stb-t vivő lányok!]

Ékszerek. Gránát. Karikagyűrű.

Tulajdonképpen nem értékek. Különösen nem az a gránát. Ez ugyanis üveggyöngyösor. Madzagra van fűzve. A nyakat ékesítik vele (XXIV. tábla 1).

Az 1890-es években még fehér porcelán volt az anyaga. S díszesebbé telére a mellrészen egy piros vagy zöld színű pántlikát akasztottak rá.

Volt ugyanis, hogy nem tettek rá pántlikát, hanem a gyöngy maga csüngött alá a mellen. Mélyen, két szerrel! Most újra szeresen veszi körül a nyakat. (Két szerrel vagy négy szerrel.) És újra pántlikás. De a pántlika most már a háton csüng. És már általában zöld a színe (XXII. tábla 1)

A karikagyűrű viselése Ajakon nincs szokásban. Esküvő alkalmára azonban minden menyasszony és vőlegény kölcsönbe vesz egyet-egyét. S esküvő után visszaadja a tulajdonosának.

Zsebkendő. Tulajdonképpen dísz.

Az 1890-es évek végén — az 1900-as évek elején még kerek, csipkés és „taréjos” volt. A lány ilyet adott a szeretőjének is. S ilyen zsebkendőt adott jegybe. Húsz évvel ezelőtt ment ki a divatból (XXXIV. tábla).

Az első világháború idejében kezdték a mai négyzögletes, csíkos, fehér gyolcs gyári zsebkendő használatát (XXIV. tábla 1).

Az ünneplőbe öltözött lány rendszerint bal kezében tartja a zsebkendőjét. Ha templomba megy, az olvasóját egy „göccsel” ráköti. Amikor táncol, a zsebkendőt akkor is a bal kezében tartja. A menyasszonyi kalácsból egy darabot beleköt. És ott „lötyөгteti” tánc közben is (XIX. tábla 2).

af) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata a menyecskéknél (harminc éven aluli asszonyoknál) és a húsz és harminc évek közti lányoknál.*

Itt előre kell bocsátanom a következő tájékoztatást: A huszadik évüket túlhaladó lányok már asszonyok módjára öltöznek. Mindegyike a maga korú asszonyok ruházkodásához alkalmazkodik. A fiatalabb a fiatalokéhoz! Az idősebb az idősebbekéhez. Természetesen azzal a különbséggel, hogy az ilyenek nem használnak kontyfésűt és féketőt.

Ingváll. Ennél a ruhadarabnál észre lehet venni, hogy a menyecskék az öltözetükre nézve nem túlságosan egységesek. Annak ellenére sem, hogy náluk van egy korjelző is: A gyolcs féketőhöz járó „menyecskesüngő”: Ami harminc éves korig minden asszonyt megillet (XXV. tábla 1—2).

— A gyolcs ingváll akkor nyalka, ha csipke (díszpánt) van rajta, — mondta az egyik adatközlőm. — Aki szegény, az nem tesz rá. A pócsi búcsú alkalmára kétszeres csipkét is rátesznek. Ma a menyasszonyi ingvállra is ráteszik azt. Az azután eltart sokáig. Huszonöt éves koráig is! Azután már csak egy sort tesznek rá, harminc éves korig.

Egy másik adatközlőm szerint a díszes menyasszonyi ingvállat addig hordja egyik-másik, míg el nem szakad. Aki hamarabb megy férjhez, azé előbb szakad el. Aki később megy, azé később! Azután már csináltatja simán, mert megszólnák, ha másképpen csináltatná.

Ingalj. Mint a nagylányoknál.

Alsó. Mint a nagylányoknál.

Ráncos ujjas és ruha (szoknya). A menyecskét a fehér ruha viselete addig illeti, amíg gyermeke nincs. Egyesek azonban huszonöt éves korukig is elhordják. Harmincéves koráig azonban már senki sem hordja. Egy adatközlőm például egy fénykép magyarázása közben következőket mondta: Az asszonytestvéremet azért fényképezték le apró virágos zöld ruhában, mert túl volt már az asszonysága harmadik évén.

Eszerint a menyecskesüngő nem az egyenjogúság jelvénye.

Másik adatközlőm szerint pedig egy huszonöt éves asszonymak meghalt az anyja. És ez az asszony a gyászéve eltelte után már nem vett fel „rikító” (feltűnő színű és mintájú) ruhát.

Véleményem szerint akkor is csak megvált volna az asszony a rikító-

nak mondott ruhától, ha gyásza nem lett volna. Mert átmenet határozottan volt és van a menyecskék öltözködésében huszonöt éven túl, a harmincon felüliek komolyabb (sötétebb) színei és mintái felé.

A menyecskék általános ujjas és szoknyaviselési szabályai egyébként a következők:

1. Virágos fehér ruhát vesznek fel abban az időben, amikor a lányok tiszta fehérbe öltöznek.

2. Virágos piros ruhát öltenek magukra, amikor a lányok virágos fehérret vesznek fel.

3. Egyébként a színekre és a mintákra nézve a menyecskeség kezdő idejében viselt ruhák színei és mintái az irányadók. Ez érthető is. Nemcsak azért, mert az új asszony ragaszkodik megszokott lánykori ruháihoz, hanem azért is, mert túl költséges lenne egyik napról másikra ruhát cserélni.

4. A huszonötödik évüket túlhaladó menyecskék ruháján már inkább apróvirág minta van. És amint közelednek a harmincadik évükhöz, ez is más. Egyszerűbb mintákkal cserélődik fel. Pántlikalyukas ruha azonban harmincadik életévükig megilleti az asszonyokat (XXV. tábla 1—2).

Rekli. A fiatalabb asszonyoknak ugyanabból az anyagból készül ez a ruhadarabjuk, mint a nagylányoké. (Tehát fehér gyolcsból!) A huszonötödik évüket meghaladók azonban aprómintás fehér kreppből is kerül. (Nagyon kedvelt a kis epermintás.) S ebben az esetben már díszeket is raknak rá. Az ujjá végére farkasfogakat (keskenycakkokat). Túl rajta fekete bársonypántokat. Az aljára megint csak farkasfogakat tétetnek. De a bársonypánt száma ezen a helyen már csak egy (XXVI. tábla 1—2).

A farkasfogak a rekli régi díszei. De ezeket előbb még nem rátétként alkalmazták. A ruha szélét cakkozták (fogazták) ki.

Kerek kötő. A nagy lányokéhoz hasonló.

Keszkenő. A nők asszonyságának legláthatóbb jele. Asszonnyá való avatásának a betetőzése. Amikor a lakodalom végén a rózsás fehér delin kendőt felkötik a fejükre, azután számítnak csak asszonynak.

A menyecskék életében különben is nagyobb szerep jut a keszkenőnek, mint a nagylányok életében. Így meg lehet érteni, hogy a menyecskék keszkenői semmivel sem alábbvalók a nagylányokénál. (XXV. tábla 1 és XXVI. tábla 2).

A menyecskék keszkenőjének az alapszíne mindenesetre változatosabb. Ezek közt ugyanis már lehet találni rózsaszín, világoskék és napraforgósárga színű festett rózsáskendőket is. (Az utóbbi előfordulása egyúttal cáfolata annak a hiedelemnek, hogy az ajakiak nem szeretik a sárga színt. Egy idősebb ajaki férfi kurtán-furcsán mondta is előttem róla: Nem szereti az, aki nem tud hozzájutni.)

És van ezek mellett az asszonyoknak rózsás fekete keszkenőjük is. És van csikos is. Az ilyeneket azonban inkább a fekete színű rózsátlan (menyasszonyi) vagy a rózsás (kázsmér) nyakbavalóhoz veszik fel.

Terjedőben van köztük a kézivarrásos keszkenő is.

Harisnya. Mint a nagylányoknál.

Strompádlí. Cipő. Csizma. Megintcsak a nagylányokéhoz hasonló.

Kapca. Bocskor. Mint a nagylányoknál.

Hajviselet. Kontyfésű. Fékető. Menyecskecsüngő. Az asszony a haját simán hátrafésűli. A nyakánál átfogja. Madzaggal átköti. Két részre veszi. Hármassal két ágba fonja. Egy-egy kis madzaggal a fonását átvégzi.

Kontyfesűt szúr a feje hátulján a hajába. Arra a két ág haját ráarakja (rátekeri). (XXV. tábla 1 és 2).

Az új asszonynak a lakodalom után az ura nőtestvére vagy nőrokona rakja kontyfesűre a haját.

ag) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata harminc éves kortól negyvenéves korig.*

Bugyi. Itt-ott már téli használattal is előfordul.

Ingalj. Mint az előző korosztályoknál.

Ingváll. Már simán (dísz nélkül) csináltatják.

Alsó. Már színeset is viselnek. Sőt használt ruhát is felvesznek alsó helyett.

Ráncos ujjas és ruha (szoknya). Anyaga szövet, kázmér, flanel, karton. Az első kettős ünneplő ruhaanyag. Az időhöz a vastagságával vagy a vékonyságával igazodik. Az utána következők inkább a kapkodó ruhák anyagai. Színe zöld, kék vagy fekete. Mintája színe fehér, piros, kék vagy fekete. A mintája maga csík és apró virág a harmincöt éven aluliaknál. Kisebb levél vagy pont a harmincötön felülieknél. Díszítő anyaga közt ott van még a fekete bársony és a zöld pántlika is. De ott van már a farkasfog is. A múlt csökevénye! Egy keskeny rózsaszín díszpánt alakjában. S ez olykor-olykor duplasoros is.

Egy harminc és harmincöt közti asszony így osztja be a ruhái használatát: Hónap első vasárnapján kék mintás fekete delint vesz fel. Második vasárnap kék mintás, fekete csíkos fekete szövetet. Harmadik vasárnap kék mintás flanelt. Negyedik és ötödik vasárnap kék mintás kartont. Ezekon kívül faluzónak egy kapkodó mintás ruhát (XXVII. tábla 1).

Rekli. Már nem gyolcs. Egyéb színes, könnyű anyag. Negyvenéves korig recével is díszítik. Az ujján, sorban: rece, bársonypánt, megint rece újra bársonypánt. Harmincöt éven alul rózsaszín a rece. Harmincöt éven felül kék vagy zöld. Rece helyett szőrt vagy szövetet is tesznek.

Kerek kötő. Anyaga szőr, szövet, festőkék, karton, molinó (!). Színe égszínkék, lila, zöld (nemzetiszín zászló zöldje is!) és fekete. Mintája csík vagy apró mértani formák. Disze fekete csipke. Azzal a különbséggel azonban korosztályon belül, hogy a harmincöt éven aluli csipkéjében piros minta is van. A harmincöt éven felüli csipkéje pedig már tiszta fekete (XXVIII. tábla 1).

Keszkenő. Anyaga delin, szövet, karton. Színe lilás, kék, sötétkék, fekete. Mintája apró fehér minta, apró kék virág, kávébarna csík, fekete selyem csík, zabos fekete selyem csík, kék vakvirág, gyári varrott levél (XXVIII. tábla 1).

Kázmér nyakbavaló. Nagy sály. Selyem nyakbavaló. A kázmér nyakbavalónak volt egy különlegessége. Harmincöt éves korig piros rózsást használtak belőle. Harmincöt éven felül kék rózsást. Ma is él ez a szokás. De egyre halványodik. Részben azért, mert a kék rózsásból kevesebb van forgalomban. Részben azért, mert ritkább portéka és így többbe kerül. Több (sok) pénze pedig kevés embernek van.

A nagy sályról az előző ismertetések után nem tudok többet mondani.

A selyem nyakbavalót nagyon ünnepélyes alkalmakkor szokták felvenni.

Harisnya. Strompádlí. Cipő. Kapca. Csizma. Bocskor. Mint az előző korosztályoknál.

Hajviselet. Kontyfésű. Fékető. A harminc éven aluli asszonyokéhoz hasonló.

ah) Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata a negyven-ötven év közti asszonyoknál.

Bugyiról, ingvállról, ingaljról, alsóról lássuk az előző korosztálynál mondottakat.

Ráncos ujjas és ruha (szoknya). Csupán annyit jegyzek meg itt, hogy ennek a korosztálynak a tagjai még színes és mintás anyagokat viselnek. De ezek sötétek és aprók.

Rekli. Mint a ráncos ujjasoknál és ruháknál (szoknyáknál).

Kerek kötő. Mint az előző pontokban.

Surc. Jobb anyagból is. Színe sötétkék. Gallértalan. A kapkodóhoz és a munkaruhához hordják. A dohányosok (dohánykertészek) viseltek ilyet legelőbb. Tőlük vették át az ajakiak.

Kázmér nyakbavalóról, nagy sályról és selyem nyakbavalóról nincs több mondanivalóm, mint amit az előző korosztálynál elmondtam.

Szvetter. Sötét színekben. Ünnepeyesebb alkalommal nyakbavalót kötnek fölé.

Köce. Anyaga bőr. Formája: egyenes, ujjatlan. Kétféle. Az egyik festetlen. A másik barnára festett. Az elsőt dologban használják. A másodikat ünnepeyes alkalommal veszik fel. Templomba is elmennek vele. Ilyenkor azonban egy nagy kendőt borítanak rá.

A dohányosok használták legelőbb. Tőlük vették át.

Harisnya. Strompádlí. Cipő. Kapca. Csizma. Bocskor. Mint az előző korosztályoknál.

Hajviselet. Kontyfésű. Fékető. Zsebkendő. Mint más asszonyoknál.

ai) Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata ötvenéves kortól hatvanéves korig.

Az előző korosztályoktól elhatárolják a következő különlegességei: Ráncos ujjasok és ruhák (szoknyák), rekklik, szvetterek, kerek kötők, surcok és keszkenők színei náluk már feketék. Egyik-másik asszony azonban még tompa színű apró mintásokat is felvesz belőlük (XXVIII. tábla 2 és XXIX. tábla 1).

aj) Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata a hatvanadik életéven túl.

Ennek a korosztálynak meglepően vegyes a ruhakészlete. Benne sok a múlt csökevénye.

Bugyi. A fázósak hosszú szárú bugyit is felvesznek. Ez bolti áru.

Ingalj. Anyaga nagyobb részben kendervászon. Kisebb részben pamutos kendervászon. Az utóbbi a régi idők hagyatéka. Éspedig azoknak az időknek, amikor sok volt a pamut. Nem jó ingaljanyag volt. Lelankadt. A szegények azonban kénytelenségből megvették.

Ingváll. Az 1900. évig csak kendervászonból készítették. Akik nagylányok voltak abban az idő tájban, itt-ott még ma is viselik. Viseltes (!) ingaljból készítették. Ami már megtört. Rövid ujjú, válltoldásos és dísztelen volt.

Pamutos vászon ingváll is volt. 1910 táján próbálkoztak vele. Nem szerették. Elhagyták.

Néhány régi asszonynak gyolcs ujjú kendervászon ingváll is volt. (Ennek a válltoldása is gyolcs volt!) Legnagyobb nyári melegben beszéltem

az egyik tulajdonosával. A gyolcs ujjú ingváll akkor is rajta volt. És kérdés nélkül azt kezdte előttem bizonygatni, hogy azért szereti ezt a fajta ingvállat, mert téli időben (!) melegebb, mint a „tisztá” gyolcs ingváll.

Gyolcs ingválluk is van azonban jócskán az idősebb asszonyoknak. Ezen azonban nincs semmiféle díszpánt.

Lakatos ujjas és ruha. Régi ruhadarabok. Van bennük posztó is, selyem is. A posztó világosabb színű: zöld vagy barna. A selyem egészen sötét: fekete. Amaz kockás is, gyári hímzett virágos is. Emez vakvirágos (33. kép).

Mint a címszavakkal is kifejezésre juttattam: Van ujjas- és szoknya-része. Az ujjasrész a különlegesebb benne. Ennek is a hátsó része. Nem a pászossága miatt. (Mert az ujjas maga pászos.) Hanem a derékon aluli szabásmódja és díszítése miatt. Derékon alul ugyanis kettős kis hajtása (hólja) van. A két hajtást együtt „szembehajtásnak” mondják. Az ujjashoz való viszonya miatt pedig még „kis aljnak” is mondják. Fölötte egy kis „masli” (csokor) rátét van. (Közepén „átkötője” is van.) Mégsem máslisnak nevezik az ujjast, hanem „lakatosnak”. El lehet gondolkozni azon, hogy vajon azért-e, mert a holt lezárja? Vagy azért, mert a dísznek hozzá nem értő kezek közt lakat lett a formája (XXX. tábla 1). Világosabban a fiatalok régi viseleténél: XXXIV. tábla.).

Az ujjas egyébként „sonkaujjú”. Ujja végén „farkasfogas”. Felette fekete bársonypántos. (Utóbbi a mai ráncos ujjasnak is dísze!) Az ujjas alja ugyancsak farkasfogas és bársonypántos.

Nagyobb tájékoztatásra megjegyzem itt azt, hogy a hatvan éven felüli asszonyok más életszakaszaiban mások voltak a lakatos ujjasnak a színei. Frissebbek. És ezek a színek — akár a mai nagylányok ráncos ujjas viseleténél — meghatározták a lakatos ujjas használati (viselési) rendjét. A gyári hímzettvirágos, kockás, piros posztó lakatos ujjas így lett hónap második vasárnapi nagylányos öltözetté. A hímzettvirágos, kockás zöld posztó lakatos ujjas pedig így lett hónap negyedik vasárnapi nagylányokat illető öltözetté. És ezek mindegyikénél kialakult egy-egy keszkenőviselési módszer.

Ha ezekről itt nem tudtam vagy nem akartam volna írni, a ráncos ujjas mai ajaki divatjához kapcsolódó öltözködési szabályokat az ujjassal együttesen átplántált öltözködési szabályoknak lehetne mondanunk.

Talán még annyit: A lakatos ujjas béléses. Így hűvösebb időben használják.

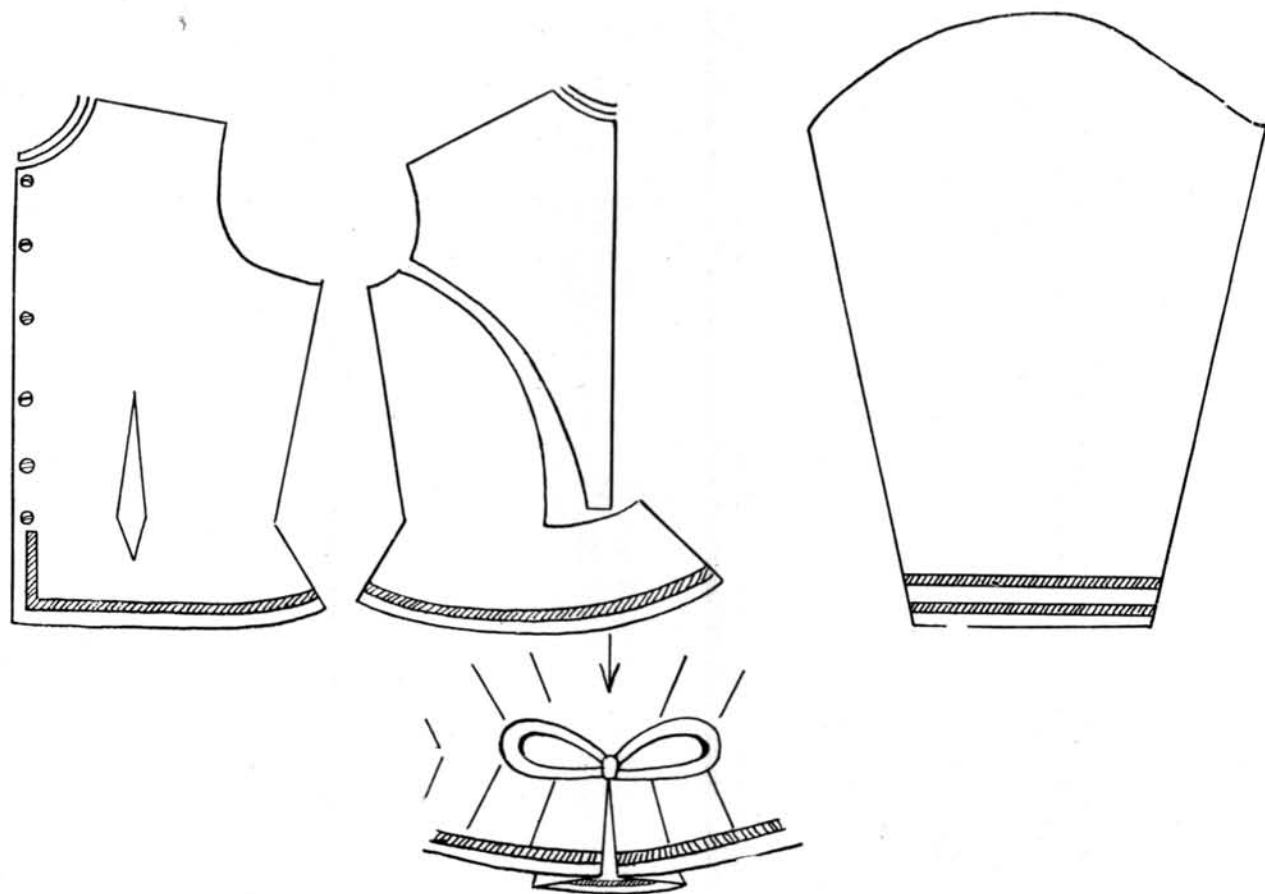
Ráncos ujjas és ruha (szoknya). Anyaga selyem, szövet, parhet vagy karton. Alapszíne fekete. A selyem mintája csíkos-vakvirágos. Egyebeké kockás. Díszei: az ujjas ujján és alján farkasfog és bársonypánt. Nemkülönb a szoknya alján is (XXIX. tábla 2).

Rekli. Anyaga könnyebb fajta nyári anyag. Ennek fekete a színe. Mintája vakvirágos vagy kockás. Díszei a ráncos ujjas díszei.

Kerek kötő és surc. Az első anyaga glott. A másodiké kékfestő. Színük fekete, illetve kék. A glott ünnepi. A kékfestő hétköznapi.

Keszkenő. Anyaga ternó vagy szövet. Színe fekete. Mintája esetlegesen fekete selyemcsík. A ternó ünnepi. A szövet ünnepi is, viselő is.

Kázmér nyakbavaló. Kender kendő. Selyem nyakbavaló. Valamennyiről szó volt már. Mint ezt a korosztályt érdeklő dolgot, megemlítem itt azt, hogy a jobb módúaknál lehet kékvirágos kázmér nyakbavalót is találni

33. kép. „Lakatos-ujjas” szabásmintája. Ajak

a sok-sok piros virágú fekete nyakbavaló közt. És hogy a korhatár szélén járók kénytelenségből is viselik már a menyasszonyi kendőt. A kázmér nyakbavaló ugyanis a sok viseléstől nagyon megkopott (XXIX. tábla 2).

Guba. Fekete fürtös, piros galléros. Nagykárolyi fajta. Valaha a lányok is gubában jártak téli ünnepnapokon a templomba. (Ilyenkor alig értek be a padba.) (XXXI. tábla).

A hetvenedik évét túlhaladt Molnár Lizák Mari néni is járt benne, mint lány. De csak egy évig. Ez tizenöt éves korában történt. Azután kázmér kendőt vett. Asszony korában azonban megint csak visszatért hozzá. Haláláig megtartotta. Olykor-olykor használta is. Persze volt neki amellett kázmér kendője is.

Bunda. (Kerek bundának is mondják.) Báránybőrből készült. Ujj nélküli. Barna, prémes, szironyos és rátétes. Drága volt. Nem mindenkinek került belőle. Egy idő tájban ünnepélyesebbnek is tartották a gubánál. (Körülbelül az 1890-es évek végén.) A lányok azonban sohasem viselték Ajakon. Tehát nem tisztán mód kérdése volt ott a bundaviselet (XXX. tábla 2).

Nem volt „örökös darab”. Húsz év alatt sokat avult a színe. Már festetni kellett. Ezután hamarosan el is szakadt.

A megyében a 90-es években általános divat volt. Lassan-lassan azonban elpártoltak az asszonyok tőle. A magyar szűcsmesterek száma is megcsappant. S akik megmaradtak a szakmában, túl drágán dolgoztak. Az ajaki nők többsége is elpártolt így a bundától. Gubát vett magának. Volt azonban olyan is, aki nem tudott belenyugodni. Elment a szomszéd községbe — többek közt Mándokra is —, ott vett magának valamelyik házban bundát. Ott még lehetett kapni. Ott ugyanis előbb ugyancsak divatos volt a bunda. Mint divatját múlt holmit, ott olcsón is adták.

Köce. Mint a negyven-ötven éves asszonyoknál.

Harisnya és harisnyakötő. Mint a negyven-ötven év közti asszonyoknál.

Cipő. Bőrből készült. Fekete, fűzős félcipő. A félcipőt az öregasszonyok cipőjének tartják.

Kapca. Mint a fiatalabb korosztályú asszonyoknál.

Csizma. Itt-ott akad még nálunk a régi fajta puha szárú olajos csizmából. Ennek a fajta csizmának minden időben az volt a rossz tulajdonsága, hogy befeketítette a nők ingalját és alsóját (XXX. tábla 1).

Hajviselet. Kontyfésű. Mint a fiatalabb asszonyoknál.

Fékető. Van, aki melegebb anyagból készíti a féketőjét. (Tehát nem gyolcsból.) Sőt van olyan is, aki lemondott róla. Elhagyta.

Zsebkendő. Mint a fiatalabb korosztályú asszonyoknál. Ünnepi viselet.

B) *Az idegenes (az ajaki nők többsége által be nem fogadott) női viselet.*

a) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata életkorok szerint.*

aa) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata a születéstől hat-, nyolc-, kilenchnapos korig.*

Itt meg kell jegyezni a következőket: Az állami kelengyeajándékozással kapcsolatban más ruhadarabokat is használatba vettek a községben. Azok használatához részben új elgondolások kapcsolódtak, részben — legalább egyelőre — különös indoklással húzta vissza magát a nép.

Kis ing. Nanszuanyag. Fehér, rózsaszín vagy kék színű. Az ajakis fél-
inghez hasonlít. De nincs rajta mizli.

A színessége már is alkalmat adott az ajaki anyáknak arra, hogy a
fehér kis inget keresztelő ingnek használják be. A rózsaszínt leányingnek,
a kéket pedig fiúingnek fordítják.

Rekli. Anyaga pamut. Fehér, rózsaszínű vagy kék. Közismert gyári
készítmény. Színei alapján éppen úgy kezdik keresztelőreklinek és leány-,
meg fiúreklinek felhasználni, mint a kis ing megfelelő színű darabjait.

Pelenka. (Tetra.) Közismert vékony gyári pelenkaféleség. Nem szere-
tik pelenkának, mert főzni kell, hogy a fehérségét visszanyerje. Azért in-
kább egyébre használják fel az anyagát. Nagyobb gyermekeknek ajakis
inget csinálnak belőle. Esetleg a nagy párnáknak haját vagy éppen az ab-
lakra függőnyt készítenek belőle.

Gumi pelenka. Vannak olyanok, akik nem kedvelik. Azt vetik ellene,
hogy különös módon kell vele vigyázni, mert ha a gyermek teste soká áll
benne a „nedvesbe” az „kiveresedik”. Van olyan is, aki azt mondja, hogy
azért „rossz”, mert a gyermekek testétől elfogja a levegőt. Azokon a helye-
ken azonban, ahol egy (!) párnában nő fel a gyermek, mégis jónak találják.
Azt mondják: nem „vizesedik” el vele teljesen a párna.

Sipka. Van „csücskés” és van „cicasipka”. Az előbbi hegyben végződik.
Az utóbbi két „fülben”. A cicasipkát nem szeretik, mert benne a gyermek
— a macskához hasonlít.

*ab) A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata hathónapos kortól
kétéves korig.*

Rekli. Eredetileg az előbbi korosztálynál leírt rekli mása volt. Egy
különös elgondolással és fogással azonban gyökeresen átalakítják. Nyitott
hátsó része — a nyaknál — két gombot varrnak rá és fordítva — hátuljá-
val előre — adják a gyermekre. Ezzel a gyermek hátát is betakarják.

*ac) A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata kétéves kortól hat-
éves korig.*

Ezeknél a gyermekeknél — nagyon érdekesen — máris elkezdik a hó-
nap négy vasárnapja szerinti öltöztetést. (Amennyiben öt vasárnapja lenne
a hónapnak, az ötödiken a negyedik vasárnapi ruhát adják a gyermekre.
S az idősebb korosztálynál ugyanígy járnak el.) Az első vasárnapi ruhához
legtöbbször régi anyagot használnak fel. S ezt ráncosra, övesre és pántosra
készítik. A második és harmadik vasárnap viselete már kereskedelmi náj-
lon (nylon) vagy ballon (banlon) ruha. A negyedik (és ötödik) vasárnapi
ruhát azonban a vett anyagból az első vasárnapihoz hasonlóan ajaki varró-
nőkkel készíttetik. A ruhaformák azonban teljesen nincsenek kialakítva.
Igy mellőznöm kell a leírását.

*ad) A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata hatéves kortól húsz-
éves korig.*

A ruhák és használatuk összevisszaságának a szabályozására az 1953.
évben nagy Torma Margit (a későbbi Poncsák Györgyné) négy, korosztály-
beli cimborájával tett kísérletet. De az idős asszonyok az egységes (azonos
formájú) ruhájuk láttára még kemény szavakkal adtak kifejezést a rossza-
lásuknak.

Nevezetesebb idegenes ruhadarabjaik a következők voltak:

Bugyi. Anyaga selyem vagy trikó. Előbbi gyári, utóbbi téli anyag volt.

Színükre nézve változatosak voltak. Csak piros nem volt köztük. Rövid szárúak voltak. Készen vették.

Kombiné. Anyaga selyem vagy trikó volt. A selyem nyári. A trikó téli. A selyem alul bő volt. A trikó pedig testhezálló.

Darázsfészkes ruha. Anyaga flokkon volt. A színe pedig kék. Mintája vegyes virág, zöld levéllel. Egybeszabott volt. És vállpántos, „babanyakas” (kerek nyakú). Kézelt ujjú is. A vállpárna és nyakrész közt két-három ujjnyi széles „darázsfészkek” volt. Öves is volt. Az öv saját anyagából készült. Ez három ujjnyi széles volt. A ruha alja pedig húzott.

Rakott ruha. Anyaga szövet volt. Színe fehér vagy kék. Egybeszabott volt. És vállpárnás, spicces-galléros. Mellrészén sima. A kék színűn két díszseb volt. Öves is volt. A ruha alsó része lerakott. A lerakások egymásutániak. Iznyi szélesek.

Hollas ruha. A lerakott ruhától abban különbözött, hogy a lerakásai nem egymás után, hanem párosan és egymással szemben voltak. Ezek közt virágos fehér anyagok is kerültek.

Húzott ruha vagy rövid ujjú ráncos ruha. Anyaga mintás piros krepp vagy karton volt. Vállpárnás és babanyakas volt. A melle ráncos. Gombjai fehérek. Szoknyarésze húzott volt. Egy rávarrt sima öv szorította le a derekát (XXXII. tábla 1).

Ezeknek a használatát nagy Torma Margiték következőkben szabták meg: Hónap első vasárnapi lett a darázsfészkes. Második vasárnapi a ciklis. Harmadik vasárnapi a rakott ruha és a hollas. Negyedik (és ötödik) vasárnapi a húzott.

Gyász esetén a régi fajta fekete ruhájukat vették fel.

Egyetlen ruhájukhoz sem kötöttek kötöt.

Kardigán. Gyapjú. Piros vagy kék színű. Közismert szabású. Bolti áru volt.

Nagy kabát. Anyaga szövet volt. Színe kizárólagosan kávébarna. Nyaka kihajtott. Ujja végén felhajtott kézelővel. Karcsú. És hátul pántos.

Keszkenő. Csak hűvösebb időben kötötték a fejükre. Piros kardigánhoz kék szélűt. Kék kardigánhoz és fekete ruhához fekete keszkenőt. Barna kabáthoz nyáron fehér szélű rózsás kendőt (keszkenőt) kötöttek a fejükre. Télen mintás rózsaszínűt vagy égszínt.

A keszkenők még ajakisak voltak náluk. Úgyszintén a színválasztásuk is az volt.

Harisnya. Pamut. Kávébarna színű.

Harisnyakötő. Gumiszövet.

Cipő. Fűzős félcipőt húztak fel melegebb időben.

Csizma. Keményszárú fekete borjúbőr csizmát húztak. Nagykabát-hoz használták.

Hajviselet. Hosszú haj esetén pántlika nélküli két ágba fonás. A hajfonat végén pertli. Koszoróba rakott haj.

Ékszerek. (Fülbevalók. Gyűrűk. Nyakláncok. Gránátok.) Az elől felsoroltak ezüstből valók voltak. Egyre gyakoribbak lettek. Az utolsót, — a gránátot — a régi anyagból üvegből alakították ki. De már szalag hozzáadása nélkül tették a nyakukba. Kétszerrel tették. Elöl hosszan lecsünetve.

Az új ruhadivatot az ajaki lányok vagy hozzátartozóik elsősorban Kisvárdán „nézték le” a „jól öltözött” lányokról. Azután a gimnázista (kis-

várdai gimnáziumba járó) ajaki lányok ruháját is át-átnézték. De nem utánozták szolgálilag. Egymásközt megbeszélték, hogy melyik ruha leg-tetszetősebb és azokból hogy lehetne nekik viseletet kialakítani. Az ajaki varrónők segítségével a divatlapokból is válogattak. Nevezetes idegenes ruhavarrónők voltak ekkor Ajakon Karámosné, Frisku Ilonka és Turik Borca. Az első csak idegenes ruhákat varrt.

Nagy Torma Margit és társnői férjhezmenetelük után újabb kezdeményezők kerültek a nagylányok közt. Ezeknek már könnyebb volt a dolguk. Az idősebb asszonyoknál és férfiaknál kevesebb ellenszenvvel találkozottak.

Ez a kezdeményezés az 1960. évben történt.

Ekkor Dolhai Margit, Kovács Veronka és két más lány voltak a kezdeményezők.

Ruháik közt a következő különösebb darabok kerültek:

Melltartó. Fehér nájlon vagy selyem.

Bugyi. Selyem vagy kötött cérna. Többnyire fehér volt. Ritkábban rózsaszín vagy kék.

Kombiné. Anyaga selyem. Szabása: „atlétás mell”. Csipkés kerek alj. Színe fehér.

Nájlon ruha. Fehér alappal. Kék, zöld vagy piros mintázattal. Egybe-szabott. Kivágott nyakú. Háton cipzárás. Háromnegyedes ujjú. Csipkés. Saját anyagából készült övvel. Ami háton bokrára kötődik (XXXII. tábla 2).

Perlon blúz és rakott szoknya. A blúz „babanyakas”. Csipkés. Három-negyedes ujjú. Alapszíne fehér. Mintázata zöld. A szoknya sötétkék vagy „búzakék” (búzavirágkék).

Perlonblúz és kartonszoknya. A blúz alapszíne fehér. A szoknyáé ugyancsak fehér. Csíkozott és rózsás. Ezek színei: piros, lila, kék és zöld.

Ballonblúz (banlonblúz) és szövetruha. A ballon egyszínű. Ciklámen, fehér vagy égszín. A szövet színe fehér. Esetleg az egész ruha anyaga fehér szövet. Akkor nyári ruhának varrják. Kivágott nyakúra, háromnegyedes ujjúra és csipkésre készítik.

Hollas ruha. Mint az 1954-es idegenes viseletnél. De csak sima fekete szövetből.

Kartonruha. Egész ruha. Égszín, kék vagy zöld színű.

Gyapjúruha. Sötétkék színű.

Az itt említett ruhák közül a nájlonruha első vasárnapi lett. A perlon-blúzos rakott szoknya második vasárnapi. A ballonblúzos szövetruha ne-gyedik és ötödik vasárnapi. Úrnapján fehér alapú ruhát vesznek fel. Úgy-szintén májusi és októberi vasárnapokon is.

A hollas ruhát gyászban vették fel. Éspedig nagypénteken és a szülők félévig tartó mély gyászában.

Szülők további félévi gyászolása esetén égszín, kék vagy zöld karton egész ruhát viselnek.

Testvért két hónapig gyászolnak tiszta feketében. Utána már sötét színekben. „Messzi rokont” negyedik-ötödik vasárnapi ruhában gyászolnak. Kötényt csak hétköznapló ruhával hordanak.

Kuli. Ciklámen- vagy égszínekben.

Nagykabát. Csak szürke színben.

Keszkenő. Télen át fehér alapú delin keszkenőt hordanak. Ezek régi

fajták. Esetleg „kanadásokat”. (Kanadából küldött delin kendőket.) Utóbbiak piros, kék vagy zöld színűek. Esetleg együtt is előfordulnak náluk. Keszkenőt nyáron csak gyászban viselnek. Akkor a lányok fél évig hajadonfőn sehova el nem mennek.

Harisnya. Testszínű.

Szandál. Nyáron. Magassarkú.

Cipő. Kizárólag fekete félcipő. Télen is.

Hajviselet. Mint az 1954-es idegenes viseletnél.

Ékszerek. Teklagyöngy vagy rózsás nyaklánc. Melltű rózsával vagy saját keresztnevével. Karóra.

Az *első világháború óta* egyre inkább terjedt az idegenes *egybeszabott fehér selyem menyasszonyi ruha* a községben. Az ezt kezdetben még mulhatatlanul kiegészítő *hosszúfátyolos mirtuszkoszorút* azonban a *második világháború* utáni években egyre inkább a *rövidfátyolos mirtuszkoszorú* váltotta fel. Sőt ez a fajta koszorú már a régi fajta tornyos koszorút is csaknem teljesen kiszorította a viseletből.

ae) Különleges idegenes ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata az asszonysorban levőknél.

Vannak olyan asszonyok (és ezek a fiatalabbak), akiknek az öltözete a nagylányokéval azonos. Így nincs róluk különösebb mondanivalóm.

Vannak olyanok (és ezek már az idősebbek közül kerülnek ki), akik egy időben úttörői voltak az idegenes (vagy méginkább: a városias idegenes) viseletnek, — akik társtalanok voltak és maradtak ruhájuk fazonja megválasztásában. Az ilyenek a divatlapok szerint öltöztek és öltöznek.

Vannak olyanok is, akiket a körülmények (például vagyoni helyzetük) kényszerítettek és kényszerítenek arra, hogy az ajakis viseletből kivájanak. Az ilyenek ruhaanyaga túlnyomó részben az elbontott ajakis ruha anyaga. S az ilyenek akarva nem akarva nem tudnak lemondani az ajakiságukról. Például kötőt hordanak.

Vannak olyanok is, akik egy-egy feles kertész (dohányos) vagy mezőgazdasági cseléd családtagjaképpen idegenből, idegen viselettel kerültek a községbe. Az ilyenekről azután már nagyon is volna mit beszélni, de annyi féle a ruhájuk anyaga és formája, hogy rövid idő alatt tüzetesen megismerni lehetetlenség, — s emellett olyannyira ajaki hatás alá kerültek, — elhalálózásukkal vagy elköltözésükkel olyannyira fogy a számuk, hogy amikorra távoli helyekről, — például Nyíregyházáról — minden ágabogával megismerkedhetnénk, — talán kárba is veszne a munkánk. Már nem élő, hanem halott viselettel lenne nála dolgunk. Kivétel ebben a tekintetben a dohányos asszonyok szabad elejű ruhája (34. és 38. kép).

Végül: vannak olyan viseletek, amelyek csak újabban kaptak lábra. Az idegenes viseletű nagylányok asszonnyá válásával.

Egybeszabott ruha. Egyik különlegessége a skótos ruhaanyagból varrva. Váll nélkül.

Az új asszonyok piros színű szövet ruhája. Ennek kivágott a nyaka. Háromnegyedes az ujja. És szembe-hollas az alja. Valamint oldalkötős az öve. Az új asszonyok ebben járnak el a *menyasszonytáncot*.

Szabad elejű ruha. Feles kertészek hozták be Ajakra. Szihalom tájékról hozták, az 1890-es évek elején, 1900-as évek végén. Csak maguk hordták. Mások át nem vették.

Kovács Istvánnénak van már most egyedül ilyen fajta — ujjasa.

A szoknyája már semmiben sem különbözik a hasonló korú, ötvenes évükben járó, ajakis ruhát viselő asszonyokétól (33. kép).

Szűk ujjas és szoknya. Az idegenből jött régi cselédek nő családtagjai viseletének a maradványa. Anyaga olcsóbb fajta anyagok közül került ki. Színe világosabb az ajakis ruhák színeinél. Az öregeket sem kivéve.

E ruhának ujjas és szoknyarésze van. Az előbbi testhez álló és „leköts”. A szoknyarész szűk nála. Csak egy-két ruhadarabot vesznek alá.

Új asszonyok hajviselete. Az idegenesen öltözők ma már „rózsakonnyot” viselnek. Hosszú hajukat (!) bal oldalt választják. Két ágba fonják. Csipeszre csavarják. Hajtűkkel erősítik fel.

2. AZ AJAKI ÉLŐ FÉRFIVISELET

Ez a viselet az ajaki viselet ismeretlenebb része. Róla általánosságokat is alig tudnak mondani a szabolcs-szatmáriak.

Ha egy-egy ajaki férfi kimozdul a községből, — az idegenes ruhájában mozdul ki. Az ajakis ruháját otthon hagyja. Nem viszi a „világ” elé. Nem mutogatja. Ezt már — a maga községében is alig-alig veszi fel. A kicsi fiúgyermekeket nem számítva, — alig egyhuszad részük veszi magára. Lassan teljesen kiszorítja az idegenes ruha a használatból.

Az idegenes ruha tulajdonképpen munkaruhaként került a községbe. S ez a zakóból és pantallóból álló városi polgári ruha.

Bár a többség ruhája már idegenes — az öntudatos többség Ajakon még a „régii” (pusztulás szélén álló régi) ruhadarabokat tartja ajakisnak.

A régi ajakis férfiviseletet egyébként Rákóczi-viseletnek nevezik az ajakiak.

Az ajaki férfiviselet persze, megint csak nem azonos minden tekintetben. A régit — mint ahogy a nők viseleténél is láttuk — el-elhagyják. Egy-egy újítást pedig már megszoknak. Az idők során be is fogadnak.

Az újítók — mint megint csak látni fogjuk — általában a legények.

Amit a női viseletnél az idegenes viselet befogadásával kapcsolatban kihangsúlyoztam — itt is megáll. Az ajakiak (ajaki férfiak) közt az idők rendjén, beköltözés révén idegenek (idegen férfiak) is meg-megjelentek. Elhozták magukkal egy-egy község (sőt egy másik táj egy-egy községének) a férfiviseletét. [Az 1880-as években beköltözött kisebb számú tót és rutén telepeseikkel és az azelőtt és azután is évről évre váltogatódó magyar származású dohányosokkal (feles kertészekkel) és cselédekkel kapcsolatban mondom itt ezeket.] S ez a viselet nem tudott itt meghonosodni. Az öregekkel (beköltözött öregekkel) kipusztult. A fiatalok (beköltözött fiatalok) mihamar átvették az ajakis (akkori ajakis) viseletet. [Nem egyszer hallottam velük kapcsolatban azt a megjegyzést, hogy az idegenek (köztük a nem magyar származásúak is) ajakibbák (és magyarabbak) igyekeztek lenni a régi (tösgyökeres magyar) ajakiaknál.]

A) *Az ajakis (ajaki férfiak által befogadott — sajátosan ajakinak tekintett) férfiviselet.*

a) *Ruhadarabok, ruhadíszek és azok használata életkorok szerint.*

aa) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata a születéstől hatnyolc-kilenchónapos korig.*

A fent említett korosztályba tartozó fiúgyermekek ajakis viselete

semmiben sem különbözik az ugyanazon korosztályú lánygyermek leírt ajakis viseletétől.

ab) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata hat-nyolc-kilenc hónapos kortól kétéves korig.*

Az ehhez a korosztályhoz tartozó fiúgyermek ajakis viselete csupán a hajviseletben különbözik az ugyanazon korú leánygyermek leírt ajakis viseletétől.

Hajviselet. A fiúgyermeknek egyéves korig nem vágják le a haját, mert azt hiszik, hogy a szeme gyenge lesz. Amikor megnyírják, disznózsírral megkenik a haját, hogy szép legyen. S a haja elválasztása nélkül a szemétől kétféle csapják a haját.

ac) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata kétéves kortól négyéves korig.*

Az ehhez a korosztályhoz tartozó fiúgyermek ajakis viselete a hajviselet kivételével megegyezik az ugyanazon korú leánygyermek ajakis viseletével. A hajviseletről lássuk az előző korosztály viseletét.

ad) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata négyéves kortól tizenkét éves korig.*

Itt meg kell jegyezni a következőket: a szóban levő korosztály viseletéből már csak három ruhadarab az ajakis.

Hosszú ing. Dísz nélküli. Mizli nélküli. Lehajtott nyakú. Gombos. Zájmlis. Ujja kezelős.

Kapca és csizma. Mint az ugyanolyan korban levő leányoknál.

Hajviselet. Már el is választják a haját. Ki középen. Ki bal oldalon.

ae) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata tizenkét éves kortól a házasságkötés idejéig.*

Gatya. Gyolcsból készítik. Fehér színű. Madzagos. (Ez korban van.) Szúk. Sima.

A tehetősebb családoknál tíz gatyát kap a fiú, ha megházasodott és külön megy lakni. Akkor is, ha házassága után jó idő múlva csapják külön.

A menyasszony két jegygyatyát ad az esküvő előtti estén a vőlegénynek.

Ing. Féling. Gyolcsból csinálják. Lehajló nyakú. Gombos. Mellén zájmlis.

A menyasszony két jegyínget is készít a vőlegénynek.

Ujjas, lajbi, nadrág. Az ujjas testhezálló. Kihajtott gallérú. Zsinóros. Két oldalán, lent zsebes.

A lajbi zsinóros. Zseb nélküli.

A nadrág korcos, nadrágszíjas, ellenzós, zsinóros, egyenes szárú. Ez a fajta nadrág fiataloknál nagyon ritka.

Kapca. Csizma. Mint a kisebbeknél.

Kalap. Anyaga posztó. Színe fekete. Karimája keskeny. Teteje magas.

Nem az ismert legrégebbi fajta. Amikor az még megvolt, azt nevezték ajakisnak. „A magas tetejű más divatja falukból került Ajakra. Egy fiú meglátta, azt mondta, én is veszek olyat. Megvette. A többi fiú áttért arra.”

Bokréta. A legénysorban levők virágot, kalászt, tollat szúrnak a kaplajuk pántlikájához. Ezeknél nevezetesebb a vőlegények csinált-virág bokorétája. Ezt külön szertartás mellett teszi le az új emberré vált vőlegény. Amikor a menyasszony a gránátját, mizlijét és pántlikáját leveszi, a vő-

legény is leveszi a bokrétát. „Soha többet nem tehet a kalapjához semmit. Még egy búzakalászt sem. Nem illik neki.”

Sipka. Bőrből vagy szőrből készült. (Az utóbbi volt a becstelenebb.) Fekete színű. Béléses. (Ez mindkét fajtánál fehér színű báránybőr.) Hegyes fajta. Karimás. Tetejét viselés közben nem szokták beütni.

Hajviselet. Elválasztott.

af) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata középkorú férfiaknál.*

A guba kivételével az előző férfi (legény) viseleténél ismertettem. Az asszonyoknál is szóvá tettem a hatvan éven felüli korosztálynál. Manapság szekerezés közben, hideg időben használják a férfiak.

Hajviselet. Mint az előző korosztálynál.

ag) *Ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata öreg embereknél.*

Gatya. Vászomból készült. Négy szélből van. Bő is. Korcosra és madzagosra csinálták. Végig ráncolták. Ez nagy munka volt. De a nyalkaságnak velejárója volt, hát megtették.

A ma élő öregek már csak nyáron járnak gatyaszárban. Azt mondják, hogy nagyon egészséges. Az ember testét jobban járja a levegő. Télen már nadrágot húznak rá. A gatyaszárat rácsavarják a lábszárakra. Úgy melegbb.

Ing. A férfiak inge most gyolcsból van. Az első világháború óta készítik gyolcsból.

Ujjas, lajbi, nadrág. Az ajakisokról az előzőekben már volt szó. Ezek után el kell itt még mondanom a következőket: a zsinóros ruhát 62—63 esztendeje hozta be *Sós Pista*, meg *Kerekes Mihály* a községbe. Fekete volt előbb. És fényes is volt. Ha megázott, kifakult. Olyan lett, mint a kapca. Legjobb volt a posztó. Volt aki, ha megkerült neki, akkor is csak lakodalomba, bálba és templomba vette fel. Az ujjasnak *kondor* (fekete báránybőrös) volt a nyaka. A lajbi nyakas volt. Fiatalnál-öregnél. Húsvétban már csak lajbiba öltöztek. Még ha fáztak is.

A ruhát Kisvárdában és Nyíregyházán varratták. Leghíresebb szabó volt Kisvárdában *Kása Lajos*.

Kapca. Csizma. Mint a fiataloknál.

Kalap. Lássuk a középkorú férfiaknál.

A *sipka, surc, kapca, csizma* és *bocskor* ismertetése az előzők után már fölösleges. A *hajviseletről* is ezeket kell mondanom.

B) *Az idegenes (ajaki férfiak által be nem fogadott — ajakinak nem tekintett) férfiviselet.*

a) *A ruhadarabok, ruhadíszek és azok használata életkorok szerint.*

ab) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata hat-nyolc-kilenc-hónapos korig.*

Lássuk az azonos korú leánygyermek idegenes ruhájánál mondottakat.

ab) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata hat-nyolc-kilenc-hónapos kortól kétéves korig.*

Azonos a megfelelő korú leánygyermek idegenes ruhájánál mondottakkal.

ac) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata négyéves kortól tizenkét éves korig (!).*

Ing. Tarka anyag.

Gyári kötött mellény. Pamut. Barna és kék színű. Kockás is. Kivágott nyakú. Rövid ujjú.

Ujjas, mellény, nadrág. Szövet, barna, fekete. Legtöbbször mintás. Az ujjas zakó. A mellény kivágott. A nadrág rövid vagy hosszú (pantalló).

Hózenetráger. Ezek közt svájci típus is.

Szvetter. Barna. Közismert forma.

Mackó. Szövet. Színe kék vagy barna. Akad köztük cipzáras is. És viselik annak a felső részét magát is.

Sapka. Szövet. Kevésbé feltűnő színben. Szemellenzős. Van emellett svájci sapka is. (Kerek sapka.)

Üttörő sapka. Általánosan ismert színben és formában.

ad) *A ruhadarabok, ruhadíszek és ezek használata fiatal férfikorban.*

Az ujjas-mellény-nadrágról és a kalapról lesz itt csak mondanivalóm. (Egyebekben utalok az előző korosztálynál mondottakra.)

Ujjas, mellény, nadrág. A ruha színe az ünneplőknél általában kék. A nadrág hosszú (pantalló). Az ajakis zsinóros ruha nadrágját újabban bricsesz formára csináltatják.

Kalap. Ma már jobbadán alacsonyabb formát használnak. A színes kalapokat is kezdik viselni.

III. AZ AJAKI VISELET TÖRTÉNETE

Az elmondottak után megkísérelhetem már a község viselettörténetének az írását is.

Nehéz munkának ígérkezik. De nem reménytelennek. És nem hamisnak.

A tanulmány kezdetén két részre vágtam a község viseletét. (Akárcsak egy napsütötte pirosfoltos, kerek almát!) Felosztottam egy női és egy férfi viseleti részre. (Itt sem sántít az almáról vett hasonlat: a viseletek közül az egyik — a női — színesebb, szebb volt.)

A női és férfi viseleti részek ruhadarabjai, díszei és használati módjai persze sokban különböztek és különböznek. Így a történetükről sem lehet azt mondani, hogy — akár nagyjából is — egyeznének. Eszerint külön kell a két viselettörténetet megírnom. Az előadás folyamatossága végett különben is ketté kellene szakítanom.

Az írást persze a fontosabbik résznél — a női viseletnél — kezdem.

1. AZ AJAKI NŐI VISELET KORÁBBI IDŐKBELI TÖRTÉNETE

A) *Az ajakis (ajaki nők által befogadott) női viselet története.*

Az ajaki női viseletre vonatkozó legkorábbi adataim az 1848—1849-es évekből valók. Az egyik adatom szerint akkoriban a lányok nyáron át keszkenő nélkül jártak. Az öregek ekkor tréfásan mondták is nekik: „Laput a jányok fejére, nem keszkenőt!” (A lapu a *bojtorján* nevű gaz levelének a neve.)

A másik adatom szerint a lányok a mondott években még bocskorban jártak.

Következő adataim az 1870-es, 1880-as évekből valók. Ezek szerint

a nőknél Ajakon már általában csizmájuk volt. Ez azonban még puha szárú. Olajjal kenték. A kapcájuk vászonból készült.

A ruhájuk ugyanakkor még a *kantus* volt. Ezt *viganónak* is nevezték. Olyanféle ruha ez, mint a leánygyermek mai „kantusa”. Ez a ruha is kétrészes. A két része éppen úgy össze volt varrva. Kézelője is volt. Hátul is gombolódott.

A módosabb lányoknak gyolcsból készítették. A szegényeknek azonban csak kendervászonból. Sajáton (maguk) is megcsinálták. (Akkor még kézzel varrták a ruhákat!) Az ügyesebb lányok piros rózsákat is festettek bele. Olyanokat, mint egy-egy *bugavirág!* (Napraforgóvirág.) Az volt a cífrája.

A lányok akkor még egy ágba (!) fonták a hajukat. Egy kis pántlikával kötötték be a végét. Nem rakták fel koszoróba. A hátukon csüngteték.

Hideg időben egy-egy fekete gubát vettek magukra. Vásznon gatyamadzaggal körülkötötték a gubát. Az egy ág hajukat a gubán kívül lökték. Ugy mentek a templomba.

A tehetősebb lányok azután már egy *vatmol* nevű szövetből is csináltak kantust. (Ez zöld volt. És feketével és zölddel volt kockázva.)

A gyolcs ruhát akkor már nagy ünnep első napi, hónap első vasárnapi és menyasszonyi ruhának használták.

Ezután — rövid időre — már a *nagy fekete kabát* is divatba jött. Ez olyanforma, mint a férfiaké. Csak hosszabb. És a derekát *lakkszj* övezte. Ebben téli időben mentek a templomba.

Az 1883. év táján egy újabb ruha is divatossá lett. Ennek is gyolcs volt az anyaga, mint az ünneplő kantusnak. De már két részből állt. Egy ujjas és egy kabát (szoknya) részből. Az ujjas a vállán le volt ráncolva. A könyökén alul azonban sima volt. Külön dísz — pántlikát vagy pántot nem tettek rá. Ezt a ruhát *szabad ruhának* nevezték.

A szabad ruha után nem sokkal, divatba jött a *rekli*. Ezt megint csak fehér gyolcsból készítették. Ujján és alján már *farkasfoggal* díszítették. Szoknyát sohasem készítettek hozzá. És csak nyári időben vették fel. Ilyenkor a szabad ruha szoknyáját használták hozzá. Nyári használatát az indokolta, hogy béléstelen volt. Így a szabad ruha ujjasának bélésesnek kellett lennie.

Az 1885. év táján egy újabb ruhaféleséget is felkaptak a községben. Ez a *korcos ruha* volt. Ennek már *mol* volt az anyaga. És már nemcsak fehér, hanem sárgás színben is készítettették. A ruha ismét két részből állt. Az ujjas része bő volt. Hátán, felülről lefelé ráncok húzódtak. Az ujjasnak öve is volt. Az öv alapja három ujjnyi széles vászon volt. Ezt kívül *pántlikával* borították be. A pántlika színe piros (parasztpiros) volt. Elöl kapcsolásra készítették. Ez nem látszott. A ruha szoknyarésze bő volt. Ehhez a sugár, vékony „cselédek” *papót* csináltattak. Ez egy kis párna alakú pót-lék volt. A szoknya felső részén hátulra varrták. Így széjjelebb állt a ruha. S a ruha tulajdonosát testesebbnek, takarosabbnak látták. Voltak azonban olyanok is, akik a szoknya belsejére csak *kanavászt* vagy *parhetet* varrtak erősítőnek. Aki *manérozni* akart, az térdigérőre csináltatta ezt a ruhát.

A korcos ruhát az első világháború idejében hagyták el. Az idősebbek is elhagyták. A „rendesebb” lakatos ujjast vették át. Volt, aki negyvenéves korában öltözött át ebbe a ruhába.

A korcos ruhát tehát a *lakatos ujjas* váltotta fel. Az új divatú ruhának az *organistáné* néven emlegetett *Leffelholcz Jánosné* volt a nagymestere.

A lakatos ujjas leírását a hatvanon felüli asszonyok ajakis ruhás divatjánál nagyjából előadtam. Itt még kiegészítem a róla szóló adatokat a következőkkel: a lakatos ujjast színes gyári himzett fekete posztóból is készítették. Ez lett az ajakiak — gyászruhája. (A kötő színeit is alkalmazták már a lakatos ujjashoz. A piros posztó ruhához fehér (!) selyem kötöt vagy kék pántlikacsíkos fehér kázmér kötöt vettek fel. A zöldhöz piros rózsás fehér kötöt. A kékhez fekete kötöt. Ha netán gyász esetén nem volt valakinek fekete ruhája — felvette a zöld posztó ruhát s hozzá fekete kötöt kötött.)

A kevésbé tehetős lányok közül nem egy — a drága posztó helyett — szövetszövetből készítette el a lakatos ujjasát. Azok a fiatalabbjai közt pedig megint csak nem egy volt, aki egyáltalán nem tudott hozzájutni a lakatos ujjashoz. Az ilyen a korcos ruha után a mai ráncos ujjasba öltözött.

A lakatos ujjas divatjától a nők többsége nehezen vált meg. Pedig az alkalom megvolt hozzá. Már az 1899-es évben megvolt! A ráncos ujjas divatjával is megvolt.

Egy ajaki varrólány — *Rózenfeld Róza* — egy napon azt a kérdést tette fel egy „eleven” ajaki lány — *Molnár Mária* — előtt, hogy nem lenne-e kedve valami újfajta ruhához? Aminek a mellye is, a háta is ráncos lenne! És ami szebb is lenne a lakatos ujjasnál. A ruha pántlikás is lenne.

Molnár Mária akkor lett menyasszony. Így az alkalma is megvolt a divatcsináláshoz. Vállalta is.

Rózenfeld Róza két ruhát varrt neki. Az egyik tiszta fehér selyem volt. A másik égszín selyem batiszt. Mind a kettő ráncos. Mind a kettő pántlikás. Az égszín selyem amellet fekete bársonypántos is.

Az új divatú ruhának nemcsak a régi ruhaformával — hanem egy régi divatanyaggal — a megunt korcos ruha anyagával is meggyűlt a baja. A korcos ruhát ugyanis sokan félretették. Az anyag felhasználására alkalmat vártak. Ez a *ráncos hátú ujjas* (!) divatjával el is érkezett 1910 táján. Az ujjast kezdetben az anyagáról *ráncos hátú mol ujjasnak* is mondták. Majd egészen röviden: *mol ujjasnak* is.

A ruha ujjas részének „szíves” volt a háta. A ráncai a háta közepén kezdődtek. Ötven pici ránc volt rajta. Az ujjára egy bokra zöld pántlikát tettek. Az ujjas aljára egy sor piros pántlikát. A szoknyája alján azonban nem volt semmiféle pántlika. (Kötöt is alakítottak hozzá. Fehér csipkés, rózsás fehér kázmér kötöt. Később vették hozzá a piros szörkötöt.)

A második világháború óta nem használják. Mint emlék — a komótban áll. Kiszorította a használatból a Rózenfeld—Molnár-féle fehér selyem ruha.

A lakatos ujjast viselik ugyan ma is, de a viselése egyre szűkebb térre szorul. Már csak hetven éven felüli asszonyok használják. Náluk is sok már az olyan, aki ráncos ujjasban jár.

A lakatos ujjas háttérbe szorulása az első világháború anyagihiányával kapcsolatban kezdődött el. Ez a hiány oda kényszerítette az ajaki nőket, hogy a kendervásznat is felhasználták ruhavarrásra. Ebből az anyagból azonban már — érdekesen — nem a lakatos ujjas formáját hozták ki, hanem az újabb ráncos mellű, ráncos hátú ujjasét. Persze kevésbé díszesen és otthoni használatra. De színesen. A lányok ruhaanyagát veresre festet-

lék. Az asszonyokét kékre. (Körülbelül harminc éve hagytak fel vele. Amikor már jobban lehetett ruhaanyagot kapni az üzletekben.)

A lakatos ujjas sorsa az 1919. évben dűlt el.

Egy *Rózenfeld Abrahám* nevű ajaki kereskedő a fogságból hazatérve — *M. Kovács Máriával* — a jelenlegi *Torma Istvánnéval* — megbeszélte, hogy milyen ruhaanyagokat lenne neki érdemes *Budapestről* lehozni. Hozott is. Így alakult ki az ajaki lányok ruhaviselésében [ráncozott ujjas és ruha (szoknya) viselésében] a következő rend: első vasárnap: „mol” vagyis már fehér delin. Második vasárnap: pünkösdi rózsás fehér delin. Harmadik vasárnap: pünkösdi rózsás veres vagy zöld delin. Negyedik vasárnap: veres kabát. Gyász esetén: fekete delin. Utána vettek persze kázmérokot is hasonló mintákkal és színekben.

Körülbelül huszoneg éve annak, hogy Ajakon a kövesdi asszonyok is megjelentek ruhaanyagokkal. Mindjárt nagy rózsás delint — tehát egy szokatlan — anyagot hoztak. Kinevették vele őket. Egyedül *Torma Ilona* mert tőlük venni. Utána nem sok idővel, aki tehetett, csak azt az anyagot akarta ruhának megvenni. Sőt már kötőnek is vették.

A mai ráncozott ujjas természetesen egyébként sem egészen az már, ami a kezdet kezdetén volt. Ráncozott már kevesebb van rajta. Egyes anyagokhoz csak bokrával jár a pántlika. Kialakult a ruha anyag, szín és minta szerinti viselése stb., stb.

Talán még annyit itt az ajaki női ajakis viseletről, hogy a *menyasszonyi koszorót* mindig olyan formájúnak tudják, mint amilyen volt ennek a viseleti darabnak virágkorában. És hogy az asszonyok *fehér gyolcs feketőjére* is csak úgy emlékeznek. [Csak hát az utóbbit régebben más körülmények közt tették az új asszony fejére. A *hérészt* (öreges mulatozása) alkalmával — a lakodalom második napja délutánján — egy veres kakasnak veres pántlikát kötöttek bokrára a nyakára. Ezt a hérést összeverődött asszonyok, férfiak elvitték az új pár lakására — hogy amit a legények és lányok jelenléte miatt a lakodalom első napján meg nem tettek — kedvükre kimulathassák magukat. A hérést már jelen voltak az örömapák és örömannyák is.]

B) *Az idegenes (ajaki nők által be nem fogadott) női viselet története.*

Az ajaki idegenes női viseletet két nagy csoportba lehet osztani. Az egyikbe a tősgyökeres ajaki magyar nők által ellesett és átvett idegen (nem ajaki) viseletet oszthatjuk. A másikba az Ajakra beköltözött nem magyar és magyar nők által behozott viseletet.

Az első csoportbeli viselettel az előzőkben meglehetősen részletességgel foglalkoztam. Így már csak a második csoportbeliről kell itt egyet-mást elmondanom.

Az Ajakra beköltözött nők sajátos viseletét már négy kisebb csoportba sorozhatjuk be.

a) *Zemplén megyei eredetű tót (szlovák) női viselet.* Ezt a viseletet a tősgyökeres ajaki magyar lakosok szerint Zemplén északi részéről beköltözött tótok (szlovákok) az 1870-es évek végén, az 1880-as évek elején hozták be a községbe. Az *anarcsi Czóbelek* és *gyulaházi Huszárok* sarlós aratói voltak ezek az emberek. Czóbelék és Huszárek a sarlós aratás miatt költöztették le őket a *Felvidékről*. De a kaszával való aratás után is itt marasztalták őket.

A régi ajaki emberek úgy emlékeznek vissza, hogy a nők tiszta fehérben jöttek. Gyapjú volt a ruhájuk. Maguk szőtték és csinálták. Az ujjasukon zseb volt. A szoknyájuk térdigérő volt. *Bügyögős* ujjú. Hímzett elejű. Színes gombos. Bocskor volt a lábukon. Nagyjából emlékeznek a családi nevükre is: *Feskó, Frisku, Laskodi (!), Lizák.*

De ezek a nők hamarosan kiöltöztek.

b) *Felvidéki rutén női viselet.* Ugyancsak Czóbelék és Huszárék telepes sarlós aratói hozták magukkal.

Hogy mi különbség volt a tót (szlovák) és ruthén viselet közt, azt nem tudják. Annál inkább nem tudhatják, mert a tót (szlovák) és rutén közt sem tettek különbséget. Csak tót betelepedésről beszélnek. Pedig az 1880-as népszámlálás adatai szerint rutének is voltak kevesen a községben. (Számuk ekkor 10 volt!) Tájékozódásképpen megemlítem itt azt is, hogy az 1870-es adatok szerint előbb még egyetlen egy nem volt.

c) *Heves megyei magyar női viselet.* A községbe *Szihalomról, Kálkápólnáról, Aldebrőről* stb., stb., érkező dohányosok (feles kertészek) viselete volt. Az emberek 1890-es évektől érkeztek nagy számban. Egy-egy gazdaságnak volt 20 dohányosa is.

A *nagyon hevesi (!)* nagy lányok viseletére emlékeznek vissza leginkább. Ezeknek az ingalja vászonból volt. Az ingválla gyolcs. Ez cirkásan kék-pirossal volt beszegve. Alsó szoknyája egy-kettő volt. (Nyáron kevesebb. Télen több.) Ujjasa nagyon virágos. (Virágosabb volt, mint az akkori ajaki lányoké.) Testhezálló. *Masnyis (!)*. De nem lakatos ujjas. Volt szabad elejű ujjasuk is. Fodros kötője is. A kázmér nyakbavalója azonban semmiben sem különbözött az ajaki lányokétól. Gránátja volt. Mizlije nem volt.

Hajviselete: két *copfja* volt. A haja végét *galanddal* kötötte be. (Pántlikájuk akkor még az ajakiaknak sem volt. Messziről kellett volna nekik hozatni.) A galand tarka volt. Virágkoszorú volt benne. A hajukat koszorúba is csak felrakták.

Az asszonyoknak kezdetben rövid ujjú fehér ingválluk volt. És emellett volt szabad elejű ruhájuk is. (7., 8. kép.)

d) *Szabolcs megyei más községi magyar női viselet.* Mezőgazdasági családok hozzátartozói hozták magukkal. A régebbi formákra már nem emlékeznek rájuk tisztán. Az előbb elmondottakhoz nincs is hozzátenni valóm.

2. AZ AJAKI FÉRFIVISELET TÖRTÉNETE

A) *Az ajakis (ajaki férfiak által befogadott) férfiviselet története.*

Az idevonatkozó legrégebb adataim megintcsak az 1848—1849-es évekből valók. (Az ajakiak ezzel kapcsolatban a forradalmat emlegetik. Tehát az időhoz kétség nem férhet.) A férfiaknak akkor fehér gubájuk és bocskoruk volt.

Az 1870—1880-as évekből már bőségesen van adatom. Ezek közül kiemelem a következőket: az ingük vászon, madzagos volt a nyakán. A gatyájuk megint csak vászonból készült. Bő volt. Emellett korcos, madzagos és ráncos. Téli időben még gatyaszárban jártak. (Persze nyáron méginkább.) Hozzá ujjast is húztak. Ez a szegényebbeknél még vászonból való volt. Guba az 1880-as évek során minden háznál megkerült Ajakon. Egy 1870-es

évekbeli Mindenszentek-napi kegyetlen idő ráébresztette az ajakiakat, hogy guba nélkül nem tevelhet ki a földmunkás ember.

Az ajakiak gubája ez idő tájban már fekete volt.

A férfiak ugyanakkor még zsiros (olajjal kent) csizmát viseltek.

Akkortáiban tanulták meg az asszonyok a nadrág szabását a községben. Egy „rabságból” hazajött ember tanította meg őket a szabásra. Azóta járnak Ajakon nadrágban az emberek. A nadrág akkor még vászonból készült.

Került ezután már más ruhafajta is Ajakon. A nadrág volt különösen sok. A gatyában nem jó volt „kastolni”, fekete lett a harmatos fütől, gától. Hátha még az esőtől vizes lett a föld is! (Ajakon ugyanis nagyobb részben fekete a föld (talaj). A mákos nadrág megváltás lett rájuk. Ez fehér pontos fekete anyagból készült. (Pantalló volt). Amióta az van, nyáron át munkában nem használnak gatyát.

A felnőttek zsinóros ruhájáról az öregeknél már részletesen írtam. Így itt már csak a gyermekek zsinóros ruhájáról fogok egyet-mást elmondani.

Az 1890-es években a keresztanyák zsinóros ruhát is vettek. A zsinórját *singlinek* mondták. Nagyon drága volt.

Legnevezetesebb darabja volt ennek a *keresztlajbi*. Ez is zsinóros volt a mellrészén. Hátul — a lajbi feletjától — színes pántlikás volt. (A pántlikák színe piros és kék vagy piros és zöld volt.) Ennek a résznek a felső vége ki volt kerekítve. És el volt dolgozva. A folytatása fonásos volt. A fonás a lajbi alján megszűnt. Attól kezdve a pántlikák szabadok voltak. Egy-két ujjnyi hosszúságban lecsüngtek.

Annak alacsony volt a teteje. És kerek is volt. A karimája két ujjnyi széles. Karimájának a széle egy ujjnyi magas. És szegett volt. A szegés a karimának is aláfordult. Egy *kisvárdai* kalaposmester csinálta *Demjén* volt a neve a mesternek. A kalap mellett a legények csinált virágbokrétát viseltek. Volt, aki vadmadár tollát szúrta mellé. Ez a kalap 1914 után maradt el. Bélelt szárú bokszcizma 25—30 év óta van. A férfiak kivétel nélkül csizmában mentek a templomba. (Ma a legtöbb cipőben megy oda.)

Az 1900-as évek elején volt egy *belfert* nevű ruha is. Ez fekete színű és béléses volt. (Abban az időben különben a vászon nadrágon kívül a ruhák minden darabja béléses volt.)

Apró fürtű guba is volt a községben. Egy „boldog” (gazdag) juhász vett magának ilyet az első ízben.

Negyven évvel ezelőtt még a legények is hordták. A lányokhoz is abban mentek.

Munkában közönséges lett a surc használata.

B) *Az idegenes (ajaki férfiak által be nem fogadott) férfiviselet története.*

Csak a zempléni és hevesi származású férfiak viseletére van számba vehető adatom.

a) *Zemplén megyei eredetű tót (szlovák) viselet.* Az Ajakra való behozatali körülményekről az idegenes női viseletekkel kapcsolatban már beszéltem.

Tősgyökeres ajaki emberek szerint a Zemplénből áttelepült tót férfiaknak gyapjúból készült a ruhájuk. Maguk szőtték. Maguk készítették el. Ujjasuk egy *szürkankónak* nevezett ujjasféle volt. A nadrágukat — a for-

mája miatt — *spórcsúnek* (sparhetsőnek) mondogatták. Bórtüszőjük volt. Es rövid fehér gubájuk. (*Ez volt a törvényük!* — mondta többek közt özvegy Szakszon Balázsné.)

A fiatalok mihamar kivetkőztek ebből a ruhából. Az öregek azonban halálukig ragaszkodtak hozzá. Bár nem volt nagy a számuk — annyira szokatlan volt Ajak tájékán, hogy a környező község lakosai közül senki sem hagyta szó nélkül. S ennek a láttára terjedt el az a téves hit, hogy az ajakiak mind tótok.

b) *Heves megyei magyar férfiviselet*. A dohányosok (feles kertészek) fiataljai ráncos, bő gatyában jártak. Az ingük is gyolcs volt. Lehajtos galéros. Rendes bőségű volt az ing ujjja. Nyakravalójuk is volt. Ez piros, sárga, zöld és kék volt. *Szivárványszínűnek* mondták együtt. A csizmájuk féligráncos volt.

Az idősebb férfiakkal vászon volt a gatyájuk és rojtos is. Ráncos is. Ingük ugyancsak vászon. Bő ujjú. Korcoskézelt. *Szatyinggal* kötötték meg. Ujjas köcójük volt. A legöregebbeknek rövid volt az ingujjuk.

*

Ennek a kis viselettörténetnek nem egy tanulsága van.

(*A viselet túlzó barátai felé:*) 1. Egy kis községnek a viselete nem állandó. (Gondoljunk itt az ajaki nagylányok mai ajakis viseletét — a ráncos ujjast — megelőző négy viseletre: a lakatos ujjásra, korcos ruhára, a szabad ruhára és a kantusra. Vagy gondoljunk a ráncos ujjason — annak az anyagán, díszítésén és használat módján — az idők folyamán bekövetkező — mai nap is bekövetkező — változásokra.) 2. Ugyanannak a községnek a viselete nem teljesen egységes. (Gondoljunk ezzel kapcsolatban megint az ajakis és idegenes viseletek egymásmellettségére. Vagy éppen a hatvan éven felüli asszonyok különböző viseletére.) 3. Megint: annak a községnek a nagyon feltűnő viselete nem okvetlenül a község legsajátosabb viselete. (Gondoljunk itt a zempléni eredetű tót (szlovák) és hevesi eredetű magyar (palóc?) időleges ajaki viseletekre.) 4. Egy község viseletének az eredetét nem lehet eldönteni a község lakosai névelemzése útján. (Gondoljunk itt arra, hogy egy *Rubószki István* nevű ember 1954-ben szinte egyedüli képviselője Ajakon a ráncos vászongatyá viseletnek. Es egy *Laskodi* nevű ember valaha tót viseletben települt át Ajakra.)

(*Egy kicsit a szakemberek felé is:*) 5. A népi viselet szerintem nem lehet a „szűkebb értelemben vett” és „tágabb értelemben vett” kifejezésekkel a régi módon osztályozni. Nem lehet azt mondani, hogy az az igazi népviselet, amelynek az anyagát a nép maga termeli s a ruhát ebből az anyagból maga készíti. És emellett még azt sem, hogy az a népviselet, amelynek az anyagát nem a nép keze munkája szolgáltatja ugyan — és a ruhát magát sem a nép készíti el —, de a nép ízlése és hagyományos formájára a belőle kiemelkedő kis mesterember csinálja. (Gondoljunk ezekkel kapcsolatban az ajaki nők keszkenőviseletére, amelynek a darabjaiból egy sem került ki az ajakiak termelvényéből vagy azok népi mestereinek a kezei közül — és mégsem merhetjük teljes bizonyossággal elmondani róluk, hogy amikor az ajaki menyecske a keszkenőkészletéből a kontvos keszkenőt a saját ízlése szerint az első vasárnapi — és nem a negyedik vagy ötödik vasárnapi vagy a kapkodó ruhájához kötötte fel —, a néptől — és nép-

rajztól — teljesen idegen dolgot művelt. — S gondoljunk arra, hogy így nem lenne-e helyes a viselet népi és néprajzi meghatározásában — akár milyen szavak kíséretében — a nép ízlésének magának mindenek fölött való jelentőségét nyomatékosan kifejezésre juttatni?)

IV. AZ AJAKI VISELET KEZDETEI

Az ajaki viselet történetének az ismeretében talán már fölöslegesnek is tűnik fel az, hogy itt ugyanannak a viseletnek a kezdeteivel foglalkozunk. Két dolog mégiscsak indokolja a vele való foglalkozást. Ezek egyike a bevezető részben tett ígéretem. Tanulmányomnak ebben a részében ugyanis megígértem, hogy beszélni fogok arról a kérdésről: miért nem írtak az 1900-as évben megjelentetett Szabolcs vármegye című könyv néprajzi írói az ajaki viseletről? A másik dolog ennél jóval fontosabb. Követelőző. Múlthatatlanul választ kell adnom arra a kérdésre: mik tették lehetővé az ismert ajaki viseletsorozat kialakulását?

A) Hogy miért nem írtak a monográfia írói az ajaki viseletről? — erre a kérdésre csak akkor tudok kellőképpen megfelelni, ha megállapítom azt, hogy kik tartották sérelmesnek a monográfia íróinak az ajaki viseletről való hallgatását és hogy mit értettek azok ajaki viselet alatt?

A sérelmet az ajaki viselet néhány rajongója szokta emlegetni. Ezek csaknem kivétel nélkül volt ajaki tanítók (nevelők). Távolról sem jelenti azonban ez azt, hogy minden ajaki nevelő foglalkozott volna az ajaki viselet korának a meghatározásával. A bírálók közül néhányat személyesen is ismerek. De ezek közt egyetlen egy olyat sem találtam, aki behatóan próbált volna foglalkozni a kérdéssel. Csak felszínen mozgó véleményeket hallottam tőlük. A véleményük felszínességére jellemző egyebek közt az is, hogy ajaki viseletként csupán a női viselet egy töredékét — a fiatal nők (nagylányok és menyecskék) ráncos ujjas nevű ruháját és annak járulékait szokták mondani.

Igy teljesen elegendő is, hogy csak ebben a kis terjedelemben foglalkozom itt a monográfia írói ellen elhangzott bírálatokkal.

Tanulmányom történeti részében megállapítottam azt, hogy az ajaki ráncos ujjas divatja az 1900. évben még csak csírában volt. (Gondoljunk itt vissza arra, hogy Rózenfeld Róza és Molnár (Lizák) Mária két darab ráncos ujjassal az 1899. évben vetették meg ennek a divatnak az alapját. És gondoljunk egyszersmind arra, hogy milyen nagy változáson ment át, amíg a divat rajongói szemében az ajaki viselet (női és férfi viselet!) egyetlen képviselőjévé vált.)

A járulékaival kapcsolatban ugyancsak a történeti fejezetben megállapítottam azt, hogy részben a ráncos ujjasnál magánál is fiatalabbak. (Gondoljunk itt arra, hogy a harisnya és a cipő az első világháború óta vannak divatban.) Részben pedig már az előzőleg divatban volt ruhaféleségeknek is járulékaik voltak. (Gondoljunk itt megint arra, hogy a mizli és a gránát a lakatos ujjas és közvetlen előzői divatja idejében is megvoltak.)

Hogy tehát a monográfia íróit igaztalanul vádolták az ajaki viselet (ajaki ráncos ujjas viselet) agyonhallgatásával (!), afelől kétség már nem lehet.

B) A másik dolog fontosabb és fogasabb ennél. Arra igyekszem ugyan-

is választ adni, hogy milyen körülmények hozták létre az ajaki viseletek váltogatódását?

Itt persze megint az ajaki nők viseletét fogom előtérbe hozni.

Az ajaki nők viseletéből elsőként a kantusnak is nevezett viganót ismertettem. (Hogy ezt azért tettem, mert a régiségben feljebb haladni nem tudtam, — mondanom sem kellene.)

Mikor kezdtek öltözni ebbe a ruhaféleségbe az ajaki nagy lányok, — azt ma már lehetetlenség megállapítani. Azt azonban már tényként el lehet fogadnom — és el lehet fogadnunk —, hogy a ruha neve a XVIII—XIX. századfordulón élt olasz színésznőnek, — Viganó Máriának — a nevével egyezik. Valamint azt is, hogy a ruha a viganó nevet semmiképpen sem a világban régen keveset forgó, szegény (sőt nagyon szegény) ajakiaktól kapta. A névnek a ruhával együtt kellett Ajakra bejönnie. Hogy ezt a két-részes, egybevarrt cifra ruhát az 1880-as években még kizárólag viganónak nevezték, — arra nézve eligazítónknak vettük és vesszük a ma már 90 éves Szakszon Balázsne tájékoztatását.

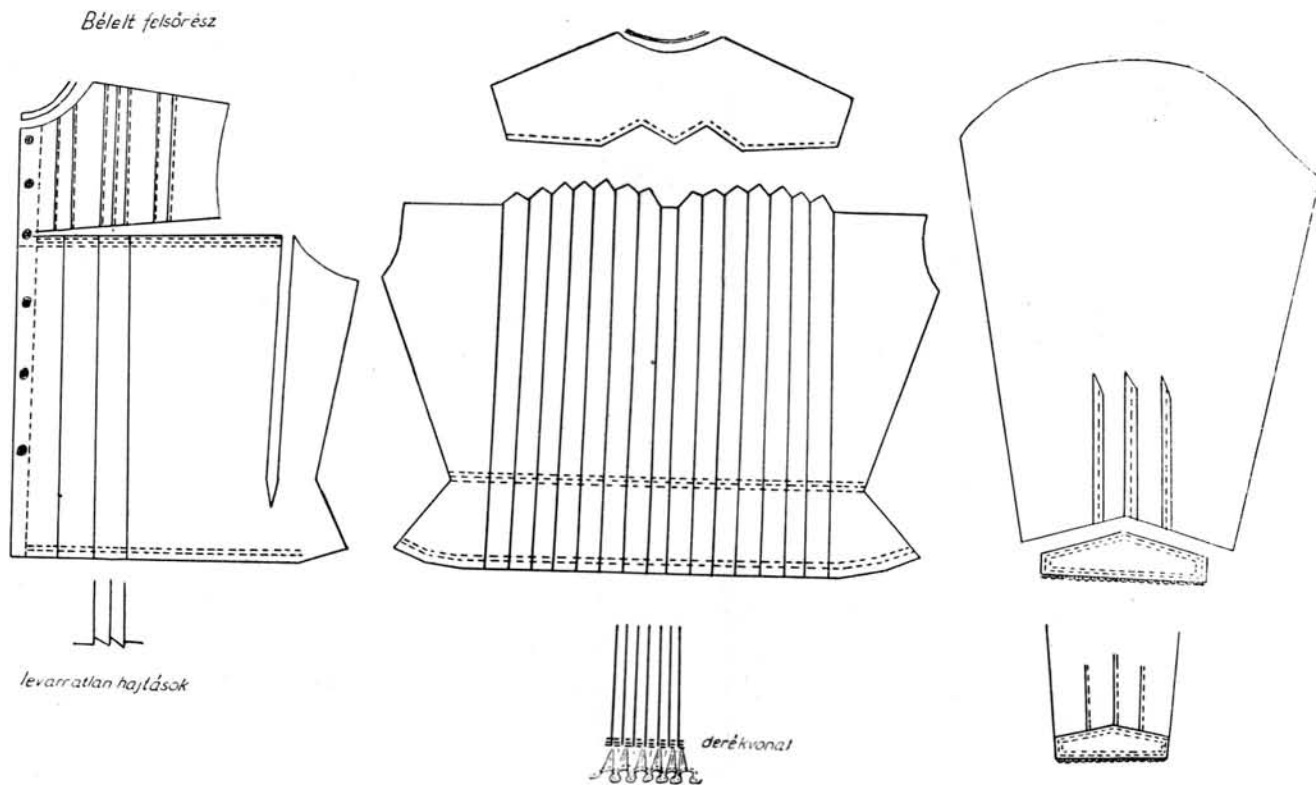
Ezeknek a dolgoknak a figyelembevételével, persze, már azt is el lehet mondanunk, hogy a viganót nem az ajakiak alakították ki, — még kevésbé nem a kantus ruhájukból alakították ki. Amikor a 70 éves St. Kovácsné Tóth Borbálát megkérdeztem a név eredete felől, az a legtermészetesebben mondta, hogy olyan formán történt ez, mint a régi pengő-forint, a pengő és a forint szó használatkeveredésénél. Vagyis a megszokott nevet átvitték a még egészen meg nem szokott tárgyra.

Nagyobb tájékozásra megemlítem itt azt is, hogy a kantus és viganó nevek a távoli múltban más községekben is megvoltak Szabolcsban. Gombás András tiszavasvári múzeumvezető szerint az anyai nagyanyja sokszor beszélt neki róluk. Elmondta, hogy a viganók nagyon cifrák, rikító színűek, — a kantusok pedig seszínűek voltak náluk. A szabásukra nézve is különböztek. A községükbeli anyák akkortáiban így vigasztalgtatták trefásan a síró lánygyermeküket: Ne sirj, jányom, veszek neked piros viganót. Tehát valami különöset. Nem a megszokott, sőt megünt, seszínű, zsákszabású kantust.

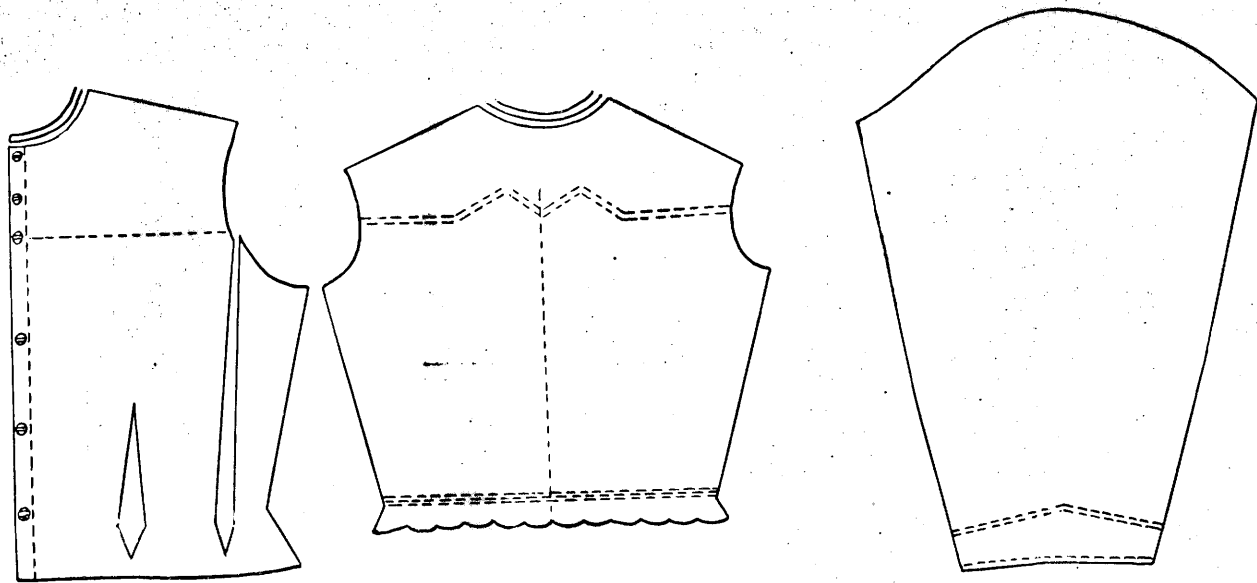
A viganó (!) után következő ruhadarabok váltogatódása a ma is élő legidősebb emberek (nők és férfiak) előtt ment végbe, s ezek az emberek a leghiggadtabb tanúk lehetnek arra nézve, hogy a község nem volt teljesen elzárva a világtól. Hogy a község közvetlen környékéről, sőt távolabbi helyekről kerültek be Ajakra divatformák. Kisvárdában vagy Ajakon magán is lesték a nők a divat alakulását. És gondoljunk emellett arra is, hogy az ajaki lakatos ujjas divatját bebizonyíthatóan egy idegenből Ajakra került értelmiségi dolgozónak, — a kántor Leffelholcznak — a felesége volt a kezdeményezője és mestere, stb., stb. Így az ajaki lányok sokszor változtatgatták viseletüket és azok a viseletek — mint ajakis és idegenes viseletek — sokszor voltak láthatók egymás mellett.

Amikor a kantus (viganó) volt az ajakis ruha, akkor az ebbe a ruhaféleségbe öltözött lányok mellett ott állhattak (és áltak is) a még idegenesnek számító szabad ruhába öltözött lányok. És ugyanígy állhattak és álltak a már ajakissá vált szabad ruhába öltözötték mellett a következő divatújdonságba, — a még idegenesnek számító — korcos ruhába öltözötték. Valamint a már ajakissá vált korcos ruhába öltözötték mellett a még idegenes lakatos ruhába öltözötték, — és a már ajakissá vált lakatos ruhába

A szabad elejű ruha külső része

34. kép. A szabad elejű ruha külső része. Ajak

35. kép. A szabad elejű ruha bélésrésze. Ajak

öltöztettek mellett az idegenes (még idegenes) ráncos ujjasba öltöztek. Most a ráncos ujjasok mellett ott állhatnak (és állnak) az újabb ruha-kreációk viselői.

A ma még élő nagylányos ráncos ujjas nevű viseletet minden valószínűség szerint követi valamiféle ajakis nagylányos viselet. Talán egybe szabott viselet, esetleg kétosztatú is. Akár ajaki varrónők munkájaképpen, akár bolti áruként. Akár együtt a kettő. Az eddigiek után egyébként is bizonyosnak mondható, hogy a ráncos ujjással Ajakon még el nem múlik a népviselet. Garantálja azt nekünk az, hogy a lányok még megbeszéljük a ruhák formáit, és eközben még nem feledkeznek meg a ruháknak a hónapok vasárnapjaihoz, a vallások ünnepeihez vagy éppen egy-egy család gyászához való igazodásáról.

A férfiak népviseletének a jövője már bizonytalan. De azzal sem kell végképpen leszámolnunk. Ha talán másért nem is, az ajaki nők hatására még az is csak újjá születhet.

Végtevére megjegyzem itt még azt, hogy a népviseletek — szerintem — nem egyszerű másolatai a városi (régében úri és polgári) viseleteknek. Az ajakiak legnagyobbra tartott viselete, — a ráncos ujjas — például ugyan-csak nem egyszerű átvétel. A tanulmányban többször is említett Rózenfeld Róza ajaki varrónő a viselet ujjasát egyrészt a dohányos (dohánykertész) asszonyok által Ajakra bevitt és Szabolcs megyében a XIX. század végén általában is divatossá vált szabad elejű ruha ujjasa elejének a teljes „átzajmlizásával” és „pászossá” tételével, másrészt az ajakis mollruha szalagok és bársony pántok rátételével alakították ki. A ráncos ujjas szoknyáját viszont az ajakis lakatos ruha aljának a felszalagozásával és bársonypántozásával tette a viselet különleges darabjává. A ruhához alkalmazott mizli nevű gallér — mint tudjuk is — már két régebbi viseletnek, — moll ruhának és a lakatos ruhának is — járuléka volt (34. és 35. kép, XXXIII. tábla 1 és 2).

Az ajakiak Rákóczi nevével jelzett férfiviseletének a zsinórzata a viselet fénykorában is teljesen más volt, mint akár az úri, akár a polgári „magyaros” viseletek zsinórzata. Részint hosszabb, részint laposabb, részint tagoltabb volt ezeknél.²²

Nyárády Mihály

A J A K I T Á J S Z Ó T A R

Ajakis ruha: az ajaki lakosok többsége által befogadott, — magáénak elismert — ruhaféleség.

Alsó: voltaképpen alsószoknya. Ajakon elsősorban az a rendeltetése, hogy a felsőszoknyát „kitartsa” és így az alsószoknya tulajdonosát „vastagítsa”.

Barna: a fehér színen kívüli színek együttes neve.

Belfert ruha: fekete színű, béléses, régi szövet férfiruhaféleség.

Bodra: egyes ruhafélék bodros része. Például a fékető.

Bokra: egyes ruhafélék pántlikájának a csokorba kötött része.

Bugavirág: napraforgóvirág.

Cakk: a golyos rékli széles csipkéből készített aljazása és szegése. Lásd még a mizli 2-t, és a farkasfogat.

Delin = delén.

Dohánymagazin: dohánybevéltő hivatali raktár.

Dohányos: feles dohánykertész.

Farkasfog: keskeny cakkok sorozata.

Fekete földű: fekete alapszínű.

Fékető: főkötő.

Féling: hátul nyitott ing.

Félujj: rövid ujj.

Fiúcseléd: kamaszok.

Galand: virágkoszorús, tarka pamutpántlika.

Glott = klott.

Göccs: görcsös.

Gránátok: égetett anyagból, porcelánból vagy üvegből készített lyukas, apró gömb. Fonalra fűzve, nyakéknek használták.

Hajtásos: ráncos.

Hegyek: dombok.

Hérés: a lakodalom utáni napon az öregeknek a fiatal házaspár házá- nál tartott vendégeskedése.

Hétköznapló: hétköznapra való.

Hollas ruha: hólos ruha, vagyis pároslerakásos ruha.

Húzott ruha: rövid ujjú, ráncos ruha.

Idegenes ruha: az ajakiak többsége által be nem fogadott — magáénak el nem ismert — ruhaféleség.

Kantus: egybeszabott, egyenes, hátulgombos fiúruha. Újabban a gyer- meklányok ruháját is mondják kantusnak. (Lásd még a ruha és viganó szavakat.)

Kapkodó ruha: szomszédoló ruha.

Kázsmér: erősen színezett gyapjú ruhaanyag.

Kerek kötő: félkötény.

Keresztlajbi: a gyermekeknek a keresztanyjuk által vett, pántlikával díszített mellénye.

Keszkenő: fejrevaló kendő.

Két szerrel (hajtással) kötni fel a keszkenőt: a négyzetalakú keszkenőt háromszög alakba összehajtva kötni fel a fejre.

Kontyos kendő: piros szélű, rózsás, fehér kázsmér keszkenő, — ame- lyet nagykontyú mezőkövesdi asszonyok árultak Ajakon.

Korc: a gatya, szoknya felső részén ujjnyi szélesen visszazeggett rész, amely madzag befűzésére szolgál.

Korcós ruha: molból készült, ráncos, bő, öves ruha.

Koszoró I.: a nagylányok hajviselete, amelynél azok két ágba font ha- ját a fejre, köralakban felfektetik.

Koszoró II.: Menyasszonyi koszorú. Régebben inkább színes művirágos, üveggyöngyös, arany- és ezüstszálas (fátyolnélkül) volt. Újabban már fehér mirtuszkoszorús hosszú- vagy rövidfátyolos. A menyasszonyi koszo- rót az egyházi funkciót végző nagy- és kislányok fejére is felteszik.

Köce: bőrmellény, zsákszabású. Részint festetlenül hordják. Részint barnára festetten.

Krompé: burgonya.

Lakatos ujjas: tulajdonképpen nemcsak ujjasos ruha, hanem szoknyás is. Dereán kis „máslis” (csokros) rátét van. Kiveszőfélben levő öltözet.

Lébug: bibic.

Lüvegő: a blúz neve, ha az alja „szabad”, — vagyis a szoknyarész fölé hajlik.

Manéroz: a férfinek tetszeni akar egy nő.

Margitdász: színezett csipke.

Mákos nadrág: fekete alapú fehér pontos pamut nadrág. Nyári ruhadarab. A kereskedelembe „cájpg-nadrág” volt a neve. Pantallónak is mondták ott.

Menyecskecsüngő: a menyecskék (30 éven aluli asszonyok) főkötőjének a hosszú, keskeny, hímzett két nyúlványa. Ezek a nyúlványok a blúz mellrészén csüngtek.

Mizli: 1. Behúzott, keskeny pántba bevarrt hímzés, 2. A gyolcs rekli széles, aljazása és szegése.

Molruha: ritkásan szőtt fehér pamutszövetből, különösen készített női ruha.

Nagykendő: négyzet alakú rojtos, nagy gyapjúkendő.

Nyakbavaló: férfi sál.

Nyalka: nagyon cifra.

Osztókendő: a menyasszony ajándéka a nászmenetben résztvevő násznagyok, vőfélyek és nyoszolyók részére.

Pacsirtakonty: egy ágba font, — a végén pántlikával bekötött haj, — amelyet koszorúban raknak fel a gyermek fejetejére.

Parasztpiros: tüzespiros.

Parasztpárna: kis méretű, 100 × 100 centiméteres párna.

Parhet = barhent: ruhaanyag.

Pánt: keskeny szalag.

Pántlikalyuk: a ruhára részben lyuggalással, részben pánt rávarrással készített lyukak, amelyekbe a díszítésre szánt pántlikákat befűzik.

Porzsinór: a szoknya aljára, belül varrt koptató (kopást gátló zsinór).

Púppánt: egy-egy hasíték végén levő rövid szalag, amely az anyagok behasadás ellen védi.

Póka: pelenka.

Púptekerő: köldöklekötő.

Rákóczi-ruha: a férfiak zsinóros ujjasú, csizmanadrágos ruhája.

Ráncos hátú molujjas: a korcos ruha molanyagából készített különleges (pántlika nélküli) ráncos ruha. Szoknya is készült hozzá.

Rekli: vékony anyagból, bélés nélkül készített, benyakalt (zárt) női blúz.

Rózsakonty: a menyasszonyok a hosszú hajukat két ágba fonják, csipeszre csavarják, fejükön hajtúkkal megerősítik, így hozzák létre ezt a fajta kontyot.

Ruha: a lánygyermek piros alapszínű, virágos, díszes, bő, egybevarrt, kétrészes ruhaféleségének a vagylagos neve. (Lásd még a kantus és viganó szavakat.)

Sály: a gyermekek takarásához használt hosszú kendő.

Sipka: sapka.

Slíngelés: hímzés.

Sonka ujj: görbe ujj; fent ráncolva, alul szűkre varrva.

Stompándli: gumi harisnyakötő.

Surc: kékfestő anyagból varrt kötény.

Szabad elejű ruha: nevét ujjasa, különös szabásából vette. Tuđniillik az ujjas mellrészében a bélést mellénnyé alakították ki, így a mellrész magát libegősre (tágasra) készítették. Voltaképpen a Borsodból Ajakra került nők (elsősorban asszonyok) kétrészes ruhájának a neve volt. Tőlük vették át a nevét — de nem a formáját — az ajaki nők.

Szabad ruha: egy régi divatú kétrészes ruha, amelynek a blúz alját a szoknyával nem kötik le.

Szabad talaj: a régi ajaki lakosok által korlátozás nélkül használható terület.

Szörkötő: lüszter kötény.

Szörzsinór: selyemből készült zsinór.

Szűrkankó: az 1880-as években Zemplén megyéből Ajakra áttelepült tót sarlós aratók gyapjából készített ruhája.

Ujjas: blúz.

Úri párna: nagyméretű 150 × 150 cm-es párna.

Vakvirágos ruha: amelynek a „mintája” saját anyagából készült.

Vatmol szövet: zöld alapú, feketével és zölddel kockázott régi ruhaanyag.

Vállfolt: a vállon keresztül hónaljtól hónaljig nyúló erősítő pánt.

Vendégaljas szoknya: az alján fodorszerű toldással ellátott szoknya

Veres kabát: veres színű teljes ruha.

Viganó: piros alapszínű, virágos, szerföltött díszes, két részben szabott, bő, egybevarrt leánygyermek-ruha. Viganónak csak a legöregebb nők mondják. A fiatalabbak már kantusnak és ruhának is nevezik.

Zájmlí: felvarrás.

Zamáncos: pocsolás.

DIE VOLKSTRACHT VON AJAK

Die Gemeinde Ajak liegt im nördlichen Teil des Komitats Szabolcs-Szatmár. Ihr Gebiet umfaßt 4301 Katastraljoch, die Zahl der Einwohner beträgt 3938.

Auf diesem verhältnismäßig kleinen Territorium gestaltete sich im Kreise der Einwohnerschaft von relativ geringer Anzahl die farbenprächtigste Frauentracht des jenseits der Theiß gelegenen Teiles von Ungarn.

In meiner ungarischsprachigen Studie befaßte ich mich indessen — ganz natürlicherweise — neben dieser Tracht auch mit der Männertracht. Nachdem im Kreise der Einwohnerschaft neben der örtlichen, von den Einheimischen „ajakerisch” (im Sinne von aufgenommen, anerkannt) benannten Volkstracht auch städtische, oder aus anderen Gemeinden übernommene Trachten zu finden sind, bemühte ich mich, dortselbst auch diese zu beschreiben.

Letzteres war keineswegs zu umgehen, nachdem einige der fremdartigen Trachten in der Vergangenheit kürzere oder längere Zeit nachweisbar „ajakerisch” wurden. Und so ist es nicht ausgeschlossen, daß auch einzelne unter den heutigen fremdartigen Trachten „ajakerisch” werden.

Die Bewohner von Ajak distanzieren und distanzieren übrigens ihre

Frauen- und Männertracht den Altersklassen nach. Diese Altersklassen sind heutzutage folgende: 1. Von der Geburt an bis zum Alter von sechs-acht-neun Monaten. 2. Vom sechs-acht-neun monatigen Alter bis zum Alter von zwei Jahren. 3. Vom Alter von zwei Jahren bis zum Alter von vier Jahren. 4. Vom Alter von vier Jahren bis zum Alter von zwölf Jahren. 5. Vom Alter von zwölf Jahren bis zum Alter von zwanzig Jahren. 6. Vom Alter von zwanzig Jahren bis zum Alter von dreißig Jahren. 7. Vom Alter von dreißig Jahren bis zum Alter von vierzig Jahren. 8. Vom Alter von vierzig Jahren bis zum Alter von fünfzig Jahren. 9. Vom Alter von fünfzig Jahren bis zum Alter sechzig Jahren. 10. Über sechzig Jahre hinaus.

Wegen Platzmangel muß ich mich darauf beschränken, hier lediglich die vornehmlichsten der „ajakerschen“ und „fremdartigen“ Kleidungs- bzw. Trachtenstücke durchzusprechen.

Unter den „ajakerschen“ Kleidern der jüngeren Frauen kommt dem sogen. „Säumchenkleid“ die meiste Bedeutung zu. Diese Form wurde — genau im Jahre 1899 — von einer Näherin namens Rosa Rosenfeld herausgebracht. Doch tat sie dies nicht ohne Hemmungen. Der Oberteil (die Bluse) des Kleides wurde einerseits aus dem Ende des XIX. Jahrhunderts im alten Komitat Szabolcs in Mode gekommenen „Kleid mit freiem Oberteil“ ausgestaltet, indem dessen weite Bluse in eine „passende“ d. h. anliegende umgeformt und mit mehr Säumchen versehen wurde, andererseits übernahm die Näherin auch den Seiden- und Samtbandputz des in früheren Zeiten in Ajak getragenen „Molkleides“. Der Rock des „Säumchenkleides“ wurde nach der Form des dazumal in Ajak noch modernen Rockes des sogen. „Schloßkleides“ gestaltet, das „Mizli“ stellte nur mehr eine simple Übernahme vor. Der Kragen bildete nicht nur einen Bestandteil des damals getragenen „ajakerschen“ Jungmädchenkleides, des „Schlosserkleides“, sondern auch den des früher modernen, „ajakerschen“, „Molkleides“.

Nicht geringen Anteil an dem modischen Erfolg des Rosa Rosenfeld-Kleides hatte ein fünfzehnjähriges Mädchen aus Ajak, — Maria Molnár Lizák —, welche ihre gleichaltrigen Freundinnen dazu überredete, dem damals noch allgemein getragenen „Schloßkleid“ den Rücken zu kehren und die neue Kleiderfaçon zu wählen.

Ich betonte hier den modischen Erfolg unter den Gleichaltrigen, denn die Mädchen höherer Jahrgänge hielten noch immer an dem Gebrauch des damals für modern und „ajakerschen“ gehaltenen „Schloßkleides“ fest. Und dies taten auch im Besonderen jene Frauen, die das letzterwähnte Kleid bereits seit einem Jahrzehnte trugen; die Meisten von ihnen blieben ihm bis zu ihrem Lebensende treu.

Rosa Rosenfeld hatte indessen vorläufig nur zwei Kleider für Maria Molnár Lizák genäht. Das Eine von ihnen bestand aus reinweißer Seide, das Andere aus himmelblauem Seidenbatist. Beide Kleider waren gleich gefältelt und beide gleich bebändert. Das himmelblaue hatte sogar schwarze Samtbänder. Das ersterwähnte weiße Kleid war für den ersten Sonntag des Monats bestimmt. Das zweite, himmelblaue, für den zweiten, dritten und vierten Sonntag im Monat. Hatte ein Monat noch einen fünften Sonntag, so wurde das gleiche Kleid getragen.

Das Schicksal des solcherart in Mode gekommenen „Säumchenkleid“ benannten Kleides erfüllte sich jedoch erst im Jahre 1919. Ausschlaggebend

für sein Los waren wiederum zwei Personen: Erstens, Rosa Rosenfelds Bruder, ein Kaufmann namens Abraham Rosenfeld, zweitens, Maria M. Kovács, — spätere Frau Stephan Torma —, war ein junges ajaker Mädchen mit Unternehmungsgeist. Beide kamen überein, anstatt der zwei Sonntagskleider ihrer viere in Mode zu bringen. Auch dieses Mädchen überredete ihre Freundinnen zum Tragen dieser neuen, modefarbigten Kleider. Damals wurde in der „Säumchenkleid“ benannten Tracht der Mädchen von Ajak die auch heute obligatorische Ordnung aufgestellt. So trägt man am ersten Sonntag weißen Delain. Am zweiten Sonntag weissen Delain mit Pfingstrosenmuster. Am dritten Sonntag roten oder grünen Delain mit Pfingstrosenmuster, am vierten Sonntag jedoch das „Roter Rock“ benannte Kleidungsstück.

Später wurde dann auch vereinzelt Kashmir in ähnlichen Farben und Mustern verwendet, in der Folge auch der großblumige, durch die Frauen von Mezökövesd in Ajak eingeführte Delain.

Das reinweiße Kleid der erwachsenen Mädchen für den ersten Sonntag diente zu dieser Zeit durchwegs auch als Brautkleid; bräutlichen Charakter verlieh ihm lediglich der Brautkranz.

Die jungen Frauen trugen nun am ersten Sonntag bereits das geblumte weiße Kleid, am zweiten Sonntag das geblumte Rote. Im Übrigen blieb bis zum Alter von 25 Jahren (Alter des erwachsenen Mädchens) alles das Gleiche. Zu diesen Kleidern gehörte nun anstatt des Kragens das „menyecskecsüngő“ (etwa: Frauchenhängsel) in weißer Farbe (Junge Frau bezeichnende Stickerei, die zur Haube gehörend, von dort auf die Brust herunter fiel.)

Die Kleider der späteren Jahrgänge machten auch wieder große Veränderungen durch. Ihre Farbe wurde dunkler, das Muster kleiner. Nach dem dreißigsten Lebensjahr vermischen wir auch bereits die aus Band geknüpfte Kokarde. Die Farbe des nunmehr in gerader Linie laufenden Bandes ist jetzt grün. Als Aufputz wird u. a. auch Zackenlitze verwendet. Nach dem sechzigsten Lebensjahr ist die Grundfarbe des Kleides, das mit applizierten Blumen aus eigenem Material geputzt wird, durchwegs schwarz.

Ein noch „lebendes“ altes Kleidungsstück der Frauen von Ajak ist das „Rékli“, ein ungefüttertes Jäckchen, zu dem man die Röcke des „Säumchenkleides“ trägt. Bei den Jungen besteht es aus feinem, weißem Leinen, bei den älteren Altersklassen aus weißem Krepp, später aus leichtem, färbigem Material. Nach dem sechzigsten Lebensjahr jedoch ist auch hier schwarz das Vorschriftsmäßige. Die Jäckchen werden mit Filetspitze, Samtband und schließlich Zackenlitze geziert.

Außer diesen Freiertagskleidern verfügen die Frauen von Ajak auch über einfachere, für den Alltag. Bei Fahrten nach auswärts ziehen sie nur letztere an. Daher kommt es, daß man außerhalb von Ajak die dortige Tracht verhältnismäßig wenig kennt.

Außer den vorerwähnten, haben die Frauen von Ajak noch Kleidungsstücke, die heutzutage bereits sozusagen Seltenheitswert haben. Als solche dürfen wir betrachten: Das Leibchen, das dazugehörige Ergänzungsstück namens „Pendely“, den Pelz und den „Guba“ benannten Überwurf aus dickem, grobem Material.

Die erwähnten Garderobestücke wurden, als sie in Mode kamen, von den Ajakern noch als „fremdartig“ betrachtet.

Diese Kleidungsstücke wurden anfänglich nur von ein bis zwei Altersklassen getragen. Manchmal übernahmen dann auch jüngere Altersklassen ohne Zögern ihren Gebrauch. Es kam indessen vor, daß Letztere sich selbst eine eigene Mode schufen. So können wir verstehen, daß das 1883 in Mode gekommene, sogen. „Freie Kleid“ lediglich von zwei Altersklassen getragen und lanciert wurde. Es gab auch ein Kleid, das mehrere Altersklassen übernahmen, nachdem sie es zuvor des „Sinnenreizes“ wegen längere Zeit hindurch abgelehnt hatten. (Es gehörte nämlich ein „Steißpolster“ (Turnüre) dazu, auch wurde das Kleid kurz, — oft nur allzu kurz — gehalten. Das „Bandsaumkleid“ — so hieß es — wurde lediglich von 1885—1919 getragen. Es gab Frauen, die es bereits im vierzigsten Lebensjahr ablegten.)

Das sogen. „Schloßkleid“, das die Frau des Organisten János Leffelholz lancierte, am Anfang der 90-er Jahre in Mode, doch tragen es auch heute noch etliche alte Mütterchen.

Ein jedes dieser Kleider war durch kürzere oder längere Zeit als „fremdartig“ angesehen, genau so, wie das im Vorhergehenden ausführlich erörterte „Säumchenkleid“. Es gab indessen auch ein „fremdartiges“ Kleid, das von den eingesessenen ajaker Frauen ganz und gar abgelehnt wurde. So z. B. die von den Töchtern der aus dem Komitat Heves stammenden Tabakgärtner getragene, grelle Tracht.

Als besonders interessant muß ich hier noch erwähnen, daß einzelne Mädchen in Ajak 1953 und 1960 schon ihrerseits fremdartige Trachten lancierten. Der erste Versuch war — wie ich schon feststellen konnte — erfolglos. Die Frauen von Ajak nahmen das Kleidungsstück nicht an, wollten es nicht als „ajakerisch“ anerkennen. Über den zweiten Versuch läßt sich noch keine bestimmte Meinung äußern. Insofern jedoch, als die Mädchen noch die Façon der Kleider besprachen, und nebenbei auch nicht vergessen hatten, sich bei den Kleidern nach den Sonntagen des Monats, den kirchlichen Feiertagen und eventueller Familientrauer zu richten, halte ich es nicht für ausgeschlossen, daß sich diese Tracht, — oder aber eine Zweite, oder Dritte — in Ajak auf die Dauer behaupten kann und „angenommen“, zu einer ajakerischen Volkstracht wird.

Bei der Männertracht ist lediglich eine „Rákóczi“ benannte, mit Schnüren besetzte Tracht mit Stiefeln als „ajakerisch“ zu bezeichnen. Es ist schwer, über ihre Zukunft eine Meinung zu äußern. Aber vielleicht müssen wir gar nicht endgültig mit der Männertracht abschließen. Unter dem Einfluß der Frauen von Ajak kann auch sie eine Wiedergeburt erleben.

M. Nyárády

BENCZÚR-RAJZOK NYÍREGYHÁZÁN

Rövid idővel ezelőtt Nyíregyházán 11 Benczúr rajz került elő, melyek közül öt a művész gyermekkorának emléke, a többi pedig bebizonyíthatóan későbbi, nagyobb kompozícióihoz készült. Két korai rajzon 1856-os évszám olvasható. Benczúr tehát 12 éves volt, amikor a Noé bárkáját keresgélő, óvatos ceruzavonásokkal felvázolta (36. kép).¹ A Cigányok c. rajzon sátor előtt ülő és táncoló figurák csoportja van s a lap alján a következő feliratot találjuk: „Természet után Kassa mellett” (37. kép).² A fiatal Benczúr a további grafikai lapokon egy gyengédlombozatú Fát (38. kép), Három cigányt (39. kép) és József álmát (40. kép) ábrázolta,³ melyek bár dátum nélküliek, láthatóan gyermekkori stúdiumainak bizonyítékai. Benczúr életrajzírói is megemlítik, hogy mint gyermek már szívesen örökítette meg környezetét s ez a lerögzítési szenvedély később, iskolaévei alatt csak fokozódott.⁴

A Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán ugyane korból tartjuk számon a Kovácsműhely és A Benczúr család c. rajzait.⁵ Tanulmányait ebben az időben a kassai evangélikus gimnáziumban végezte s eme első kísérleteinek irányítója Stadler Antal volt.⁶ E korai grafikai művek, kutató, tapogatózó vonásai már bizonyos sajátosságokat fednek fel. Így feltűnő például, hogy Benczúr, akinek a későbbiekben erőssége lesz a kompozíció, már itt is csoportok megjelenítésével kísérletezik.

A nyíregyházi rajzok közül további 3 körülbelül egyidőben, a 60-as években keletkezett. Benczúr 1861-ben került a müncheni akadémiára, ahol ekkor a magyarok közül Liezenmayer Sándor és Székely Bertalan is tanult. Művészünk Szinyei Merse Pállal egy időben kezdte meg tanulmányait s ugyancsak a nagy magyar mester társaságában került a Piloty tanítványok sorába.⁷ A felvételt vizsgamű előzte meg s mivel a fiatalok látták a drámai témák előnyét, Szinyei és Benczúr is hasonló jelenetek szer-

¹ Papír, ceruza, 21×29 cm. J. j. 1.: 1856.

² Papír ceruza, 17×22 cm. J. j. 1.: 1856.

³ Sárga papír, ceruza, 20×38 cm., Papír ceruza 24×36 cm. Papír, ceruza 29×19,5 cm. J. n.

⁴ Felvinczi Takáts Z., Benczúr és iskolája. A Benczúr kiállítás katalógus előszava 1921-ben. *Mihalik Sándor*, Benczúr Kassán, 1944. és *Homér L.*, Benczúr Gyula (disszertáció). 1938.

⁵ Kovácsműhely: ceruza, papír, 33,6×43,9 cm. J.: Benczúr Gyula 1856. A. M. N. G. ltsz.: 1937—3116. A Benczúr család: ceruza, papír, 40×58,9 cm. J.: Benczúr Gyula 1858. 20/12. M. N. G. ltsz.: 1951—4538.

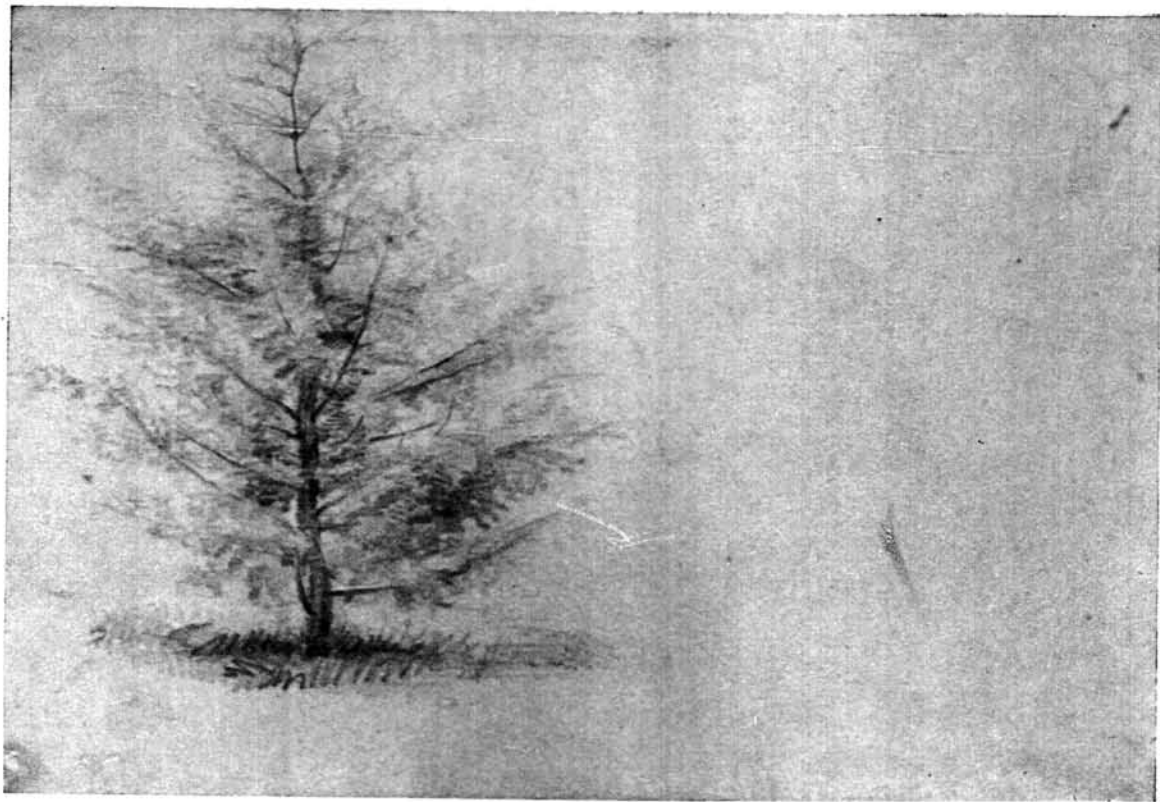
⁶ Felvinczi, i. m. 6. old. *Mihalik*, i. m. 13. lap.

⁷ *Lyka Károly*, Magyarok a müncheni akadémián 1869—1896-ig. 13. lap.

36. kép. Noé bárkája. Magántulajdon, Nyíregyháza

38. kép. Fa. Magántulajdon, Nyíregyháza

39. kép. Három cigány. Magántulajdon, Nyíregyháza

40. kép. József álma. Magántulajdon, Nyíregyháza

készítésére készültek fel, annak ellenére, hogy érdeklődésüktől távol állt drámai téma feldolgozása, melyet később egész életművük is igazolt. Végül is Szinyei az „Akasztott elszállításával”, Benczúr a „Balatoni halász tragédiájával” jutott Piloty osztályára 1864-ben.⁸ (XXXV. t.) Amikor Benczúr festményét a müncheni Kunstvereinben kiállította, egyszerre ismertté tette nevét, a Képzőművészeti Társulat pedig a képet albuma számára Maras-tonival rézbe karcoltatta.⁹ Székely Bertalan nagy műve, a „II. Lajos holt-testének megtalálása” ekkor már elkészült. Az utánzás kimutatható a Benczúr képnél a téma megfogalmazásában, az alakok mozdulatában, de még a részletekben is, így többek között a sötétszürke, viharos égfelület színeiben. A festménnyel Benczúr nem lépte túl a korabeli népszínmű modorban festett életképek határait — e műfajban oeuvre-jének egyetlen kísérleteként tartjuk számon. A kompozíció teljes ceruzavázlata Budapes-ten van,¹⁰ egy „Fejtanulmány” pedig a nyíregyházi rajzok egyike (41. kép).¹¹ A pörge kalapot viselő, markáns arcú magyar fejről készült tanulmány, a kompozíció közepén álló öreg halászt támogató fiatal férfi alakjához készült.

Benczúr művészetét sokáig a Kassáról hozott élmények táplálják. Is-kolai évei alatt feltűnő a magyar történelem iránti érdeklődése, melyet a rebellis érzelmektől fűtött városban, a szabadságharc utáni időben nem-csak a család, de a történelem tanára, Schwab Erazmus is ápolt.¹² Kimutat-hatóan hatott Benczúrra az akkor népszerű Geyger-féle történeti illusztrá-ciók sorozata is.¹³ Már Kassán foglalkozott történeti jelenetek feldolgozá-sával. Erre mutatnak a Dugovics Titusz, a Szent korona átadása és Dezső vitéz önfeláldozása c. rajzai is.¹⁴

1868-ban a Szokoly-féle Honvéd Album számára csakúgy, mint Szi-nyei és Munkácsy két fametszet készítését vállalja el: „A visszatért Lenkey huszár” és „Temetői csata” címmel (XXXVI. t.). Az utóbbi főalakjához, a háttal álló, célzó katonához készült rajzot szintén a nyíregyházi magán-gyűjteményben találjuk (42. kép).¹⁵ A Honvéd Albumot 1868-ban Emich Gusztáv adta ki Walla József által készített metszetekkel. A tíz önálló ké-pet magyar művészek munkáiból válogatták. Ezek között szerepel Mun-kácsytól a Honvéd újoncozás, Foglyokkal visszatérők, Szinyeitől az Előőr-s, Liezenmayertől a Honleányok áldozatkészsége, Wagner Sándortól a Csata után, Benczúrtól pedig a két fent jelzett metszet. Vayer Lajos: A történeti művek illusztrálása c. munkájában fejtegeti az ábrázolt források felhaszná-lásának fontosságát a történész számára.¹⁶ Ezek az illusztrációk a szabad-ságharc idejének áldozatvállalásáról, küzdelmeiről, a közvetlen generáció

⁸ A kép magántulajdonban van. O. v. 40×50,5 cm. J. j. l.: B. Gy.

⁹ A képhez a szöveg Csapó Vilmos költeménye volt. Fővárosi Lapok 1867. július 2. 595. l.

¹⁰ Dr. Benczúr Gyula orvosnál, a művész rokonánál.

¹¹ Papír, ceruza, 21×16 cm. J. n.

¹² *Felvinczi*, i. m. 6. lap.

¹³ *Felvinczi*, i. m. 7. lap.

¹⁴ Az első rajz adatai: ceruza, papír, Kassai Múzeum tulajdona. Mihalik i. m. repr. 4. kép. A második rajz adatai: ceruza, papír, 24×62 cm. J. j. l.: Készítette Benczúr Gy. 1859. 24/6. Esztergom, Keresztény Múzeum tulajdona. A harmadik rajz adatai: ceruza, papír, 50×73 cm. j. j. l.: rajzolta: Benczúr Gyula 1855. 27/VIII.

¹⁵ Ceruza, papír, 29×21 cm.

¹⁶ Szentpétery Emlékkönyv, Budapest, 1938. Különnyomat.

41. kép. Pörge kalapos tanulmányfej. Magántulajdon, Nyíregyháza

42. kép. Háttal álló katona. Magántulajdon, Nyíregyháza

élményei, hallomásai alapján jöttek létre s tudásunkat, elképzeléseinket valóban gazdagítják népünknek e nagyszerű korszakáról.

Benczúr 1867-ben első nagyszerű művét, a Hunyadi László búcsúját is megalkotta már, mely természetesen kvalitásban összehasonlíthatatlanul felülmúlja e rajzokat. A két illusztráció, a csoportok elrendezésében, a jelenet narratív felfogásában, erősen kapcsolódik a hasonló jelenetek korabeli megoldásához.

Ugyancsak illusztrációhoz készült az a rajz, mely püspök alakját ábrázolja (43. kép).¹⁷ A Benczúr család fényképgyűjteményében sikerült felfedezni a már megjelent kompozíciót: „Szent István átveszi a Szilveszter pápa által küldött koronát” címmel (XXXVII. t.). Azonban a család arról felvilágosítást adni nem tudott, milyen kiadványban jelent meg az illusztráció. A Benczúr által illusztrált és Magyarországon megjelent, vagy elérhető műveket végigtekintve, nyomára nem akadunk. A mester illusztrátori tevékenysége igen gazdag. A Honvéd Albumon kívül többek között Schiller: A harang. Stuart Mária, Orléans-i szűz c. művét a két Petőfi díszkiadást, az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben köteteit is illusztrálta. Az említett rajz kompozíciója felismerhetően benczúri. Jellemző a háttal térdelő alak is, mely fontos szerepet játszik a tér mélységének érzékeltetésében. Olyan motívum ez, melyet nem egy művén felismerhetünk, így például a Vajk megkeresztelésén is.

Az utolsó három rajz oltárképekhez készült tanulmány. A legkorábbi ezek közül a Szent István felajánlja a koronát c. kép Madonnájának mozdulata (44. kép).¹⁸ 1895-ben bízta meg Benczúrt a Lipótvárosi Bazilika Építő Bizottsága az apsis öt cikkelyének és a nagy oltárkép elkészítésével. A Bazilika nagy oltárképe barokkos hatásokat mutat s különböző variációkban készült három vázlata is e felfogás megvalósítására utal (XXXVIII. t.). Benczúrhoz a nagy flamand mesteren, Rubensen kívül az északolasz érett, barokk alkotások álltak legközelebb. Olaszországi tanulmányútjain csodálattal szemlélte e műveket s közelségük sok festményében érvényesült.¹⁹ Nemcsak külsőségekben nyilvánult ez meg nála, de a kor megértésében és szellemének átvételében is. A vallásos témák feldolgozásában különösen észlelhetjük e megfigyeléseit. Lendületes mozgalmasságával, földi és égi jelenetek beállításával, színmegoldásával, minden egyes vallásos ábrázolása a XVII—XVIII. századi északolasz festészet jellegzetes jegyeit viseli. Tudomásunk van róla, hogy egy-egy velencei mester művét le is másolta.²⁰ A fentmaradt vázlatok mutatják Benczúr ritmikus képszerkesztését, kiváló kombinációs készségét, nagy technikai tudását, kiérlelt színekultúráját.

A ruhátlan emberi test formáinak, az izmok elhelyezésének, egyáltalán az anatómiai tudásnak fölényes magabiztosságát érezzük a kezét mellén keresztbe fonó nő szép mozdulatában, mely valószínűleg valamelyik angyal ábrázolásához készülhetett (45. kép).²¹ A Bazilika apsis cikkelyeinek egyikén szintén szerepel egy angyalalak ilyen mozdulattal, azonban lehaj-

¹⁷ Ceruza, papír, 32×29 cm.

¹⁸ Ceruza, papír

¹⁹ 1871-ben, majd 1878-ban hosszabb tanulmányutat tett Olaszországban.

²⁰ Tizián: Pesaro Madonna, Tintoretto: Szent Márk csodája, Tizián: Assunta című műveket másolta le, melyek jelenleg is magántulajdonban vannak.

²¹ Papír, ceruza, 26×23 cm.

43. kép. Püspök alakja. Magántulajdon, Nyíregyháza

44. *Madonna rajztanulmány. Magántulajdon, Nyíregyháza*

45. kép. *Angyal alakhoz tanulmány. Magántulajdon, Nyíregyháza*

46. kép. Angyal alakrajz. Magántulajdon, Nyíregyháza

tott fejjel, teljes profil ábrázolásban, így azonosságát nem sikerült pontosan megállapítani.

Utolsónak tárgyalt rajzunk bebizonyíthatóan egyik legkésőbbi művéhez, a *Patrona Hungariae* c. 1920-ban, halála évében festett és jelenleg Nyíregyházán levő képhez készült (XXXIX. t.),²² melyhez két vázlatot tartunk nyilván. Ezek mindegyikén a háttal álló angyal mozdulata, szárnyainak tartása világosan felismerhető a nyíregyházi rajzon (46. kép). Benczúr ezt a festményét egy sikerekben, eredményekben gazdag élet utolsó szakaszában alkotta. A mester közel 70. évéhez megőrizte friss alkotókészségét, amint ezt a lendületes vázlatok s ugyanekkor elkészült (1920) nagy történeti műve, A diadalmas Mátyás is bizonyítja.

Benczúr egész életében elismerés kísérte. Hatalmas, reprezentatív történeti jelenetei, nagysikerű portréi s egész gazdag életműve a sikerek sorozatát jelentette. A sok nemzetközi elismerés mellett a művész számára igen kedves volt az a megtiszteltetés, mely szülővárosa, Nyíregyháza részéről érte: 1909-ben a város díszpolgárává választották.²³ Ekkor határozta el — a család emlékezései szerint —, hogy képeinek, rajzainak egy kisebb gyűjteményét hagyja a város — és múzeuma számára. A későbbiekben tudomásunk van róla, hogy Benczúr-rajzok, tanulmányok szerepeltek Nyíregyházán a polgármester fogadószobájában.²⁴

A nemrég előkerült rajzok Budapestről származnak s a sorozat minden egyes darabja megbecsülendő emlék, mert a mester életművének tanulmányozásához újabb adatokkal gazdagította ismereteinket.

Telepy Katalin

DESSINS DE BENCZÚR À NYÍREGYHÁZA

Tout dernièrement, onze dessins de Benczúr ont été retrouvés à Nyíregyháza. Cinq parmi ceux-ci datent de l'enfance de l'artiste, les autres ont été exécutés plus tard, pour les compositions monumentales de l'artiste. Benczúr, figure marquante de la peinture hongroise du XIXe siècle est né à Nyíregyháza (1844), il a passé son enfance à Kassa. Le dessinateur virtuose qu'il était plus tard, a dessiné son entourage avec ardeur dans son enfance déjà. Parmi les dessins des débuts de l'artiste, l'Arche de Noé et le Rêve de Joseph retrouvés dénotent l'inclination de l'artiste vers les solutions de composition.

Trois autres pièces de la collection de Nyíregyháza datent de la même époque, des années de 60 environ du siècle passé. Le premier tableau remarquable de Benczúr, la Tragédie du pêcheur de Balaton date de 1864. La tête d'homme portant un Petit chapeau rond est une étude à ce tableau. L'autre dessin est l'étude de la figure principale de la Bataille de Temető, exécutée pour les feuilles de Honvéd Album de Szokoly, pour l'édition de

²² Papír, ceruza, 43×28 cm.

²³ *Szohor Pál*, Nyíregyháza az örök váltság 100. évében. Nyíregyháza, 1924. 24, 26, 271. lap.

²⁴ *Heimer E.*, Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei: M. V. M. Budapest, 1931. 50. lap.

gravure sur bois de l'époque de la Guerre d'Indépendance de 1848. La figure de l'Évêque se retrouve dans l'une des illustrations historiques de Benczúr. Quelques dessins de geste sont des études de ses représentations religieuses, telles pour la figure de la Madone pour le tableau d'autel St. Étienne offre la couronne de la Basilique de Lipótváros, Budapest, L'ange à dos au tableau de la Patrona Hungariae achevé en 1920, année de la mort de l'artiste et la figure de femme croisant les mains à la poitrine a été exécutée pour l'une des représentations d'anges.

Les dessins retrouvés contribuent à l'enrichissement de nos connaissances par de nouvelles données sur l'oeuvre de Benczúr.

K. Telepy

A GODA (LIMOSA LIMOSA L.)
ÖKOLÓGIAI PROBLÉMÁI
A MAGYARORSZÁGI TÁJVÁLTOZÁSOK TÜKRÉBEN

Az a mélyreható kulturális átalakulás, mely a múlt században lejátszódó, hatalmas arányú ármentesítések óta a magyar tájnak szüntelenül újabb és újabb jelleget kölcsönöz, biológiai következményeit legkirívóbban vízimadaraink populációs tevékenységével demonstrálja. A biotópváltozások hatását fajokon, vagy fajcsoportokon belül vizsgálva, számos olyan ökológiai problémával találkozunk, melyek feldolgozásával szélesebb körben is érvényesíthető meglátásokhoz juthatunk. E kérdések tanulmányozása hálás feladat, mert a mezőgazdaság és a természetvédelem a gyakorlatban is hasznosíthatja annak eredményeit.

A goda egyike azon fajoknak, melyek az élőhelyükön végbemenő környezetváltozásokra igen érzékenyen reagálnak. Állománya a vízrendezések után, az általános kanalizáció kiépítésével, országos viszonylatban egyöntetűen rohamos fogyásnak indult. Az utóbbi évtizedekben azonban egyes helyeken, főképp a keleti országrészekben, feltűnő regeneráció váltotta fel ezt a folyamatot. Itt a költőállomány kisebb-nagyobb populációs felduzzadása mellett, a godák nyári csapatos kóborlása is olyan arányokat ölt, hogy rizstelepeinken e faj gazdasági szerepének tisztázása is feltétlen kívánatos. Jelen tanulmányommal egyrészt a fent említett populációs hullámzások okaira, másrészt e fajnak a termelést érintő hasznos és káros tevékenységére kívánok rávilágítani.

A goda néhány ismert nagyobb települése mellett 3—6 fészekaljnyi kis kolóniákban sokfelé honos az ország vízjárásos területein. Hajdani és jelenlegi állományának pontos felmérése, a számszerű felvételek viszonylag gyér volta, valamint az irodalmi adatok elégtelensége miatt nem lehetséges. A hosszú időn át felgyülemlett statisztikai anyagomat azonban bőségesen elégségesnek látom arra, hogy belőle jó valószínűségekkel vonhassuk le a populációs ingadozásokat érintő következtetéseket. A magyarországi fészektelepekről összeállított felsorolást az alábbiakban ismertetem. A helymegjelölések után az egyes évszámokhoz kapcsolt szám adatok az az évi költőpárok mennyiségét jelölik. Helytakarékoság miatt, csupán az irodalmi áttekintésben tüntetem fel az idevonatkozó forrásmunkákat és a személyes adatközlők neveit.

I. TISZÁNTÚL

Ecsedi-láp: 1886—89 között Kaplony, Domahida, Kismajtény környékén fészelt. 1944 tavaszán Nagyecséd környékén 12 párt találtam. *Al-*

mosd: 1952—2; *Nyírcsászári*: 1944—2; *Nyírbátor*: 1944—6; *Nyíradony*: 1944—1; *Debrecen—Pallagpuszta*: 1943—2, 1944—1; *Hortobágy*: A negyvenes években rendszeres, de kis számú fészkelő. 1952-ben a Kápolnásipusztán költ, népes kolóniákban. Kunmadaras—Nagyiván környékén 1952—2; *Berettyóújfalú*: 1951—1; *Komádi*: 1951—10; *Zsadány*: 1951—2; *Geszt*: 1950—1954 között 2—3; *Biharugra*: 1951—20; *Ókigyós*: 1934—1940 között néhány pár; *Gelej—Mezőcsát*: 1961—költ; *Tiszanána*: 1956—1958 között 15; *Déaványa*: 1951 — sok fészkel; *Bánhalma*: 1958—1; *Szolnok—Tiszaártér*: 1961—15; *Szolnok—Zagyvaártér*: 1961—4; *Halásztelek*: 1935—1935—1945 között 20, 1946—15, 1947—20, 1948—30, 1963—4; *Szarvas*: 1943 között néhány pár, 1945—1949 között 40—50 pár; *Nagytőke*: 1952—4, 1953—1, 1954—1; *Magyartés*: 1952—6, 1953—5, 1954— eltűnik; *Cserebökény*: 1940—1945 között 8—10. 1953—50, 1954—50; *Szentes—Kántorhalom*: 1961—1; *Szentes—repülőtér*: 1952—2, 1953—1, 1954—1; *Hódmezővásárhely—Téglás*: 1952—2, 1953—2, 1954—1; *Hódmezővásárhely—Kéktó*: 1952—5, 1953—18, 1954—21, 1958—22; *Mártély*: 1952—3, 1953—1, 1954—1, 1955—7, 1956—6, 1957—7, 1959—9, 1960—17; *Mártély—Körtvélyesi sziget*: 1948—3, 1953—1, 1960—3; *Mártély—Barci-rét*: 1948—1, 1952—6, 1961—7, 1962—2; *Csabacsüdi-legelő*: 1920—1930 között 10—15, 1935—1940 között 20—25. 1940—1944 között 40—50, 1945—1948 között 10—12, 1952—6, 1953—5, 1954—1; *Nagyszénás—Székespuszta*: 1940—1942 között 10, 1946—2, 1949-re eltűnik; *Orosháza*: 1936—1945 között 3, 1959—2, 1961—2, 1962—4, 1963—3; *Székkutas, Kakasszék, Szőkehalom*: 1940—1950 között 50—60, 1952—33, 1953—28, 1954—7, 1955—6, 1958—8, 1959—9, 1960—12, 1961—10, 1962—12, 1963—29; *Kardoskút—Fehértó*: 1940—1944 között 30, 1952—15, 1953—12, 1954—8, 1955—4, 1956—1957 nem fészkel, 1958—9, 1960—6, 1961—3, 1962—3, 1963—7; *Tótkomlós*: 1952—10, 1953—8, 1962—4; *Mezőhegyes*: 1952—4, 1953—4, 1954 nem költött. *Csanádpalota*: 1952—4, 1953—2, 1954 nem költött.

II. DUNA—TISZA KÖZE

Ocsa: 1952—25, 1954—15, 1955—3, 1957—5, 1962—10; *Inács*: 1954—3, 1957—2; *Cegléd*: 1954—4; *Tápió völgye*: 1917— fészkel; *Tura*: 1917— fészkel; *Taksony*: 1942—3, 1963—6; *Apaj*: A század elején nagy számmal költött Apajpusztán és a környező réteken. 1957— a Budapesti Állatkert itt 49 db tojást gyűjtetett. 1958—8, 1961—8, 1962—2; *Ürbő*: 1927—1928-ban a Madártani Intézet itt 48 db fészken fogott, kotló madarat gyűrűzött. A század elején tömeges fészkelő. 1958—20, 1960—20, 1963—12; *Szűnyogpuszta*: 1958—6, 1960—20, hajdan itt is népes kolóniákban élt; *Bugyi*: 1957-ben az Állatkert 52 db tojást gyűjtetett. 1959—6, 1962—2; *Sári*: 1958—1; *Kunszentmiklós*: 1956—2; *Szabadszállás*: 1958—3, 1960—5, 1961—4; *Fülöpszállás*: 1960—14, 1961—9; *Fülöpháza*: 1961—5; *Ágasegyháza*: 1961—2; *Bugac*: 1931—1934 között jellemző fészkelő; *Kecskemét—Szivós-tó*: 1960—20, 1961—10, néhány pár azóta is évente költ; *Csongrád*: 1917— fészkel; *Kunzállás*: 1960—5; *Csengele*: 1961—1; *Kistelek*: 1952—12, 1953—6, 1954—2, 1961— nem költ; *Gátér*: 1959—3, 1960—1; *Szegedi—Fertő*: 1947—6, 1948—5, 1952—4, 1953—16, 1954—15, 1958—25, 1960—10, 1962—4; *Szegedi—Fehértó*: 1944—1947 között 8—10, 1949—1953 között 10—40, 1958—1.

III. DUNÁNTÚL

Fertő-tó: Rendszeres, de kis számú költő faj. 1941-ben 20—25 pár. *Hanság*: 1930—1941 között évi 25—30 pár. 1948 óta évi 5—10 pár. *Fenekpuszta—Keszthely*: 1949-ig néhány pár évente. 1950-től, a terület kanalizálása óta eltűnt. *Vörs*: 1951—3. *Bodajk*: 1961—2, *Váli-völgy*: 1961—2, *Csákvár*: 1960 néhány pár, *Káloz*: Költött, időpont ismeretlen, *Székesfehérvár—Mohai rét*: Évente 4—5 pár. *Sárpentele—Csór*: 1920—1930 között 50—60 pár. *Sárkeresztes*: Évente 10—12 pár, *Sárszentágota*: 1930—1940 között évi 2—3 pár, *Dinnyési—Fertő, Velencei-tó*: Évi 2—3 pár. *Börgönd—Seregélyes*: 1950—2, 1961—20, *Sárvíz csatorna mente*: évi 7—8 pár.

IV. ÉSZAKI ORSZÁGRÉSZEK

Vácrátót: 1956—1, *Aszód*: 1953—2, *Hatvan*: 1955—2, *Egerpatak mente*: 1920 táján 2—3 pár, később eltűnt.

A goda leggyakoribb hazai biotópja a sekély vízállásokban bővelkedő, magas fűvű, nedves kaszáló. Az uralkodó vegetáció legjellegzetesebb növénye itt az *Alopecurus pratensis*, mely e tájtípusra döntő dominanciával nyomja rá a bélyegét. Társfészkelői a gyakoriság sorrendjében: a bíbic (*Vanellus vanellus*), tűzok (*Otis tarda*), nyíl farkú réce (*Anas acuta*), közép-sárszalonka (*Capella gallinago*), igen ritkán a tavi cankó (*Tringa stagnatilis*) és a század elején még a pajszos cankó (*Philomachus pugnax*) is. Másik kedvelt élőhelye a relictumjellegű láprétek zombékos, vizenyős, magas fűállománnyal borított típusa, ahol a nagy póling (*Numenius arquatus*), a bíbic (*Vanellus vanellus*), piros lábú cankó (*Tringa totanus*), tűzok (*Otis tarda*), sárszalonka (*Capella gallinago*), haris (*Crex crex*), hamvas rétihéja (*Circus pygargus*), sárga billegető (*Motacilla flava*), és kanalas réce (*Spatula clypeata*) társaságában találjuk a godát. Meszes-szódás-szoloncsákos szikeseken a *Bolboschoenus maritimus* és a különböző *Carex* asszociációk sekély tavainak madara a goda, bíbic (*Vanellus vanellus*), piros lábú cankó (*Tringa totanus*), és ritkábban gólyatöcs (*Himantopus himantopus*) társulásban. Folyóártéri réteken ugyancsak az *Alopecurus* uralkodó növénytakaró mellett bíbic (*Vanellus vanellus*), haris (*Crex crex*), tőkésréce (*Anas platyrhynchos*) és bőjtiréce (*Anas querquedula*) közösségében található.

Az *Alopecurus* típusú rétek főleg a tiszántúli biotópokra jellegzetesek, ahol a hazai állomány zöme él. A Duna—Tisza közén legtöbbször a homokos aljú szikesek *Bolboschoenus* és *Carex* vegetációjában találjuk, de a lápréti kolónia is gyakori. Ezzel szemben a dunántúli állomány már majdnem kizárólag a relictum jellegű gólyahíres, zombékos lápok lakója. Távolabb Európában és Ázsiában ugyancsak a fentiekhez mindenben hasonló élettérben találjuk a godát. (Gladkow 1952, Johansen 1961, Witherby 1948.)

Sok évi megfigyeléseim során megbizonyosodtam arról, hogy a goda megtelepedésének legfontosabb feltétele a huzamosabb időn át rendelkezésre álló, csüdmagasságának kedvező 6—10 cm-es vízmélység és a félmagas fűvű réti vegetáció. Ha ez biztosítva van, úgy sós-szikes, fekete, agyagos, kötött, homokos, vagy lápos talajokon válogatás nélkül, szívesen lefészkel. Schenk (1927) közismert úrbői gyűrűzési kísérletei arról tanús-

kodnak, hogy a párok költőhelyükre évről évre következetesen visszatérnek.

A fentebb közölt fészkelési statisztikában valamennyi olyan területen személyesen nyílt alkalmam figyelemmel kísérni a populációs ingadozásokat, ahonnan huzamosabb időn át pontos állományfelvételekkel rendelkezünk, és módomban áll e faj hazai eltűnését, csökkenését, vagy telepeinek helyenkénti regenerálódását konkrétumokkal is megvilágítani. Így pl. Fenékpusztá, Apaj, Úrbő, Szúnyog, Bugyi, Ócsa eseteiben beigazolódott, hogy a rétek állandó jellegű kanalizálásával járó területkiszáritás, vagy a szegedi Fehértónál az őstáj mesterséges halastóvá való kiépítésével beálló általános mélyvízi állapot felszámolja a goda életlehetőségeit. Azokon a területeken, amelyek, mint pl. Székkutas, Kakasszék, Kardoskút, változatlanul ma is ősállapotban vannak, a godák állományának évi ingadozása a mindenkori vízviszonyok függvénye. Csapadékos években gazdag, száraz esztendőben szórványos, vagy esetleg ki is marad a fészkelés. Az állomány felszaporodásokra Székes, Csabacsüd és kardoskúti-székkutasi szikesek esetében, az 1939—1942. évi belvizes esztendő rendkívülisége adott határozott magyarázatot. Amint a statisztikákból érzékenyen kitűnik, ez az állapot csupán addig produkált kimagasló fészekszámokat, míg a soha nem tapasztalt vízbőség erre néhány éven át lehetőségeket adott. Érdekesebb azonban azoknak az újkeletű településeknek esete, melyek kétségtelenül az egyre-másra kiépülő rizsföldek hosszantartó és rendkívül változatos táplálékosságával magyarázhatók. Csongrád megyében Cserebökény, Szeged-Fertő, Mártély, Hódmezővásárhely—Kéktó, Békés megyében Szarvas és Halásztelek viszonylatában a kiépülő rizstelepek üzembehelyezése hirtelen beálló állománynövekedést és a vízkultúra átmeneti pihentetésével járó szárazföldi hasznosítás ismét visszasüllyedő populációs csökkenést eredményezett. Maga a vízborította rizsterület, mint fészkelőhely ugyan nem jöhet számításba, de az üzemelő növénykultúra közelében azonban a godák nem egyszer szokatlan jellegű szükségbiotópokon, gazos ugarföldeken, lucernásokban is megtelepedtek, hogy kellően kihasználhassák a szomszédságukban levő paludáris élettér számukra eszményi lehetőségeket nyújtó táplálékadottságait.

A godák tájváltozásokkal kapcsolatos fluktuációjától az elkövetkező időkben kontinentális viszonylatban is egyre nagyobb arányú megmozdulásokat várhatunk. Főképp a kelet-európai szűzföldek kulturálódása érintet nagyobb mennyiségeket és a hazai kolóniák nagyfokú biotópérzékenységet látva, jelentős átcsoportosulásokra is számíthatunk. Niethammer (1951) 1939-től kezdődően Német- és Franciaországból jelez terjeszkedési jelenségeket, de ugyanakkor Dániában állománycsökkenésről tesz említést. Szerző e mozgalmat több más fajjal egyetemben, az európai felmelegedéssel kapcsolatos problémák keretében tárgyalja. Igen valószínűnek látszik, hogy a klímaváltozás, mint sok más faj esetében, itt is válthatott ki progresszív jelenségeket; ugyanakkor azonban a hazai példákat látva hangsúlyozni kívánom, hogy az európai godák populációs tevékenységének értékelésénél semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a hajdani költőhelyekről kiszoruló kolóniák áttelepüléséből, vagy az újkeletű rizs, halastó, víztároló és öntözéses kultúrák vonzerejéből adódó lehetőségeket.

A hazai godák táplálkozásának vizsgálata két okból is megoldásra váró, időszerű probléma. Egyrészt tisztáznunk kell, hogy e faj a természetes élet-

térben részese lehet-e rétjeink és kaszálóink biológiai védelmének, másrészt a madarak tömeges rizsföldi szereplése megkívánja, hogy konkrétumokra alapozva vizsgáljuk ki az itteni kártételéről elhangzó, gyakran elmentmondásokba merülő jelentéseket.

A goda táplálkozásáról Niethammer (1942) és Jourdain (1948) általánosító jellemzésein kívül Gladkow (1952) és Kistjakinskij (1957) felsorolásában találunk részletes adatokat. Az idézett művek a füves-mocsaras rétek rovarvilágát, csigáit, férgeit ismertetik. E fajok életterének ismerete arról tanúskodik, hogy a godatápláléknak az iszapfauna, és sekély tócsavizek, vízinövények élőlényei egyaránt bőségesen szolgáltatnak objektumokat.

Hazai viszonylatban a fűvel benőtt, sekély réti vizek és a rizsföldek játsszák e madárfaj táplálkozásában a főszerepet. Beretzk (1961) későnyáron-koraósszel a szegedi Fehértó lecsapolás alatt levő tőegységein is gyakorta figyelt meg a növényzetmentes, sekély vízben, százaz-eszes tömegekben táplálkozó godaseregeket. E csapatok bizonyára az ilyenkor már szinte országszerte kiszáradt réti természetes tavak alkalmatlanná vált táplálkozóterületeiről szorultak a halastavakra. A réteknak és legelőknak bár ilyenkor is bőséges még a rovarvilága, de úgy látszik, hogy a gazdagon beidegzett, puha csőrű goda számára elengedhetetlen a földet furkáló táplálék kereséséhez alkalmas, lágy talajú biotóp.

A goda jellegzetes réti táplálkozóterületeiről 14 db gyomortartalom állt rendelkezésemre. Az analízis eredményében közölt százalékszámok a felsorolt táplálékfeleségek előfordulási eseteinek és az összes gyomrok számának osztása révén kapott hányadosok, melyek azt mutatják, hogy az egyes tápláléknekem a megvizsgált gyomrok hány százalékában fordultak elő.

A Szegedről, Mosonszentmiklósról, Ócsáról, Egyekről és a Hortobágyról begyűjtött anyagból 1 márciusi, 1 áprilisi, 3 májusi, 3 júniusi és 5 augusztusi gyomor az alábbi eredményeket adta:

A táplálék neve	esetben	db	%
Agriotes	1	29	7,14
Carabus	2	2	14,28
Amphimallus	1	12	7,14
Odonata lárva	1	22	7,14
Nepa	2	16	14,28
Insecta maradványok	2	×	14,28
Chitin törmelék	2	×	14,28
Csigahéj törmelék	1	×	7,14
Pépes anyag	1	×	7,14
Apró kavicsok	13	406	92,85
Iszap	1	×	7,14

E dokumentumok tanúsága szerint a goda hazai természetes rétjeinken majdnem kizárólag rovarevő, így mezőgazdasági szerepe ezeken a helyeken minden időben pozitív. Tekintettel a vizsgálati anyag helyileg és időpontilag egyaránt változatos voltára, szükségtelennek láttam, hogy nagyobb mennyiséget gyűjtsek e védett madárból, amikor az eddig feltárt gyomrok tartalma is olyan egyértelmű tendenciát mutatott.

A goda táplálkozási ökotípusának megrajzolásánál Beretzk (1961) fehértavi megfigyelései alapján erősen kihangsúlyozza e faj iszapkutató te-

vékenységét. Az iszaplakó élőlények fogyasztása valóban mindegyik táplálkozóterületről kimutatható. Az is kétségtelen, hogy nyár végén, mikorra a vizenyős rétek szinte egyöntetűen kiszáradnak, az átvonuló csapatokra nagy vonzerőt gyakorol a lecsapolás alatt levő, iszapos tófenék a mesterséges halastavakon. Azonban országos és nemzetközi viszonylatban vizsgálva a faj élettereit, a godát elsősorban a füves, vízállásos rétek és rizsföldek madarának kell tekintenünk.

A rizsföldeken a kultúrnövény elárasztásától kezdve az őszi lecsapolásig kisebb-nagyobb mennyiségben állandóan jelen van a goda. Számuk későtavasszal, a rizs fejlődésének kezdeti állapotában tetőzik, amikor a fészkelésből kimaradt, kajtár egyedek gyakran több száz főnyi csapatokban huzamosabb ideig elidőznek a rizsföldeken. E korai időszakból több gazdaság jelezte, hogy a goda kiszedi az iszapban csírázó rizsszemeket és nagyobb csapatok esetén igen érzékeny károkat okoz ez a magevés. A kérdés tisztázására Halásztelken és Hódmezővásárhelyen különböző fejlődési fokon levő rizsföldekről tervszerűen gyűjtöttem vizsgálati anyagot. A gyomoranalízisek eredménye a következő:

1. 10 db gyomor tartalma frissen elárasztott, májusi rizsföldről:

<i>A táplálék megnevezése</i>	<i>esetben</i>	<i>db</i>	<i>%</i>
Oriza mag	8	91	80
Glycerium magvak	1	40	10
Gryllus	2	2	20
Iszap	2	x	20
Kavics	1	18	10

2. 5 db gyomor tartalma hét napja elárasztott májusi rizsföldről

<i>A táplálék megnevezése</i>	<i>esetben</i>	<i>db</i>	<i>%</i>
Planorbida	5	8	100
Notonecta	1	12	20
Naucoris	1	7	20
Gryllotalpa	1	2	20
Chironomus lárva	5	822	100

3. 3 db gyomor tartalma aratás alatt levő augusztusi rizsföldről:

<i>A táplálék neve</i>	<i>esetben</i>	<i>db</i>	<i>%</i>
Valvata	1	k	33
Ranatra	2	5	66
Odonata	1	1	33
Kavics	2	4	66

A megvizsgált gyomrok tanúsága szerint a goda csupán akkor eszi a rizs, vagy egyéb magvakat, ha erre a körülmények rákényszerítik. A frissen elárasztott táblákon, ahol a szárazföldi rovarvilág már felszámolódott, de még nem volt idő az apróbb vízi szervezetek elszaporodására, a leszálló madarak az elvetett rizsen, meg némi gyommagon kívül más táplálékot nemigen találnak. Attól kezdve azonban, hogy a táblákon kialakult a vízi táplálékfauna, egyszeriben abbamaradt a rizsevés. Még a későnyári, aratás idején gyűjtött madarakban sem találtam magvakat, pedig ilyenkor sűrűn

terítik a talajt a könnyen kiperdő rizsszemek. Gladkov (1952) is hangsúlyozza, hogy a goda kizárólag rovarevő, és csak kényszerkörülmények között fogyaszt növényi részeket. A friss vetésben okozott kártételét könnyűszerrel kiküszöbölhetjük, akár az óvatos madarak egyszerű riasztásával, akár az árasztóvíz níveljének néhány centis emelésével, hogy a csüd-magasságát meghaladó mély vízbe már ne szállhasson le a madár. A rizsnövény fejlődő időszakában azonban komoly pozitívumot jelent az ilyenkor begyűjtött gyomrok száz százalékából hatalmas példányszámban megkerülő tollasszúnyoglárva kimutatása. A Chironomus lárva a zsege rizsnövénynek igen komoly kártevője és tömeges irtása feltétlen méltánylást érdemel.

Fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy bár a természetes, sekevény réti tavaink kiszáritása egyre jobban felszámolja a hazai godák életlehetőségeit, ugyanakkor azonban a kiépülő rizsföldek gazdag táplálék-adottságai gondoskodnak arról, hogy még hosszú időközön át ne kelljen e faj végleges kiszorulásától tartanunk.

A godák táplálkozásai tevékenysége a rétek és rizsföldek biológiai védettségekben jelentős tényező. Rizsföldi kártevési lehetősége csak igen rövid időszakokra korlátozódik és könnyűszerrel elhárítható.

Az ökológiai változásokra rendkívül érzékenyen reagáló goda tanulmányozásán keresztül a hozzá hasonló életigényű, de a környezet változásokkal szemben érzéketlenebb egyéb partimadár fajok problémáinak vizsgálatában is előbbre juthatunk. (XL. t. 1, 2, XLI. t. 1, 2.)

Sterbetz István

IRODALOM:

1. *Bauer—Freundl—Lugitsch*, Weitere Beiträge zur Kenntnis der Vogelwelt des Neusiedler Seegebiets: Wiss. Arb. aus der Burgenland. H. 4. 1955. p. 105—106. — 2. *Beretzck, P.*, The Avifauna of the Fehér tó: Aquila 1944—47. p. 70. — 3. *Beretzck, P.*, Recent data on the Birds of Lake Fehértó: Aquila 1952—53. p. 217. — 4. *Beretzck, P.*, Le mouvement des oiseaux du Fehértó en 1958: Állattani Közl. 1960. p. 30. — 5. *Beretzck, P.*, Notes on the Food Biology of the Black Tailed Godwit: Aquila 1960—61. p. 248. — 6. *Dementiew, P. G.*, Gladkov: Ptici Sovjetskogo Sojuzsa. Moskva 1952. — 7. *Johansen, H.*, Die Vogelfauna Westsibiriens: Journal für Orn. 1961. H. 1. p. 52. — 8. *Keve, A.*, Ornithological notes from Kunkápolnás: Aquila 1952—55. p. 413—416. — 9. *Lovassy, S.*, Az Ecsedi-láp és madárvilága. Budapest 1931. pp. 60. — 10. *Kisztjanskij*, Fauna Ukrajna. Kiev 1957, pp. 275. — 11. *Niethammer, G.*, Handbuch der deutschen Vogelkunde. Leipzig 1942. pp. 238—243. — 12. *Niethammer, G.*, Arealveränderungen mitteleuropäischer Vögel: Bonner Zool. Beitr. 1951. H. 1—2. p. 40. — 13. *Schenk, J.*, Aves in Fauna Regni Hungariae. Budapest 1917. — 14. *Schenk (Vönczky), J.*, Die Vogelberingungen in Ungarn in dem Jahre 1926—27: Aquila 1927—28. p. 53. — 15. *Sterbetz, I.*, I The Bird Life of the Sasér Bird Sanctuary of Hódmezővásárhely: Aquila 1956—57. p. 188. — 16. *Sterbetz, I.*: The Birds of sodaic areas in the surroundings of Hódmezővásárhely: Aquila 1958. p. 194. — 17. *Szija—Somfai*, Some notes on breeding in the marshland near Ócsa: Aquila 1952—55 p. 461. — 18. *Tarján*, Békéscsaba és vidékének madárvilága: Békéscsaba monográfiája. — 19. *Udvardy, M.*, A Hortobágy madárvilága: Tisia 1944. p. 63. — 20. *Vertse, A.*, Die Vogelwelt der Bugac-puszta im August 1934: Aquila 1931. p. 187. — 21. *Witherby, M. C. E.*, *Jourdain F. C. R.*, *Ticehurst, N.*, *Tucker B. W.*, The Handbook of British Birds. London 1948. IV. — 22. *Zimmermann, R.*, Beiträge zur Kenntnis der Vogelwelt des Neusiedler Seegebiets. Wien 1944. p. 222.

A személyes adatközlésekért Janisch Miklósnak, Dr. Keve Andrásnak, Máté Lászlónak, Nagy Lászlónak, Radetzky Jenőnek, Schmidt Egónnak, Dr. Studinka Lászlónak, Szabó László Vilmosnak és dr. Tapfer Dezsőnek ezúton mondok köszönetet.

OECOLOGICAL PROBLEMS OF THE LIMOSA LIMOSA L. AFTER THE CHANGES OF LANDSCAPE IN HUNGARY

The work deals with the fluctuation of the *Limosa limosa* L. in Hungary. There is a statistical list of the separate colonies in it establishing that the large-scale canalizations led to a general diminishing in the stock of this bird. At the same time, however, just in the vicinity of certain rice-swamps, as a result of the drawing of these paludal vegetation so rich on food, there is also some increasing observable. Of analysis of gastric contents — each of these tests applied by the author — is beyond doubt that the *Limosa limosa* L. takes a prominent part in the biological defending of hay-fields and rice-plantations. It's true that on rice-fields of fresh sowing and irrigation, in want of other food, it picks up also the seed-grain for a short time but this damage — possible even in the worst case not for more than a few days — can be prevented with ease. This species is of economical and zoological value worthy of protection by all accounts.

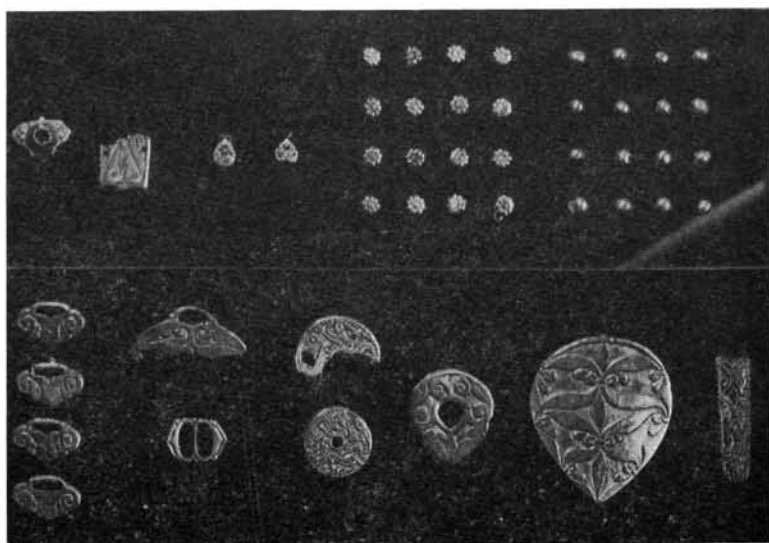
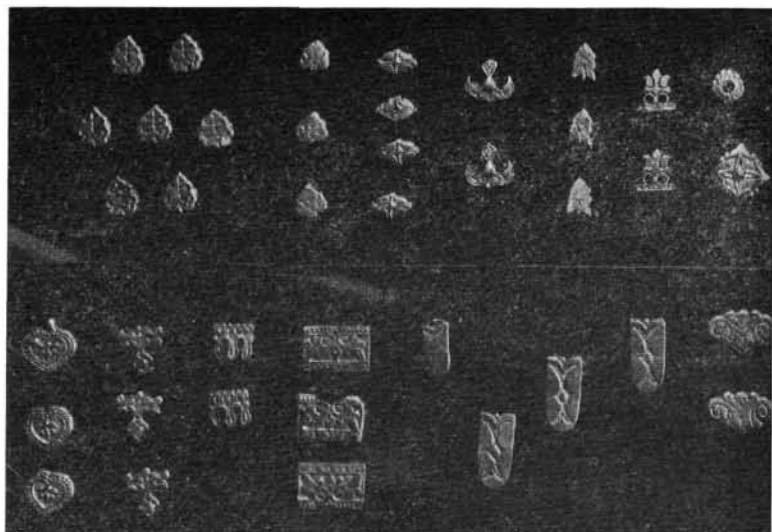
I. Sterbetz

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ *Limosa limosa* L. В ЗЕРКАЛЕ ИЗМЕНЕНИЙ ЛАНДШАФТА В ВЕНГРИИ

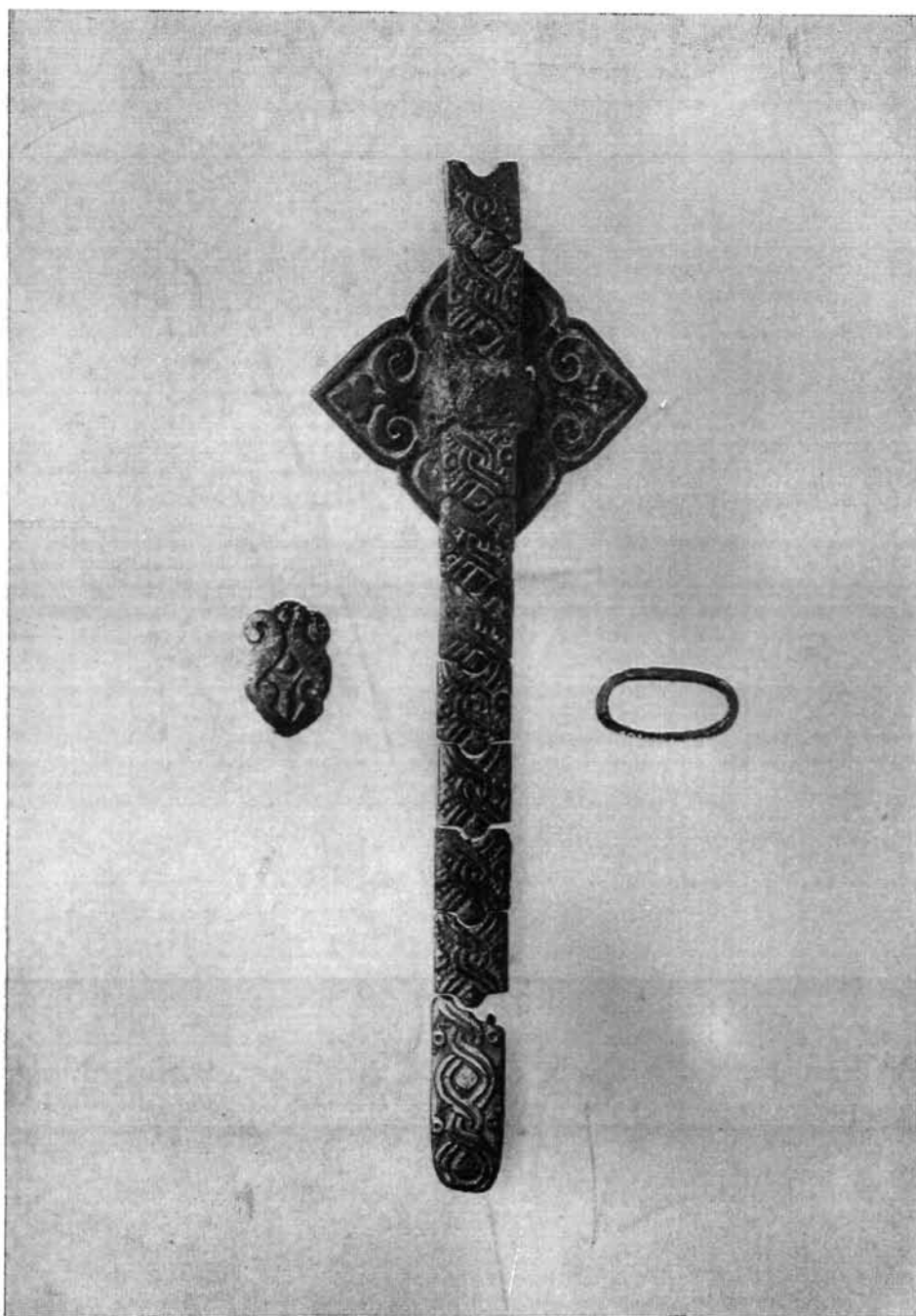
Статья занимается колебаниями популяции *Limosa limosa* L. в Венгрии. Дано статистическое перечисление отдельных колоний и заключено, что в результате больших канализационных работ последовало общее сокращение состава. В то же время в окрестностях некоторых рисовых плантаций, благодаря притяжению этой высокопитательной палударной культуры в последнее время наблюдается и некоторый прирост популяции. По результатам анализа содержания желудка установлено, *Limosa limosa* L. играет значительную положительную роль в биологической защите лугов и рисовых полей. Хотя на недавно засеянных и затопленных посевах риса она, не имея другой пищи, вынимает и рисовые семена, но эта возможность причинения вреда посеву в течение нескольких дней может быть легко устранена. Этот вид птиц является ценным хозяйственным и зоологическим объектом, который заслуживает безусловной охраны.

I. Sterbetz

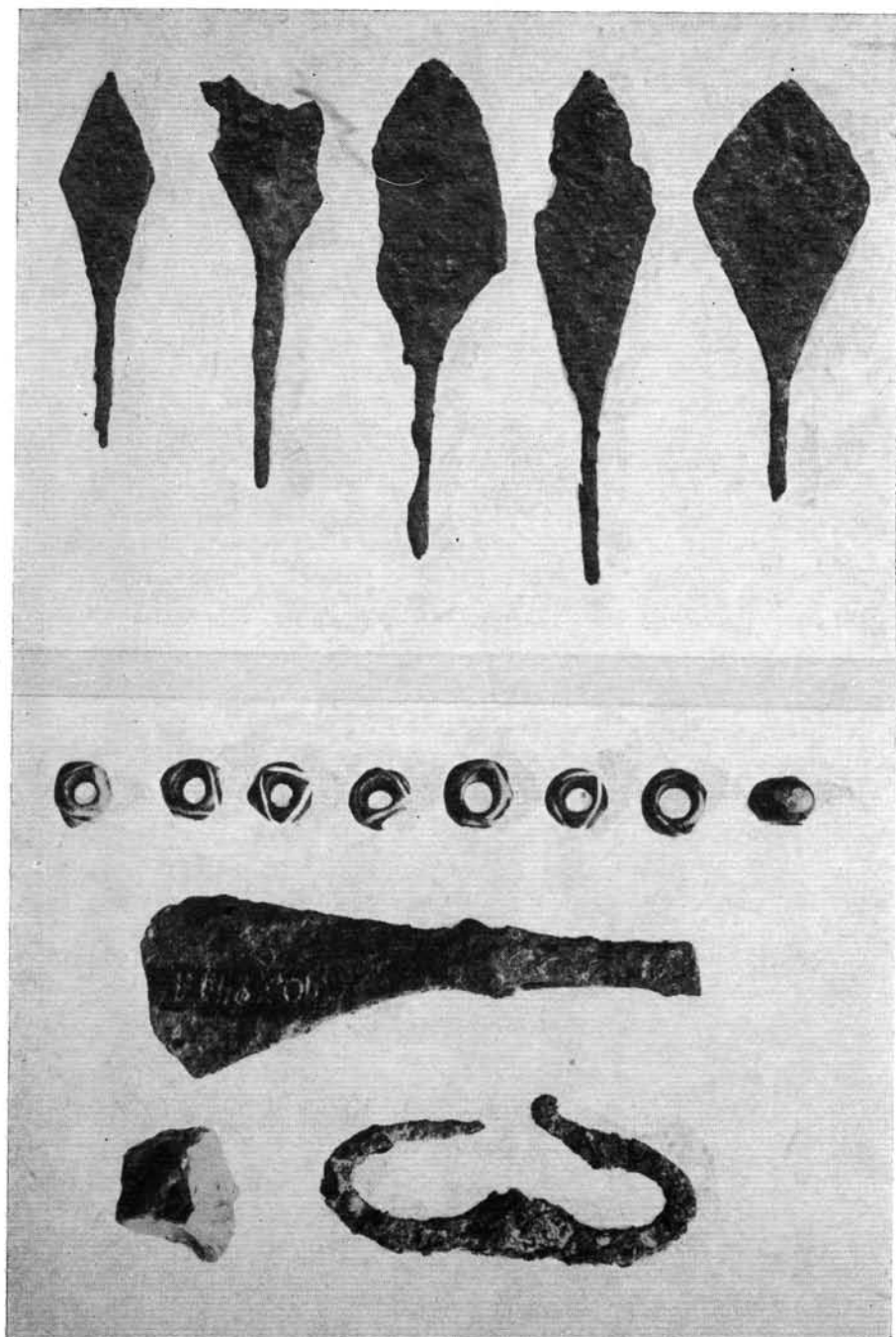
TÁBLÁK

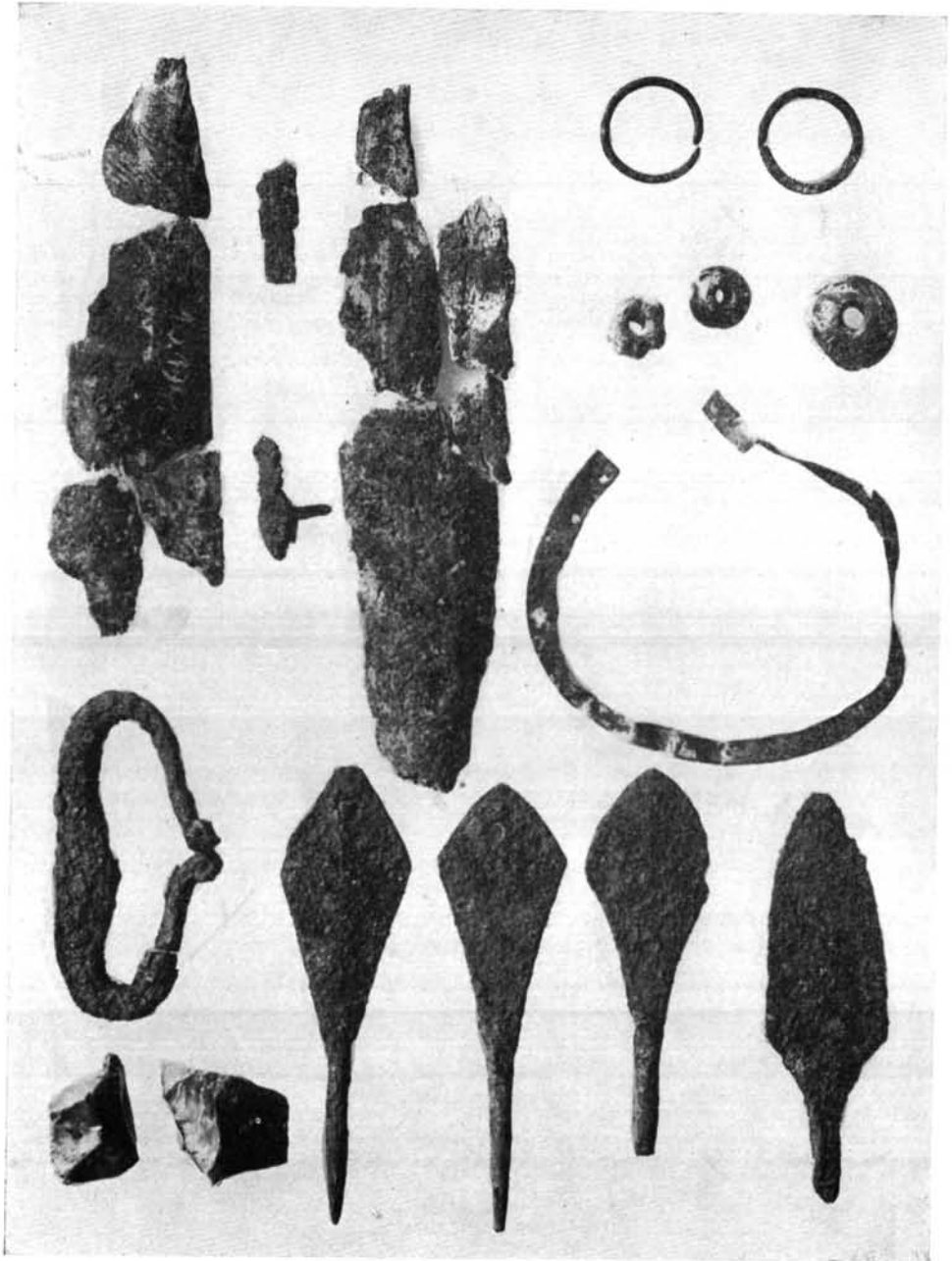
I. tábla. Az 1937. évi ásatás leletei a Prágai Nemzeti Múzeumban

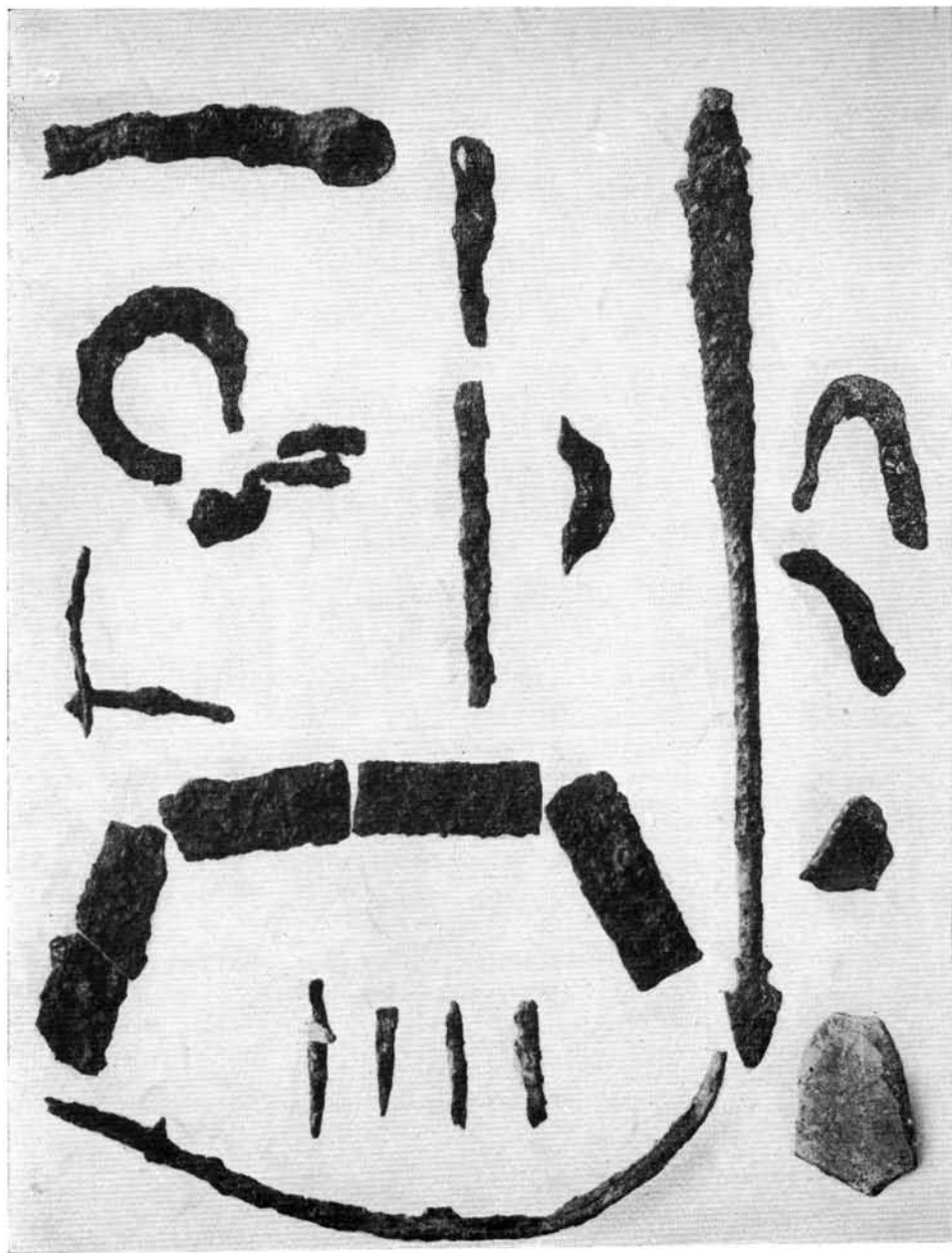
II. tábla. 3. sír, a tarsoly veretei

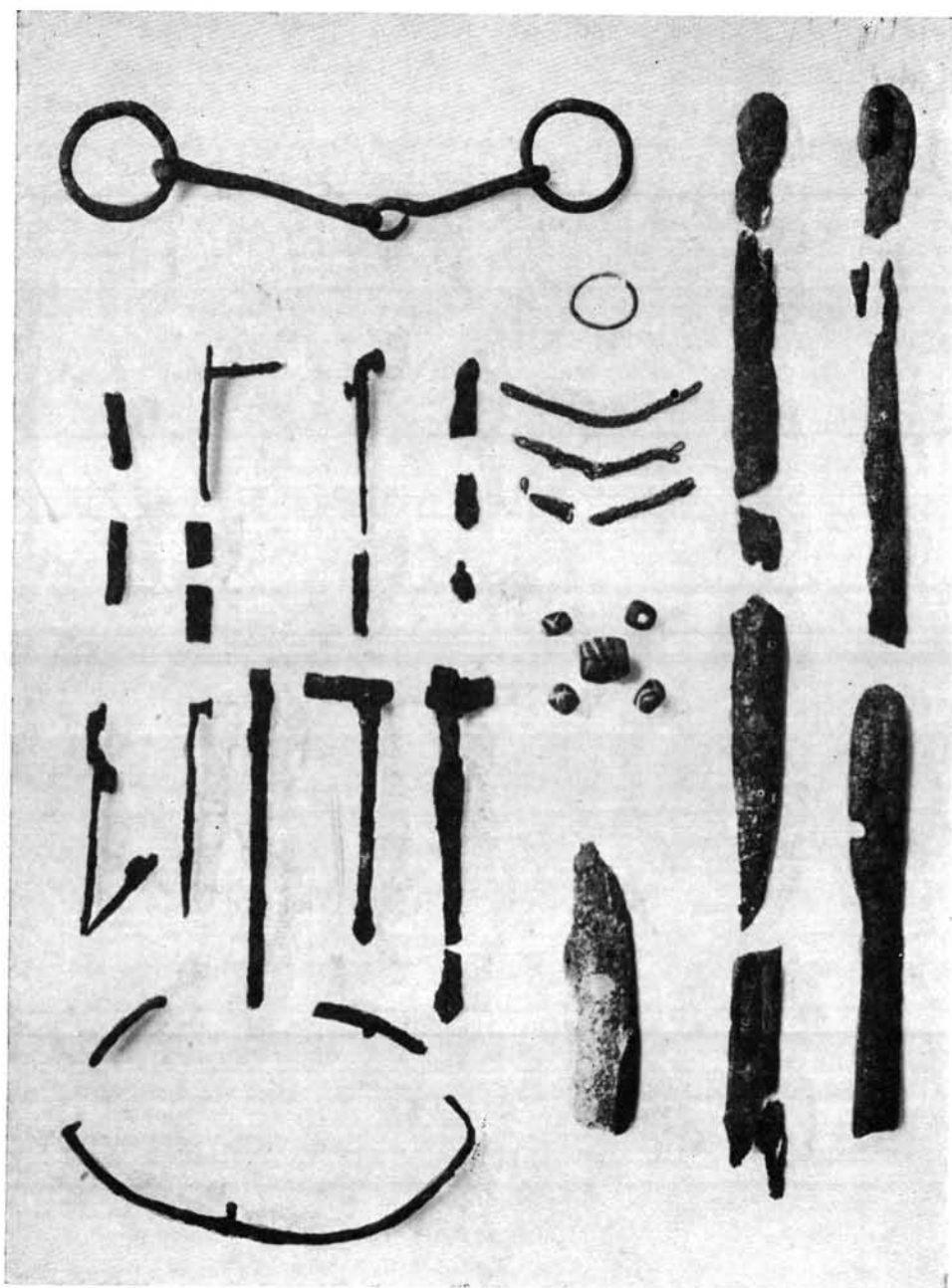
III. tábla. 1—5: a 3. sír leletei; 6—7: az 5. sír leletei; 8—9: a 8. sír leletei

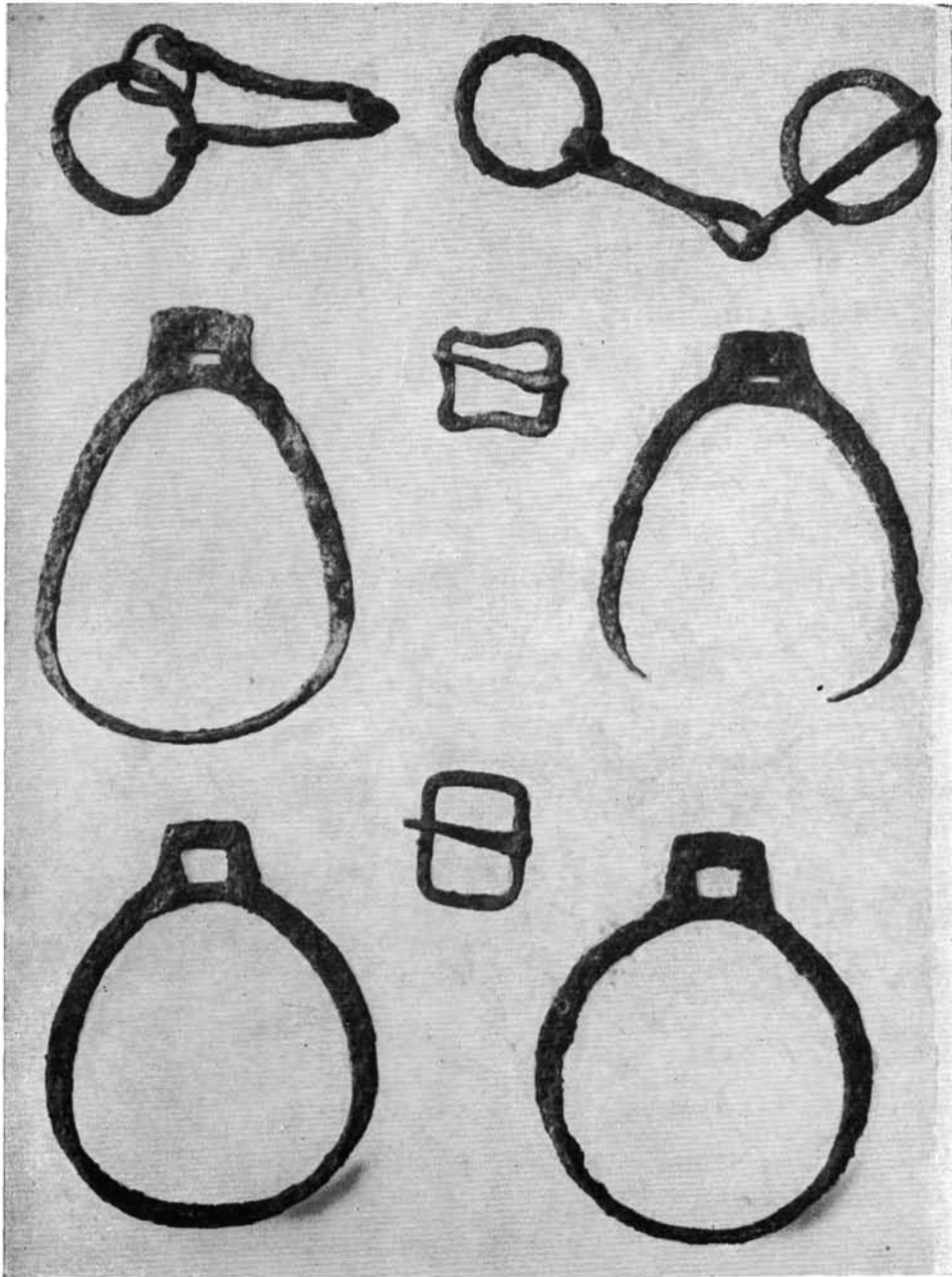
IV. tábla. 1—9: a 2. sír leletei; 10: gyöngyszemek az 1. sírből;
11: a 4. sír ezüstpántja

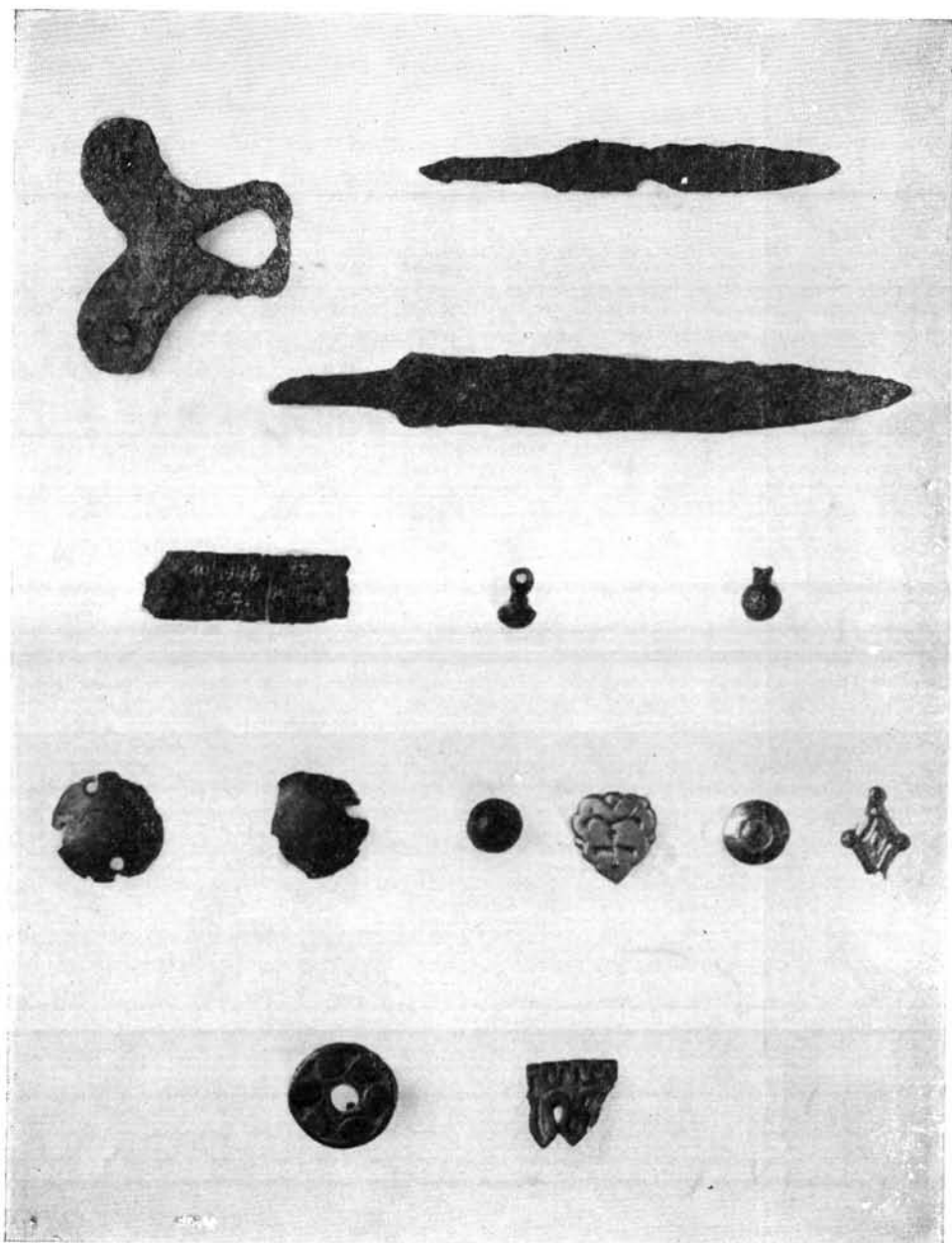
V. tábla. A 3. sír leletei: a szablya keresztvasa, tegezmaradványok, csiholóvas, kova- és fenőkő

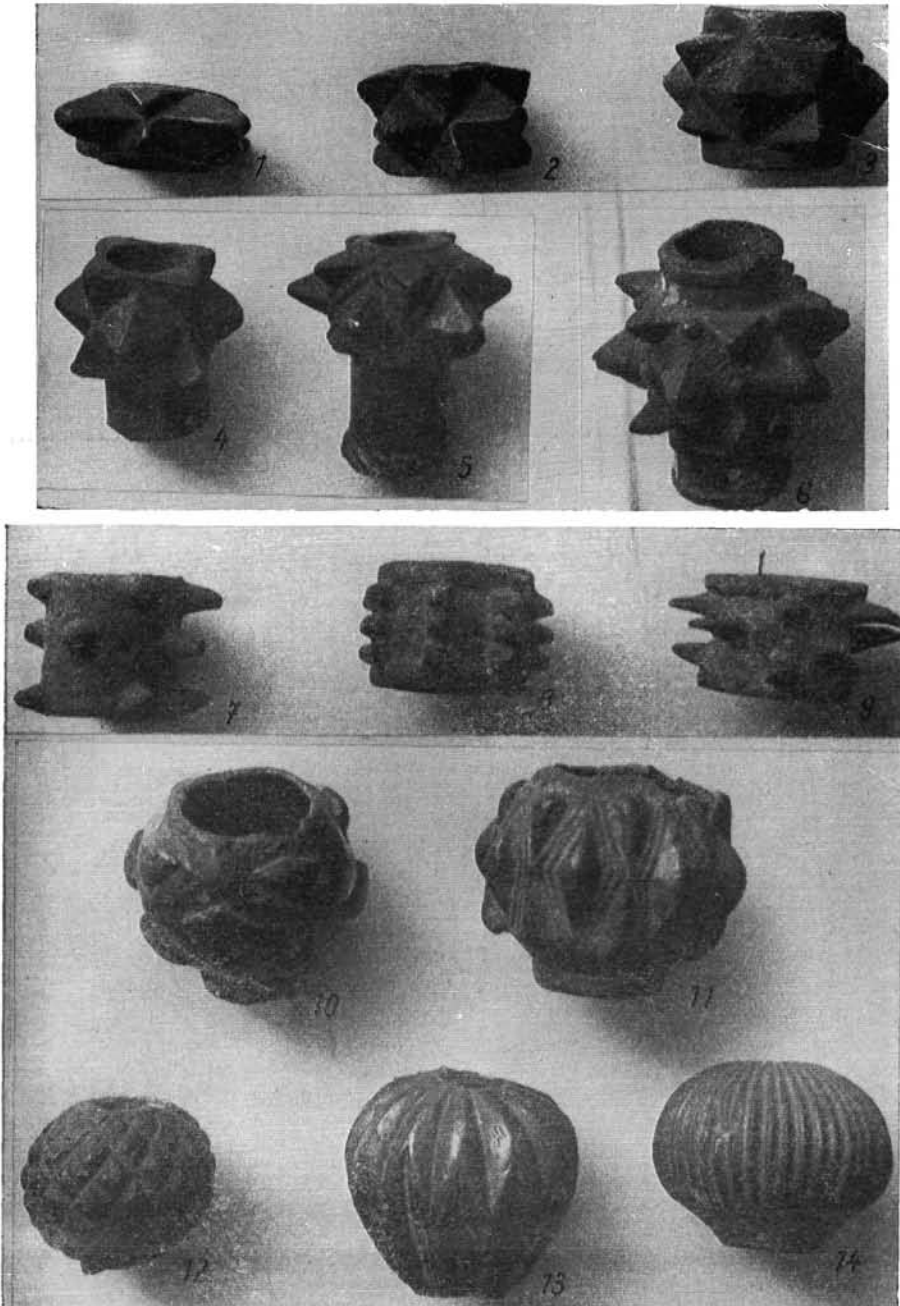
VI. tábla 1—2: a 3. sír leletei, vaszabla és íjcsontok; 3: a 2. sír tegezének maradványai;
4—5: a 7. sír leletei; 6: a 6. sírből származó gyöngyszemek

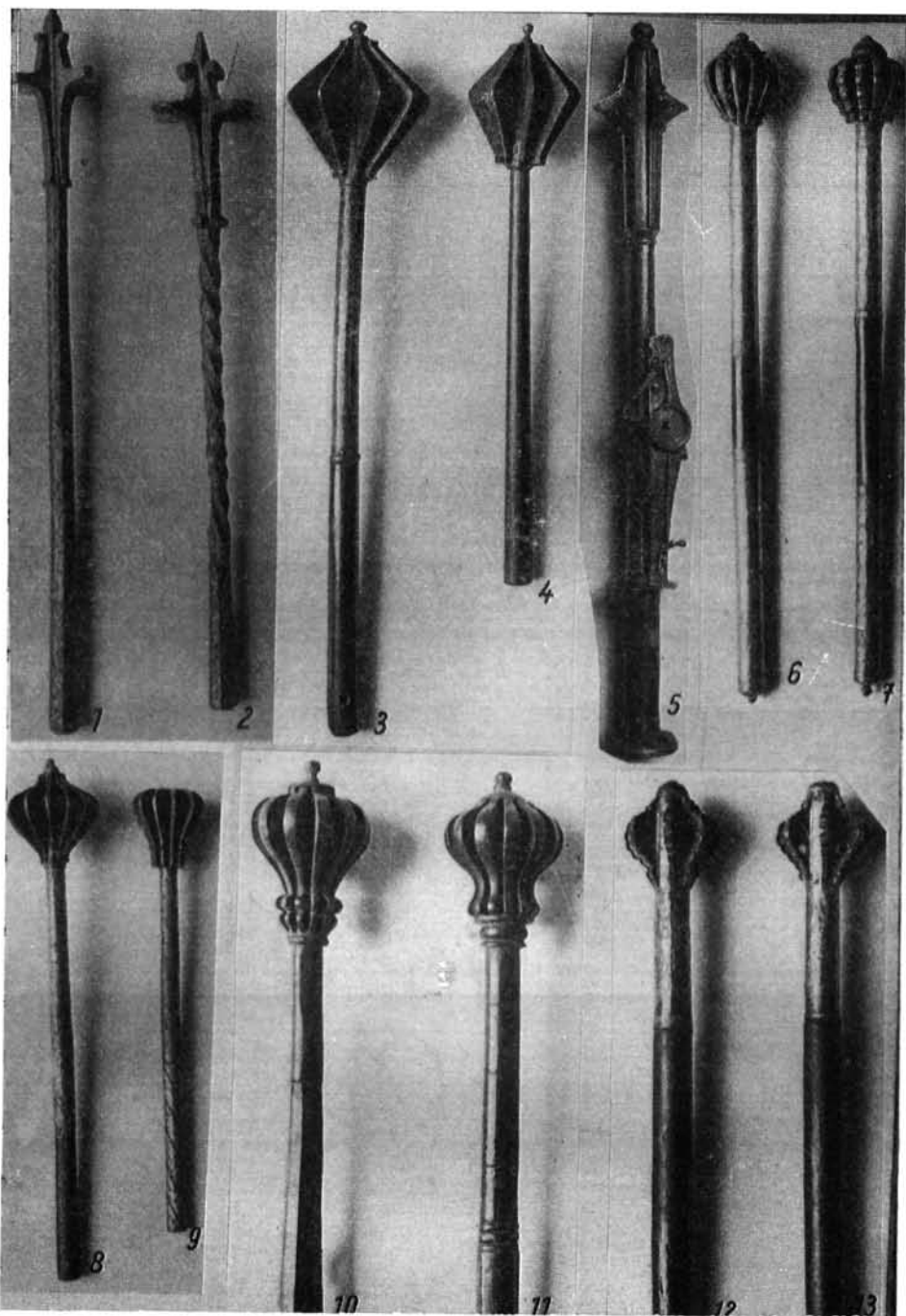
VII. tábla 1: a 2. sír zablája; 6—8: a 2. sír kengyelpárja és hevedercsatja;

VIII. tábla 1—3: a 3. sír leletei; 4: fülesgomb a 4. sírből; 5: fülesgomb az 5. sírből;
6: két veret a 6. sírből; 7: vaskés a 8. sírből; 8—13: szórványleletek

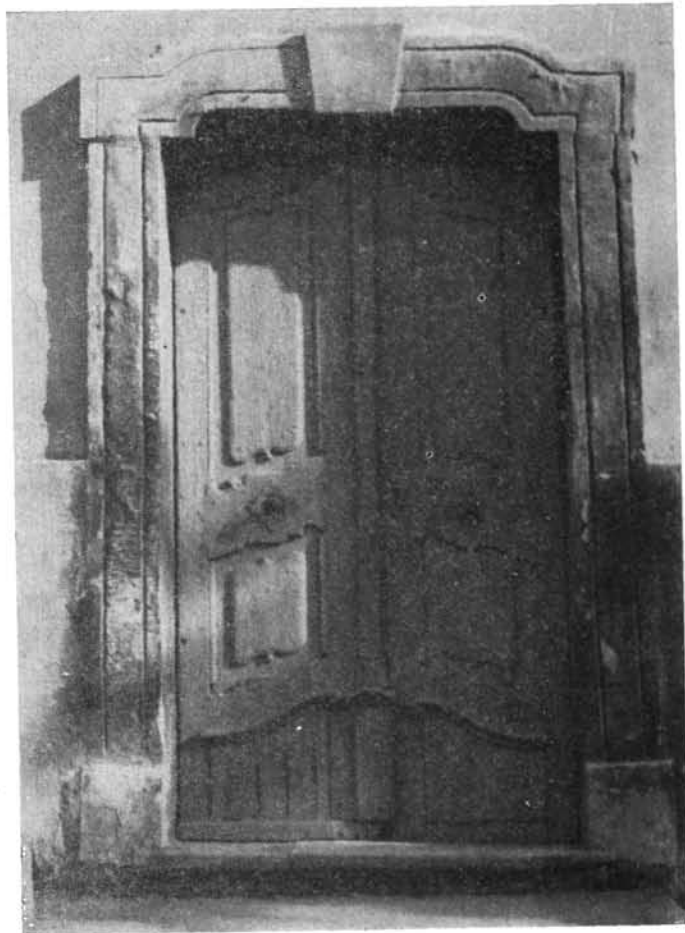
IX. tábla 1—3: Csillag alakú bronz buzogányfejek; 4—6: Köpüts, csillag alakú bronz buzogányfejek; 7—9: Nyugati típusú bronz buzogányfejek; 10—14: Keleti típusú bronz buzogányfejek

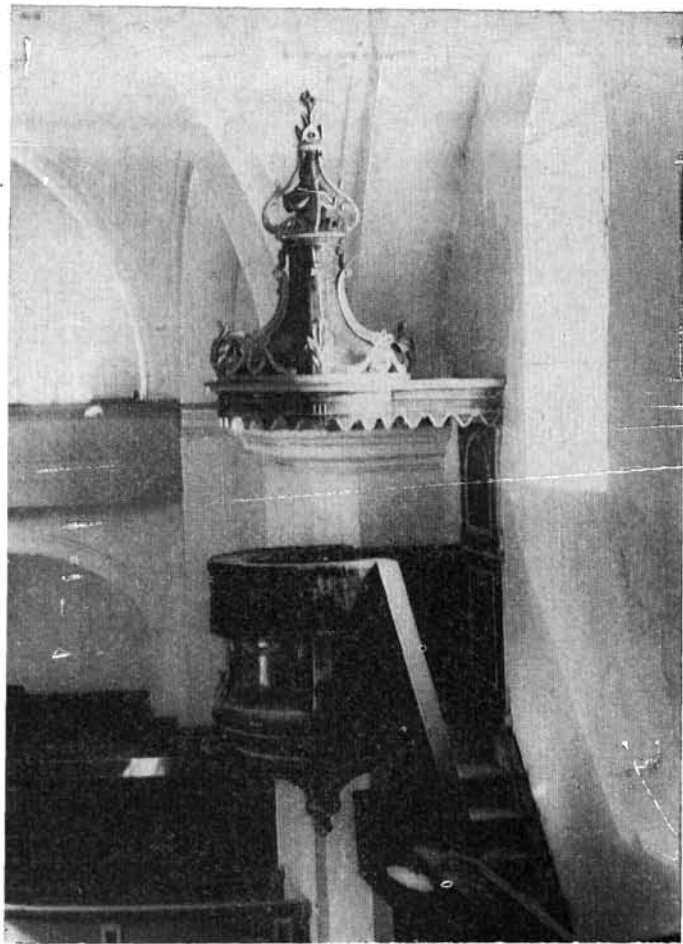
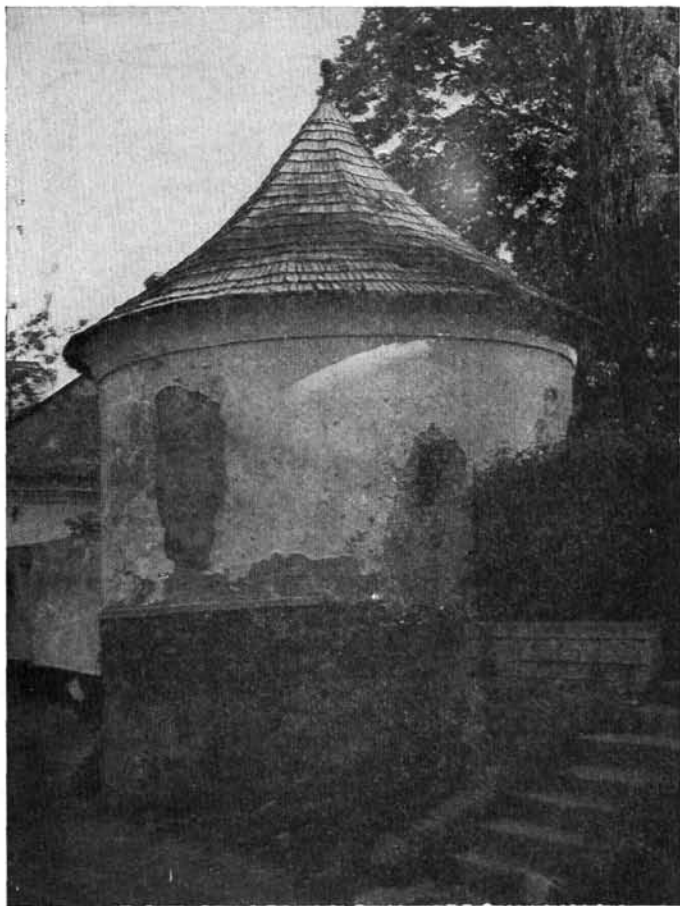
X. tábla. Gótikus buzogányok: 1. Budapest, MNM.; 2. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum. — Tollas buzogányok: 3—4. Budapest, MNM. — Lőberendezéses buzogány: 5. Kassa, Kelet-szlovéniai Múzeum. — Díszbuzogányok: 6—7. Budapest, MNM., XVII—XVIII. század. — Gerezdes buzogányok: 8—9. Budapest, MNM., XVI. század. — Hadnagyi buzogányok: 10—11. Budapest, MNM., XVII. század. — Erdélyi gerezdes buzogányok: 12—13. Budapest, MNM., XVII. század

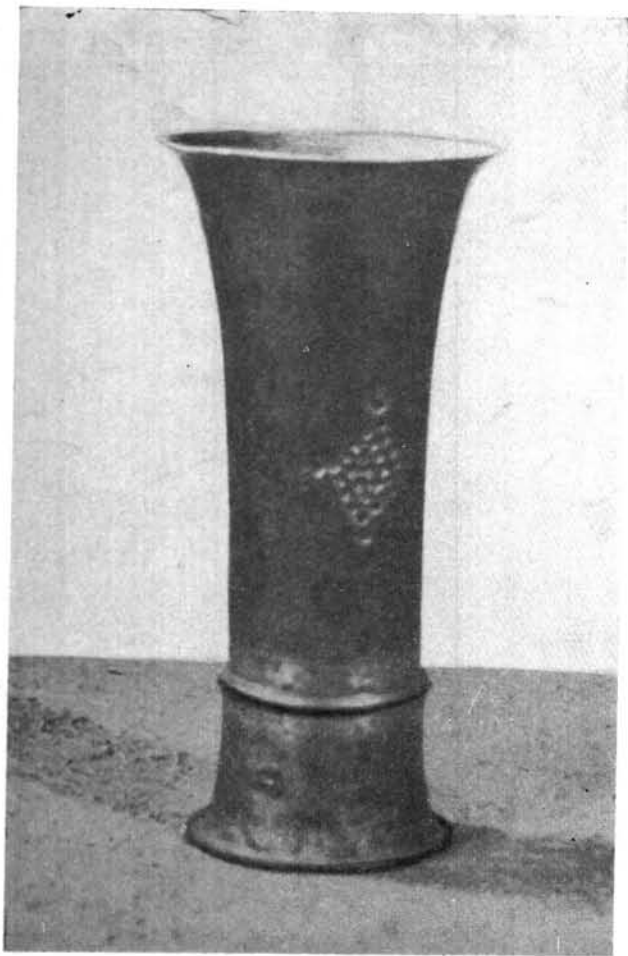
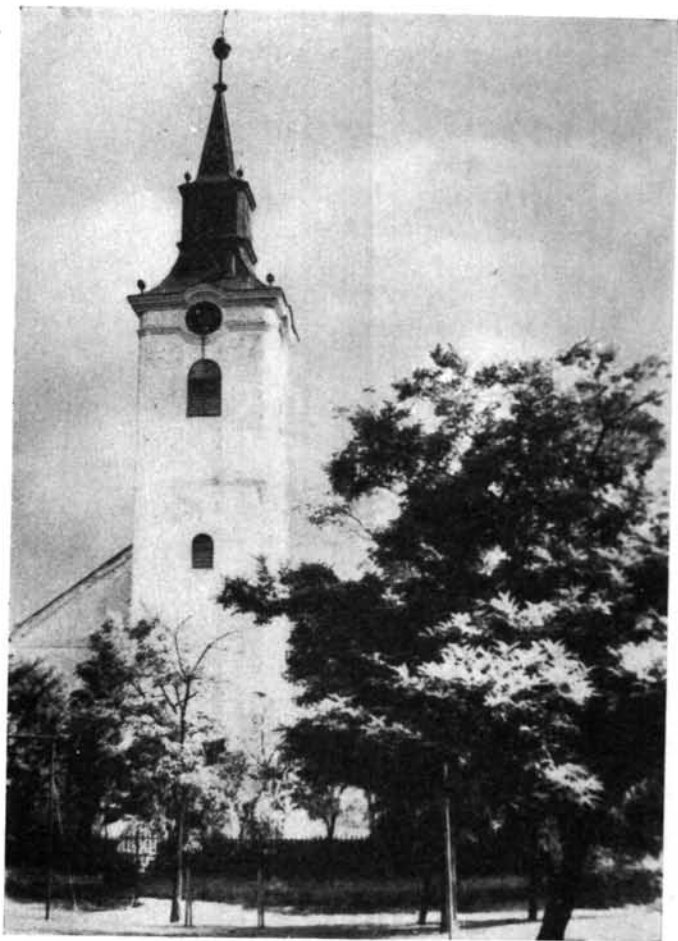

XI. tábla 1: A tiszavasvári templomtorony és főhajó összekötése; 2: 1788/89-ben épített portikus bejárata

XII. tábla 1: Déli bejárat kökerete; 2: Kökerítés, kapuval, 1791

XIV. tábla 1: A tiszavasvári református templom; 2: Ezüstpohár, XVII. század

235

XV. tábla 1: Ónkanna, 1712; 2: Ónkanna, 1783

XV

XVI. tábla 1: Ónkanna, 1792; 2: Ónkanna, 1792

XVII. tábla 1: Ajaki kislány pacsirtakontyos fésüléssel; 2: Nagylány, pántlikafonatos hajviselettel

XVIII. tábla 1: Kislány, nagyos ünnepi öltözetben; 2: Kislányok az első áldozók viseletében

XIX. tábla 1: Nagylány ingvállban és fehér alsóban; 2: Nagylányok,
hónap első vasárnapi viseletben

XX. tábla 1: Menyasszony; 2: Vőlegény és menyasszony teljes öltözetben

XXI. tábla: A násznép felvonulása

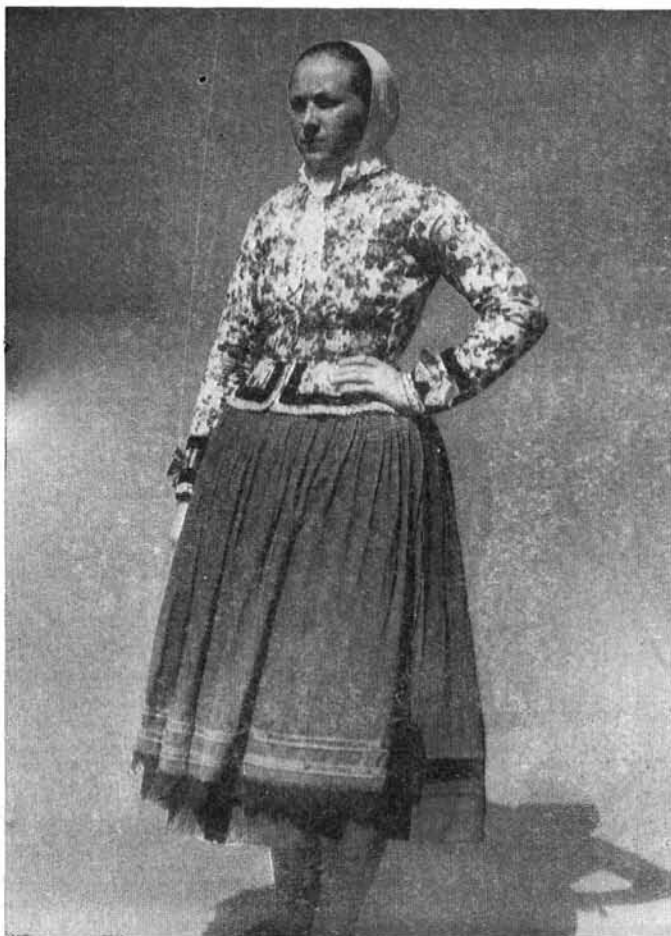
XXII. tábla 1: Nagylány „első vasárnapi” öltözetben, hátulról; 2: Nagylány „második vasárnapi” öltözetben, oldalról, keszkenővel

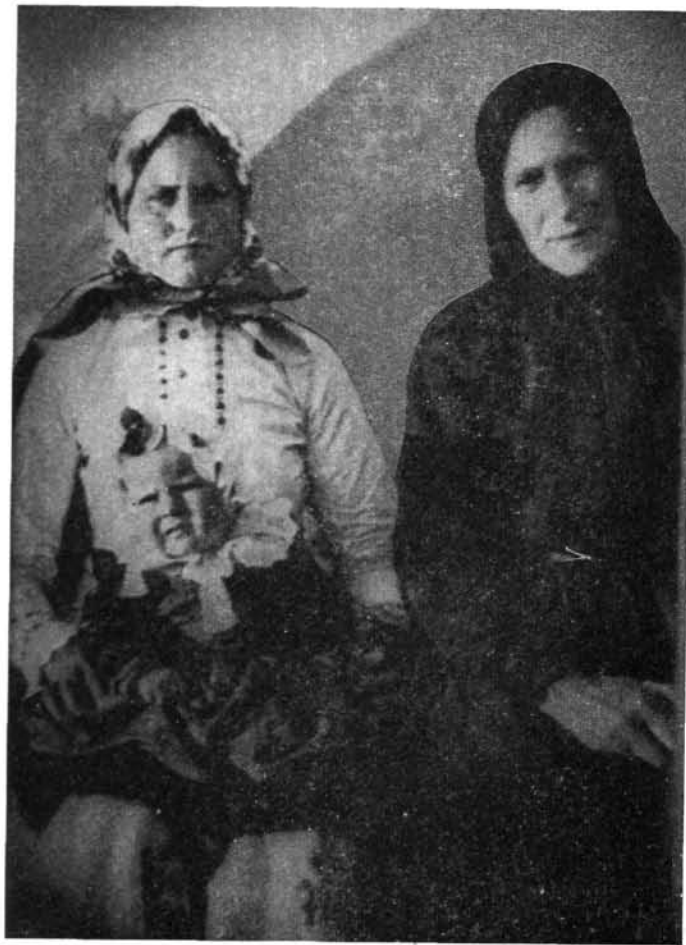
XXIII. tábla 1: Nagylány „harmadik vasárnapi” öltözetben; 2: Nagylány, régi fajta „negyedik vasárnapi” öltözetben

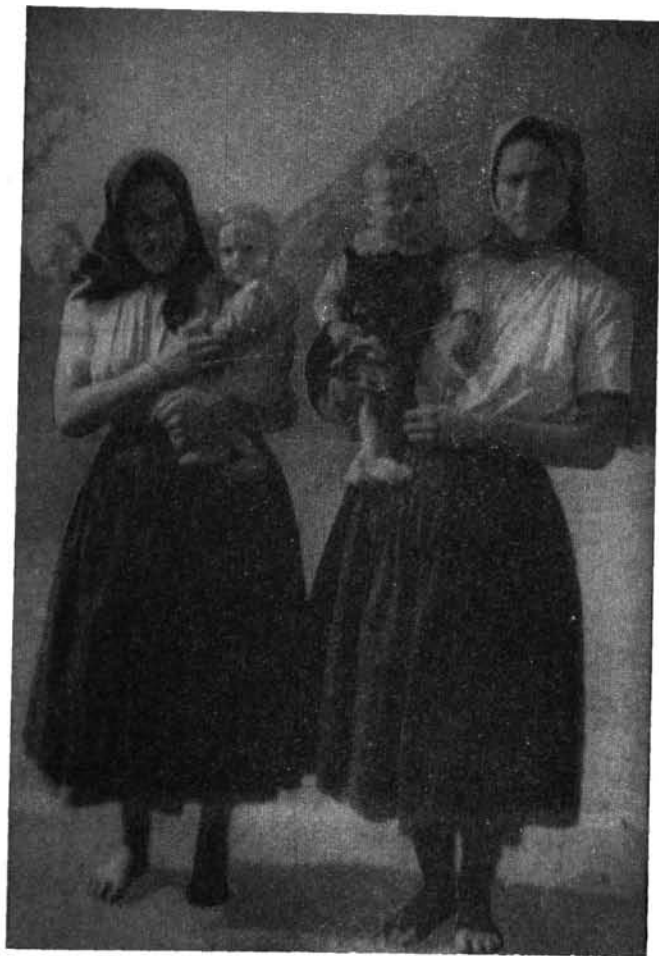
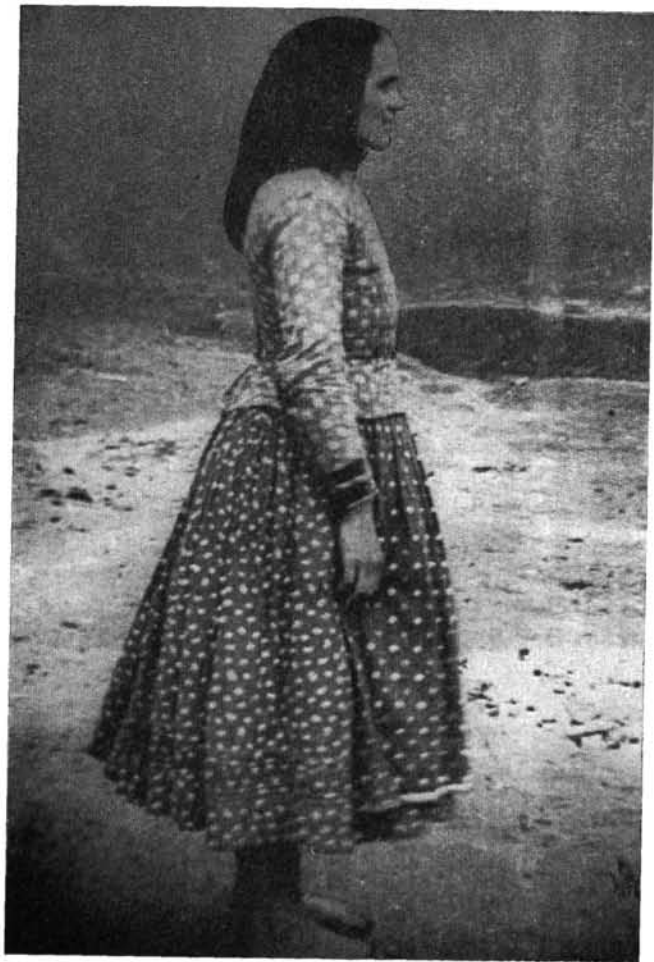
XXIV. tábla 1: Nagylány, „negyedik vasárnap” délutáni, mizli nélküli gránátos öltözetben; 2: Nagylány, nagyböjti és „könnyebb” gyászruhában

XXV. tábla 1: Fialalasszony „első vasárnapi” ruhájában, „menyecskecsüngős”
főkötővel; 2: Fialalasszony keszkenősen, „menyecskecsüngővel”

XXVI. tábla 1: Reklis és „rāncos-ujjasos” fiatal és idős asszony. Az első „kantusos” gyermekkel; 2: Reklis asszonyok. A fiatalabb fehér rekliben, főkötős fiúgyermekkel

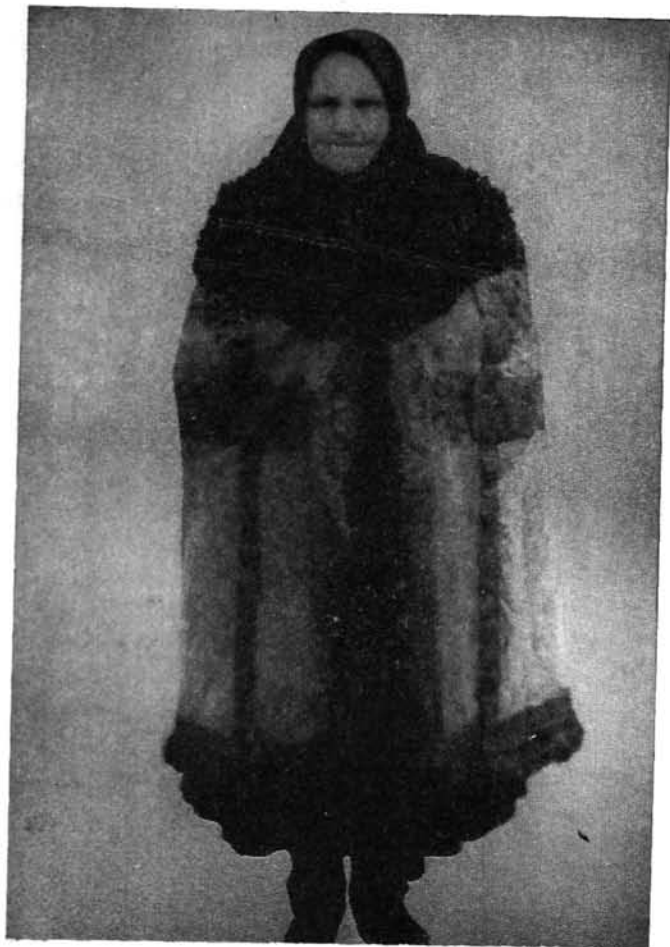
XXVII. tábla 1: Fiatal munkásasszony, nyári kapkodóruhában; 2: Munkásasszonyok
gyermekeikkel, nyári, hétköznapi, otthoni öltözetükben

XXVIII. tábla 1: Harmincöt éven felüli asszony rekliben; 2: Öt éven felüli asszony rekliben

XXIX. tábla 1: Ötven éven felüli házaspár nyári időben; 2: Hatvan éven felüli asszony
öltözete hűvösebb időben

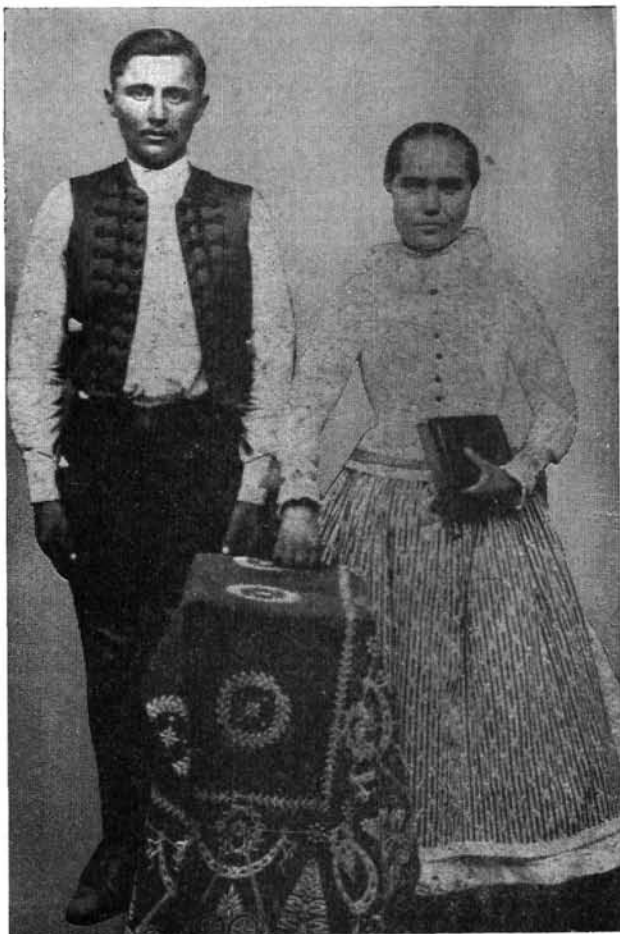
XXX. tábla 1: Hatvan éven felüli asszony vállkendővel, „lakatos” ruhában; 2: Hatvan éven felüli asszony bundában

XXXI. tábla 1: Gubás asszony, „sályos”, viganós unokájával; 2: Férfiak, nyári öltözetben

XXXII. tábla 1: Nagylány, „idegenes” öltözetben (1954. év körül); 2: Nagylány, „idegenes” öltözetben (1963 körül)

XXXIII. tábla 1: Jegyespár, század eleji öltözetben. A nő, mizlis molruhában;
2: Század eleji „menyecskecsüngős”, jegyeskendős és molruhás fiatalasszony

XXXIV. tábla: „Lakatos”-ruhások és Rákóczi-ruhások csoportképe az 1898. évből. Az állóhelyzetben levő kendős lány vette fel elsőnek a „ráncos ujjas” nevű ruhát 1899-ben

XXXV. tábla: Balatoni halász tragédiája

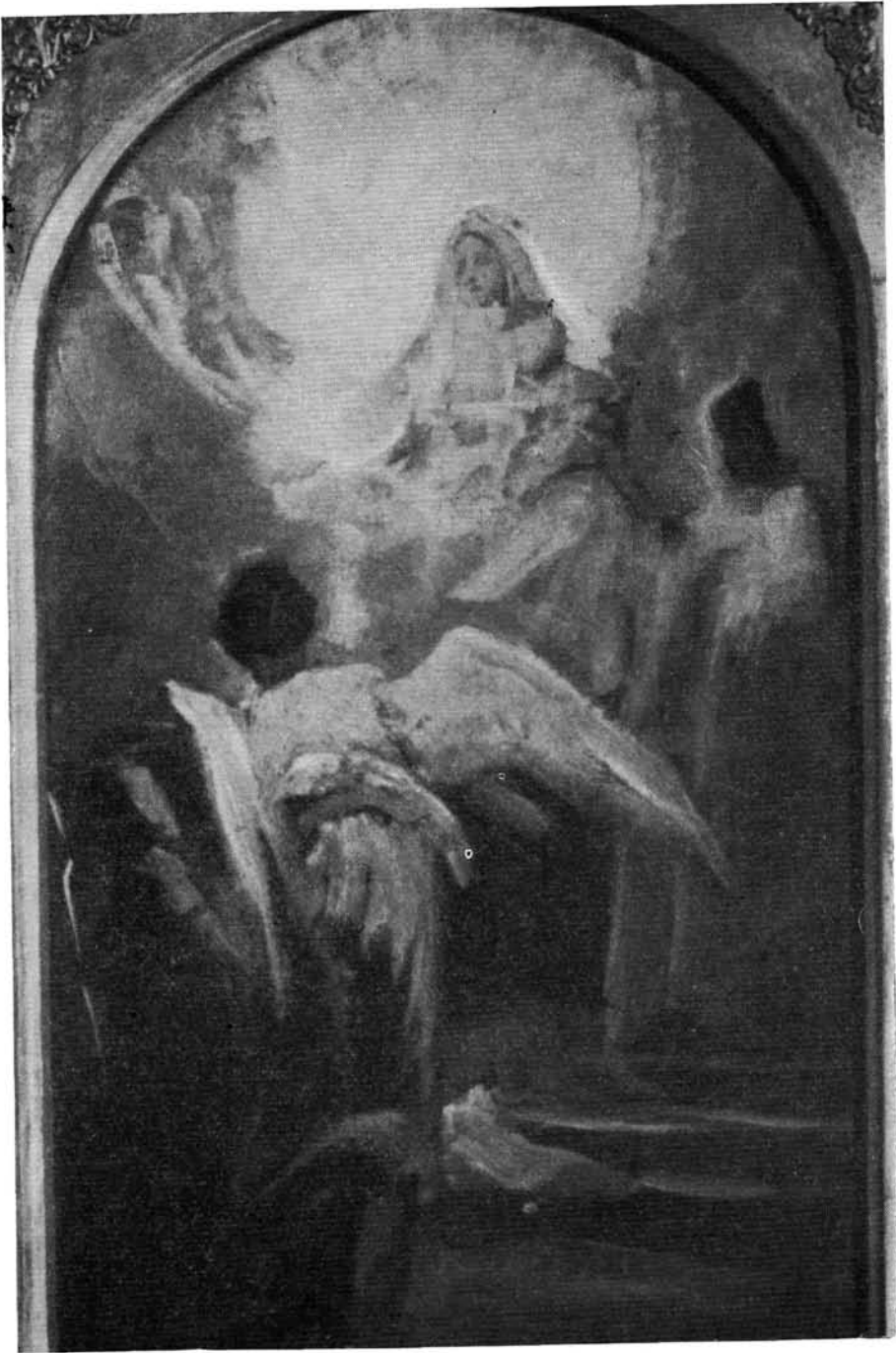
XXXVI. tábla: Temetői csata

XXXVII tábla: Szt. István átveszi a Szilveszter pápa által küldött koronát

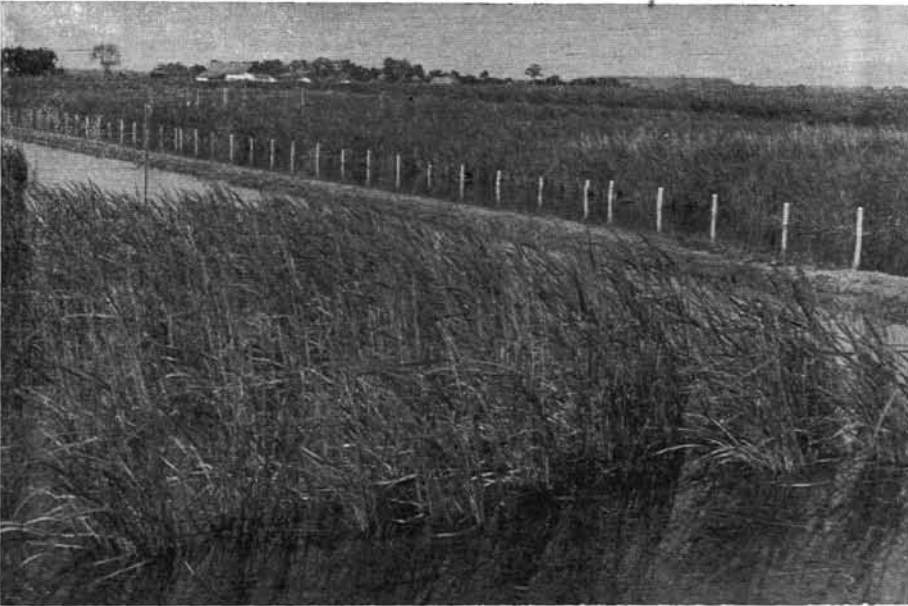
XXXVIII. tábla: Szt. István felajánlja a koronát Máriának (vázlat)

XXXIX. tábla: Patrona Hungariae (vázlat)

XL. tábla 1: Költő goda a Szeged-fehértavi Bolbschoenus-vegetációban;
2: Zsombékos láprét az ócsai godák élőhelye

XLI. tábla 1: A székkutasi vizenyős rétekekkel jellemezhetjük a goda karakterbiotópját;
2: A rizsföldek táplálékbősége madártelepülések szempontjából döntő fontosságú
(Hódmezővásárhely)

Kiadja: a Múzeumi Ismeretterjesztő Központ
F.k.: Vízzy Ottó
65/011 Franklin-nyomda, Budapest,
VIII., Szentkirályi utca 28

